

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

IV. évfolyam 2. szám

Kolozsvár

2006

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

4. évfolyam 2. szám

Kolozsvár
2006

ERDÉLYI TÁRSADALOM

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke magyar tagozatának folyóirata. Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók

Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő

Horváth István

Lapszámfelelős

Pásztor Gyöngyi (meghívott szerkesztő)

Szerkesztőbizottság

Csata Zsombor, Gábor Kálmán, Kiss Dénes, Kiss Tamás, Kuczi Tibor,
Lengyel György, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Szerkesztőtanács

Bárdi Nándor, Benedek József, Csepeli György, Ladányi János,
Lőrincz D. József, Mezei Elemér, Némedi Dénes, Tamás Pál

Szerkesztőségi titkár

Kiss Zita

Olvasószerkesztő

Simon Boglárka

Korrektor

Márton Éva

Borítóterv és DTP

Módi István-Hunor

A szerkesztőség postai címe

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Tipografiei, 12 / 1, RO-400101 Cluj-Napoca

Telefon. +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611

E-mail: kiss_zita@yahoo.com

A régebbi számok elérhetők a <http://www.bbteszociologia.ro> honlapon.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană • Nyomtatta a Gewalt Nyomda, Kolozsvár

A lap kiadását támogatja:

Communitas Alapítvány

Illyés Közalapítvány a Határon Túli Magyarorságot

Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány

MTA – Határon Túli Magyar Tudományosságért Program

ISSN: 1583-6347

Tartalom

I. TANULMÁNYOK

Benedek József: Kolozsvár történelmi belvárosának társadalmi fenntarthatósága	9
Péter László: „Feltalálni a múltat!” – etnikai közösségek mediatisált megjelenítése a Kolozsvár főterén végzett archeológiai ásatások példáján	21
Pásztor Gyöngyi – Péter László: Kolozsvár, mint márka – útban egy posztmodern város felé? Szociológiai tanulmány egy erdélyi város jellegének és arculatának a változásáról	41
Plugor Réka: A Szimbolikus konfliktus levetítődései Kolozsváron	59
Berekméri Mária-Erzsébet: Új városok Maros megyében	83

2. TÁMPONT

Horváth István: Az etnikai kategóriák és a klasszifikáció változó logikái – fogalmi rendszerezési kísérlet	101
--	-----

3. MEZŐNY

Kolozsvár változó terei – kerekasztal beszélgetés	119
Kiss Tamás: A “magyarságtól” a “romániai magyar társadalomig”. Az erdélyi társadalomkutatás és változó témakonstruktói a népesedéssel foglalkozó szövegek alapján	135

4. RECENZÍÓK

Horváth István: A nemzet jegyében (is) megélt mindennapok.	167
Gál Katalin: A jövőalkotás társadalomtechnikája	171
Seprődi Attila: A posztmodern antropológia	175
Kivonatok	183
Sumarul studiilor	185
English Abstract	187
Visszapillantó	189

ET

TANULMÁNYOK

1

Benedek József Kolozsvár történelmi belvárosának társadalmi fenntarthatósága

A szerző Kolozsvár történelmi belvárosának társadalmi fenntarthatóságát vizsgálja, rámutatva azokra a történelmi, társadalmi, földrajzi, gazdasági, politikai sajátosságokra, amelyek a város mai sajátosságait és potenciálját meghatározzák. Következtetése, hogy Románia városaiban, így Kolozsváron is, a társadalmi fenntarthatóság egyaránt problematikus a politikai és gazdasági átmenet folyamatában megfogalmazott új várostervezés és várospolitikai, a lakásállomány, városi telkek és szolgáltatások gyors privatizációja tekintetében. Benedek József a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Földrajz karának egyetemi tanára. E-mail cím: jozsef@geografie.ubbcluj.ro.

RENDSZERVÁLTÁS

1989-el kezdődően Románia a társadalmi fejlődés új szakaszába lépett: az átmenetként megnevezett periódus az egypártrendszerrel többpártrendszerre történő áttérést, valamint a tervgazdaság helyett a piacgazdaság mechanizmusainak megfelelő rendszer megteremtését jelenti. A '89-es változások ugyanakkor lehetővé tették Románia fokozatos beépülését a termelés és fogyasztás globális hálózatába, illetve kapukat nyitottak az euro-antlanti integrációt fele is. Ilyen politikai és gazdasági feltételek mellett az állam területi tervezése és az ehhez szükséges fejlesztési politikák kidolgozása a regionális és helyi vezetők hatáskörébe kerül át – ezek mintegy táptalajai a fenntartható fejlődés vezérelte helyi intézkedések életbeléptetésének. Az átalakulásnak eme dimenziója áll tanulmányom érdeklődésének fókuszában. Kolozsvárt választva terepül, azt kívánom esettanulmányszerűen felvázolni, hogy a fent említett makro-strukturális változások hogyan tükröződnek a történelmi városrészekben.

A VÁROS TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE 1947-IG

Az európai standardok szerint közepes méretű városnak tekintendő Kolozsvár az ország északnyugati részén található, lakossága a 2002-es népszámlálás adatai szerint 310.000 fő. Lakosságát tekintve Bukarest és Iaşi után Románia harmadik legnagyobb városa.

Habár az első Kolozsvárt említő írásos dokumentum 1213-ból maradt ránk, városnak (civitas) 1316-tól kezdve tekintik. Az 1405-ös év igen fontos momentum volt Kolozsvár történetében, hisz ekkor kapott engedélyt városfalainak megépítésére. Ennek eredményeként fejlődött ki a napjainkban belvárosként ismert – 45 hektárnyi területen fekvő – történelmi városrész. A középkor éveiben Kolozsvár nevéhez a „kincses” jelzőt társították, mintegy gazdagságának szimbólumaként, mely a nagyszámú sikeres kézműves és kereskedő jelenlétének volt betudható. 1790 után Erdély tartomány központjaként fontos adminisztratív szerephez jutott, minek kö-

vetkeztében a város fejlődése felgyorsult. Továbbá az 1872-ben megalapított egyetem jótékony hatásának következtében Kolozsvár Erdély kulturális-intellektuális fővárosává is előlépett. A történelmi városrész sorsának alakulása szorosan köthető ehhez a periódushoz. Jelenlegi geometriai formáját a 14–15. században nyerte, épület-láncolata pedig a 19. századi városfejlesztés eredménye.

Ezzel szemben a 19. század második felében elkezdődött iparosítási folyamat kevés nyomott hagyott a belváros arculatán: az erre a korszakra jellemző modern ipari fejlődés térben szelektív növekedést eredményezett. Kolozsvár térbeni fejlődése kelet-nyugati irányú volt, amelynek során a történelmi városközpont új lakónegyedekkel és ipari zónákkal egészült ki – első lépésként, 1894-ben a tőle nyugatra található Monostor falut kebelezte be, míg az utolsó fázis, a szocialista iparosítás alatt (1952-ben) zajlott, amikor Szamosfalvát is a városhoz csatolták. A kommunista időszakban Kolozsvár nem olvasztott be más környező településeket, ami nagymértékben hozzájárult az 1989 után jellemző magas ingatlanárak kialakulásához.

A BELVÁROS STÁTUSA AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDEJE ALATT

Az elmúlt fél évszázad során a város fejlődését két tényező formálta: a fent részletezett történelmi fejlődés, valamint az 1947–1989 közötti államszocialista politikai és gazdasági rendszer. A szocialista rendszer olyan sajátos térbeli struktúrát alakított ki, mely gyökeresen eltér a nyugat-európai mintától, de nagyvonalakban követi a többi kelet-európai városra jellemző modellt – e városi növekedésre az alacsony szintű urbanizmus jellemző, az urbanizáció gyors ütemének és rövid időperiódusának, illetve a városok gyenge integráló képességének köszönhetően (Csedő–Ercsei–Geambasu–Pásztor 2003).

Ebben a korszakban az állam volt egyetlen meghatározó tényező Kolozsvár fejlődési irányának meghatározásában. Szerepe a magántulajdonban lévő ingatlanok államosítása révén tovább erősödött, elhanyagolhatóan kis teret hagyva a piac városformáló funkciójának. Kolozsvár belvárosa azért maradhatott valamelyest kivétel ez alól az általános gyakorlat alól, mert épületeinek nagy része továbbra is az egyház (főként a római-katolikus egyház) fennhatósága alatt maradt. Így az állam befolyása az ingatlanpiacra közel sem volt domináns a történelmi városrészben, hatása nagyrészt csak az itt található lakások kiutalásában vált érzékelhetővé – az államosítás általános következményeként a tulajdon és az albérlet árának alacsony szinten tartását szorgalmazta. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy Kolozsvár megtartotta hagyományosan erős szolgáltatói jellegét, az intenzív iparosításnak betudhatóan ennek szerepe nagymértékben csökkent, átadva helyét az iparóriásoknak (Molnár–Onisor–Sófalvi–Susan 1962, Susan 1973). Továbbá a közszolgáltatások racionalizálása a szolgáltatói szektor minőségét eredményezte.

A román szocializmus specifikus jegye – más kelet-európai országokkal ellentétben – az volt, hogy a városfejlesztés legfontosabb eszköze nem a Városi Fejlesztési Terv (Master Plan) lett, hiszen ilyen a kommunizmus éve alatt Romániában nem létezett. E helyett a lakó- illetve ipari övezetek térbeli elhelyezését érintő döntéseket politikai szinten hozták meg. A szocialista várostervezés leglátványosabb megvalósítása Kolozsvár esetében öt tömbház-negyed volt, amelyeket az '50-es években kezdtek el építeni – ma ezek tömörítik magas, standardizált épületeikbe a kolozsvári lakosság igen nagy részét. Ezek a negyedek a Dónáth (Grigorescu), a Györgyfalvi (Gheorgheni) és a Hajnal (Zorilor) negyed, a Hősök tere (Mărăști) és a Monostor (Mănăștur).

Igen sűrűn lakott övezetekről van szó, ahol az egyes tömbházak közötti távolság kicsi, így a lakosság száma gyakran eléri a 300-400 főt hektáronként. Eme intenzív szocialista városfejlesztés eredményeként a hagyományos városi struktúra megbomlott, Kolozsvárt több-központúvá alakítva – a frissen épült lakótelepek mint új centrumok kezdtek el funkcionálni, és jelentős szolgáltatói-adminisztratív szerepet is felvállaltak.

A szocialista várospolitika további következménye volt a térbeli szegregáció alacsony szintje az új lakóövezetekben. A történelmi városrész sorsa azonban másként alakult. Sikerült megőriznie sajátos társadalmi arculatát, hiszen a belváros nem jelentet célpontot az iparban dolgozni kívánó beköltözők számára.. Funkcionális övezetként működött, amelynek lakói vagy ún. „tősgyökeres” kolozsváriak voltak, vagy pedig értelmiségi bevándorlók, a kommunista párt lojális tagjai, illetve adminisztratív, oktatási vagy egészségügyi alkalmazottak (Surd–Ipatiov 1993). Ez azonban nem zárta ki, hogy a városfejlesztés szocialista koncepciója nagy szerepet tulajdonítson a belvárosi résznek, a politikai hatalom és képviselő centrumává nevezve ki azt. Így a politikai, adminisztratív, oktatási, egészségügyi és kulturális funkciók ellátása a városnak ebben a részében folyt. Az általános ideológiával ellentétben – amelynek értelmében minden megyeszékhely központi terekkel bővült, melyek a szocialista hatalom gyakorlásának szimbólumaivá váltak – azonban Kolozsváron, a központinak tervezett tér a történelmi város falain kívülre került. Ez a Szent György (Lucian Blaga) téren kapott helyet, ahol 1961–62 között számos urbanisztikai átalakítást eszközöltek. A korábban itt álló Szent György szobrot (a Prágában található, 1373-ban készült eredeti másolatát) a Farkas (Kogălniceanu) utcába szállították, a tér új nevet kapott – Béke térként vált ismertté a köztudatban – s az átalakítások eredményeként mértanilag szabályos és megnövelt térré lett, a közepén a Diákház új, szocreális épületével.

A fentiek alapján tehát érzékelhető, hogy néhány új lakóépülettől eltekintve, a szocialista városfejlesztés nem befolyásolta túlságosan a belváros arculatát. Szuburbanizációra utaló jelek sem voltak érzékelhetőek, azaz a központi rész továbbra is sűrűn lakott övezetként működött. Funkcionalitását tekintve csupán a kereskedelmi egységek számának megcsappanása jelentett látványos változás, melyek korábban a városközpontban koncentráálódtak. A kommunista rezsimben ugyanis a városban kevés kereskedelmi egység működött, monopólium alatt tartva a háztartásorientált szolgáltatásokat. A belváros és a lakótelepek között létrejött egyenlőtlen viszony azonban egy igen fontos problémával állította szembe a városvezetést, és pedig a gyorsan növekvő lakóövezetek igényeinek megfelelő közszállítási infrastruktúra hiányával. Továbbá a fontosabb közszállítási vonalak mindegyike áthaladt a belvároson annak érdekében, hogy a fehér- és kék-galléros dolgozókat a külváros különböző részeiből a – főként a főtéren és az ipari övezetekben koncentráló – munkahelyeikre eljuthassanak, ami számos közlekedési, infrastrukturális és szolgáltatói diszfunkciót eredményezett.

URBANISZTIKAI ÁTALAKULÁS 1989 UTÁN

A rendszerváltást követően a térbeli átstrukturálás és városi fejlesztés irányát és intenzitását a következő tényezők határozták meg: politikai demokratizálódás (erősebb helyi hatalom a fejlesztési irányokat illetően, valamint több helyi jellegű kezdeményezés); a helyi gazdaság erőteljes globalizációja; az állami tulajdonban lévő vállalatok, lakások és területek privatizációja, teret engedve a piac városi struktúrát alakító erejének; az ország Európai Unióhoz való csatlakozása;

a dezindusztrializációs folyamatok és az ipar strukturális átalakulása; valamint a foglalkoztatottság általános csökkenése.

1989 után a helyi adminisztráció fontossága és döntéshozó hatalma megnőtt, igen erős verseny alakult ki a helyi vezetések között a befektetőkért. Kolozsvár az újonnan kialakult politikai és gazdasági helyzetet intézményi hálózatának, adottságainak és versenyképességének megfelelően próbálta maga előnyére fordítani. Ám ebben a helyzetben a fent említett külső tényezőkön túl azonban további helyi sajátosságok is meghatározták a város fejlődésének útját: a városvezetés nacionalista megnyilvánulásainak köszönhetően az átmenet első tíz évében Kolozsvár nem vált vonzó célponttá a külföldi befektetők számára. A helyi adminisztráció szignifikáns befolyással lehet a befektetőkre, mivel a befektetési szándék kivitelezéséhez a helyi tanács által kiállított engedélyre van szükség. Kolozsvár vezetése, élve ezzel a hatalommal, több esetben – a gazdasági racionalizmusnak ellentmondva – megtagadta a multinacionális kereskedelmi egységek létesítését célzó engedélyek kibocsátását.

2001/215. helyi közigazgatásról szóló törvény számos kompetenciával ruházta fel a helyi adminisztrációt (ennek értelmében a városi tanács döntéshozó, a polgármester végrehajtó autoritás) egy olyan fejlesztési program kidolgozása érdekében, amely a lokális sajátosságok tükrében egy adott közösség számára a legmegfelelőbb. A fent említett törvény 38. cikkelyének megfelelően a helyi szintű vezetés hatáskörébe tartozik a társadalmi és gazdasági fejlődést, területszervezést és városrendészeti tanulmányok, prognózisok és programok jóváhagyása; az adók és helyi illetékek kirovása; a város magán- és közterületeinek fenntartása/menedzselése; helyi érdekeltégű közintézmények, kereskedelmi vállalatok és közszolgáltatói egységek létesítése; a történelmi és építészeti műemlékek védelme és restaurálása is.

Benedek József: Kolozsvár történelmi belvárosának társadalmi fenntarthatósága

Lakónegyed	Népesség	%	Terület ha	%	Lakófelület ha
1 Kisbács	1345	0.4	47.4	1.6	33.1
2 „Jó Napot” negyed	-	-	320.6	10.6	85.6
3 Belváros	26710	8.1	341.1	11.3	226.4
4 Kerekdomb	8258	2.5	223	7.4	148.1
5 Györgyfalvi negyed	43375	13.2	144.1	4.8	121.3
6 Dónáth	26435	8	164.9	5.5	140.4
7 Fellegvár	7301	2.2	101.9	3.4	85.1
8 Ipari negyed	4590	1.4	92.6	3.1	63.2
9 Irisz	7432	2.3	132.8	4.4	101.1
10 Monostor	83324	25.3	225.6	7.5	164.9
11 Hősök tere	43570	13.2	186.7	6.2	142.2
12 Tisztviselőtelep	9265	2.8	159.7	5.3	139.8
13 Avas	621	0.2	71.1	2.4	52.3
14 Nyárfásor	6515	1.2	26.22	0.9	20.7
15 Szamosfalva	4108	1.2	177.8	5.9	144.6
16 Aurel Vlaicu	30790	9.4	121.5	4	92.4
17 Hajnal	25072	7.6	146.8	4.9	125.4
18 Bükk-telep	268	0.1	333.6	11.1	149
	328898	100.0	3017.9	100.0	2035.5

1. táblázat. Kolozsvár lakóövezeteinek mutatói, 2000 (forrás: Consiliul Local Cluj).

A történelmi városrészben található épületek fizikai állapota ebben a periódusban igencsak megromlott. A 2004-es helyhatósági választások a változások évét jelentették e tekintetben, ugyanis az új vezetés által diktált útvonal kedvezőnek bizonyult a helyi gazdaság nyitásának és nemzetközi integrációjának elősegítésében. Ilyen körülmények között 2005 tavaszán megrendezett közösségi vitafórum fő célja lett a történelmi városrész állagának megőrzését célzó stratégiai terv kidolgozása. Ez a kezdeményezés számos akadályba ütközött (például a védett épületek illegális átalakítása, a túlzott autós forgalom vagy a ”közterületek esztétikai beszennyezése”).

A fent említett politikai folyamattal párhuzamosan, Kolozsvár földrajzi fekvése is egyre nagyobb befolyást gyakorolt annak urbanisztikai fejlesztésére. A korábban érzékelhető politikai akadályok ellenére ugyanis a regionális felosztás következtében Kolozsvár (Kolozs megye) komparatív előnyhöz jutott. Ebben igen fontos szerepet játszott a non-profit szféra, amely olyan magas rangú szolgáltatásokból áll, mint közigazgatás, oktatás és egészségügy – csak a felsőoktatási intézmények évente mintegy 80000 diákot vonzanak Kolozsvárra. További komparatív előnyként értelmezhető a város könnyű megközelíthetősége (nemzetközi repülőtér, európai út, vasúthálózat, az épülőben levő Erdély Autópálya), a helyi kereslet nagysága (400.000 fogyasztó), valamint az egyetem tudományos és fejlesztői tevékenységeinek pozitív kihatása.

A gazdasági változásokat szükségszerűen a társadalmi struktúra átalakulása is követte. Ennek legszembetűnőbb vonzatai a növekvő munkanélküliség, bizonyos csoportok marginalizálódása,

fokozódó elszegényedése (például romák, nyugdíjasok), valamint a közép- és felső-középosztály megjelenése. Az új csoportokkal bővült társadalmi hierarchia és az ingatlanpiac liberalizációja együttesen fontos térbeli befolyással bíró tényezők. Következésképpen megemlítendő a város térképén újonnan megjelent lakóövezetek és lakóparkok, amelyek a közép- és felső-középosztály igényeinek megfelelően épültek. A marginális helyzetben lévő csoportok esetében viszont egy ellentétes folyamat figyelhető meg: a költségstruktúra megváltozása arra kényszerítet sok, magas presztízsű lakóövezetekben élő családot, hogy alacsony komfortú lakásokba és rossz megítélésű övezetekbe költözzön. Megint másoknak azonban sikerült előnyt kovácsolniuk maguk számára a megváltozott gazdasági helyzetben. A szocializmus ideje alatt a lakások nagy része az állam tulajdonát képezte. 1989 után azonban igen kedvező feltételek mellett privatizálták a bérlakásokat (így ma a lakások 95 százaléka magántulajdonban van). Az évente érkező diákok által képviselt intenzív keresletnek köszönhetően pedig igen profitábilis gazdasági tevékenységé vált az ingatlanok bérbé adása, ami fontos pénzforrásként funkcionál sokak számára. Az albérletek és az ingatlanok árának gyors növekedése és differenciáltsága az egyre növekvő kereslet következménye: a régi panellakások ára (komfort fokozat és szobaszám függvényében) 17–55 ezer euró között mozog, míg az új negyedekben található lakások ára jóval e fölé emelkedik, s az albérletek ára is szobánként havi 50–150 euró közötti.

A BELVÁROS HELYZETE AZ ÁTMENET ÉVEIBEN

Kolozsvár, a történelmi városközpont fejlődésének fenntarthatósága számára problémákat okozó, de ugyanakkor megoldásokat sugalló városfejlesztési struktúrával bír. A belváros három strukturális elemből tevődik össze, ezek az Óvár – ma Múzeum tér (Piața Muzeului) –, továbbá öt tér – Főtér (Piața Unirii) Széchenyi tér (Mihai Viteazu), Bocskai tér (Avram Iancu), Hunyadi tér (Ștefan cel Mare), Szent György tér (Lucian Blaga) és az őket összekötő utcák – Magyar utca (B-dul 21 decembrie 1989), Híd utca (Regele Ferdinand), Szentegyház utca (Iuliu Maniu), Belső-Közép utca (B-dul Eroilor), Király utca (I.C.Brătianu), Farkas utca (Kogălniceanu), stb.

A belváros építészeti és funkcionális tekintetben két jól elkülöníthető részre osztható:

A) A *Főtér* a középkor folyamán multifunkcionális térként működött: lakhatási, politikai és vallási funkciókat töltött be, itt kapott helyett a városi piac egészen a 19. század végéig, így a Nagypiac nevet viselte magán. A 19. századtól azonban fokozatosan reprezentatív térré alakították át. Kiindulópontja első Ferenc Habsburg császár és felesége Carolina Augusta 1817-es kolozsvári látogatása volt, minek emlékére 1831-ben felavatták a Főtéren felállított Carolina szobrot. A tér reprezentatívvaló formálásának tulajdonképpen fordulópontját az 1896-os Millenniumi megemlékezés és az arra való felkészülés jelentette. Ez az a momentum ugyanis, amikor a Fótéren addig működő Nagy Piac a Széchenyi térre költözött, lebontották a Szent Mihály templom körüli építményeket, a Karolina szobor pedig átkerült a Múzeum térre. A tér kiürítésének fő célja az 1902-ben elkészült Mátyás szoborcsoport felállítása volt. E mellett 20. század elején megépültek a tér utolsó reprezentatív épületei is (például a Lábás ház), amelyek napjainkig meghatározóak a tér morfológiai és urbanisztikai képének alakításában. Az átmenet időszakában a „funari”¹ nacionalista logikának megfelelően a Főtér gyökeres átalakításon,

1. 1992-2004 között Gheorghe Funar volt Kolozsvár polgármestere – szerk.

szimbolikus újrafelosztáson ment át. Ennek legfontosabb elemei a Mátyás szoborcsoporton elhelyezett, Mátyás román eredetét igazoló tábla, a Memorandisták emlékműve, Traianus oszlopa másolatának elhelyezett alapköve, a főtéri ásatások, nemzeti színűre festett padok, lámpák, szemetes kukák, valamint a igen nagy mennyiségű nemzeti zászló voltak.

A főtér és annak közelében található épületek stílusa igen sokszínű – a 15. század gótikájától a 20. század elején divatos szecesszióig –, és bár a késői eklektikus és klasszikus stílusú épületek dominálják a teret, a legpregnansabb épületek mégis a gótikus Szent Mihály templom valamint a barokk Bánffy-palota (1774-1786). A Főtér épületeinek nagy része két-három emeletes, míg a környező utcákban található épületek dominánsan ennél alacsonyabbak. Az épületek fizikai állapota mára igen leromlott, kivéve azokat, amelyek közigazgatási intézményeknek, magánvállalatoknak adnak otthont, vagy pedig az egyház fennhatósága alá tartoznak. A tér szimbólumai főként a magyar és német kultúra termékei, az identifikáció nagyra értékelt tárgyai sok kolozsvári számára.

B). A belváros másik fontos övezete a 19. század második felében jött létre a városfalakon kívül és a Széchenyi, Bocskai és Hunyadi terek által közrezárt területet foglalja magába. Ezek közül a Széchenyi tér (Mihai Viteazu) fejlődött ki elsőként, majd 1945-ig központi piacként működött, mígnem a szocializmus reprezentatív teret nem kívánt a helyére teremteni. Így született meg a ma „Republica”-ként ismert, több emeletes szocreál épület, valamint Mihai Viteazu monumentális lovas szobra (1976). Az utóbbi két tér köti övezet a 20. század elejéig két részből állt. A déli rész – a Hunyadi tér környéke – jellegzetes épületei a Román Opera (Fellner és Helmer, 1901-1906) és az Igazságügyi Palota voltak. Az egykori északi részen volt található a Bocskai tér, amelynek domináns eleme az EMKE Palota (1890-1891) volt – ma a Román Állami Vasút helyi központja. Ez a rész a későbbiekben további szimbolikus elemekkel bővült – az 1920-1945, illetve 1989 utáni periódusban folyamatosan román építészeti és kulturális elemekkel gazdagították azt: Ortodox Katedrális (1923-1933), Avram Iancu szoborcsoport (1993). Ma ezt a teret viszonylag új épületek sokasága jellemzi, amelyekben többnyire banki és szolgáltatói intézmények székelnek, de megtalálhatóak a közintézményeknek helyet adó építmények is (Megyei Tanács, Protestáns Teológia, Ortodox Teológia, Román Vasút, Pénzügyi Hivatal, Igazságügyi Palota).

A város fejlődése során a belváros maga is átalakult és tipikusan kétpólusú struktúrát öltött: a többnyire magyar szimbólumokkal ellátott Főtér jelenti az egyik pólust, míg a Avram Iancu és a Ștefan cel Mare – szinte kizárólag román jelképeket tartalmazó – terek képezik a másikat. De nem csak szimbolikus változások zajlottak. A szolgáltatói szektor egyre erőteljesebb bővülése fokozatosan hátrányos helyzetbe szorította a belváros lakóövezet szerepét, nagyszámú iskolának, felsőoktatási intézménynak, múzeumoknak, templomoknak, bankoknak és irodáknak, valamint kereskedelmi egységeknek adva helyett. Az épületek relatív sűrűsége miatt így a belváros területéről szinte egészében hiányoznak a zöld övezetek.

Az átmenet említett társadalmi, politikai és gazdasági változások több irányból is befolyásolták a város, és főként a belváros belső területi elrendeződésének átalakulására.

1. Ezek a változások hatottak a város etnikai összetételére, mely homogénebbé vált: a román lakosok aránya fokozatosan emelkedett, míg a magyarok részaránya csökkenő tendenciát mutat, s az egykoron igen befolyásos zsidó lakosság szinte teljesen eltűnt a város etnikai térképéről. Az 1996-os és 2000-es helyhatósági választások adatai szerint az itt élő magyar lakosok aránya igen alacsony, átlagosan 19%, amelyet csak a város négy részében halad meg: a belváros választókö-

zeteiben, a Fellegváron, a Párizs utca környékén, valamint a Bulgária telepen. Megjegyezendő, hogy a lakótelepekkel ellentétben, ahol kisebb a magyar lakosság aránya, ezek az övezetek nem vettek részt a szocializmus városépítő politikájának kivitelezésében.

Népszámlálás	Lakosság	Magyar lakos	%	Román lakos	%
1880	31813	23434	73.6	4962	15.6
1910	60808	50704	83.4	7562	12.4
1930	100844	54776	54.3	34836	34.5
1941	110956	97698	88.1	10029	9.0
1956	154723	74200	47.9	74600	48.2
1966	185663	76934	41.4	104914	56.5
1992	328602	74871	22.8	248572	75.6
2002	317953	60287	18.9	252433	79.4

2. táblázat. Kolozsvár lakosságának számbeli és etnikai alakulása a népszámlálásokon (1880-2002).

2. Az etnikai struktúra átalakításán túlmenően, a város funkcionális struktúrája is megváltozott. 1989 utáni ugyanis néhány ipari övezetet átminősítettek, új lakóövezeteket építettek, a belváros egy részét felújították, egy másikat pedig tovább hagytak omladozni. A történelmi város sorsát e tekintetben három tényező határozza meg: a lakosságcsökkenés, a gazdasági átstrukturálódás – szolgáltatói szektor növekedése – és a közterületek változó arculata.

A lakosság számának csökkenését egyrészt a belvárosból valló kiköltözés jellemezte szuburbanizációs folyamatok eredményezték – amelyek 1995-1996 táján kezdődtek, s azóta is fokozottan érzékelhetőek –, másrészt a római-katolikus egyház gazdasági szereplőként való megnyilvánulása, melynek következtében az egyházi tulajdonú belvárosi épületek bérlőit más, külvárosi lakóövezetekbe helyezték át. Így a belváros 1989 után veszített lakóövezeti funkciójából, melyet a népsűrűséget mérő index értékei jól érzékeltetnek: míg 1970-ben Kolozsvár népsűrűsége elérte a hektáronkénti 100 lakost, 2000-re ez az arány 80-ra csökkent. A lakásmobilitás eredményeként, sokan a környéki falvakba költöztek ki. A szuburbanizációs folyamat tovább erősödött az említett egyházi intézkedések következtében, melynek fő célja az addig lakófelületet biztosító belvárosi épületek gazdasági hasznosítása volt azáltal, hogy szolgáltató egységeket hoztak bennük létre. A kereskedelmi és szolgáltatói egységek számának növekedése ugyanis hatalmas keresletet szült az ilyen tevékenységek kifejtésére alkalmas felületek iránt. Ezzel párhuzamosan, de ettől nem függetlenül a bérleti árak is rohamos növekedésnek indultak, elérve akár a havi 50 eurós díjat is négyzetméterenként.

Mindezek ellenére, a belváros továbbra is jelentős lakóhelyi funkciót tölt be, 26000 lakónak adva otthont, jóllehet a szolgáltatói szektor robbanásszerű növekedésével az esetek jó részében az épületek földszintjeit kereskedelmi egységekké alakították át, majd fokozatosan az első emeleti lakásokra is sor került. A főtéri épületek esetében az sem ritka eset, hogy teljes átalakítás után, mára egészében szolgáltatói egységeknek (irodák) adnak helyet. Ugyanakkor a szuburbanizációval egyidejűleg a szolgáltatói egységek egy része is a külvárosi övezetekbe húzódott vissza. Ezt a „kiköltöző” folyamatot két tényező indokolja: irodai és üzleti felületek hiánya,

illetve magas ára a belvárosban, valamint a különféle szolgáltatások iránti magas kereslet a város más részeiben. A tér funkcionális átalakulását nyomon követő adatok hiányában azonban nehéz lenne bármiféle tendenciára következtetni.

A további változások a belváros lakóinak összetételét érintik és felhívják a figyelmet a környéken elindult gettósodó folyamatra. Ez részben a helyi tanács azon programjának tudható be, amely az alacsony jövedelemmel rendelkező, sokgyermekes családok számára szociális lakásokat utalt ki ebben a városrészben, így számos, a helyi vezetés fennhatósága alá tartozó történelmi épületet került szimbolikus összegért nélkülöző, többségében roma származású családok használatába. Megelőző intézkedések hiányában azonban ezek az épületek mára igen leromlott állapotról áralkodnak, sok közülük használhatatlanná is vált, amire a legismertebb példa talán a 16. századból származó Gilovics-ház. Egy speciális törvény segíthette volna a helyi vezetést abban, hogy intenzív kulturális örökségvédelmi és konzerválási programot indítson útjára. A Nemzeti Területfejlesztési Terv (5/2000. törvény) harmadik részéről van szó, amely a védett övezetekre, kulturális emlékművekre vonatkozik. A törvény alapján a helyi vezetés, összefoglaló jelentésben, kulturális emlékművekben gazdag övezeteket nyilváníthat védettnek a törvényt életbe lépését követő 12 hónapon belül. Ez a kezdeményezés azonban Kolozsvár esetében elmaradt, még tanulmányok sem születettek, következményképpen védett kulturális övezetekkel sem találkozhatunk ebben a városban.

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány egyetlen átfogó következtetése szerint az európai városfejlődési modellhez viszonyítva (Enyedi 1998, Kovács 2001, 2002), Kolozsvár, de Románia többi városának fejlődési ösvénye is eltért a hagyományos urbanizáció-szuburbanizáció-dezurbanizáció-reurbanizáció útjától. Az urbanizáció legintenzívebb fázisa a Nyugati modellhez képest sokkal később vette kezdetét (csupán a szocializmus alatt), a szuburbanizációs és dezurbanizációs folyamatok egészen a rendszerváltás utáni periódusig vártak magukra, míg reurbanizációról gyakorlatilag még szó sem esik. A városok történelmi része általában különleges kapcsolatban áll a városi fejlődés különböző szintjeivel. Kolozsvár esetében a belváros lakosságának folyamatos csökkenésén érzékelhetjük a szuburbanizáció – és valószínűleg a dezurbanizáció – következtében, de a reurbanizációval járó dzsentrifkációs folyamat még egyáltalán nem jellemző a városra.

Az átmenet időszakában az ingatlanpiac liberalizálása és a gazdasági átstrukturálódás olyan területi átalakulásokat eredményezett, mint a szegregáció, szuburbanizáció, polarizáció, a társadalmi kirekesztés, növelve ezáltal a városban észlelhető társadalmi feszültségeket. Összefoglalva Kolozsvárt az alábbi társadalmi konfliktusok jellemzik: a kereskedelmi és lakó funkciók közötti klasszikus konfliktus, a tulajdon visszaszolgáltatásával járó társadalmi konfliktusok, valamint a – nagyvonalakban a közterek szimbolikus használatába beágyazott – etnikai/vallási alapú társadalmi konfliktusok. Azonban 2005-ig nem létezett olyan stratégia, amely a társadalmi konfliktusok enyhítését, azok menedzselését célozta volna. Ez részben egy átfogó városfejlesztési terv hiányának tudható be, ahol a társadalmi konfliktusok egy része mint politikai legitimitáció forrásai jelennének meg. Ebben a megvilágításban Kolozsvár esettanulmánya egy „vesztes történet”.

1. A közterek és az ott található jelképek átstrukturálása számos változást idézett elő a történelmi városrészen. Ez természetesen összeköttetésben áll a felső osztályok és a helyi politikai vezetés közötti, állandóan módosuló kapcsolattal. Az utcák, terek nevének változása egyértelműen tükrözi a politikai vezetésben bekövetkezett változásokat. Az elmúlt száz év során szám szerint hat ilyen fordulópontot azonosíthatunk, amikor is a belváros számos utcájának és terének nevét változtatták meg, ezek évszámai 1920, 1940, 1945, 1964 és 1989. A leggyakrabban megváltoztatott nevű utcák és terek a Főtér közelében lévő történelmi részekben találhatók, nevüket pedig olyan történelmi eseményekről és figurákról kapták, amelyekről eltérő román és magyar történelmi interpretációk léteznek.

2. Bár a nemzetközi szakirodalom a nemzet versenyképességének meghatározásában kiemelt szerepet tulajdonít a regionális gazdaságoknak és városi övezeteknek, esetünkben kevés erre irányuló bizonyítékot találtunk. A 2004-es helyi választások határozott ilyen irányú lépést jelentenek, ám ennek mértéke továbbra is messze elmarad a nemzetközi tapasztalatoktól. Ennek tudatában, a társadalmi fenntarthatóság, valamint a városok versenyképességének növelése képezi a román városfejlesztési politika fókuszát. A meghozott intézkedések azonban gyengék és átfogó koncepció hiányában csak kevéssel hozzájárulni tudnak egy nagyobb területi átalakuláshoz. A kommunikációs és szállítási infrastruktúra modernizálása érdekében is kevés gyakorlati intézkedés született, ennél jóval kevesebb erőfeszítést már csak a város fizikai vonzásának javítására és kulturális lehetőségek kihangsúlyozására fordítottak az érintettek.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában a városok egyre erősödő funkcióját sejtjük mind a nemzeti, mind pedig a nemzetközi regionális fejlesztési tervekben, szem előtt tartva az EU által kiosztott kohéziós alapokat is. E tekintetben Románia városaiban, így Kolozsváron is, a társadalmi fenntarthatóság egyaránt problematikus a politikai és gazdasági átmenet folyamatában megfogalmazott új várostervezés és várospolitikai, a lakásállomány, városi telkek és szolgáltatások gyors privatizációja tekintetében, de gondot okoz az is, hogy helyi vezetés növekvő autonómiája és felelőssége nem jár együtt a szükséges anyagi erőforrások biztosításával, valamint relatív gyenge a civil szervezeti szféra, és nagy az etnikai és vallási megosztottság.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Asztalos Lajos 2004: *Kolozsvár. Helynév és településtörténeti adattár*, Kolozsvár: Kolozsvár Társaság – Polis

Bodocan Voicu 1996: Comportament electoral urban în Cluj-Napoca [Városi választói magatartás Kolozsváron]. *Studia UBB. Series Geografia*, 1996, 169–174.

Enyedi György 1988: *A városnövekedés szakaszai*, Budapest: Akadémiai

Csedő Krisztina – Ercsei Kálmán – Geambaşu Réka – Pásztor Gyöngyi 2003: A kolozsvári elsőgenerációs városiak. *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2003/2, 67–84.

Consiliul Local Cluj 2000: *Indicatori urbani ai oraşului Cluj* [Kolozsvár városi mutatói]

Haţieganu Alexandrina 1949: Evoluția teritorială a oraşului Cluj [Kolozsvár városának területi fejlődése]. *Lucrările Institutului de Geografie*, VIII/1947

Ianoş Ioan – Tălângă Cristian 1994: *Oraşul și sistemul urban românesc în condițiile economiei de piață* [A román város és városrendszer a piaccgazdaságban], Bucureşti: Academia Română

Kovács András 2001: Kolozsvár városképe a XVI-XVII. Században. In Dáné Tibor–Egyed Ákos– Sipos Géza–Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 7–28.

Kovács Zoltán 2001: *A poszt-szocialista urbanizáció és városi átalakulás jellemzői Kelet-Európában*, Budapest: MTA

Kovács Zoltán 2002: Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a postszocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények*, 2002, 1–4, 57–78.

Molnár Eugen – Onisor Teodor – Sófalvi Blasiu – Susan Aurelia 1962: Schimbarea structurii funcționale a orașelor de la bordura Câmpiei Transilvaniei între anii 1910-1956 [A Mezőség határán levő városok funkcionális szerkezetváltozása 1910-1956 között]. *Studia UBB*, 1962, 125–132.

Molnár Eugen – Maier Aurel – Ciangă Nicolae 1975: Centre și arii de convergență în R.S. România [Konvergencia területek és központok Románia Szocialista Köztársaságban]. *Studia UBB, Geologia-Geographia*, 1975, XX, 50–56.

Molnár Jenő 1999: Adatok Kolozsvár szerepéhez az erdélyi magyar művelődési életben. *Korunk* 1999, 12, 115–120.

Morariu Tiberiu – Pascu Ștefan 1957: Considerații geografico-istorice asupra etapelor de dezvoltare a orașului Cluj [Történeti-földrajzi megfontolások Kolozsvár fejlődési szakaszairól]. *Buletinul Universităților „V. Babeș” și „Bolyai”*, Seria: *Științele Naturii*, 1957, 1-2, 325–340.

Nagy Egon 2001: Câteva aspecte privind structura profesională a orașului Cluj-Napoca [Kolozsvár felekezeti szerkezetének néhány aspektusa]. *Studia UBB. Series Geographia*, 2001, 83–96.

Surd Vasile – Ardelean Virgil 1993: Geocriminalitatea în Municipiul Cluj-Napoca [Geokriminalitás Kolozsváron]. *Studia UBB. Series Geographia*, 1993, 2, 87–92.

Surd Vasile – Ipatiov Filip 1993: Funcția de monopol a Municipiului Cluj-Napoca în domeniul asistenței medicale din Transilvania [Kolozsvár monopolszerepe az erdélyi orvosi ellátásban]. *Studia UBB. Series Geographia*, 1993, 99–103.

Susan Ilie 1973: *Municipiul Cluj. Studiu de Geografie Economică* [Kolozsvár. Gazdaság-földrajzi tanulmány], Iași [doktori tézis]

Péter László

„Feltalálni a múltat!” – etnikai közösségek mediatizált megjelenítése a Kolozsvár főterén végzett archeológiai ásatások példáján¹

A szerző esettanulmány jellegű írásában a kolozsvári főtéren végbemenő, többszöri archeológiai ásatások nyomán megjelent sajtódiskurzusokat elemzi azzal a céllal, hogy ezáltal a helyi nacionalista gyakorlatokat tárja fel két eltérő jelentős történelmi pillanatban: 1943-ban és 1994-ben. Következtetése, hogy hasonló történelmi pillanatokban az etnikai csoportok és közösségek közötti társadalmi és hatalmi viszonyok megragadhatóak a konkrét eseményekről szóló diskurzusok elemzésével, amelyek társadalmi tagságot kínálnak a vele való azonosulásra kijelölt kollektív identitásképeken keresztül. Péter László szociológus, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia tanszékének adjunktusa, szakterülete a közvélemény, társadalmi problémák, és szegénységsszociológia. E-mail cím: peterlaci@yahoo.com.

BEVEZETÉS

A rendszerváltást követő évtized első felében súlyos társadalmi problémák törtek a felszínre. Ezen problémák és feszültségek jelentős részét vagy a szocialista represszív rendszer fojtotta el korábban, vagy pedig az „új” társadalmi berendezkedési forma kialakulásának voltak közvetlen következményei. A „közös ellenségként” megélt és megtapasztalt elnyomó államrend hirtelen történő, erőszakos megszüntetése nem csupán a „sorsközösségérzéseknek” és „szolidaritás-meghatározottságú” kollektív tudatállapotoknak vetett véget, hanem a mindennapok rutinját vezérlő normákat is érvénytelenítette anélkül, hogy helyükbe azonnal újakat kínált volna. Az „anómikus”, „irányt és támaszt vesztett”, „dezorganizált” állapotokat tovább súlyosbították a korábban nem tapasztalt szociális problémák, mint például a munkanélküliség, az infláció, a szegénység.

Nem meglepő tehát, hogy a hirtelen életvezérlő normák nélkül maradt rétegek számára utolsó fogódzót, „tagságot” (tehát valahová való tartozást) biztosító és kínáló nacionalizmusoknak a kilencvenes évek elején akkora virágzása és sikere volt. Az etnikai-nemzeti csoportokhoz való tartozás érzése és tudata (pontosabban ennek az érzésnek a társadalmi szerepe) szolgáltatta,

1. Bár az írás keletkezésétől számítva eltelt 11 év, az „ásatások” ügye a kolozsvári közéletben azóta is folyamatosan jelen van, jóllehet számos jelentésváltozáson esett át és fokozatosan elvesztve etnikai tétjét. E változások közül a legfontosabbak a következők. A 2004-es helyhatósági választások során az árkok ügye az akkori kormánypárt (Szociáldemokrata Párt) és az RMDSZ közötti választási alku tárgyává lett: az időközben vesztes polgármesterjelölt városrendészeti kérdésként kezelte azt, és vállalta, hogy - a magyar választók voksáért cserébe - megválasztása esetén azonnal betömi az árkokat. A megválasztott ellenjelölt polgármester turisztikai természetű problémaként kezeli a kérdést, szintén minimalizálva az etnikai vonatkozást. A szóban forgó archeológiai terepek egyikét időközben - 2005 decemberében - betömték, valamint a tér nyugati felében ásott árkot is betemették. Ez utóbbi a tanulmány írásának pillanatában nem létezett. A főtér átrendezésének terve alapján a megmaradt árkot vélhetően konzerválni fogják, a város előljárósága - egy átfogó rendezési terv részeként - üveglappal szándékszik leborítani azt.

„találta fel” és erősítette azt a – fiktív, csupán érzelmileg kondicionált – identitást, ami révén a társadalmi testbe integrálódni lehetett. Magyarán, a nemzethez, etnikai csoporthoz való tartozás olyan kötőanyagokat hozott létre, amelyekkel – legalábbis időlegesen – pótolni lehetett az „elillant” identitások, életvezérlő normák hagyta ürt. Úgy vélem, a nacionalista gyakorlatok a gyorsan változó, bizonytalan helyzetekben társadalmi funkciót töltenek be: az egyéneket etnikailag szervezett nagycsoportokba sorolják és elhelyezik a társadalmi rendszerben, kijelölve egyben azt is, hogy „*milyen viszonyoknak kell(ene) lennie e nagycsoportok között*”.

Esettanulmányomban arra törekszem, hogy Erdély/Románia egyik nagyvárosában, Kolozsváron – az ismételt archeológiai ásatások nyomán megjelent sajtódiskurzusok elemzése révén – a helyi nacionalista (diskurzív) gyakorlatok leírását és funcionális elemzését adjam két eltérő, de mégis hasonló pillanatban.² Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen módon jeleníteték meg 1943-ban és 1994-ben a nyilvános beszédben – azaz a kolozsvári médiában – a román és magyar etnikai közösségeket a főtéren végzett archeológiai ásatások példáján. Alapállásom szerint a gyorsan változó társadalmi helyzetekben az etnikai csoportok és közösségek közötti társadalmi (és természetesen hatalmi) viszonyok megragadhatóak a konkrét eseményekről szóló diskurzusok elemzésével, ha alkotóelemeiket etnikai szempontból vizsgáljuk.³

A tanulmány empirikus alapját az 1943-ban az *Ellenzék* és a *Keleti Újság*, valamint 1994-ben a *Szabadság* és az *Adevărul de Cluj*⁴ című újság hasábjain megjelent összes olyan cikk jelenti,

2. A jelen szöveget a lapszámban megjelent két másik tanulmánnyal összefüggésben kell értelmezni. E szöveg – mint az átmenet egyik lehetséges olvasata az etnikumközi viszonyok dinamikája szempontjából – a modernítésre jellemző városfelfogásokat illusztrálja: azt, hogy a városnak elsősorban a lakóit kell reprezentálnia, beleértve az etnikai hovatartozást is. Plugor Réka tanulmánya az egyetemisták térpercepcióit bemutató érzékelteti a deetnicizált városképek irányába történő elmozdulást, míg a Pásztor Gyöngyi–Péter László által jegyzett írás a márkajelzésként felfogott posztmodern város néhány kialakuló aspektusát tárgyalja. A három szöveg együttesen azt a változást rajzolja meg, ami az utóbbi tizenhat évre jellemző – szerk.

3. Nyomatékosítandó, hogy a diskurzusok tartalmának valóság alapját, történelmi tény alapját ebben a tanulmányban nem vizsgálom és nem is vitatom, összhangban a tudományos kutatás személetével és kanonizált módszertani elveivel. Ennek értelmében az újságcikkeket – értékelés nélkül – pusztán társadalmi relevanciával bíró véleményeknek tekintem.

4. 1943-ban Kolozsvár magyar nyelvű napilapjai közül a legnagyobb példányszámú az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* volt, ezért esett rájuk a választás. Román nyelvű újság az említett időpontban nem létezett – ezek 1940 augusztusa után vagy megszűntek, vagy pedig Nagyszebenbe költöztek. 1994-ben két román és egy magyar napilap jelent meg rendszeresen Kolozsváron. Forrásanyagként az *Adevărul de Cluj* és a *Szabadság* című napilapot használtam. Az előbbi volt a XXI. Század Alapítvány által 1996. március 18. és 24. között végzett kérdőíves felmérés eredményei szerint a legolvasottabb román nyelvű napilap (a román nemzetiségű újságolvasók 44 százaléka olvasta rendszeresen, a 16 százalékos olvasottságú *Mesagerul Transilvanian*al szemben), míg a *Szabadság*ot mint egyetlen magyar napilapot Kolozsváron, 1996 márciusában a magyar nemzetiségű lakosság 21 százaléka olvasta rendszeresen.

Az *Ellenzék* című politikai, közgazdasági és társadalmi napilapot Bartha Miklós alapította 1880-ban. Rendszeresen a II. világháború végéig (1944 nyaráig) jelent meg Kolozsvár és egyben Erdély leghosszabb életű napilapjaként. 1919-től alcíme a *Független Politikai Napilap* volt, amit 1923-ban *Magyar Politikai Napilapra* változtattak. A politikához és a politikai pártokhoz való viszonya többször változott: 1925-ig politikailag független volt; 1925-ben rövid ideig az Országos Magyar Párt hivatalos irányzatát követte, majd újra független lett; a harmincas évek végén (1938-tól), a Magyar Népközönség közlönye volt; az 1940-es változás után az Erdélyrészi Magyar Párt lapjává vált. A *Keleti Újság*ot – a Ferenczy Gyula elnöklétével létrehozott – a Keleti Újság Lapkiadó Rt. alapította 1918-ban. Címét 1944. június 15-én *Keleti Magyar Újság*-ra változtatta, 1944. október 8-án szűnt meg. Politikai profilja független volt, a kisebbségi lét kérdéseinek a megoldását az egész román társadalom demokratizálódási folyamatának részeként tartotta szükségesnek. A *Szabadság* kolozsvári helyi napilap 1989 decemberétől jelenik meg ezen a címen, az 1945-től megjelenő *Igazság* jogutóda, politikailag független. Az *Adevărul de Cluj* román nyelvű napilap – a *Făclia* politikailag független jogutódként – címét 1991 óta viseli. Ezt megelőzően 1989-től *Adevărul în libertate* címen jelent meg.

amely a kolozsvári főtéren végzett archeológiai ásatások témáját érintette. Ezeket a fórumokat, valamint az írásokat egy olyan tágabb társadalmi viszonyrendszer szerves részének tekintem, amelyek olyan diskurzusokat hoznak létre, amelyek segítségével a legitimnek tartott beszélők (ki)alakítják/felosztják/tagolják a társadalmi valóságot, jelen esetben a kolozsvári interetnikus viszonyokat. Értelmezésemben a két történelmi pillanatban kialakult diskurzusok olyan „*strukturáló struktúrák*” (Bourdieu 1994), amelyek funkciója megmondani egy változó helyzetben, hogy „kik vagyunk és honnan jöttünk.”

A továbbiakban az elemzésünk néhány elméleti és módszertani vonatkozását vázolom, modellezve a diskurzív gyakorlatokat. Érvelésem gerince, hogy az etnikai (román és magyar) közösségek eredetéről szóló diskurzusok – bár tartalmilag eltérnek – szerkezetük és funkciójuk tekintetében hasonlóak mindkét időpontban, ám amint a társadalmi változás üteme lassul, ezek szerepe is leértékelődik.

DISKURZUSOK – AZ ELEMZÉS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI IRÁNYAI

A diskurzuselemzés szemlélete és gyökere a nyelvről és annak természetéről való filozófiai vizsgálódásokig nyúlik vissza. A nyelv a „nyelvi fordulat” (Habermas 1993:202) által vált a filozófiai, majd a későbbi társadalomtudományos vizsgálódás tárgyává. Az analitikus filozófiai és a (poszt)strukturalista hagyományok alapján úgy vélem, hogy a beszédhelyzetek és a beszédmódok komplex struktúráit – például egy vezércikksorozat mondanivalóját vagy egy befolyásos politikai megemlékezésen elhangzó ünnepi beszédét – társadalmi paraméterekkel kell vizsgálni, mivel a beszéd a szociokulturális kontextustól függ, valamint a beszélő és a közönség (hallgatóság) közti interakcióban „kel életre”. A diskurzus eszerint kulturális termék, amelyet a kommunikatív cselekvésben rész vevő interakciós partnerek együttesen, közösen hoznak létre. A különböző interakciós helyzetekben a beszélők rendszerint különböző diskurzív stratégiákat követnek (más módon beszélnek, és eltérő célokat kívánnak elérni), de a beszéd által mégis megragadhatók azok a mikroszociális minták, amelyek jellemzik őket, illetve azokat az etnikai, ideológiai állapotokat, amelyekkel a különböző beszélő csoportok leírhatók. A diskurzusnak, tehát beszédmódnak (*mode of talk*): a szöveg jellemzőin túlmenően „konkrét” tartalma van, adott céllal, funkcióval és társadalmi jelentőséggel rendelkezik. A továbbiakban diskurzuson „szabályszerűséget követő társadalmi beszéde(ke)t” (Foucault 1991:859) értek. Ezért értelmezésemben a nyilvános célkövető beszédeket társadalmi terméknek tekintem, amelyek szerves és folyamatos kapcsolatban állnak a kommunikáció kontextusával, amelyben létrejönnek.

Foucault nyomán Kress (1984) megjegyzi, hogy a különböző diskurzusok a társadalmi származás függvényében alakulnak – nem a téma természete, hanem származási területe és annak kontextusa a meghatározó. A diskurzus ezért sohasem semleges. Kress ezeket a viszonyokat diskurzus és ideológia viszonyaként értelmezi: szerinte az ideológia és a diskurzus ugyanannak a jelenségnek, a társadalmi beszédnek két aspektusa. A *beszéd* és *beszédhelyzet* esetében a konkrét szöveg és *kontextus* leírása és értelmezése a cél. Például egy emlékező szónoklat esetén a benne kifejezett performatív stratégiák – a beszédcselekvésben követett szándékok, a valóság tematizálása, felosztása, értelmezése és érvényesként való elfogadtatása – csupán a beszéd helyszínének viszonyrendszerében érvényesek. Ha mindezt egy közösen felépített és történetileg elhelyezett „*exteriorizált sztori*”-ként (Van Dijk, 1984:5) fogjuk fel, akkor megragadhatók pél-

dául egy emlékezési rítus elemei: hiszen egy valamikori történeti keretbe illesztett eseménysor – „meghalt nemzeti hősök”, a velük megtörtént események, a rájuk való közös emlékezés – egyazon helyszínen egy atemporalizált életvilág keretében válik a hallgatóság által elfogadhatóvá, magáévá tehetővé. Tehát a diskurzus mindig kontextuális, jellegét tekintve pedig metaforikus. Így – mint korábban elhangzott – a diskurzus eredetétől fogva sem semleges. A konkrét diskurzusok szükségszerűen korrelálnak az adott szintaktikai formákkal, amelyek az eredetüket és megjelenésük kontextusát jellemzik, illetve szoros kapcsolat van a diskurzus nyelvezete és kifejezési módozatai, valamint származási területe között. Vagyis a diskurzusokban kifejezést nyernek azok a tudásformák, amelyek a társadalom azon szegmentumát jellemzik, amelyben a diskurzusok kialakulnak – diskurzustermelő egységek egy társadalomban például az intézmények (Foucault 1991:859), kiváltképpen a politikaiak. Az adott intézményre jellemző tudás és ennek viszonya a társadalmi rendhez és a társadalmi csoportokhoz a diskurzus nyelvezetében és a használati módjában fejeződik ki (Kress 1984:30). De hogyan lehet mindezeket az előbbi elemeket módszeresen a felszínre hozni?

A leírás (diskurzuselemzés) többféle módon végezhető el. Ezekben a módszertani eljárásokban közös, hogy valamennyi a diskurzust konstituáló elemekre figyel, az alkotó elemek közötti viszonyt rögzíti és írja le. Seider (1984) módszertani tanulmányában a diskurzuselemzés főbb módszereit veszi sorra: szerinte a diskurzusok tanulmányozása során több út követhető annak a függvényében, hogy a diskurzus melyik konstituáló elemére fókuszálunk, és jól alkalmazhatónak tartja azt a technikát, amely a fogalmak mentén a parafrázálásra és a körülírásra vonatkozik. A szintén általa említett ún. Harris-modell alkalmazásakor elsősorban arra kell figyelni, hogy milyen különböző jelentései vannak a használt szavaknak és kifejezéseknek – változó jelentéseikből következtetni lehet a használók ideológiai, társadalmi pozícióira, illetve azokra a történeti-társadalmi körülményekre, amelyekben a jelentés létrejön: a konkrét kontextus határozza meg az adott szónak, jelölőnek (*signifiers*) a pillanatnyilag érvényes jelentését.

A jelen elemzés a Harris-féle modell által ajánlott módszerrel dolgozik: egy diskurzív folyamatot vizsgál, amelyben a beszéd a használók és hallgatók közötti viszony részeként (Seider 1984:47) tétéleződik. A cél a szavak viszonyrendszerének megfejtése: egy olyan „éppen érvényes” jelentésmátrixnak és a benne használt metaforáknak a feltárása, amely a diskurzus elemei kombinációinak a mechanizmusából következik. E logika azt feltételezi, hogy a társadalmi helyzet és a nyelvhasználat között szoros korreláció mutatható ki, a nyelv használatából kikövetkeztethető a társadalomban elfoglalt pozíció. A diskurzus érvrendszere „legitimálja vagy kihívja a fennálló társadalmi rendet, vagy konkrétan azt, amiről beszél” (Seider 1984:50) – így kerül a sajátos, konkrét eseményről szóló beszéd érvrendszere oksági viszonyba a beszélő, illetve a hallgatóság percepciójával és felfogásával. A fentiekben kifejtettek miatt ez a technika főként a homogén – egyazon célt követő, itt identitásépítő – diskurzusok, például az előbbieken már említett kollektív megemlékezési rítusok esetében alkalmazható.

A diskurzus *tartalmát* rendszerint három tényező (*helyszín, szereplők és cselekvések*) mentén lehet leírni, így adható meg jól az érvényes jelentésmátrix. E három tényező sajátos kombinációjából épül fel a diskurzus tartalma, ami elsősorban nem a szöveg, hanem a kontextus függvényében – *helyhez kötötten* – a szavakhoz, mondatokhoz kapcsolható jelentések hálójának szintjén érhető tetten. Más szóval, így válik a diskurzus a beszédcselekvés által kulturális szöveggé (lásd Ricoeur 1995). Ebben az értelemben a diskurzus atemporalis (egyszerre beszél múltról, jelenről és jövőről) metaforikus (Szabó, 1994), szimbolikus (Sears, 1998) és fikcionális – kerek példa-

szerűen felmutatott történetet rekonstruál úgy, hogy (a hely, szereplők, beszélők által) maga is a történet szerves részévé válik. A (történelmi, politikai, nyilvános stb.) diskurzus egy „cselekvést utánoz” (Ricoeur 1995:146), időbelisége és megérthetősége a cselekvés időbeliségével és megérthetőségével társul. A gondolkodás – a nyelvhez hasonlóan – metaforikus, egy előzetesen az „életvilág” által kidolgozott metaforarendszert feltételez, amit a diskurzus átvesz, módosít és adaptál – a metafora egyszerre tekinthető a nyelv, a logika és a kultúra termékének, tehát maga is aktualizálás: a diskurzus működését biztosítja. A továbbiakban a diskurzusok elemzése során arra kísérek meg választ adni, hogy az interetnikus viszonyok miként strukturálódnak, a beszélők milyen identitásokat kínálnak fel a mediatizált diskurzusokban.

ETNIKAI KÖZÖSSÉGEK A MÚLT ÉS A JELEN METSZETÉBEN – NACIONALISTA DISKURZUSOK IDEÁLTÍPIKUS MODELLJEI

„MAGYAR” NARRATÍVA 1943-BAN

Az első kontextus: A kolozsvári főtérén számos alkalommal végeztek régészeti munkálatokat,⁵ de ezek közül csak kettő játszott olyan különleges szerepet a város történetében, amely természete, jelentése, mediatizált és átpolitizált jellege miatt vizsgálatra alkalmas: az 1943-ban, illetve 1994-ben kezdeményezett ásatások. Természetesen 1943 és 1994 Kolozsvára között nagy különbségek vannak.

Kolozsvár 1943-ban a háborús körülmények között Magyarország része volt: a kormány a gazdasági és szociális helyzet enyhítésére drasztikus határozatokat hozott.⁶ Ilyen körülmények között kezdte meg az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI)⁷ 1943. július 30-án Kolozsvár főtérén

5. Az első ilyen jellegű ásatást 1821-ben végezték, de biztos és pontos adatunk erről csak 1822-ből van. Ekkor a Szent Mihály-templomtól 10 méterre egy 4 méter mély árkot ástak, ahol római cserepeket, épületmaradványokat, bronzérméket és egy római szobrot tártak fel. A következő főtéri ásatás időpontja 1867, amikor – a Szent Mihály-templom javítási munkálatai során – római feliratokat viselő temetkezési emlékeket találtak. Ugyanekkor a templom északi falától kb. 30 méterre egy római kápolna maradványait is feltárták. Későbbi felújítási munkálatok alkalmával – a mostani Mátyás-szobor előtt – egy Herkules-szobor is a felszínre került, majd 1941-ben egy óvóhely építéskor találta meg a római fórum szélét Bodor András egyetemi tanár. 1943 és 1994 között is találtak a főtérén régészeti leleteket: 1960-ban, amikor a tér világító oszlopait építették, egy 11–12. századi temető maradványaira bukkantak (*Adevărul de Cluj*, 1994. június).

6. Köztük például a 1943/3350 rendeletet júniusban, amelyben elrendelték az ipartelepeken és lakóházakban a légvédelmi óvóhelyek létesítését; a 1943/3940 rendeletet, ami a rögtönbíraskodást kiterjesztette a légitámadás idején elkövetett lopás és rablás büntetteire (júliusban); a közellátásügyi miniszter 124 510 számú rendeletét, amely a napi kenyérfejadagot 30 dekagrammról 25-re szállította le. Ugyanakkor érvényben volt az 1940. októberében hozott 1940/7440-es számú rendelet is, amely korlátozta a sajtótermékek példányszámát (Benda, 1993:977–991).

A város energia- és élelmiszerhiánnyal küszködött. Az alapvető élelmiszereket (kenyeret, húst, cukrot) is jegyre árusították; súlyosbodtak a lakásviszonyok, amelynek enyhítésére a polgármesteri hivatal új lakásbérleti határozatot léptetett életbe (augusztusban). A tüzelőanyagot kiutalásra osztották szét – a rendelkezésre álló – 16 000 vagon tűzifából. Ezzel párhuzamosan a rendeleteket áthágókat súlyosan büntették, illetve augusztus és szeptember folyamán a 20 holdnál nagyobb zsidó birtokokat kisajátították. A nehéz gazdasági helyzet elől a rendőrség jelentése szerint egyre többen menekültek az öngyilkosságba. Ennek ellenére a tudományegyetem Aranydiplomát adományozott egy volt parlamenti képviselőnek a magyarság érdekében tettekért, a Magyar Aero Klub pedig Horthy István Emlékversenyt szervezett, az EMKE augusztusban díszgyűlésen leplezte le gróf Apponyi Albert arcképét, az Erdélyrészi Párt pedig saját erdélyi rádió beindítását követelte a budapesti kormánytól (az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* 1943. július 1–szeptember 30. közötti hírei).

7. Az ETI létrejött a magyar történettudomány „rég nagy álma” (Bakay 1989:93) megvalósításának része volt. E

az archeológiai feltárásokat, amelyek célja egy feltételezett temető létének bizonyítása volt (Méri 1984:9). Az ásatás nyomán megjelenő domináns diskurzus modellje több szempontból írható le: figyelemre méltó a *diskurzus természettörténete*, azaz kialakulásának/kialakításának körülményei és folyamata a közönség, valamint az alakítók szempontjából; továbbá a diskurzus *tartalma és szerkezete*, valamint *funkciója*, nem tévesztve szem elől, hogy a felsorolt dimenziók szorosan összefüggenek. Strukturális okokból (háborús időszak, román nyelvű médiaintézmények hiánya) 1943-ban egyetlen domináns diskurzus alakult ki az esemény kapcsán.

Esemény és beszédmód(ok) – a diskurzus természettörténete: „A főtéren megkezdődtek az ásatások és máris eredményre vezettek” – jelentette az *Ellenzék* 1943. július 30-i számában. „Az ásatás tovább folyik és minden remény megvan arra, hogy rövidesen Árpád-kori sírokra találjanak”. A rövid, hétsoros, száraz és puszta tényeket felsoroló híradás sem tartalmával („sok cseréptörmelék és téglamaradvány került a felszínre”), sem formájával nem tűnik ki a többi cikk közül – sőt, még csak nem is a címlapon jelenik meg –, de hangvétele mintegy előrejelzi (!) a hír későbbi pályáját (Árpád-kori sírokat fognak találni!). Az (olvasó)közönség és az „esemény” kapcsolata egyelőre laza: az ásatás kezdetén létezik egy térben is érzékelhető és azonosítható határ az esemény és a közönség között (akik helyett a kutatók és a báméskodók, szemlélődők állnak). Ennek az akár kézzel is fogható jele az utca emberét az ásatás eseményétől elválasztó kert, ami a helyszínt körülveszi, jelezve a különbséget az ásatást tulajdonképpen végzők és az ezt csupán figyelemmel kísérik között, amit többféleképpen is leírhatunk. A különbség leírható egyszerű térbeli lokalizálással is: a kutatók a „kerten belül” vannak, a báméskodók, szemlélődők pedig azon „kívül” állnak.

Az így felfogott különbség mellett azonban létezik egy másik, a közöttük lévő viszony természetéből adódó is, ami azonban eltűnik a diskurzus kialakulásával. A báméskodók, az összegyűlt emberek sokan vannak és olyan entitást alkotnak, amelyre az azonos hely és a tagok közötti alacsony fokú kommunikáció jellemző, de ez nem megfelelő és nem is eléggé szervezett ahhoz, hogy a csoport megnevezést alkalmazhassuk rájuk. Azonban nem is annyira szervezetlenek, hogy egyszerűen tömegnek nevezzük őket. Legjobban a *sokaság (focused gathering)* fogalma illik rájuk: a báméskodók az emberek olyan halmazát alkotják, akiket „közös tevékenység foglal le, s egymáshoz való viszonyukat ezen tevékenység folytatásának a feltételei határozzák meg” (Gofmann 1981:321). Ez az entitás dinamikus, rövid idő alatt jön létre és oszlik fel, résztvevői fluktuálnak; tevékenységük nagyon alacsonyan koordinált, diszkrét, nem folytonos. A báméskodók „összejövetelének” formáját az azt kiváltó szituáció (az ásatás kontextusa) határozza meg, létük alapját a céltárgy fókusza adja. Közvetlenül arra figyelnek, amit a régészek és munkásaik mondanak vagy tesznek, magatartásuk a vélemény formálására, a kíváncsiságra és az egyszerű asszisztálásra redukálódik. A régészek ellenben kevesen vannak és együttműködnek.

A térben jól lokalizálható formációk – „*kerten innen*” és „*túliak*” – közötti különbséget a közöttük lévő interakciók is jelzik. Érintkezéseiket határjelzők (Giddens 1995:605), „zárójelek” (a

szándék arra irányult, hogy egy átfogó tudományos intézet keretében tárják fel a történelmi Magyarország táj- és őstörténetét. Ebből a célból hozta létre gróf Teleki Pál 1938-ban az Országos Táj- és Népkutató Intézetet (OTNI), ezen belül alakult meg az ETI 1940 őszén Kolozsvárott. A ETI szervezte például a Borsa-völgyi néprajzi kutatásokat, illetve a a népvándorlás, honfoglalás és középkor vizsgálatát célzó régészeti ásatásokat Észak-Erdélyben. 1942-ben szintén az ETI kezdeményezésére a Zápolya (Dosztojevskij, most Traian Moşoiu) utcában egy 10. századi temetőt tártak fel, s az ott talált lószügy korából arra a következtetettek, hogy a magyarság már a honfoglalás idején megjelent Kolozsváron (*Ellenzék* 1943. augusztus 5.).

kert) választják el egymástól, ezek különböztetik meg a régészek fókuszos interakcióinak minden egységét az előtérben folyó nem fókuszos interakcióktól. A „határok” nem átjárhatók, hiszen nem csupán a határjelzés (a kert) szerepe a fontos, hanem az is, hogy a báméskodók számára nem egyértelmű (még), hogy *mi folyik* a túloldalon. A két formáció léte és státusa abban a kapcsolatban jelenik meg, ami az ásatás eseményén keresztül vezet, ahhoz kapcsolódik, és belőle fakad. Ez azt jelenti, hogy az ásatás, mint a valóság egyik látható és érzékelhető dimenziója s a vele szemben formált magatartás egyben „el- és leválasztó” erővel is bír. A két formáció között fennálló távolságot – a kezdeti szakaszban, amikor leleteket még nem tártak fel – az ásatás tudományos célja csak tovább hangsúlyozta. Ez korántsem jelenti azt, hogy az ásatásnak ne lett volna korábban más dimenziója is (például politikai, gyakorlati), inkább arról van szó, hogy a szemlélődő, kíváncsiskodó emberek szemében – legalábbis egyelőre – a feltárás nem jelentett többet, mint tudományos eseményt. A továbbiakban, a többi dimenzió előtérbe kerülésével azonban a helyzet gyökeresen megváltozott.

„Lépten-nyomon hallani, kár volt elcsúfítani a főteret vakondtúrásokkal; nemsokára a Szent Mihály-templomot is elhordják, hátha két lábszárcsontot kaparnak ki alóla...” – vélekedtek az emberek az *Ellenzék* szerint (1943. július 30.). A közember számára úgy tűnt tehát, hogy a régészeti feltárás eseménye a főtér megszokott képének a megváltozását jelentette. Véleményük nem a tudományos munkáról szólt, hanem annak színhelyéről és következményéről: gödröt ástak a főtéren, így felfogásuk szerint a kialakult városkép „elcsúfult”, a kutatóárok „vakondtúrás”-sá, a régészeti tevékenység „kavarás”-sá minősült át. A munkálatok előrehaladását a kívülrőlők abban érzékelik, hogy ásnak-e még további gödröket, amelynek következtében „a templomot is elhordják”. „A palánkon túl azonban nem jut el a zörej. Két, három tudós remegve figyeli a földet, a múltban vannak, a régmúlt csak általuk értett nyelven értekeznek, és az idő, amiben most mozognak, csak rájuk érvényes.” (uo.) Kikövetkeztethető tehát, hogy a báméskodó emberek és a tudósok között pillanatnyi ellentét van. Ez azonban csak látszólagos, és azonnal megszűnik, amint csontvázakat találnak a kutatóárookban.

A csontvázak megtalálásával – a sajtó híradása szerint – szinte azonnal minden megváltozott: „Kolozsváron ma ásatási láz dühöng. Egyszerre mindenki régészeti szakértővé lett, és nagy érdeklődés kíséri a munkálatokat.” (*Ellenzék*, 1943. augusztus 6.) A csontvázak megtalálásának hírére a város akkori vezetősége, a polgármester maga is személyes látogatást tett a helyszínen. Úgy vélem, nem a polgármesteri látogatás váltotta ki az addig létező két formáció felbomlását és viszonyuk összekuszálódását, csupán nyilvánvalóvá tette a változást magát. A változás azért volt logikus, mivel a csontok, csontvázak – bárkié is voltak azok – olyan formában fejezték ki és jelenítették meg az ásatás eseményét, amihez mindenki sajátosan és azonos nyelven viszonyulhatott: lényegében ez volt az ásatások elsődleges célja is.

Míg a csontok „színrelépése” előtt a legitim vélemények tág kínálata „volt érvényben”, s ezek egyenként kizárhatták egymást (ásnak, nem kellene ásni, kár ásni), addig a csontok az értelmezések mezejének keresztmetszetét úgy szűkítették be, hogy mindenki számára azonos lett a referenciapont és a vélekedés tárgya – ezzel elfogadottá tették az ásatás tényét és ennek ésszerűsített célszerűségét. A látogatás (és a későbbi folyamatos látogatások és ellenőrzések) már a kínálható interpretációk közötti vetélkedés kimenetelét próbálták befolyásolni, meghatározni és általánosan elfogadottá tenni azok természetét. A talált leletek a kutatók, az ásatást támogatók, ellenzők és közömböseik, valamint a város formális és legális képviselőinek határait összemosták és csatlakoztatták az éppen „megjelenített”, kéznél lévővé tett múlthoz.

Mindez egy sokkal tágabb történelmi kontextusba helyezte bele a szereplőket és a munkálátokat. A csontok a múltat jelképezik, de a jelenben léteznek: *általuk kapcsolható össze a jelen a múlttal* – a sajtódiskurzus éppen ezt tette. A kapcsolatteremtés egyúttal a kolozsvári magyarok csoportjának az idő dimenziójában történő kitágítását is jelentette: illusztrálhatóvá vált „mélységük”, „ősiségük”. A kapcsolat megvalósítására annál is inkább szükség volt, mivel az 1943-as háborús időszak olyan magyarságkép megjelenítését kívánta (beleértve a kolozsvári magyarok identitását is), amely úgy legitimálja a fennálló rend jogosságát, hogy alkotóelemeit tudományosan is meg lehet (ezért meg is kell) alapozni. Ez a törekvés könnyen azonosítható és behatárolható az augusztus 4. után megjelent cikkekben és írásokban. Rendkívül beszédesek a következő szövegrészletek:

„Vonalai, figurái és az elkövesedései bizonyítanak. A fellegvári ősemlék törekvéseit, Napoca fejlett civilizációját, pusztulását és hosszú-hosszú csendjét, békéjét, amikor a szürke Szamos mentéről életet és tért hódított az erdő. Majd kürtök csendültek fel a környező hegyek gerincein. A honfoglaló magyarok kürtjei. Sírjaikban pihennek most keleti szokásaik szerint. Néhány méterre az utcák aszfalt- és betonburkolata alatt. Felettük új réteg rakódott. A XIII–XIV. század magyarságának a bizonyítékai” vagy

„Aki ért a föld nyelvén történelmet – meghamisíthatatlan történelmet olvas ki belőle. Erdély magyar történelmének a lapjait betűzik ki belőle elvonultan, csendben a Főtéren. Azt a kontinuitást, amely van és magyar” (*Ellenzék*, 1943. augusztus 4.).

A diskurzus természettörténete igencsak rövid idő alatt futotta be ezt a jelentős pályát: az ásatás kezdete, illetve a diskurzus „kiteljesedése” között alig egy hét telt el. A befutott lineáris evolúciós pályáiv „természetszerűen” változtatta át az olvasóközönséget és a bábáskodók sokaságát az esemény homogén közönségévé, a megtapasztalás következtében pedig a kolozsvári, erdélyi és végül az összmagyarság képviselőivé. Fontos megjegyezni, hogy a csontok felfedezése és a kategorikus kijelentésekkel operáló diskurzus megjelenése közötti időszak nem volt alkalmas arra, hogy tudományos igénygelhető legyen a lelet „valódisága”, de ez lényegében mellékes kérdés is volt, hiszen az augusztus 4. híradás „már előre jelezte” azt.

A természettörténet szakaszai a Foucault (2001) által használt fogalmakkal is leírhatók. Foucault-t elsősorban a társadalomra vonatkozó tudás szerveződése és a különböző történelmi korokban bekövetkező változása érdekelte: szerinte a tudás szerveződésének kutatása esetén nem használhatók az esztétörténet klasszikus kategóriái, helyettük a tudásszerveződés konkrét formáját kell feltárni és megismerni a *diskurzív formációk* segítségével. Nem ad azonban konkrét meghatározást a diskurzív formáció fogalmára, inkább annak a kialakulását mutatja be, megjelenési körülményeinek leírásával megragadja meg azt. A diskurzív formáció úgy fogható fel, mint adott történelmi korra jellemző tárgyak rendezőelve, a felosztás és az összegzés mikéntje. Minden történelmi korra más diskurzív formáció jellemző, aminek kutatására az archeológiai módszert ajánlja – szerinte ezzel vizsgálható az egy adott korra jellemző tudás, valamint teremtésének, elosztásának és működtetésének technikái. Diskurzus tehát csak diskurzív praxis – ezt neveztem természettörténetnek – során alakul ki és „tökéletesedik”.

A „tökéletesedés” folyamata a diskurzus minőségi változását jelöli, eredményeképpen szintjei egyre magasabbak lesznek, és egyre közelebb kerülnek tudományossághoz, a tudatosság magasabb fokához. Egy témáról való általános, hétköznapi beszélgetés vagy véleménycsere csak egyszerű gyakorlat a reflexivitás/tudatosság alacsony fokán. (Így az ásatás mellett álldogáló,

szemlélődő emberek közötti beszéd, társalgás nem alkot diskurzust. Beszédük hétköznapi, a társadalmi nyilvánosság mezejében folyik, szabályszerűségei kezdetlegesekek és nincsen kényszerítő erejük). Akkor válik egy beszéd diskurzussá, ha eléri az *episztemológiai* küszöböt. A hétköznapi szintről az episztemológiai szintre való átlépéskor a beszéd már használ kiforratlan alapfogalmakat – amelyek egymástól elkülönülten jelennek meg –, de ez még a diskurzus legkezdetlegesebb állapota. A diskurzus magasabb foka a *tudományossági* küszöb átlépésével alakul ki. Ezen a szinten a diskurzusban szereplő alapfogalmak jelentése letisztul, egymáshoz való viszonyuk kikristályosodik és a hatókörük már nem metszi egymást. Végül a diskurzus átlépheti a harmadik küszöböt, a *formalizálódási* küszöböt is, ahol az alapfogalmak és a tárgykonstrukciók reflexivitása különösen magas (erre csupán a logika és matematika képes).

A csontok megtalálása utáni feltárás „szövege” már olyan diskurzív formációként értelmezhető, amely átlépte az episztemológiai küszöböt. Azonosítható alapfogalmakat használ – „honfoglaló magyarok”, „sírok”, „magyar történelem” – és konkrét viszonyrendszert állít fel közöttük; behatárolja a feleket, végül pedig koherens következtetést von le, amit tényként akar elfogadtatni („magyar kontinuitás”). Honfoglaló magyarok, magyarság, magyar kontinuitás – ezek a fogalmak a diskurzusban születnek meg. A megjelenített kép egyszerű: ősember, civilizáció, pusztulás, majd a honfoglalás és a jelen („sírjaikban pihennek most”). Logikája, menete lineárisan fűzi fel az eseményeket egy olyan láncra, amely a múltból indul, a jelenbe vezet, de egyben vissza is igazolja a múltat. Fikcionalitáson alapszik, de megkérdőjelezhetetlen szeretne lenni – a csontok láthatóan és egyértelműen bizonyítanak. Összegzésképpen: a lelet felfedezése után az elemzett diskurzus konszolidálódik, s ezt követően lényegesen már nem változik meg: mindvégig következetes marad mind szerkezetében, mind pedig felvállalt funkciójában. Az alábbiakban ezeket nézzük meg részletesebben, helyenként visszatérve a természettörténeti vonatkozásokra is.

A diskurzus tartalma, szerkezete és társadalmi funkciója: A diskurzus tartalmát tekintve a múltról beszél, de a jelenről szól; képi jellegű és metaforikus. Szerkezetét tekintve koherens egész: lineáris vonalvezetéssel, pozitív főszereplőkkel, kulturálisan szocializált helyi és általános etnikai szimbólumokkal operál – ezáltal a múlt képszerű leírása a jelenbe vezet. Manifeszt funkciója, hogy tárgyilagosan értelmezze a feltárt lelet jelentését, latens funkciója (vö. Merton 2002) ennél jóval több. Több, mert a történelmi, múltbeli események felelevenítése mögött, ezek segítségével egy kollektív identitást fogalmaz meg. Egyszerű és világos tanulsága van: elbeszéli, kik és milyenek azok az emberek, akik „mindig is” itt éltek. Múlt és jelen összekapcsolása a fizikai térben, az archeológiai árokban valósul meg a leletek által, ezáltal a honfoglaló magyarok „itt” és „most” vannak (s mint sugallja, mindig itt is voltak) „néhány méterre az utcák aszfalt- és betonburkolatai alatt”.

Megjegyzendő, hogy a szövegekben csak a magyarok szerepelnek többes számban, kizárólag róluk szól a történet. Az idézett szövegrész – egy egységes diskurzus nyitányaként – *kollektív identitást* kínál, hiszen a behatárolás, a megjelenített kép logikailag önmagára vonatkoztat: „a római kor és a honfoglalás között senki sem élt tartósan ezen a földön”, illetve „a mai Kolozsvárt magyarok alapították”, vagy „Kolozsvár a honfoglalás óta mindig magyar volt és ezer éven át, minden előzőnlés ellenére és a századok viharában is megőrizte a magyar jellegét” – csak a magyarokról beszél.

A leletek természetesen elsősorban tudományos leletek, de a diskurzus már korántsem az, hanem a leletektől függetlenedett normatív narratíva a magyarságról, a magyar kollektív identitásról. A leletek által felfedett múlt *a jelenben ölt testet*, a régmúltat a maga fizikai valóságában

csatlakoztatja a jelen színteréhez. Ebben a viszonyban kiemelt a helyek azonossága, ezzel egyszerű és kézzelfogható kapcsolatot, folyamatosságot, kontinuitást alakítanak ki múlt és jelen között. Az elmúlt idők és ezeknek a szereplői egybeolvadnak a megjelenített képben.

„Talán Mátyás Fekete seregének a lovai csiholtak szikrákat egykor diadalmas harcokból visszatérve a várost borító éjben” vagy „A XX. század napsugara esik azokra az ősrégi kövekre, amit talán Mátyás király saruja is érintett.”

E kapcsolat Mátyás személyén keresztül valósul meg, annál is inkább, mivel Mátyás most is „itt van”: a szobra néz le a színhelyre, ezzel mintegy empirikusan visszaigazolván az ásatások által megjelenítetteket. A „magyarok kürtjei”, „Mátyás”, „az évezredek múlt”, „Erdély magyar történelme” kellékek egy cselekményesített történetben, amelyben a szereplők és az érzelmi klímát indukáló szimbólumok felfűzik egy (valós történelemnek tartott) szelektív eseménysor fonálára mindazokat az elemeket, amelyek jelentései a „magyarság” kulturális általános jelentése felé konvergálnak.

„... Kolozsvár mindig magyar város volt polgárságával, nemzeti öntudata, kulturális alkotó tevékenysége és tehetsége kiemelkedő helyet biztosított számára a magyar történelemben. A magyar művészet nem egy nagysága született, élt és dolgozott a falai között, itt működött a XIV. század legtermékenyebb nyomdája, iskoláiban tanították először magyarul a tudományokat, s színháza első önálló otthona volt a magyar színészetnek. Nincs a magyar szellemi életnek olyan területe, hol Kolozsvár ne hagyott volna hátra maradandó dolgokat.” (*Ellenzék*, 1943. augusztus 28.)

Mindez – jóllehet egyébként valódi, adatolható eseménysor – élettörténeti konstrukció, amelyben a felsorolás mögött álló szelekciós mechanizmus kizáró: a hivatalossá, dominánssá tett beszéd nem enged semmiféle teret a „mások” számára, kirekeszti őket. Továbbá az ásatás-diskurzusnak nincsenek olyan pontjai (és diskurzusként törekszik is arra, hogy ne legyenek), ahol más – értsd ellenkező – interpretációk illeszkedhetnének hozzá. Az archeológiai munkálatok kezdetén, a csontok feltárásának idején a hatalom – a nehéz gazdasági és társadalmi körülmények, valamint a háborús viszonyok miatt – legitimációs válságban volt, ezért ideológiai támogatást igényelt a lakosság részéről.⁸ Az ásatás eseményét és esetleges sikerét elszalaszthatatlan lehetőségként fogták hát fel, hiszen ez jó alkalmat jelentett a „magyarság” fogalmának és jelentésének meghatározására, e meghatározások aktualizálására, a politikai rendhez való kapcsolására, illetve arra, hogy elemeit és egészét érvként használják fel a korabeli (1943) viszonyok megőrzése és folyamatos igazolása – pontosabban a hatalom által elképzelt legitim rend igazolása – érdekében. A felszínre került dokumentumot a politikai hatalom saját szempontjából értelmezi,⁹ a tudományt – jelen esetben egy tudományos igényű archeológiai ásatást, aminek szakmaiságát nem vonhatjuk kétségbe – saját céljai számára instrumentalizálja, illetve igyekszik azt fenntartani.

„Igen érdekes, tudományos, politikai és idegenforgalmi szempontból rendkívül nagy jelentőségű, és a maga nemében egyedülálló terv körvonalai bontakoznak ki...”

8. Statisztikai elemzéssel kimutatható, hogy az adott időpontban az általános kolozsvári helyzetre vonatkozó tudósítások több mint kétharmada valamilyen problémát említett (lásd Péter 1996).

9. Ebben az esetben előfeltételezem, hogy a háborús körülmények között a hatalom lényeges kérdésekben, adott véleményartalmak fölött fenntartotta az ellenőrzés jogát.

„... eredeti mivoltában, múzeumszerűen kellene megőrizni az utókor és a magyar jövő számára. Nem múzeumban helyezik el, hanem magát a lelőhelyet rendezik be múzeumnak, amely ... legbeszédesebb bizonyítékai, hogy az örök végtelenségében mily sorrendben váltják egymást települések, kultúrák, uralmak. Márpedig azoknak bizonyossága erősebb és meggyőzőbb minden propagandánál, minden mesterségesen kiagyalt elméletnél. Kolozsvár magyar múltja mellett való régészeti bizonyítékok mentén szemléltetőbb megmentésére a helyszínen rendeznek be múzeumot” (*Keleti Újság*, 1943. augusztus 27.).

A szabadtéri múzeum létesítésének kinyilvánított célja tehát „Kolozsvár magyar múltjának” tudományos értékű bizonyítása volt, ami valójában szerves része az identitás kreálásának. Egy ilyenszerű múzeum a múlt és a jelen közötti folyamatos láncszem, a történelem megjelenített képe, amely valóságában, szemléletességében reprezentálja azt a közösnek tekintett alapot, amit a diskurzus létezőnek tekintett. A múzeum célja objektíválni, rendszerezni azokat a leleteket, amelyeknek a közösség performatív memóriája elemeivé kell válniuk. A szabadtéri múzeum kialakításának a terve, ötlete tulajdonképpen felcseréli a leletek eredetiségének a gondolatát (vagyis, hogy a leletek valóban dokumentumok) az eredeti lelőhely gondolatával. A kiállított lelet azért válik eredetivé, mert ott, azon a helyen találták meg, ott került a felszínre, ahol a múzeumot berendezik.

Összefoglalásképpen az 1943-as ásatások kapcsán létrejött diskurzus ideáltipikus szerkezetét az alábbi táblázat mutatja.

<i>Az 1943-as diskurzus</i>	
<i>A természettörténet</i>	Lineáris, gyors evolúció, teleologikus
<i>Tartalma</i>	A hősi múlt, kontinuitás
<i>Az információ érvényessége</i>	Tényeken alapuló (a feltárt leletek bizonyító ereje erős)
<i>Alanya</i>	„A” magyarok <i>kollektív egoja</i>
<i>Funkciója</i>	Meghatározni, kik és milyenek a magyarok
<i>Jellege</i>	Moralizáló
<i>Főszereplők</i>	„Mi” (szemben a rejtett „Ők”-el)
<i>Alkalmazott eszköz</i>	Metafora, homogenizáló befogadás („Mi”) vs. kizárás („Ők”)
<i>A domináns identitáselemek jellege</i>	Pozitív, társadalmi minősítő, ideologikus
<i>Központi szimbólumok</i>	Honfoglaló magyarok, gyönyörű, magasságos hegyek, Mátyás, fehér seregek, a Szamos, a főtér, Kolozsvár, Erdély
<i>A (helyi) hatalommal szembeni attitűd</i>	Pozitív
<i>A narratíva által tematizált történelmi momentumok</i>	Ezer év, 12., 14., 20. század
<i>Főszereplők etnikuma</i>	Magyar

1. táblázat. A „magyar” diskurzus ideáltipikus szerkezete 1943-ban.

A TÁMOGATÓ ÉS A TILTAKOZÓ NARRATÍVA 1994-BEN

A második kontextus: Az 1943 és 1994 közötti periódusban Kolozsvár több radikális változáson esett át. 1945-ben a város véglegesen román fennhatóság alá került (akárcsak 1920–1940 között), majd beköszöntött a kommunizmus: a város etnikai-kulturális arculata több rendben is gyökeresen módosult. Párhuzamosan a városi térszerkezet átalakulásával ebben szerepet játszott a jelentős bevándorlás és az erőltetett modernizáció is (az akkori központi intézkedések eredményeképpen ipari egységeket telepítettek a városba, nagyarányú bontásokateszközöltek, valamint új lakótelepeket építettek). Mindez a homogenizációs nacional-kommunista ideológia keretében.

A '89-es decemberi fordulatot követő mély válság és a kilencvenes évek elején elindult gazdasági szerkezetváltozás következményei erőteljesen érintették a város lakosságának jelentős részét (s ezáltal magát Kolozsvárt is). Megjelent a munkanélküliség, kialakult egy elszegényedett, lecsúszó társadalmi réteg, hirtelen megnövekedtek a látható és érzékelhető társadalmi egyenlőtlenségek, folyamatosan mélyültek a lakásproblémák. Tehát a változó helyzetben jelentős társadalmi rétegek kerültek ki/vagy kockáztatták a *társadalmi szerkezet hagyományos formáiból* való kikerülést, illetve *veszítették el biztosítókaikat a lecsúszás ellen* – más szavakkal, korábbi társadalmi tagságuk jelentős részéről kénytelenek voltak lemondani (például munkavállalói, közösségi, foglalkozási státusuk szűnt meg, a társadalom aljára vagy peremére való kerülést kockáztatva).

A gyorsan változó és instabilnak érzékelt kontextusban a (helyi) hatalom (is) legitimációs válsággal (lásd Habermas 1994) küzdött, hiszen az újonnan megjelent, de erőtlen politikai ellenzék mellett a kisebbségek sem tekintették a fennálló rendet jogszerűnek, sem pedig számukra elfogadhatónak. Ebben a sokak számára igencsak bizonytalan társadalmi helyzetben a nacionalista (és posztkommunista) retorikák majdnem azonnal dominánssá váltak (politikai pártok etnikai alapon mobilizáltak, és kerestek felelősöket a fennálló helyzetért, illetve tettek szert hatalomra). Így a politikai hatalom a korábban is alkalmazott nacionalista retorikát erősítve kísérelte meg (egyébként sokáig sikeresen) úgy megszólítani a leszakadó, bizonytalan élethelyzetű, többnyire elsőgenerációs kolozsvári népességet (is), hogy ne csupán mutasson rá a fennálló helyzetért felelősekre, hanem egyben *integrálja* is őket a *nemzet* elképzelt közösségébe, amelyet minden más tagozódási rendszer fölémelt – hogy ezáltal *a legfontosabb tagságot nyújtsa az elveszített tagságok helyett*. Az általunk elemzett diskurzus ennek a gyakorlatnak volt a megnyilvánulása.

Mindezt – mint látni fogjuk – megkísérelte a város fizikai terében szimbolikusan is megjeleníteni. Törekvése azonban nem volt problémamentes: ellendiskurzussal kellett „megküzdenie”, amit az „alternatíva”, elsősorban a város magyar és román értelmiségének – magukat európai, igazi kolozsváriakként beállító – csoportja alakított. E két diskurzus (vagy diskurzív gyakorlatok) és az általuk megjelenített etnikai közösségképek szociológiai leírásában a korábbi modellt követem: először a diskurzusok természettörténetét mutatom, majd azok szerkezetét, tartalmát és funkcióját. A fejezetet az ideáltipikus modellek felvázolása zárja.

Esemény(ek) és beszédmód(ok) – a támogató és tiltakozó diskurzusok természettörténete: Az archeológiai ásatások ötlete mint „esemény” – akárcsak 1943-ban – viszonylag hirtelen került napirendre, habár közvetlen előzményei is voltak, amelyek kezdete 1992-re tehető. A nacionalista diskurzus természettörténetében az 1992–1993 közötti periódust az *előkészítés szakaszának* nevezzük. Ekkor vette kezdetét a város nacionalista vezetése által szorgalmazott szimbolikus térfoglalás, amelynek célja a város etnikai arculatának átszabása – vagy legalábbis magyar jellegé-

nek mérséklése – volt egy alternatív „román” főtér tudatos kialakításával (lásd Feischmidt 2003). A város vezetősége 1992. december elsején a főtéren álló Mátyás-szoborcsoport talapzatán – a magyar közösség számos képviselőjének (hasztalan) tiltakozása közepette – egy román nyelvű emléktáblát helyezett el, amelyen a magyar király románokkal szemben vívott veszített csatájára emlékeztetnek. Egy évvel később – szintén Románia nemzeti ünnepe alkalmával leplezték le az Avram Iancu-szobrot, majd 1994 márciusának legvégén a főtér sarkáról elköltöztették a Capitoliumi Farkas szobrát, helyén pedig ugyanazon év június 9-én a Memorandista emlékművet avatták fel. (Ennek helyén – az alapzat kiöntésekor – az Erdélyi Történeti Múzeum archeológiai leleteket tárt fel, de a kutatóárkot az avatás miatt azonnal betömtek). A Memorandisták emlékművének leleplezésén a magyar közösség politikai szervezete nem vett részt.

A Mátyás-szoborcsoport esetleges elköltöztetésének és az ásatások tervének közzététele után következett a nacionalista diskurzus természettörténetében a *kialakulás és konszolidálódás* szakasza. Hasonlóan, a későbbiekben *tiltakozó diskurzusnak* nevezett gyakorlat természettörténetének eredete is ebbe a periódusba nyúlik vissza, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbinak 1992–1994 között markánsan magyar etnikai színezete volt. A magyar jelleg a későbbiekben is fennmaradt, azonban ezt a román etnikumú (az ásatás ellen tiltakozó) felszólalók jelentősen tompították, illetve erősítették annak civil-európai, polgári tradíciókból merítő jellegét.

Az ásatás hivatalos ötlete először indirekt formában merül fel,¹⁰ azonban nem sokkal később felvetették, hogy „Idén lesz a municípium 1870 éves, és nem szabad elszalasztani ezt az alkalmat, hogy az ásatás azonnali megkezdésével a kontinuitást bizonyítsuk.” (*Adevărul de Cluj*, 1994. június 28.) A régészeti ásatás tehát 1994-ben is (akárcsak 1943-ban) jó alkalom volt arra, hogy a kezdeményezők saját hatalmuk fenntartása és legitimálása/konszolidálása érdekében a „város történelméről”, saját „valódi múltjukról” beszéljenek. Az elemzésben (az ásatást) *támogató diskurzusnak* nevezett gyakorlatot életre keltő nyilatkozatban a bizonyítási kényszer tetten érhető: érdeke a kialakított legitim rend (lásd Weber 1987) létrehozása és elfogadtatása. Továbbá a tudományos ásatás ebben a felvezetésben is csupán egy kiaknázandó, „elszalaszthatatlan” és „elhalaszthatatlan” lehetőség volt annak elbeszélésére, hogy Kolozsvár „igazi” lakosai kicsodák. A felfedezés kimenetele ekkor sem volt „kétséges”: a leletek ezennel római leletnek nyilvánultak, a leleteket felfedezők pedig azok közvetlen leszármazottainak, akiknek a leletek helye felett is rendelkezniük kell. Kolozsvár ebben a narratívában is kulcsszereplő, illetve szimbolikus küzdőtér volt, annak „igazi” (ezúttal román) lakóit szimbolizálni volt hivatott. A városközpont az esszenciális ösiség terepnumává minősült, a város pedig ez esetben is reifikálódott, megszemélyesült: életkort, születési évet kapott – egészen pontosan lehet tudni, hogy 1870 éves.

10. Az egymást követő események sorozatának a kezdete egybeesett azzal a kijelentéssel, amit Kolozsvár egyik magas rangú tisztségviselője tett a helyi román újságok egyikében, az *Adevărul de Cluj*-ban. 1994. május 28-án a kinevezett alprefektus (azelőtt alpolgármester) azt nyilatkozta, hogy a főtéren lévő Mátyás-szobrot elköltöztetik addigi helyéről, mivel ott régészeti ásatásokat fognak kezdeni. Az ásatások eredménye majd egy szabadterei múzeum létesítése lesz, s ebbe a megváltozott környezetbe a szobor már nem fog beleilleni. Ugyanakkor annak a véleménynek is hangot adott, hogy a szobor elköltöztetése nem fog semmilyen akadályba ütközni, mivel az építéskor is elköltöztették az azon a helyen álló osztrák Obeliszket, és akkor senki sem tiltakozott. Ezzel párhuzamosan a tervet kivitelezni szándékozó városvezetés átalakította az újonnan létrehozott Városrendészeti és Területrendészeti Bizottságot.

A támogató diskurzus színrelépését követően *reaktív jelleggel* a tiltakozó diskurzus is azonnal megnyilvánult a kolozsvári nyilvános térben.¹¹ Fontos megjegyezni, hogy az ásatás terve tematizálásának pillanatában már kész – értsd az episztemológiai küszöböt (Foucault, 1961) meghaladó – diskurzív formációk voltak jelen a kolozsvári nyilvánosságban. Ennek egyik oka a kétéves előkészítő szakaszban keresendő. A diskurzusok színrelépésükkor való konszolidált-ságának további oka, hogy az azokat közvetítő és alakító fórumok – az *Adevărul de Cluj* és a *Szabadság* – mögött formalizált hatalmi csoportosulások álltak (az előbbi mögött a politikai hatalom, az utóbbi mögött pedig a helyi ellenzék, de főleg a magyar kisebbség képviselői), akik bejáratott beszédmódokkal rendelkeztek. Ez a szakasz 1994 augusztusáig tartott, amikor ténylegesen is megkezdték az ásatásokat, így a tiltakozás mintegy értelmét veszítette. Addig azonban a két diskurzus természet-története szorosan egybefonódott a folyamatos egymásra utalások és keresztreflexiók miatt. A továbbiakban ezekre fogok rámutatni.

A diskurzusok tartalma, szerkezete és társadalmi funkciói:

1. *A támogató diskurzus szerkezete* lényegében azonos az előbbi részben leírtakkal, természetesen azzal a különbséggel, hogy itt a kijelentések előjele fordított. Ez a diskurzus ugyanis – bináris opozíciókra építve – egy olyan kollektív identitást kínál, amivel a román etnikum tagjai azonosulhatnak (azonosulniuk kell a cáfolhatatlan értékű bizonyítékok alapján) és nyerhetnek értékes társadalmi tagságot. A kolozsvári román közösség és település története a román *kollektív ego* értelmezését adja, a leletek jelentésének (értéksemleges) konstatálásával. Lineáris vonalvezetésű cselekményesített történetet képez, amelyben a főszereplők a jogaikért küzdő rómaiak leszármazottai, akik egyúttal leleplezik a negatív (magyar) szereplőket.

Ez a narratíva két szálon futott, pontosabban két dimenzió mentén strukturálódott: egyrészt azon gondolat mentén bomlott ki, hogy a román etnikumnak joga van saját múltjának megismerésére, másrészt viszont amellet érvelt, hogy az ásatás kizárólag tudományos célokat szolgál, és nincsen semmiféle kapcsolata a Mátyás-szoborral. Funkciója is kettősnek bizonyult – egyrészt felépíteni az igazi múlt feltárása kapcsán a kolozsvári román kollektív identitást, de egyben dekonstruálni a hely állítólagos magyar jellegét. Ezért alkalmazott taktikájában tudatosan választotta szét a főteret önálló egységekre: az ásatást magát szisztematikusan elkülönítette a Mátyás-szoborcsoport ügyétől (az „elköltöztetés” ötlete ebben a logikában már nem is érvényesül). A második strukturáló elv, a dekonstrukciós stratégia mégis a Mátyás személyével kapcsolatos értelmezésekhez és jelentésekhez kapcsolódott – a szobor kulturális jelentéseitől nem tudott elvonatkoztatni. A támogatók oldaláról nem Mátyás történelmi szerepe és az államférfi politikai jelentősége, hanem származása került középpontba. A Mátyás-szobor jelentésének átértelmezése lehetőséget adott a diskurzus számára, hogy a város főterét ne csak a szobor, hanem a feltárt leletek is szimbolizálják. A fókusz könnyen lokalizálható: a főtér, a feltárandó leletek, valamint a szobor.

11. A szobor elköltöztetésének és a régészeti munkálatokat előrejelző nyilatkozat hatása azonnali volt. Vele majdnem egy időben (1994. június 1-jén) a magyar közösség politikai képviselete politikai provokációnak minősítette azt, és hivatalos lépéseket is tett az éppen a Külügyminisztériumban tárgyaló küldöttség. Ezzel a lépéssel az ügy országos jelleget öltött. Helyi, kolozsvári szinten első lépésként az Etnikumközi Párbeszéd Egyesület volt az, aki 1994. júniusi hivatalos nyilatkozatában feszültség-szítónak, a történelmi főtér elleni agresszióknak nevezte a tervet, mintegy etnikumok fölöttivé és a kolozsváriak közös ügyévé minősítve a főtér problematikáját.

Ennek kapcsán „mondja el” a támogató diskurzus a város „valós történelmét”, ami leleplezi a magyarok vélt kulturális nacionalizmusa (Smith 1995:11) során kialakított jelentések hamiságát. A történelem ebben az olvasatban a homogénként és egységesként értelmezett román etnikum fennmaradását beszéli el. Az egységesnek tételezett románság szempontjából elbeszélte kollektív élettörténet tudományosan a népcsoportok fennmaradási stratégiáinak közösségi-démotikus modelljével írható le (Smith 1995:10): a kolozsvári románok származási „eredetmítoszát” közvetlenül a város területén élő rómaiaktól származó néppel kapcsolja össze. Tényként kezeli, hogy itt, ezen a földön éltek a románok „ősidők óta”, míg a „vendégként érkezettek” jogtalanul leigázták őket: így az eredeti lakosok, bár a fennmaradásukért küzdöttek, az őskultúrájukat mégis megőrizték és fejlesztették. A diskurzus Kolozsvár „igazi” – ezúttal román – történelmét mondja el. Eszerint a város főteréhez csak a magyar kulturális nacionalizmus élénk félrevezető tevékenysége nyomán kapcsolódtak a magyar vonatkozású jelentések: azaz hamisan magyar – a Szent Mihály-templom építései (a 14–15. században) a város német többségű volt, a templomot bécsi osztrák mesterek építették; a téren álló szobor pedig egy román származású férfit ábrázol. Megállapítja tehát, hogy míg Kolozsvárt a magyar etnikum saját szellemi központjának tekinti, az valójában csak 1790–1791-ben vált azzá, amikor első ízben ült itt össze a magyar országgyűlés és került ide Nagyszebenből a kormányzó.

A vázolt történelem tehát sommásan állapítja meg, hogy „Kolozsvár több mint 2000 éves léte alatt csak 128 évet volt tulajdonképpen magyar szellemi központ” (*Adevărul de Cluj*, 1994. június 28.), teljessé téve ezzel a város magyar jellegének dekonstrukcióját. Régészeti ásatás pedig azért „szükséges” a diskurzus értelmében, hogy a „románság” ezt bizonyítani is tudja. Az elbeszélte történelemnek tehát valójában az a célja, hogy a térhez való viszonyulás által (annak függvényében, hogy támogatják-e vagy ellenzik a régészeti feltárást) szimbolikus csoporto(ka)t hozzon létre, és ezen csoportok egymáshoz való viszonyát a saját etnikuma szempontjából értékelje is. Eljárásrendszere az etnikumhoz való tartozást az egyén szempontjából releváns kérdéssé teszi – „a kollektív identitásról való beszéd tétje mindig az, hogy az így vagy úgy definiált csoportokba ki sorolható be és ki nem” (Heller-Rényi 1995:436) – a csoportokat etnikai alapon határozza meg: tagjai mindazon egyének, akik adott jellemzőket magukon viselnek. Ezért „megengedhetetlen, hogy Kolozsvár lakossága passzivitást mutasson a föld alatt pihenő római kori relikviák iránt” (*Adevărul de Cluj*, 1994. július 6.), és emiatt van az is, hogy az „1870-es évforduló nem hagyhat hidegen egyetlen románt sem” (*Adevărul de Cluj*, 1994. június 23.). Felosztó és besoroló mechanizmusa dichotomizáló: kirekeszti, kizárja mindazt, ami nem azonos a saját felfogásával – „az a pár eltévelyedett, aki ott volt a téren, nem is román már”. (*Adevărul de Cluj*, 1994. július 11.)

2. *A tiltakozó diskurzus szerkezete, tartalma és funkciója:* A tiltakozó diskurzust a támogató tükörképeként, altereként is értelmezhetjük: azzal szemben, folyamatosan viszontreflektálva strukturálódik. Emiatt a tiltakozó diskurzus szerkezete is bináris oppozíciókon nyugszik – explicit módon megnevezi a „másikat”, azonban azt nem antropomorfizált és elsősorban nem etnikai terminusokban definiálja, hanem inkább az ásatási szándékot, annak kezdeményezőit marasztalja el. Az stigmatizáló elmarasztalás elsősorban a politikai hatalom irányába nyilvánul

meg az etnikumtól független „közös ügy”, a „kolozsváriság” végső védelme érdekében, amely tekintetben – az EPE révén – több formális lépést is tesznek a beszélők.¹²

E narratíva központi gondolata – etnikai hovatartozástól függetlenül – Kolozsvár, az évszázados együttélési hagyományokkal rendelkező európai város képe; strukturálódási logikája pedig a kiterjesztés, az egyesítés. Ez a diskurzív gyakorlat, a támogatóval ellentétben, következetesen kitartott a főtér szerves egysége mellett, és a téren tervezett bármilyen arculatváltozást a Mátyás-szobor – és egyben Kolozsvár, annak toleráns hagyományai, a város civil lelkiismerete – elleni merényletként értelmezett. A június 8-i tüntetés, amit az EPE szervezett, a „Mátyás király Kolozsvár lelkiismeretében” (*Szabadság*, 1994. június 9.) mottóval csak újrafogalmazta, hogy a főtéren történő bármilyen változtatás – beleértve az ásatást is – a szobor elleni agresszió, valamint azt is, hogy „amikor a szobrot veszélyeztetik, akkor mindannyiunkat veszélyeztetnek (O. Buracu, 1994. június 8.). A június 8-án, 22-én és 24-én tartott tiltakozó „népgyűlések” során megfogalmazódott beszédek mindvégig kitartottak az egység eme elve mellett: a résztvevők együttesen és deklaráltan az ásatás ellen fordultak „nemzetiségre és politikai hovatartozásra való tekintet nélkül”, s a főtér hagyományos arculatának megőrzése mellett érveltek, az arculatváltoztatás saját egységük megbontására tett szimbolikus cselekedetként értelmezték.

Az egység a részt vevő személyiségek (Doina Cornea, Octavian Buracu, Tőkés László) és eltérő politikai beállítottságaik ellenére is fennállt. Mindannyian a '89 előtti rendszerben disszidens csoportokhoz tartoztak, 1989 után pedig ellenzékben voltak a fennálló hatalommal szemben. Mindezt az elhangzottak is visszatükrözték: a főtér problematikáját tágabb politikai kontextusban értelmezték, amelyben a Mátyás-szobor a román demokrácia és jogállamiság szimbólumának szerepét töltötte be. A diskurzus központi eleme itt is a Mátyás-szobor volt, a hozzá kapcsolt jelentések etnikai jellege azonban másodlagos, irreleváns volt.

A Mátyás-szobor és a hozzá való viszonyulás („elköltöztetés” versus „megvédés”) a demokratikus közülethez/intézményrendszerhez való viszonyulást jelölte. A szobor a jogállamiság, a demokrácia, a mássághoz való toleráns viszonyulás pozitív értékeit testesítette meg, míg az elköltöztetést, a lebontást, az ásatásokat ezen értékek egyértelmű tagadásával tették egyenlővé: „...a Kárpát-medence valamennyi népe számára sokat jelent. Valami közöset.” (O. Buracu, június 8.) – '89-et, a demokratikus szellemiséget, a jogállam eszményét, a nyugati civilizációt, ami nem etnikai kérdés. Ezt húzta alá Doina Cornea is: „A Capitóliumi Farkast sem azért hurcolták el, mert valami köze volna a magyarokhoz.” (1994. június 8.) A szobrok költöztetésének hasonló megélése képezi az egység alapját a diskurzusban. Ez azonban itt is csak valamivel (a szoborköltöztetőkkkel) szemben nyilvánul meg, amire rá is mutat a „szélsőséges városvezetés”, „felelőtlen akciók”, „barbár kísérlet”, „műemlék-betegség”, „provokációs betegség” metaforákkal jelölve a másik fél tervezett cselekedeteit.

Összegzésképpen a két diskurzív formáció lényegi jellemvonásai a következők:

12. Az EPE 1994. június 3-án közleményt adott ki az ásatások ügyében, előtte június elsején Iliescu elnöknek írt táviratot, majd másodikán és nyolcadikán tüntetést is szervezett a főtéren.

	Az 1994-es diskurzusok	
	<i>A „támogató” diskurzus</i>	<i>Az „tiltakozó” diskurzus</i>
<i>Tartalma</i>	A román közösség és a település története	A kolozsváriság, a közös életvilág, illetve a városi tradíciók és a közös szimbólumok szerepe
<i>Alanya</i>	„A román kollektív ego”	“A kolozsváriak közösen”, illetve a kisebbségi magyarok
<i>Funkciója</i>	Önértelmezés	A közösség elhelyezése a társadalmi viszonyrendszerben és kontextusban
<i>Jellege</i>	Konstatáló	Értékelő, moralizáló
<i>Főszereplők</i>	„Mi” szemben az „Ők”-kel	“Mi kolozsváriak”, „Mi kisebbségi magyarok”
<i>Tanulság</i>	Kik vagyunk?	Mi a helyünk Kolozsváron?
<i>Alkalmazott eszköz</i>	Metafora, homogenizáló befogadás („Mi”) vs. kizárás („Ők”)	Metafora, Érvelés
<i>Az ásatással szembeni meghatározó attitűd</i>	Egyértelműen pozitív	Egyértelműen negatív
<i>Központi szimbólumok</i>	Hősi múlt, Napoca, a római dicsőség	Mátyás-szoborcsoport, Kolozsvár, civilitás, tolerancia
<i>A domináns identitástartalmak jellege</i>	Pozitív társadalmi minősítő, ideologikus	Pozitív társadalmi minősítő, pozicionális
<i>A (helyi) hatalommal szembeni attitűd</i>	Pozitív	Negatív
<i>Főszereplők etnikuma</i>	Rómán	Az EPE, magyar és román

2. táblázat. Az 1994-es „támogató” és „tiltakozó” diskurzusok ideáltípus szerkezete.

KÖZVETKEZTETÉSEK

Úgy vélem, a különbségek ellenére 1943 és 1994 Kolozsvárra között néhány ponton nagy a hasonlóság: mindkét momentum egy viszonylag váratlan, de nagy hatású változást követett, amelyekben súlyos válsaggal küzdött a város (háború és az ezt követő és súlyos belső feszültségek – a zsidótörvények alkalmazása, birtoksajátítások, a tűzifa- és az élelmiszer-adagolások –, valamint az infláció és munkanélküliség következményei); továbbá a politikai hatalom mindkét pillanatban legitimációs válsaggal küszködött. Úgy tűnik, a hasonló rendszerproblémák hasonló megoldási alternatívákat „keltettek életre” az akkor fennálló hatalmak részéről: ez pedig a mobilizáló, tagságot kínáló nacionalista retorika volt.

Az alkalmazott gyakorlatok lépcsőfokai mindkét esetben a *képzet kialakítása, események feltalálása és a memóriában való tárolása* voltak. A fentebb részletesen vázolt diskurzív praxisokban az – informálás és a technika eszközeit birtokló – állam az embereket csoportokba sorolta, továbbá meghatározta a történelmi események „elmondását” és szabályozza a csoportok rendjét. Eljárásának sarokpontja leltárba venni és kiszelektálni a rendelkezésére álló dokumentumokat, s ebben elengedhetetlenek a „dokumentumok” szállító intézmények, tudományágazatok. Így

az archeológia, a folklór mellett fő eszközzé válik az autentikusnak, ősinek meghatározott és felfedezett dokumentumok szolgáltatásában, hiszen a régészetnek tudományos érvényessége és megbízhatósága is van, amit tudományos jellege és népi felhasználhatósága összekapcsolásából nyer – látható tárgyi bizonyítékokkal/“dokumentumokkal” képes szolgálni.

A két konkrét esemény mentén létrejött nacionalista diskurzív formációk és ezek megfogalmazásának praxisa tehát társadalmi tagságot kínált és fogadtatott el a vele való azonosulásra kijelölt kollektív identitásképeken keresztül. „Mi” tudatot alakított ki, amely nyugalmat kölcsönöz az egyénnek és ezáltal öröm forrásává válik – ami a változó körülmények között a kevés örömök egyike, de elérhető. Az a tény pedig, hogy mindkét időpontban, látszólag egymástól függetlenül felvetődött egy szabadtéri múzeum létesítésének a gondolata, szintén azt a hipotézist látszik igazolni, hogy a nacionalista diskurzív gyakorlatok mindenütt hasonlóak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakay Kálmán 1989: *Feltárul a múlt*, Budapest: Múzsák Kiadó
- Benda K. 1993: *Magyarország történeti kronológiája III. 1848–1944*, Budapest: Akadémiai
- Bourdieu, Pierre 1994: *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity Press
- Dijk van, Teun A. 1984: The Role of Discourse Analysis In Society. In Dijk van, Teun A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis*, London: Academic Press,
- Feischmidt Margit 2003: *Ethnizitat als Konztruktion und Erfahrung. Symbolstreit und Allstaggkultur im siembenburgischen Cluj*, Munster–Hamburg–London: LIT Verlag
- Foucault, Michel 1992: A diskurzus rendje. *Holmi*, 1992, 7., 858–889.
- Foucault, Michel 2001: *A tudás archeológiája*, Budapest: Atlantisz
- Giddens, Anthony 1995: *Szociológia*, Budapest: Osiris Kiadó
- Gofmann, Eving 1981: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*, Budapest: Gondolat
- Habermas, Jürgen 1993: A metafizika utáni gondolkodás motívumai. In Habermas, Jürgen–Lyotard, Jean F.–Rorty, Richard: *A posztmodern állapot*, Budapest: Osiris–Századvég, 179–213.
- Habermas, Jürgen 1994: Legitimációs problémák a modern államban. In *Válogatott tanulmányok*, Budapest: Atlantisz, 183–222.
- Heller Mária – Rényi Ágnes 1995: Diskurzív stratégiák az Új magyar nyilvánosságban. In Kapitány, Gábor–Kapitány Ágnes (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk”. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, Budapest: Osiris, 432–447.
- Kress, Günther 1994: Ideological Structures of Discourse. In Dijk van, Teun A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis*, London: Academic Press, oldsz.
- Méri István 1984: *Ásatás a kolozsvári Fő téren 1943*, Budapest: MNM
- Merton, Robert King 2002: Manifeszt és latens funkciók. In *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*, Budapest: Osiris, 98–163.
- Ricouer, Paul 1995: *Eseuri de hermeneutică* [Hermeneutikai esszék], București: Humanitas
- Sears, David O. 1998: Szimbolikus politika. Társadalomlélektani elmélet. In Hunyady György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*, Budapest: Osiris, 608–638.
- Seider, Gil 1994: Political Discourse Analysis: Approaches of Political Discourse Analysis. In Dijk, van Teun A. (ed.) *Handbook of Discourse Analysis*, London: Academic Press, oldsz.

Smith, Anthony D. 1995: Kiválasztott népek: miként maradnak fel egyes népcsoportok In Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*, Pécs: Tanulmány Kiadó, 27–51.

Szabó Márton 1994: A metaforikus politika. *Politikatudományi Szemle*, 1994, 3., 91–110.

Weber, Max 1987: *Gazdaság és Társadalom I. A megértő szociológia alapvonalai*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Pásztor Gyöngyi–Péter László Kolozsvár mint márka – útban a posztmodern város felé? Szociológiai tanulmány egy erdélyi város jellegének és arculatának a változásáról

Jelen tanulmányban a szerzők arra vállalkoznak, hogy a Kolozsvár fizikai és társadalmi terében zajló változások irányát megragadják, azt a hipotézist fogalmazva meg, hogy e vonások Kolozsvár leendő posztmodern jegyeire utalnak. Amellett érvelnek, hogy a városkép tudatos átalakítása jelzi azt a tendenciát, amelynek végső célja egy piacosítható Kolozsvár-márka kialakítása, s amelyet globális folyamatok – egy globális városrendszerbe való betagozás külső kényszerei – vezérelnek. A szerzők mindketten szociológusok, Pásztor Gyöngyi a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia tanszékén tanársegéd valamint a Budapesti Corvinus Egyetem doktori hallgatója, szakterülete a városszociológia. Péter László a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia tanszékének adjunktusa, szakterülete a közvélemény, társadalmi problémák, és szegénységsszociológia. E-mail címek: gyongyipasztor@gmail.com, peterlaci@yahoo.com.

BEVEZETÉS

Kolozsvár városa gyakran jelenik meg mind a szépirodalom (például Bálint 1978, Méhes 2001, Nagy 1981), mind a társadalomtudományok alanyaként és terepeként. Az utóbbiak közül kiemelendő a mindenkori történettudomány (például Egyed 1997, Korunk 2006, Sipos 2001), a humánföldrajz és a szociológia (például Gál 2005, Geambaşu 2003, Hancz–Péter 2005, Pásztor 2003a-b, 2004, 2005, Péter 2002, 2003, 2006b, Petrovici 2003, Ruszuly 2005), valamint az antropológia (például Feischmidt 2002, 2005, Magyarai 1994, 1997, Szabó 2004, Troc 2003). A szociológiai és antropológiai kutatások közös eleme – az eltérő megközelítések, szemléletmódok és módszertani apparátusok ellenére –, hogy Kolozsvárt elsősorban a rendszerváltást követő szerteágazó problémák és feszültségek *helyszínéeként* jelenítik meg. A vizsgált tanulmányok többsége a városi lét kevésbé pozitív vonatkozásait mutatja meg az átmenet kontextusába ágyazva – nacionalizmus, szegénység, munkanélküliség, szegregáció, lakáspiac, lakótelepi munkáséletmód, informális és túlélési stratégiák, szétszakadó munkaerőpiac, Caritas-ügy, egyetemkérdés stb. Ettől eltérően számunkra Kolozsvár nem csupán terep, hanem vizsgálódásaink alanya. Azokat a folyamatokat írjuk le, amelyek a városban jelenleg észlelhetők, és – véleményünk szerint – lényegesen megváltoztatják a város jellegét.

A hazai szakirodalom által feltárt gazdasági szerkezetváltozást (Emigh–Szelényi 2001, Péter 2003, Zamfir 2001) megkettőzik azok a változások, amelyeket globális szinten leggyakrabban

posztfordista fordulatnak¹ (Kumar 1999, Mingione 1996, Ritzer 2003) vagy posztmodernizáció-nak² (Giddens 1997) neveznek, s amelyek ismeretlen és nem várt helyzetet teremtve leginkább a problémák koncentrációjában nyilvánultak meg. Mindezek együttesen jelentős strukturális módosulásokat eredményeztek Kolozsváron is, többszörösen átszabva a városképet és természetesen a társadalmi viszonyokat is. Nem célunk, hogy a kilencvenes évekre jellemző változások sorát és szakirodalmát részletesen bemutassuk, de ezek közül két párhuzamos, ám eltérő eredményű markáns trendet mindenképpen kiemelünk: egyrészt *a nacionalizmus vezérelte szimbolikus tér-foglalást* (amelynek elemei a főtéri archeológiai ásatások, a szomszédos „román téri” szoboravatás vagy a piros-sárga-kék zászlók, padok, szemetesek, útszéli oszlopok), másrészt pedig *a város gazdasági profiljának átalakulását* (konkrétan az egyetemi és szolgáltatói jelleg dominánssá válását).

Úgy véljük, hogy az utóbbi két-három évben a változás egy új szakaszával állunk szemben mind minőségét, mind jellegét tekintve, azazhogy Kolozsvárra a posztmodern város kialakulása/kialakítása válik egyre inkább jellemzővé. Amellett érvelünk, hogy a városkép tudatos átalakítása jelzi ezt az állapotot/tendenciát, amelynek végső célja egy piacosítható Kolozsvár-márka kialakítása, s amelyet globális folyamatok – egy globális városrendszerbe való betagozódás külső kényszerei – vezérelnek. Jelen tanulmányunkban ezért arra vállalkozunk, hogy megragadjuk a kolozsvári fizikai és társadalmi térben zajló újkeletű változások irányát, és rámutassunk azokra a vonatkozásokra, amelyek Kolozsvár leendő posztmodern jegyeire utalnak.³ Írásunkat a következőképpen strukturáltuk: az elméleti vonatkozások áttekintése után a kutatás paramétereit és módszertani vonatkozásait mutatjuk be, majd feltett kérdéseinkre keressük a választ, s végül következtetéseinkkel zárjuk a tanulmányt.

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI IRÁNYOK

A posztmodern fogyasztható város: Elméleti megközelítésünknek kiindulópontja a posztmodern városelmélet, pontosabban a *globális*, illetve a *fogyasztható város koncepciója*. Az alábbiakban tömören nézzük meg mindkét gondolatot.

1. A posztfordista gazdaság kialakulásáról és jellemvonásairól lásd részletesen Péter 2006a:79–98.

2. A társadalmi változásokat, azok eredményeit, valamint a modernitás állapotával való viszonyukat is eltérően magyarázzák a szociológusok: egyesek szerint a modern kor egyértelmű meghaladásáról van szó, mások viszont a (késői) modernitás egy új formájáról beszélnek, ami jellegében továbbra is modernnek tekinthető. Ezért a társadalom ipari szakaszán túli korszak felé vezető átmenet megjelölésére is sokféle fogalmat használnak: szokás azt *információs/harmadik hullámos* (Toffler 1973, 1983, 2003), *posztmodern* (Bell 1973, Lyotard 1979), *tudásalapú* (Touraine 1974) vagy éppenséggel *hálózati* társadalomnak (Castells 2004) is nevezni. Beszédes az a megjegyzés, miszerint „az világosabb, hogy mit hagy a társadalom hátra, annál, hogy mi fele megy” (Kumar 1995:23). Mindezeket szem előtt tartva a továbbiakban magunk is a városszociológiában legnépszerűbb posztmodern fogalmát használjuk a városra vonatkozóan, a globális szinten végbemenő folyamatra pedig a globalizáció kifejezést alkalmazzuk.

3. Tanulmányunkban nem amellett érvelünk, hogy Kolozsvár 2006-ban posztmodern város lenne. Továbbá azt sem kívánjuk sugallni, hogy „minden a legjobb úton halad” és a város előtt „szép jövő áll”, hogy mindez problémamentes és folyamatos fejlődést jelez. Értelmezésünkben tehát nem egy „sikertörténetet” mondunk el, hanem tudatában vagyunk a változás problematikusságának. Kizárólag arra vállalkozunk, hogy azonosítsuk azokat az elemeket, amelyek a posztmodern város kialakulásának társadalmilag kondicionált folyamata révén városunkban – e tanulmány megírásának pillanatában – megjelenőben voltak. Azt azonban mindenképpen úgy gondoljuk, hogy a posztszocialista átmenet időszaka lezárult Kolozsváron (is), s mindez formálisan-hivatalosan az EU-hoz való csatlakozásban ölt szimbolikusan testet.

A globális léptékű változásokat az akadémiai mezőben, de a politikai beszédekben, valamint a nagy nyilvánosságban zajló médiadiskurzusban is a *globalizáció* (Giddens 1997) megnevezéssel szokták illetni. A kifejezést a szerzők több értelemben használják, annak függvényében, hogy a pozitív (a globális, a világ majdnem minden pontját átfogó piac, a szabad versenyfeltételek kialakulása, a „világfalu”, a világot majdnem teljesen behálózó média- és kommunikációs rendszer megjelenése/működése, a transznacionális nagyvállalatok felértékelődött szerepe) vagy pedig a negatív (a társadalmon belüli/társadalmak közötti egyenlőtlenségek folyamatos növekedése, a szegénység akuttá válása, marginalizáció és kirekesztődés) következményeire fókuszálnak (Horst–Lozada 2001). A globalizáció folyamatának természetesen több dimenziója van, a meghatározások éppen amiatt térnek el, hogy más-más vetületre helyezik a hangsúlyt, többségük azonban a globalizáció által teremtett kölcsönös függőséget emeli ki ismételten. Legegyszerűbben talán azt mondhatnánk, hogy a globalizáció „a világ társadalmi közötti növekvő kölcsönös függőség kialakulása” (Giddens 1997:498) vagy pedig „azon folyamatok [összessége], amelynek következtében egy adott helyen hozott döntések és cselekvések lényeges következménnyel járnak a világ egy teljesen más részén” (Horst–Lozada 2001:3). Magyarán, egy globális léptékű, vertikálisan és horizontálisan integrált, bizonyos mértékben az egész világot átfogó, összefonódott gazdasági rendszer kialakulásáról van szó, amelynek következtében egyaránt átértelmeződnek a tér és idő korlátai, valamint az államok közötti kapcsolatok, s amely a (nagy)városok esetében is különös mértékben érezteti hatását.

A globalizáció empirikus megragadása és teoretizálása során felmerül az érvényesség kérdése: minek alapján nevezhető mindez posztmodernnek? A várossal foglalkozó szerzők véleménye szerint a globalizált és posztmodern világ egy másfajta olvasatot, értelmezést, tapasztalatot feltételez (Duncan–Lay 1993, Gregory 1994), de egyben egy másfajta, az „előzőtől” eltérő fizikai világot is jelent (Urry 1991, Zukin 1991). Vagyis a globalizáció szemléletes következményei tetten érhetők a városok *térbeli vetületében* is, természetesen a gazdasági és kommunikációs rendszer átalakulása mellett, s ezen változás egyik legfontosabb jellemzője pontosan az, hogy a városban újra hangsúlyt és új jelentést kap a területiség, a tér (Harvey 1990, Soja 1989).

A posztmodern városelemzések két eltérő irányú, de összekapcsolódó trendet tartanak szem előtt: az egyik a *globális rendszerbe való betagozódás kényszere és lehetősége*, vagyis egy globális skálájú városhálózatba való bekapcsolódás, a másik pedig a *lokalitás, a helyi specifikum és egyediség újrafelfedezése és előtérbe helyezése* (Pásztor 2006). Ez utóbbihoz kapcsolódik a másik elméleti kiindulópontunk, a *fogyasztható város* koncepciója.

John Urry (1995) szerint a történelmi tudatosság ad egy város vagy régió lakosai számára sajátos karaktert, illetve a tér szimbolikus jelentésére és ezzel összhangban való használatára vonatkozó közös tudást. E szimbolikus jelentések a történelem „manipulációjából” származnak, ami annyit jelent, hogy az olyan, tudatosan kiválasztott, többnyire a történelem pozitívnak tekintett eseményeit tartalmazzák, amelyek a hely egyediségét és – ezzel együtt – szimbolikus értékét hivatottak növelni. S bár nem annak tűnik, mindez többnyire új konstrukció, amely a posztindustrializáció után bekövetkezett és a városokban végbement funkcióváltás hatására jött létre. Minden olyan próbálkozás esetében, amely az ipar hanyatlását/visszavonulását követően a szolgáltató szektor megerősítését tűzte ki célul bizonyos kategóriák (befektetők, turisták) odavonzása által, a marketing a történelmi múlt felfedezésén és felelevenítésén alapult (Urry 1995). Így a turizmusnak nagyon nagy szerepe volt a fogyasztható város kialakításában. A turista számára a város tulajdonképpen egy kulturális termék (*cultural artefact*), a szórakozás

vagy a szabadidő eltöltésének a színhelye; a modern turizmus pedig nem egyéb, mint a hétköznapitól eltérő fogyasztás, nemcsak a mindennapi rutinjából kilépő turista, hanem a város mint kínálat szempontjából is. Ezért szakemberek sokasága dolgozik az imázs és a szolgáltatások kiépítésén, és munkájuk eredményeképpen bizonyos terek, városrészek kikerülnek a városi élet hétköznapi használatából egyfajta turistaövezetet alkotva, s e folyamat eredményeként megvásárolható és fogyasztható áruvá válnak (Urry 1991:1). Ez a differenciálódás a posztturista avagy posztfordista/posztmodern városfogyasztás első jele, amelynek során az egyének egyre inkább visszautasítják a tömeghez való tartozás gondolatát, és az autentikusság keresésének egyéni, gyakran alternatívának értelmezett útját választják. A fordista turizmus ideáltípusa a kemping volt, a maga egyszerűsített, hozzáférhető, tömeges szolgáltatásaival – ezek a helyek a posztfordista folyamatban egyre inkább szabadidőközpontokként definiálódnak, a szabadság eszméjét csatolják ehhez az identitáshoz (Urry 1991:14).

Ebben a kontextusban a turizmus fogalma is differenciálódik. A kulturális turizmus, a piknikezés, a szerencsejátékok, a luxusszállók, illetve a hátizsákos utazások és olcsó szállodák mind a turizmus különböző formáit jelentik, s mindegyikük eltérő várostapasztalatot is hoz létre. Nem vitatható viszont e különböző formák előre megtervezett volta. Más ugyan az egyes esetekben elfogyasztott áru, mert más az érte fizetett ár, a megtervezettségéből kilépni viszont nem lehet, mert ez a mindennapokba való belépést és egyben a turistastátusból való kilépést és egy másfajta városfogyasztás jelentene.

A többféle városolvasat felismerése mind az elméletalkotásban, mind a gyakorlatban a modernítésra jellemző racionalitásról a posztmodern fele való elmozdulást sugallja. A modernítésra a tér racionalizációja jellemző, a posztmodern térben viszont az válik normává, ami korábban az eltérőt, a másságot jelentette: a szenzáció és az illúzió színhelyei. Zukin (1991) szerint a város a fogyasztás tárgyává és színhelyévé lesz, ahol az illúziógyártás és -fogyasztás a mindennapi élet része – részt vesznek benne nem csupán építészek és várostervezők, hanem a mozi és a sztárok is. A mai város tehát nem termelő, hanem fogyasztó, ugyanakkor – valójában – egy eladható és egyben fogyasztható termék is. Ezért a városépítés napjainkban a tervezésen és fizikai építésen túlmenően marketing- és identitásépítő tevékenységet is jelent. A város marketingjének tétje elsősorban nem a fizikai tranzakció valamely városi területtel, hanem bizonyos kategóriák városba való vonzása (például a turistáké, a középosztályé vagy a vállalkozóké). A város imázsának legfontosabb része az autentikusság megalkotása (Kearn–Pilo 1993): ahhoz, hogy vonzó legyen, bizonyos közösen osztott standardokon túl (megközelíthetőség, jó infrastruktúra, a szolgáltatások megfelelő minősége) a városnak elsősorban egyedinek kell lennie.⁴

4. Az előbbieken bemutatott változások elkerülhetetlenül a települések szerkezetének alapvető átrendeződéséhez vezetnek. Az átrendeződés mennyisége és milyensége mutatója lehet annak, hogy az illető város a nyertes és vesztes települések kategóriájába sorolható-e. A gondolat, hogy a települések (gazdasági, politikai, kulturális, földrajzi) jellemzőik révén képesek a tágabb – nemzeti, nemzetközi, globális – gazdaság folyamataikból előnyt vagy hátrányt kovácsolni maguk számára, természetesen nem új. A helyzet sajátossága az, hogy a fordista ipar önmagában a települések jellegzetességeinek megváltozását eredményezte azáltal, hogy egyes településeknek kedvezett, másoknak pedig nem – például új nyertese volt a füstös gazdaságnak Liverpool, Manchester vagy Essen. S a játszma ugyan folytatódik, de a szabályrendszer és így a játszma kimenetele is megváltozott, s az előző nyertes helyzet akár hátránnyá is válhat az új versenyben. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy pontosan a posztmodernítés jellemzőjeként megjelenő flexibilitás következtében jelenleg egyik helyzet sem tekinthető állandónak: a jelleg és körülmények valójában könnyen irányíthatók, tervezéssel és beavatkozással majdnem minden esetben megteremthetők és előállíthatók.

A posztmodern és fogyasztható város jellemzőit (szemben a modern várossal) a következőképpen foglaltuk össze:

<i>Modern város</i>	<i>Posztmodern város</i>
Termelési központ	Fogyasztási központ
Ipari település	Többfunkciós, főként szolgáltató
Kulturálisan és/vagy etnikailag homogén	Multikulturális, többetnikumú, heterogén
Szállítási rendszerekre alapozó központ	A szállítási infrastruktúra mellett az információs hírközlési rendszerekre alapozó központ
Általános jellegű, tipikus település	Egyedi jelleggel bíró település

1. táblázat. A modern és posztmodern városok általános jellemzői.

A posztmodernizáció következtében az alkalmazkodott (nagy)városok *globális városhálózatok*-ba kapcsolódtak, vagyis a települések közötti korábbi hierarchikus kapcsolatok (Sassen 1991) helyébe településhálózatok léptek – ez olyan kapcsolatot jelent a települések között, amit bizonyos értelemben „együttversenyzésként” határozhatunk meg, hiszen adott térbeli küzdőtérben az együttműködés és a verseny között ingadozik (Brenner–Roger 2005, Sassen 2002, Taylor 2003). Továbbá a városok eladóhelyek lettek, vagyis egyre inkább kevésbé a termelés és egyre inkább a fogyasztás központjai. Ugyanakkor a városok önmagukban véve fogyasztási cikkek is, amelyek megvásárolhatók, eladhatók, piacra vihetők (lásd Kearns–Pilo 1993, Urry 1991, Zukin 1991).

Módszertani vonatkozások: Tanulmányunk empirikus, elsősorban megfigyelésre és dokumentumelemzésre épül. Kolozsvár belvárosának átalakítási terveit figyeltük, illetve a polgármesteri hivatal által kidolgozott hivatalos dokumentumok⁵ tartalomelemzését végeztük el. Ezt saját megfigyeléseink egészítik ki, amelyekre döntően 2006 júliusa és novembere között került sor.

Az elemzett dokumentumok textuális információtartalmukon túl szubtextuális jelentéseket is hordoznak, amelyek meghatározzák a tervezés, illetve a változás jellegét. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy e dokumentumok különböző területi egységekre vonatkoznak: míg a polgármesteri hivatal dokumentumai az egész városra, a turisztikai fejlesztési stratégia néhány utalástól eltérően a belvárosra, a Planwerk-terv pedig elsősorban a Fő térre és az ahhoz szervesen kapcsolódó utcákra vonatkozik. A jelen elemzés területe sem csupán a Szent Mihály-templommal és a Mátyás király szobrával megjelölt, hanem a hajdanán városfalakkal körülvett belváros és annak a közvetlen környéke is.⁶

A megfigyeléseinket a Michael Dear és Steven Flusty (1998, 2002) által kidolgozott elméleti modell – amelyben a posztmodern város fizikai szerkezetében végbemenő változásokat írják le és teoretizálják – alapján operacionalizáltuk. A szerzőpáros Los Angeles példájával illusztrálja, hogy a posztfordista gazdasági rend teljesen megváltoztatta a klasszikus ökológisták által felállított városszerkezetet. E felfogás szerint a posztmodern város társadalmilag és kulturálisan dinamikus és heterogén, ugyanakkor felértékelődnek az erődítményszerű kertvárosok, külvárosok és peremvárosok, míg a lakosság monokulturális vagy fogyasztói kiscsoportokat alkotva, szigetekként építi és használja a várost. A klasszikus ökológiai forma eltűnik, helyébe pedig egy kollázsszerű parcellákból álló, fogyasztásorientált város jelenik meg (Dear–Flusty 2002:232).

5. Primăria Cluj-Napoca 2005a–b, 2006; PUZ, PUG, Planwerk-terv 2006

6. Ide tartozónak véljük a Bocskai (Avram Iancu) és Széchenyi (Mihai Viteazul) teret is.

A posztmodern város legfontosabb jellemzőjeként a *keno kapitalizmus metaforáját* használják, melynek elemei a lokális és globális kapcsolatok, a képlékeny rétegződés, valamint a városi folyamatok átlokalizálódása, ami elsősorban a város folytonosan alakuló szerkezetére utal. Megállapítják, hogy a modern várostól eltérően a posztmodern városkép sokkal kimerítőbb, részletesebb és bonyolultabb, egymásra talál benne a változatosság, sokszínűség, a multi- és polikulturalitás, valamint az ízléses elegancia. Véleményük szerint a posztmodern város tulajdonképpen a következő kognitív és konkrét elemek fúziója: a *régies, patinás tereké*, amelyek szándékoltan és tervezetten szépek; a *szövetesített homlokzatoké*, amelyek részleteikben gazdagok, hogy patinásított látványt szolgáltatassanak a gyalogosok számára; a *stílusosságé*, amelyek divatosak és sikeres gazdagságot árasztanak; a *lokalitásé*, amely szándékos történelmi és földrajzi rekonstrukció alapján sajátosságokat gerjeszt; valamint a *gyalogos és autós elválasztás*, ami az autós zajt hivatott csökkenteni és átengedni az így felértékelődött teret a központba vonzott gyalogosoknak. E modellt követve tehát azt figyeltük meg, hogy a fenti öt elem milyen mértékben jelenik meg a kolozsvári fizikai térben.

KOLOZSVÁR MINT MÁRKA

A változások előzményei és helyi kontextusa, valamint a posztindusztrialitás csirái: Amint a bevezetőben már említettük, a rendszerváltás utáni Kolozsvár változásainak két fő irányát lehet analitikusan elkülöníteni. Az egyik a *nacionalizmusok vezérelte szimbolikus térfoglalás*, amelyet az elhúzódo posztszocialista helykeresés hozzávetőlegesen 1992–2000 közötti szakaszaként értelmezhetünk. Ebben a feszültségterhes szakaszban a „város” identitását és a valahová tartozást,⁷ a belső problémák megoldását „kereste”. Felmerült, hogy a szocialista rendszertől örökölt városi struktúra – a lakások mérete és beosztása, a panelrengetegek szűrkesége, az úthálózat állapota, az utak neve vagy éppen névtelensége – az átmenet Kolozsvára számára mit is jelent. Például Monostor falu lebontása és a helyette felépült lakótelep által generált társadalmi problémák (zúfolttság, munkanélküliség, megváltozott etnikai arányok) kompenzációs stratégiái abban nyilvánultak meg, hogy azokat traszformálva az akkori elit kivitte a közterekre azáltal, hogy a román nemzeti-etnikai jelleg szempontjából „befejezetlenként” értékelte a városi teret (lásd Feischmidt 2003).

Kolozsvárt tehát ebben az időszakban a befejezetlenség – vagy *nem leülepedettség* (Lazár 2003) – jellemezte, amelynek egyik legfontosabb összetevője volt a nyilvános tereket brutálisan elárasztó, etnikai elemeket felhasználó szimbolikus erőszak (Mihali 2003:123). Mindez nem az egyébként természetes és folyamatos növekedés, hanem sokkal inkább egy identitáskereső folyamat, az önmagával való megbékélés hiányának következménye volt. A városnak azonban nem sikerült olyan önreprezentációs stratégiát kiépítenie, amellyel annak minden lakója azonosulni tudjon – „Olyan ez, mintha a város nem találta volna meg identitását, és attól fél, hogy nem is fogja valaha [megtalálni]” (Lazár 2003:126) –, tekintve, hogy egy magyar múltú és román többségű városról volt/van szó, ahol sem a magyar, sem a román identitás nem elfogadható valamennyi lakos számára. A románság hangsúlyozásának egyik eleme a nemzeti színek nyilvános megjelenítése volt bárhol, ahol ez lehetővé vált (padok, szemeteskukák, útszéli oszlopok, utcai

7. Lásd Péter László tanulmányát a főtéri archeológiai ásatásokról ugyanebben a lapszámban (szerkesztők).

díszek, égők, virágágyások, figyelmeztető táblák, zászlók, parkolásgátlók, határjelzők stb.) – e tekintetben az akkori polgármester⁸ „találékonysága” szinte kimeríthetetlen volt. A piros-sárga-kékre „mázolás” logikáját vesztett volt az egyébként román többségű városban, e színek többé nem a nemzeti szolidaritás, hanem a bomlasztás szimbólumává váltak: megjelenítésük nem tekinthető másként, mint a „másik” elhallgattatására és szimbolikus megsemmisítésére használt eszközként. Olyan volt ez, „mintha Kolozsváron még nem ért volna véget a második világháború, vagy a bécsi döntés a tegnap történt volna” (Lazăr 2003:126).

Bizonyos értelemben a régi centrum és az újonnan épített periféria minden város esetében szemben áll egymással, a központ a maga állandóságával, a periféria pedig folyamatos változásával és dinamizmusával határozza meg a modern városok képét és identitását. Kolozsvár esetében azonban e szembenállást két további elem egészítette ki: az etnikai jelleg a magyar központot és a román perifériát állította szembe, a szocialista városépítés pedig a centrum-periféria korábbi viszonyát igyekezett megfordítani, a perifériát téve reprezentatívvá. E funkcióváltás viszont nem valósult meg teljes mértékben, hiszen a központ sohasem veszítette el politikai és adminisztratív funkcióit, ugyanakkor – mint a továbbiakban látni fogjuk – ez bizonyult alkalmasnak a hasonlóság alapján a „híd”-szerep betöltésére a többi európai város irányába. Ezt a hosszantartó kezdeti periódust a város poszt szocialista életében mi a késői modern város tipikus, de pillanatnyilag meghaladott szakaszának tekintjük.

A másik folyamat a korábban bemutatott trenddel párhuzamosan ment végbe (de más eredménnyel, ami végül alá is ásta az előbbit), és pedig a *város gazdasági profiljának átalakulása*. A központosított tervgazdaságnak a piaci mechanizmusokon alapuló versenygazdaságra való felcserélése az átmenet egyik kulcsfontosságú feladata és célja volt. A kolozsvári „füstös” nagyipart az ötvenes-hatvanas években telepítették ide az akkori erőltetett modernizáció során az agrárnépesség nagyarányú betelepítésével és a lakótelepek létrehozásával.⁹ A 90-es évek során a korábbi állami nagyvállalatokat átszervezték és privatizálták, vagy bezárták, ami teljes mértékben átszabta az ágazatok közötti viszonyt: a szolgáltató, kereskedelmi, IT, illetve az akadémiai szektorok váltak dominánssá az időközben majdnem teljes mértékben eltűnt iparral szemben.

Kolozsvár lakosságának a gazdasági ágazatok szerinti eloszlását vizsgálva észrevehető, hogy struktúrája a rendszerváltást követő években jelentős mértékben megváltozott. Míg az 1992-es népszámlálás idején a város lakosságának közel fele (46,39%) a feldolgozó iparban dolgozott, ez az arány az elkövetkező tíz évben csaknem megfeleződött (28,3%). Ugyanakkor jelentőset növekedett a szolgáltató szektorban dolgozók aránya: 1992-ben arányuk 40,56 százalék, 2002-ben pedig már meghaladta a 60 százalékot. A legnagyobb növekedési ütemet a kereskedelem, a közlekedés, a szállodaiipar (több mint 10 százalékos növekedés), valamint az oktatás (több mint 3 százalékos növekedés) jelentette.

8. Gheorghe Funar 1992–2004 között volt a város nacionalista polgármestere.

9. A nagyipari létesítményeket többnyire a város északkeleti határájának a külváros(ai)ba telepítették. A gyárnegyed részben a vasútállomás mellett (Tehnofrig és gyufagyár), a volt Dermata környékén (a Clujanára átkeresztelt Dermata Művek, Unirea Gépgyár, Carbochim elektróda- és köszörűgyár) és az Irisz negyedben (Irisz Porcelángyár, Libertatea Bútorgyár) fejlődött ki, majd kiterjedt az Irisz telep keleti felére és Szamosfalva felé is (CUG Gépgyár, Sanex Finomkerámiai Kombinát stb.).

Gazdasági ágazatok	1992		2002	
	<i>Szám</i>	<i>Arány</i>	<i>Szám</i>	<i>Arány</i>
Mező- és erdőgazdálkodás, vadászat, halászat	2584	1,67	1794	1,38
Kitermelőipar	947	0,61	281	0,22
Feldolgozóipar	71 824	46,39	36 917	28,30
Víz-, gáz-, villanykitermelés és -szolgáltatás	2733	1,77	2963	2,27
Építkezés	10 562	6,82	9067	6,95
Kereskedelem, közélelmezés, szállodaipar	13 753	8,88	24 026	18,42
Szállítás és telekommunikáció	9668	6,24	9823	7,53
Bank és pénzügyek	1003	0,65	2439	1,87
Kutatás, számítástechnika	8107	5,24	6567	5,03
Közigazgatás és társadalombiztosítás	4298	2,78	8120	6,22
Oktatás	9955	6,43	12 452	9,55
Egészségügy és szociális munka	9166	5,92	10 331	7,92
Kultúra, sport, turizmus, NGO	3494	2,26	4008	3,07
Egyéb	3355	2,17	1667	1,28
Aktív lakosság	154 830	100,00	130 455	100,00
Lakosság szám összesen	328 602		318 938	

*2. Táblázat. A kolozsvári foglalkozásszerkezet alakulása
1992–2002 között. (Forrás: CNS 1992, INS 2002).*

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy 1992 és 2002 között Kolozsvár közel tízezer lakost veszített, amely tendencia ma erősödni látszik. A fogyás oka az iparban dolgozók számában érhető tetten, úgy tűnik, ők azok, akik munkalehetőségek hiányában elhagyták/elhagyják a várost, hiszen annak profilja az iparról egyre inkább áttevéődik a szolgáltató szektorra, annak is elsősorban a kereskedelmi, közélelmezési, turisztikai, valamint akadémiai dimenzióira.

2004 után a városvezetés által adoptált neoliberais gazdaságpolitika következtében a külföldi direkt tőkebefektetések értéke hirtelen és szemmel láthatóan megugrott, talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy megnőtt Kolozsvár szívóhatása a befektetésekre nézve.¹⁰ A kommunikációs

10. A város immár harmadik ipari parkját tervezi, a Tetarom 1 és Tetarom 2 (amelyet teljes egészében az Emerson cég foglal el) után. A befektetések jelentős részét bevásárlóközpontok, plázák és szupermarketek jelentik. A legnagyobb befektetők a Cora (megközelítőleg 25 millió euró), a Kaufland (két üzlettel a már meglévő Profi, Billa, Metro, Selgros és Plus mellett, amelyből az egyik már elkészült), illetve a most épülő két mall: a Pólus, amely 140 000 négyzetmétert és a Julius Mall amely 85 000 négyzetmétert foglal majd el (a befektetések értéke 140, illetve 45 millió euró). További bevásárlóközpont a Ferdinand Galéria (20 millió euró), illetve a Sigma Shopping Center a legelső Sora után. A befektetések a szolgáltatások (az UPC megvásárolta az Astral kábeltévé- társaságot) vagy az ipar (a Ranbaxy 325 millió dollárért vette meg a Terápia gyógyszergyárat) területén is jelentősek (<http://www.capital.ro/index.php>). A város költségvetése megugrott az utóbbi két évben: míg 2004-ben a város bevétele 446,4 millió euró volt, 2005-ben 614,6 millióra nőtt, a 2006-os költségvetés pedig 669 millió euró tervezett bevétellel számol (http://www.primariaclujnapoca.ro/proiect_buget.aspx - 01.11.2006).

csatornák és szállítási útvonalak szerepének növekedése¹¹ helyi posztfordista fordulatot eredményezett – s ennek döntő hatása és jelentősége volt.

Mindezek mellett „fedezte fel” (kényszerűségből) Kolozsvár is,¹² hogy a tőke iránti országos versenyben „érvelni kell” a város biztosította facilitások mellett, vagyis szimbolikus jelentéseket kell kapcsolni a városhoz mint helyhez.¹³ A régió többi városában – különféle okokból – elindult városrendezési tervek közös eleme a régi történelmi központok – mint ebben a (globális) versenyben hasznosítható eszközök (Sassen 2002) – felé irányuló figyelem és/vagy azok átalakítása. Így például a Nagyszeben, Temesvár vagy Beszterce belvárosának átalakításából származó szimbolikus és anyagi előnyök helyi szinten is lépéseket generáltak – „posztmodern” városelectemek megjelenéséhez vezettek. Erről lesz szó a továbbiakban.

A posztmodern Kolozsvár jegyei: Véleményünk szerint posztmodern városjegyek leírása logikai modelljének megalkotásakor a városban végbement változásoknak analitikusan a következő elemeit különíthetjük el. Elsőként *a funari örökséggel szembeni magatartásokat és változtatásokat*, majd *a várossal szembeni attitűdök rendszerét*, végül pedig *a piacosítható Kolozsvár-márka kialakításának konkrét lépéseit és látható jegyeit*. Az alábbiakban ezen elemeket fogjuk részletesen bemutatni és értelmezni.

A funari örökséggel szembeni magatartások és változtatások: A volt polgármester nevével fémjelzett periódus formálisan 1992 és 2004 közé esett. Ez a tizenkét év (jóllehet korántsem tekinthető „homogénnek”), mint korábban megjegyeztük, elsősorban a nacionalizmus és a hozzá kapcsolódó jegyek tudatos és demonstratív megjelenítésének korszaka volt. Mindezek egy sajátos arculat- és véleményklímát teremtettek, amelynek fenntartására folyamatos erőfeszítéseket tett a városvezetés. A közélet diskurzív szintjén folyamatosan jelen volt a magyarok által jelentett veszély (Péter 2006b), a városképet pedig teljesen elárasztották a román nemzeti reprezentációk (Bándi 2002). A Fő téren, közvetlenül a Mátyás-szoborcsoport mellett, archeológiai ásatásokat kezdeményeztek a románság elsőbbségét bizonyítandó;¹⁴ a köztereket teletűzdelték nemzeti színű zászlókkal (a város minden egyes oszlopán két zászló lengett); a város összes padját piros-sárga-kékre festették; a parkolásgátlók, majd a korszak végén már a belváros szemetesekukái is trikolorban „díszeltek”. Lényegében a városképben mindenhol jelenvalóvá tették a román nemzeti színeket Kolozsvár román jellegének folyamatos hangsúlyozása céljából.¹⁵

11. A kolozsvári repülőtér rendszeres járatainak a száma jelentősen megnőtt, rendszeres belföldi járatok kötik össze az ország különböző városaival – Bukarest, Marosvásárhely, Arad, Temesvár –, illetve külföldi járatok indulnak Európába a következő útirányokkal: Ancona, Bergamo, Bologna, Budapest, Düsseldorf, Firenze, Frankfurt, Lvov, Milano, München, Napoly, Párizs, Róma, Stuttgart, Torino, Valencia, Velence és Bécs. 2000 és 2005 között az utasok száma 75 750-ról 202 556-ra nőtt, a nemzetközi járatok utasainak a száma pedig majdnem négyszeresére (31 300-ról 120 295-re) emelkedett. A fejlesztési tervek az infrastruktúra fejlesztéséről, az áru- és személyforgalom folyamatos növeléséről, valamint az útirányok változatossá tételéről szólnak (<http://www.airportcluj.ro/ro/hpg.html> – 09. 10. 2006).

12. Természetesen itt elsősorban a város gazdasági és politikai elitjére gondolunk, akik az anyagi és szimbolikus erőforrások elosztása felett döntenek.

13. Mindezt erőteljesen tematizálták a legfontosabb politikai pártok a 2004-es helyhatósági választások alkalmával. Ebben a vonatkozásban Kolozsvár rendszerint negatív példaként jelent meg olyan vidéki városokkal szembeállítva, amelyek a külföldi direkt tőkebefektetések terén jobban álltak, mint például Temesvár, Nagyvárad vagy Nagyszeben (lásd például Ioan Rus szociáldemokrata vagy Emil Boc megválasztott polgármester programbeszédeit).

14. Lásd Péter László tanulmányát az archeológiai ásatásokról ugyanebben a lapszámban (szerkesztők).

15. Jelen tanulmányban nem térünk ki a „színezés” anyagi okaira (a zászlók beszállítója és a festékek forgalmazója

2004-ben az újonnan megválasztott polgármester¹⁶ (és városvezetés) azonnal (az év végéig) szakított ezzel a demonstratív gyakorlattal.¹⁷ A nemzeti színű zászlók döntő többségét, valamint a trikolor szemeteseket eltávolították, a parkolásgátlókat kicserélték. Jelzésértékű – a további trendekre vonatkozóan – hogy a parkokban és a köztereken lévő nemzeti színű padokat a polgármesteri hivatal egy multinacionális vállalattal társulva vörösre festette.¹⁸ Később, hosszabb viták és próbálkozások után, a három főterei archeológiai sáncból kettőt teljesen, a központi fekvésűt pedig részben betömték (ez utóbbit konzerválják, és üveglappal fedik majd be az átrendezési terv részeként). Ezzel párhuzamosan pedig megjelentek az olyan mérvadó politikai nyilatkozatok, amelyek az etnikai konfliktusok meghaladásáról és a közös városépítés szükségességéről szóltak. Mindezen intézkedések deklarált célja a korábbi korszaktól való tudatos elhatárolódás és elkülönöződés volt: lazítottak a városi közterek erős etnicizáltságán és mintegy előkészítették a későbbi változásokat, amelyek elsősorban a városvezetésnek a várossal szemben tanúsított attitűdrendszerének megváltozásában érthetők tetten.¹⁹

A várossal szembeni attitűdök rendszere: A változások második eleme a városhoz kapcsolódó attitűdök módosulásában figyelhető meg – jelenleg a városi térnek/létnek, a fejlesztésnek és tervezésnek egy másfajta, a funaritól eltérő hivatalos értelmezése érhető tetten. A kolozsvári polgármesteri hivatal és a helyi tanács által kiadott dokumentumok – habár megszavazott, politikailag jóváhagyott stratégiai tervek²⁰ – véleményünk szerint az abban foglaltak az elemzés szempontjából inkább nyilatkozatoknak, pontosabban a várossal szembeni attitűdök indikátorainak tekinthetők. E dokumentumoknak két lényeges dimenzióját kell kiemelnünk. Az egyik a deklarált prioritások, erőforrások, átépítések, felújítások, tényleges, megfogalmazott elemeit érinti,²¹ a másik a szándékolt változásokhoz társított társadalmi és kulturális jelentésekre, valamint a mögöttes tartalmakra vonatkozik.

A célként megfogalmazott nagyléptékű vízióban Kolozsvárnak egy fejlett infrastruktúrával rendelkező gazdasági, kulturális, egyetemi és turisztikai szolgáltatóközponttá kell(ene) válnia. Ehhez társul a belváros infrastrukturális felújításának terve, amelynek értelmében sétálóvezetetté kell azt tenni: ez egyrészt a régi korzó (Eroilor/Deák Ferenc utca) átépítését jelenti – ami ezáltal egybeolvadna a régi, szűkebben értelmezett Fő térrel, ahol szintén drasztikusan szabályoznák az autós forgalmat –, másrészt további tervezett *autós-gyalogos elválasztást* terveznek – lényegében

a köztudomás szerint a polgármester fiának cége volt).

16. Emil Boc demokrata párti politikus.

17. A város magyar lakosságának előzetes félelmei erre vonatkozóan nem igazolódtak be. Korábban a választási kampány során a magyarok politikai szervezete más jelöltet támogatott, és aggodalmát fejezte ki a jelenlegi polgármester nacionalista megnyilvánulásai kapcsán, miután az egy tévéműsorban a Bibliára esküdt fel, hogy a megválasztása esetén a magyarokkal semmiféle szövetséget nem köt, és számukra engedményt nem tesz.

18. A régi padok jelentős részét időközben kovácsoltvas keretű és természetes fa padokra cserélték ki, de a piros-sárga-kék padokat akkor a Coca-Cola vörösre festette le.

19. Mindezeket természetesen korántsem tartjuk problémamentesnek, és azt sem gondoljuk, hogy a változás feszültségmentes és ideális lenne. Csupán azt jegyezzük meg, hogy csökkent az etnikai konfliktusok esélye azáltal, hogy a formális városvezetés már nem tekinti eszköznek céljai elérésében.

20. Kolozsvár *Stratégiai programtervezetere* és elfogadott *Turisztikai fejlesztési stratégiájára* gondolunk (Primăria 2005a, 2006).

21. Kolozsvár fejlesztési tervének legfontosabb fejezeteiben az infrastruktúra, gazdasági fejlődés, oktatás, sport és turizmus, egészségügy, IT, szociálpolitikák és környezet szerepelnek, amelyek megegyeznek mind az országos, mind a regionális prioritásokkal, amelyek szerepe meghatározó a város jellegének alakításában.

kizárnák az óvárból az autós forgalmat. Mindezt a módszertani részben vázolt értelmezési keret alapján a várossal szembeni paradigmaváltás fontos elemének tekintjük.

A másik (immár hivatalosan is elfogadott) dokumentum, a turisztikai fejlesztési stratégia további új elemeket tartalmaz: Kolozsvár piacosítható „erősségének” annak történelmi múltját, kulturális jelentőségét és vonzerejét, egyetemi jellegét és földrajzi fekvését tartja (Primăria 2006:2–3.), ezekre alapozva „re-prezentálja” a város meghatározó arculatát. Jelzésértékű az is, hogy ebben a dokumentumban mi számít történelmi múltnak. Korábban, a szimbolikus térfogalás periódusában, a román többséget megszólító városvezetés számára a római kor, a magyarok számára viszont elsősorban az Árpád-kori honfoglalás, majd a kincses Kolozsvár mítoszában megtestesült 1918–1920-ig tartó „magyar idő” volt „a” történelem. A jelenlegi helyzetben (természetesen anélkül, hogy ezt expliciten kimondanák) a történelmi múlt – a megjelölt épített örökség objektumainak átlagos életkora alapján – a „virágzó középkor”, lényegében a 14–18. századi középkor és korai újkor. Ez nyilvánul meg az értékesíthető műemlékekben és múzeumokban (ahol belépti díjat kell fizetni), amelyek néhány kivétellel a belvárosban, a Fő téren és annak közvetlen környékén helyezkednek el. Ezek a Szent Mihály-plébániatemplom, a Farkas utcai református templom, az evangélikus és unitárius templomok, a Ferences templom és kolostor, a Piarista templom, a Minorita (ma görög katolikus) templom, a Bob püspökről elnevezett templom; a Bánffy-palota, Mátyás király szülőháza, a Karolina-oszlop, továbbá a Wolphard-Kakas Ház, a Szabók bástyája; valamint olyan modern épületek, mint a Neológ zsinagóga, az Igazságügyi palota, a Redut épülete, a Város- és a Megyeháza, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Fő épülete, valamint a Román Nemzeti és a Kolozsvári Állami Magyar Színház és a Kolozsvári Állami Magyar Opera épületei. Ezeket egészíti ki az Ortodox katedrális. Hasonlóképpen szerepelnek a tervben a kolozsvári múzeumok: a szépművészeti, a néprajzi, valamint az Erdélyi Történelmi-Múzeum. Csupán két jelentősnek tekintett műemlék, illetve múzeum található a belvároson kívül: a kolozsmonostori Kálvária templom, valamint a Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

Az elemzett hivatalos dokumentumok szöveggörnyezetete, a kérdéssel foglalkozó médiatartalmak és a hivatalos nyilatkozatok kontextusában olyan Kolozsvár-kép és hozzá társított jelentések jelennek meg, amelyek teljesen eltérnek attól, amit a 90-es évek Kolozsvára jelentett: egy feltalált európai városképet sugallnak. A konstruált európaiság képzete központi összetevőjük – ezzel biztosítható végre a „világgal” való hasonlóság, valamint dekonstruálható a funari tizenkét év alatt a városhoz kapcsolt negatív jelzők és stigmák sokasága, amelyek meggátolnák a tőkevonást.²² Ebben a képben a korábbi, etnikai jegyeket túlhangsúlyozó elemek háttérbe szorulnak – miként azok szimbolikus konfliktusa is tompult – az európaiság inkább összekötő, mintsem elválasztó elemként jelenik meg.²³ Továbbá, a megnevezett építészeti örökség objektumai többségének elhelyezkedése és az átépítési terv helyszíne révén az is egyértelművé válik, hogy mi az, amit a város vezetősége „főtérnek” tekint – mit tart turisztikai szempontból eladhatónak. A kérdés azért is rendkívül fontos, hiszen a „régii Fő tér” restaurálásával és a gyalogos övezetek

22. A nemzetközi sajtóban ugyanis Kolozsvár rendszeresen mint nacionalista, idegengyűlölő, a külföldi tőkét elriasztó hely szerepelt.

23. Emil Boc polgármester nyilatkozata szerint „mindannyian európaiak vagyunk itt Kolozsváron, és azt nem kell szégyellnünk fel is mutatni.” A nyilatkozat az Alpha Tv helyi műsorában hangzott el, annak 2006. október 14-i, szombat délelőtti élő műsorában.

ehhez való közvetlen kapcsolásával megszűnik a szimbolikus nacionalista térfoglalás végső tétje és célja: az alternatív „román Fő tér” mesterséges kialakítása.

Ebben az „európai felvetésben” elmosódnak az etnikai jellemzők, megszűnnek az alternatív román, illetve magyar terek. A hivatkozott múlt egy közösnek tekinthető és vállalható múlt köré szerveződik, múlt, ami európai. A lokális jegyek – a térszerkezet, a történelmi objektumok elrendezése, azok sajátos története stb. – kiemelése révén hozható létre az a piacosítható márka, ami etnikumtól függetlenül jövedelmező, hiszen mindezen prioritások tematizálása az európai város eszméje köré szerveződik, ennek megvalósítása mozgatja. Kimondott és felvállalt cél tehát Kolozsvár (lényegében a belváros) olyanszerű tervezése és átalakítása, amilyen az európainak (vagy gyakran nyugatinak, fejlettnak, modernnek) tekintett és tekinthető városoké. Ez egyrészt összeköt(het)i a város lakóit, másfelől pedig profitot termel(het) a turisták és a külföldi befektetők odavonzása révén.

Mindezek társadalmi és építészeti vetületei adják a *piacosítható Kolozsvár-márka látható jegyeit*. A város fejlesztési és turisztikai terveivel ellentétben (amelyeket a megváltozott attitűdrendszerek indikátorának tekinthetünk), a Fő tér átépítésére vonatkozó, fél éve kivitelezés alatt álló terv látható vonatkozásai konkrét ténynek és cselekvésnek tekinthetők.

A Fő tér és közvetlen környéke felújításának/átrendezésének célja a város identitásának és helyi sajátosságainak kiemelése. A legszembetűnőbb változás a gyalogos és autós forgalom világos elválasztása, az ennek érdekében történő átrendezés. Az autós forgalom korlátozását nem csupán a közlekedési táblák láttatják, hanem más építészeti elemei is vannak: a Fő tér két oldalán egyirányúsítják a forgalmat, a tér többi részén megszüntetik a parkolókat, amelyek helyét padok és teraszok veszik majd át. Míg korábban a teret az autós forgalom birtokolta a maga zajával és szennyével (ez a modern város egyik jellemvonása), a gyalogosok pedig csupán átmeneti, a valahova sietés útvonalain közlekedhettek, az átépítést követően a teret a gyalogos forgalomnak, a sétának, a pihenésnek, a szabadidő kellemes eltöltésének kellene birtokba vennie, kizárva a rohanó autósokat, és átengedve az így felértékelődött teret a városközpontba vonzott fogyasztóknak és turistáknak.

Az útépítést ugyanakkor a homlokzatok felújítása, a *részleteiben gazdag díszítések*, a *patinás régiesség kiemelése* jellemzi. Az homlokzatokról eltűnnek a látványt zavaró kábelek, a cégtáblák és a növényzet, s a látványt a tervezett szökőkút vize és a fényfantáziák – a posztmodern város-építészet leggyakrabban használt elemei – díszítik és strukturálják majd. A tervezett szökőkút és a fények legfontosabb jellemzője azok játékossága és változatossága: mobilisak, akárcsak az idevonzani kívánt turisták – akkor és úgy jeleníthetők meg, ahogyan a (mindennapitól eltérő) rendezvénynek vagy közösségi események megkívánják.

A fogyaszthatóvá tett belváros a városvezetés szándéka szerint a tervezett szépség, a divatos sikkesség, a sétáló, pihenő, kávézó, vásároló gyalogosok és látogatók társadalmi tere kíván lenni, amelynek egy végső célja van: lehetővé tenni és maximalizálni a fogyasztást, és ezáltal a közvetlen anyagi és szimbolikus profitot. Mindehhez azonban olyan jellegű terek kellene, amelyek hosszas ott-tartózkodást és időtöltést tesznek lehetővé.

<i>Dimenzió</i>	<i>Jellemvonás</i>
<i>Jellege</i>	Konstruált és tervezett
<i>Elemi</i>	Középkori történelmi objektumok és azok átértelmezett jelentései
<i>Profilja</i>	Deetnicizált, „európai”
<i>A változtatások célja és tétje</i>	Egy sajátos Kolozsvár-márka kialakítása „Eladni” a városképet
<i>Manifeszt funkciói</i>	Turisztikai vonzóövezet kialakítása Visszaadni a lakosoknak a teret, valamint Sajátos arculat kialakítása
<i>Látens funkciói</i>	Európai identitást adni és azt folyamatosan fenntartani Anyagi és szimbolikus tőkét vonzani és termelni
<i>Konstitutív elemek</i>	Sétálóövezet, padok, felújított épületek, szökőkút, fények és wireless internet
<i>Központi szimbólumok</i>	Középkor, épített örökség
<i>Központi értékek</i>	Európaiság, civilitás, jólét, rendezettség
<i>Alkalmazott fő eszközök</i>	Gyalogos-autós elválasztás Kereskedelmi és szolgáltatói szerep megerősítése Épületek patinásítása A helyi sajátosságok értékesítése
<i>A városi terek belső munkamegosztásban betöltött szerepe szerint</i>	(Elsősorban) A fogyasztás tere
<i>Várható negatív következmények</i>	A tér kirekesztő hatásának megerősödése A szolgáltatások árnövekedése A lakófunkció további gyengülése

3. táblázat. A Fő tér megragadott változ(tat)ásainak ideáltípusa.

Előnyök és kockázatok árnyékában: Mint korábban részletesebben is kifejtettük, az arculatváltás (elsősorban nem a fizikailag is tetten érhető módosulásokra gondolunk) tétje és célja az eladható városkép kialakítása, az anyagi és szimbolikus tőkevonzás. A turisták és a külföldi befektetők számának/volumenének növelése a tulajdonképpeni cél, amely által Kolozsvár bekapcsolódhat a regionális és globális városhálózat, amint azt jól példázza a Fő térre rádióhullámokon szórt ingyenes és mindenki által elérhető Internet, ami virtuálisan is bekapcsolja a várost a globális hálózatba. A világhálóval folyamatos és közvetlen kapcsolatban lévő tér (megszüntetve a tér-idő korlátokat) kiemeli és hangsúlyozza a városközpont korszerűségét és fogyasztóorientáltságát.

A belváros több pontján már fogható wireless internet szórása azonban a változások által gerjesztett társadalmi problémákra is rávilágít: a posztmodern városok fogyasztói funkciót betöltő sikkes tereinek és luxusboltjainak kirekesztő hatása is van. Ebben az értelemben a wireless internet akár a változó terek szimbóluma is lehetne. Tökéletesen tükrözi egyrészt az ideáltípusos térhasználatot, másrészt a tér kirekesztő jellegét: a laptopját kinyitó, egy padon vagy teraszon napi levelezését intéző jól öltözött, középosztálybeli, többnyire fiatal vagy középkorú által birtokba vett tér kizárja a tőle különbözőket – akik nem képeznek vásárlóerőt. Ilyen térben nem is érzi jól magát az, aki nem engedheti meg magának, hogy a sikkes teraszon kávézzon, aki nem

vásárol a drága boltokban és nincs laptopja sem, amin a világ dolgait követhetné – függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszél vagy milyen kultúrát vall magáénak.

KÖVETKEZTETÉSEK

Jóllehet tanulmányunk megállapításai csupán hipotézis jellegűek, hiszen a vizsgált változás folyamata még a kezdetén tart, úgy véljük, néhány kijelentésünk releváns lehet. Kutatásunk tanulságait a következőképpen foglalhatjuk össze: Egyrészt, fenntartjuk, hogy – a pénzügyi, bürokratikus és infrastrukturális gátak és korlátok ellenére – a kolozsvári fizikai és társadalmi térben olyan tervezett változások indultak el, amelyek hosszabb távon a város posztmodern jegeinek megerősödésével járnak. Mindez minőségében és jellegében új korszakot jelent a város jelenkori történetében, meghaladva a kilencvenes évekre jellemző nacionalizmus vezérelte periódust, de a vele együtt járó nem leülepedettségben megnyilvánuló szakaszát is (ami vélhetően a kaotikus *lassez faire* építkezésekre is hatással lesz hosszabb távon). Másrészt, úgy gondoljuk, hogy a változás során a nemzeti-etnikai jelentések elvesztik fontosságukat: a posztmodern Kolozsvárra egyre inkább a deetnicizált (a hasonlóság alapján európaiként értelmezett, turizmus/szolgáltatás vezérelt) városjegyek válnak meghatározóvá, amelyek a sajátosként újra feltalált márka konstitutív elemeiként fognak funkcionálni.

Végül – mivel véleményünk szerint az átalakulásokat objektív, külső feltételek (a régió városhálózataiba való bekapcsolódás gazdasági kényszere és a tökevonzás) kényszerítették ki – a posztmodern város megoldandó problémái inkább külső, a tágabb gazdasági és társadalmi környezet viszonyában, a globális verseny kontextusában alakulnak (nem pedig a modern korra jellemző belső küzdelmei, mint például a román–magyar közösség viszonyának térbeli és szimbolikus vetületei mentén). Mindazonáltal megállapításainkat érdemesnek tartjuk további vizsgálatoknak is alávetni.

FORRÁSOK

CNS 1994: *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992* [Népszámlálás és lakásösszeírás 1992. január 7-én] vol. 2., București: Comisia Națională pentru Statistică, vol. 2.

INS 2004: *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 2002* [Népszámlálás és lakásösszeírás 2002. január 7-én] vol. 2., București: Institutul Național de Statistică

Primăria Cluj-Napoca 2005a: *Proiect de planificare strategică. Municipiul Cluj-Napoca*. [Kolozsvár megyei jogú város stratégiai programtervezete], Cluj-Napoca

Primăria Cluj-Napoca 2005b: *Plan strategic de dezvoltare a Municipiului Cluj-Napoca*. [Kolozsvár megyei jogú város fejlesztésének stratégiai terve], Cluj-Napoca

Primăria Cluj-Napoca 2006: *Strategia de dezvoltare turistică în municipiul Cluj-Napoca*. [Kolozsvár megyei jogú város turizmusának fejlesztési stratégiája], Cluj-Napoca

Primăria Cluj-Napoca 2006: Plan urbanistic zonal, és Plan urbanistic regional

<http://www.capital.ro/index.php>

http://www.primariaclujnapoca.ro/proiect_buget.aspx – 01. 11. 2006

<http://www.airportcluj.ro/ro/hpg.html> – 09. 10. 2006

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bándi Róbert 2002: *Simbolici nationaliste in spațiul urban Clujean* [Nacionalista szimbolika a kolozsvári városi térben], Kolozsvár: BBTE Szociológia és Szociális Munkásképző Kar, szakdolgozat, kézirat

Bálint, Tibor 1978: *Zokogó majom. Egy élheteretlen család kálváriája*, Budapest: Szépirodalmi

Bell, Daniel 1973: *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, London: Heinemann

Brenner, Neil – Keil, Roger (eds.) 2005: *The Global Cities Reader*, New York: Routledge

Castells, Manuel 2004: *End of Millenium*, International Edition: Blackwell

Dear, Michael – Flusty, Steven 2002: *The Spaces of Postmodernity*, Oxford: Blackwell

Duncan, James – Lay, David (eds.) 1993: *Place/Culture/Representation*, London: Routledge

Egyed Ákos 1997: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I–II.*, Csíkszereda: Pallas-Akadémia

Emigh, Rebecca – Szelényi, Iván 2001: *Poverty, Ethnicity and Gender during Market Transition*, Westport: Praeger

Feischmidt Margit 2002: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás-szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*, Budapest: Új Mandátum.

Feischmidt Margit 2005: A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*, Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 7–32.

Gál Katalin 2005: *Egyetemisták informális pénzszerző gyakorlatai*, Kolozsvár: BBTE Szociológia és Szociális Munkásképző Kar, mesteri disszertáció, kézirat

Geambașu Réka 2003: A kolozsvári roma elit kialakulásának folyamata. *Erdélyi Társadalom*, 2003, 1., 67-86.

Giddens, Anthony 1997: *Szociológia*, Budapest: Osiris

Gregory, Derek 1994: *Geographical Imagination*, Cambridge: Blackwell

Hancz Imola – Péter László 2005: Úgy érzem nagyon nehéz munkanélkülinek lenni... Elemzési kísérlet a kolozsvári munkanélküli fiatalok pénzszerzési gyakorlatairól. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2005, 2., 65–80.

Harvey, David 1990: *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford: Blackwell

Horst, Jakob Jens – Lozada, Tannya 2001: *Globalization and Poverty*, Wien: SOCO Paper

Kearns, G. – Pilo, C. (eds.) 1993: *Selling Places*, Oxford: Pergamon Press

Korunk 2006: *Kolozsvár a történelemben*, Korunk, 2006, 10, teljes lapszám

Kumar, Krishan 1995: *From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World*, Oxford: Backwell

Lazăr, Marius 2003 Cluj 2003 – Metastaza ostentației. Ilustrate în alb și negru din Clujul tricolor. [Kolozsvár 2003 – A hivalkodás metasztázisai. Fehér-fekete képeslapok a nemzeti színű Kolozsvárról]. *Idea*, 2003, 15–16, 125-134.

Lytard, Jean-Francois 1993: A posztmodern állapot. In Habermas, Jürgen (szerk.): *A posztmodern állapot*, Budapest: Századvég, 7–146.

- Magyari-Vincze Enikő 1994: A Caritas és a romániai átmenet, *Replika*, 1994, 3–4.
- Magyari-Vincze Enikő 1997: Antropologia politicilor identitare nationaliste [A nacionalista identitáspolitikák antropológiája], Cluj-Napoca: EFES
- Méhes György 2001: *Kolozsvári milliomosok*, Kolozsvár: Erdélyi Híradó
- Mihali, Ciprian 2003: Dreptul la oraş [A városhoz való jog]. *Idea*, 2003, 15–16., 121–124.
- Mingione, Enzo 1996: *Urban Poverty and the Underclass*, Malden: Blackwell
- Nagy István 1981: *Sáncalja. Ki a sánc alól*, Bukarest: Kriterion
- Pásztor Gyöngyi 2003a: A Névtelen Hely: slumosodás Kolozsvár egyik átmeneti övezetében. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2003, 11., 15–20.
- Pásztor Gyöngyi 2003b: Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron. *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2003, 1., 51–66.
- Pásztor Gyöngyi 2004: Monostor(ok)-kép(ei), Monostor(ok)-tudat(ai). Kolozsvár egyik lakótelepének mentális tér-képéről. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 14., 17–24.
- Pásztor Gyöngyi 2005: Segregare locativă la începutul anilor '90 în oraşul Cluj [Lakóhelyi szegregáció Kolozsváron a kilencvenes években]. In *Studia Universitatis Babeş–Bolyai XLIX.*, 75–94.
- Pásztor Gyöngyi 2006: *Városshociológia. Elméletek és problémák*, Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană
- Péter László 2002: Az Aranykorszak örökösei? *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2002, 2, 13–26.
- Péter László 2003: Az újszegények túlélési életstratégiái. *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2003, 1., 25–52.
- Péter László 2006a: *Jegyzetek a szegénység szociológiához*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană
- Péter László 2006b: „Feltalálni a múltat!” – etnikai közösségek mediatizált megjelenítése a Kolozsvár főterén végzett archeológiai ásatások példáján. *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2006, 2.
- Petrovici Norbert 2003: *Problemele pieşei imobiliare în Cluj* [Ingatlanpiaci problémák Kolozsváron], Kolozsvár: BBTE Szociológia és Szociális Munkásképző Kar, szakdolgozat, kézirat
- Ritzer, George (ed.) 2004: *Handbook of Social Problems. A Comparative International Perspective*, London–New Delhi: Sage–Thousand Oaks
- Ruszuly Emese 2005: *A szocialista nagyipar munkásszállói a lakásprivatizáció után*, Kolozsvár: BBTE Szociológia és Szociális Munkásképző Kar, mestéri disszertáció, kézirat
- Sassen, Saskia 1991: *The Global City: New York, London, Tokio*, New York: Princeton University Press
- Sassen, Saskia (ed.) 2002: *Global Networks, Linked Cities*, New York: Routledge
- Sipos Gábor (szerk.) 2001: *Kolozsvár 1000 éve*, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület
- Soja, Edward 1989: *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London: Verso
- Szabó Á. Töhötöm 2004: Látható és láthatatlan terek Kolozsváron. *Néprajzi Látóhatár*, 2004, XIII. évf., 3–4.
- Taylor, Peter 2003: *World City Network: A Global Urban Analysis*, New York: Routledge
- Toffler, Alvin 1973: *Şocul viitorului* [Jövősokk], Bucureşti: Politica
- Toffler, Alvin 1983: *Al treilea val* [A harmadik hullám], Bucureşti: Politica

Toffler, Alvin 1993: *Hatalomváltás. Tudás, gazdagság és erőszak a XXI. század küszöbén*, Budapest: Európa

Touraine, Alan 1974: *The Post-Industrial Society*, London: Wildwood

Troc, Gabriel 2003: După blocuri sau despre starea actuală a cartierelor muncitorești [A tömbházak mögött avagy a munkásnegyedek jelenlegi állapotáról]. *Idea*, 2003, 15–16., 150-159.

Urry, John 1991: *The Tourist Gaze*, London: Sage

Urry, John 1995: *Consuming Places*, London: Routledge

Zamfir, Cătălin 2001: Situația sărăciei în România, dimensiuni, surse, grupuri de risc [A szegénység helyzete Romániában, dimenziók, okok, kockázati csoportok]. *România Socială*, 2001, 2., 2–12.

Zukin, Sharon 1991: *Landscape of Power: From Detroit to Disneyworld*, Berkeley: University of California Press

Plugor Réka

A szimbolikus konfliktus kivetítődései Kolozsváron

A tanulmány Kolozsvárról szól, egy a román és magyar elit számára egyaránt kiemelkedő jelentőségű városról szól, amely egyben egyetemi és kulturális központ is. Emiatt a város terében a két etnikai elit viszonyát történetileg meghatározó versengés szimbolikus konfliktus formájában jelenítődik meg, amelynek tétje a szimbolikus tőke újraosztása. A szerző a mentális térképezés és interjúk módszerének segítségével mutatja ki a városban végbemenő a városi térért zajló szimbolikus versengést kiemelve ennek sajátosan változó jellegét. Plugor Réka tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia szakán végezte, jelenleg mesteri hallgató. E-mail címe: rekaplugor@yahoo.com.

MÚLT ÉS JELEN KOLOZSVÁRON

A kelet-európai országokban 1989-et követően az új politikai elit – egyfelől a hiányzó társadalmi kohézió és közösségi ideológia, másfelől saját legitimitása megteremtése végett – az osztálypolitikát nemzetpolitikával váltotta föl, s annak megfogalmazása érdekében „a” nemzeti történelemhez, annak mítoszaihoz folyamodott (lásd Feischmidt–Brubaker 1999:67). Ez volt a szobordöntések, utcanév-változtatások és újrateremtések időszaka, amikor részben a kommunizmus időszakát akarták feledtetni az emberekkel, részben pedig idealizált történelmi időszakokat találtak fel, amelyek mintául szolgálhattak a bizonytalan jelenben. A nemzeti rítusok és diskurzusok mint a társadalom nacionalizálásának eszközei elképzelt közösségeket hoztak létre vagy reprodukáltak, esetünkben románokra és magyarokra osztva egy multietnikus társadalom tagjait. Az egymással rivalizáló historizáló beszédmódok, valamint az egymásra válaszoló, egymásra reagáló nemzeti rítusok két tágabban értelmezett nemzetépítési, nacionalizálási folyamat részei. Erdélyben ugyanis két nemzetépítési folyamat létezett, amelyek a rendszerváltás után különös intenzitással folytak, s e folyamatok leglátványosabb színtere Kolozsvár.

Kolozsváron a kulturális emlékezetkonstruálás stratégiájában és a nemzeti diskurzusok érvelésmódjában a 20. század óta nagyon sok állandó, időről időre visszatérő elem figyelhető meg. A politikai és társadalmi változásokat követően mindig felmerült a város szimbolikus újradefiniálásának és újraelosztásának igénye, aminek érdekében a „történelmi igazság” és a „történelmi eredet” kérdéseikhez fordultak. Ilyen állandó elem volt az, hogy a Mátyás-szobor kapcsán – különböző aktuális színezetekkel és hangsúlyokkal – a két nemzeti történelem alapnarratíváinak egyikét jelenítették meg, ami a sérelmekről, a szenvedésekről szól. Ha ezt tekintjük, a többség és kisebbség viszonyát meghatározó egyik alapvető kelet-európai paradigmával állunk szemben, amely százötven éve alig változott. A két emlékezetideológia ugyanis feloldhatatlan ellentmondásban, konfliktusban áll egymással, emlékezetkonfliktust jelenítvén meg. A történelemről

való diskurzusokban rejlő alapvető ellentét és ellentmondás a reprezentáció egyéb módjaira is kiterjed, és pont ez az oka annak, hogy a politika ezt a diskurzust használja. Ennek nyomán a kulturális reprezentációk bináris rendszere jön létre, amelyben mindig mindent két változatban lehet elmondani, ami mögött olyan nemzeti igazságrendszerek állnak, amelyek egymást kölcsönösen kizárják (Feischmidt 2002:121).

Ezen kolozsvári konfliktus tehát mindenekelőtt szimbolikus konfliktusszimbólumok (Feischmidt 2002:121): körül szerveződik, de a szimbólumok birtoklásáért, jelentésük meghatározásáért folyó harc valójában a közösségeknek, illetve vezetőiknek a szimbolikus tőkéért való küzdelme. Erdélyben a szimbolikus konfliktusok sajátossága, hogy nem a közelmúlt erőszakos konfliktusainak emlékezetével operálnak, hanem a kulturális emlékezet részét alkotó történelmi mítoszokkal. Így a Mátyás-szoborról szóló történetek nem önmagukban fontosak, hanem azért, hogy a társadalomreprezentációnak egy jól meghatározott kulturális mintáját közvetítik. A nemzeti emlékmű újraértelmezéséből és védelméből származó szimbolikus konfliktus tehát a párhuzamos nemzetépítés és etnikai elkülönülés hajtómotorja. A nacionalizmus nem tényként, hanem folyamatként van jelen a kolozsvári közéletben, mindig van új stádiuma. Az egyes etnikumok egymás mellett élésének sarokköve a nemzeti identitást hordozó elemekhez való viszonyulás (Gáspár 2004:136).

A nacionalizmus – elsődleges politikai jelentésén túl, amely minőségében a nemzetállamot hivatott legitimálni – egy, a kultúrát és az emlékezetet befelé homogenizáló és kifelé differenciáló átfogó diskurzus, amely a társadalmi reprezentáció és klasszifikáció alapvető módját hozta létre (Foster idézi Feischmidt 2002:112). A nemzetek történelmét és hagyományát a társadalom elitje, illetve bizonyos elitcsoportosulások hozzák létre, és segítségével befolyásolják a társadalom szélesebb rétegeinek identitását (Hobsbawm–Ranger idézi Feischmidt 2002:119). A nemzetet képviselő elit dominanciája, illetve beszédmódjának hegemoniája úgy jön létre, hogy más beszédmódokat és az azokat előállító társadalmi, kulturális csoportokat marginalizál, elnyom. A kolozsvári multietnikus társadalomban az érvényes identitásdiskurzusokat meghatározni képes hatalmat nem az egyik elit birtokolja, hanem kettő együtt, amely folyamatosan megújuló szimbolikus harcban áll egymással (Feischmidt 2002:119). A városban uralkodott helyzetet a Harrison-féle szimbolikus konfliktuselmélet alapján (2000:194–202) egyrészt a tulajdoni verseny kategóriájába lehet besorolni, mivel egy fontos kollektív szimbólum monopóliumáért, illetve ellenőrzéséért folyik a harc: a „Matyi tér” (Fő tér) mint szimbólum társadalmi eloszlásának megváltoztatásáért. Másrészt a konfliktus a kirekesztéses verseny típusába is besorolható, hiszen a Funar-féle¹ politika célja a városban létező magyar szimbólumok lecserélése, azok román szimbólumokkal való helyettesítése volt. Azaz a volt polgármester főtéripolitikája a tulajdoni verseny kategóriájába, míg a belvárosban a különféle építések és újraépítések, a nemzeti színek túlzásba vitt használata, a helyek újradefiniálása a kirekesztéses verseny típusába tartozik.

A FŐTÉR JELENTŐSÉGE

A 19. század második felében, az emlékműépítés, Európa és különösen az Osztrák-Magyar Monarchia virágkora idején született meg a Mátyás-szobor gondolata. Kolozsváron, amely akkor

1. Kolozsvár polgármestere 1992–2004 között – szerk.

Erdély adminisztratív és politikai központja lett, a helyi elit olyan szimbólumot keresett, amely által képes volt egyrészt megjeleníteni a város jelentőségét erdélyi viszonylatban és a Budapesttel való összehasonlításban egyaránt, másrészt megszilárdítani a magyar nemzet hegemoniáját, főként a vegyes lakosságú területeken. Erre a legjobb eszköznek a magyar nemzetet szimbolizáló emlékművek építését vélték. A két politikai cél megvalósítására találták ki a Mátyás-kultuszt és állították fel 1902-ben a Fő téren a Fadrusz János által tervezett lovas szobrot, amelyre az erdélyi román nyilvánosság Mátyás király román származásának hangsúlyozásával reagált, és megpróbálta őt mint a románok nemzeti történelmének hőjét megjeleníteni. 1921-ben a Mátyás-emlékmű közvetlen közelében helyezték el a Romulus és Remus mítosza alapján Rómában megalkotott bronzplasztika, az úgynevezett Kapitóliumi Farkas másolatát, amely a város lakóinak latin eredetét és hagyományait volt hivatott jelképezni, és amelyet a helyi sajtóban az „első román emlékmű”-ként ünnepeltek, valamint a város szimbolikus birtokbavételének gesztusaként is értelmezték. A két világháború között időről időre fellángolt a vita a Mátyás-szobor körül, s e tekintetben viszonylagos béke csak a negyvenes évek végén köszöntött be, amikor a szocialista internacionalizmus és testvériség ideológiáját tükröző semleges latin feliratot helyeztek a szoborcsoportra (Matthias Rex), illetve az előtte levő tér évekig a nyilvános népgyűlések, románok és magyarok közös nemzeti ünnepeinek színhelyévé vált (Feischmidt 2002:120).

Azonban nem sokkal az 1989-es politikai fordulat után Kolozsváron (újra)kezdődött „a műemlékek harca” – a régi szobrok és emlékhelyek jelentését elkezdték aktualizálni, kiigazítani; néhány szobrot elmozdítottak és újabb szobrokat emeltek. A harc a szimbólumokért folyt: a város társadalmának szimbolikus reprezentációjáért, illetve a szimbolikus jelentések meghatározását lehetségessé tevő hatalomért. A vita kibontakozásának folyamán a különböző álláspontok polarizálódása volt észlelhető, a harc fokozatosan egy kétszemélyes drámává alakult át, ahol az egyik oldalt „a” magyarok képviselték, a kisebbségi szervezeteken és a médián keresztül, a másikat meg „a” románok, a Kolozsváron vezető pozíciókba jutott nacionalista párt és az azt támogató média közvetítésével.

Egy évvel a Mátyás-szobor új (öt román nemzeti hősként feltüntetett) felirata körüli konfliktus után, 1993-ban felavatták a román nemzeti hős, Avram Iancu szobrát is Kolozsvár egy másik központi elhelyezkedésű terén, az ortodox katedrális és a Román Nemzeti Színház közvetlen közelében. Ezzel a városközpontnak egy kettős struktúrát próbáltak adni, amely a két nemzeti szimbólum, a Mátyás-szobor és az Avram Iancu-szobor körül szerveződött. A két szobor és a körülöttük szerveződő rítusok által a város szimbolikus terének duális szerkezete jött létre, ami egyrészt kifejezte, másrészt modellezte, és így reprodukálta a két etnikai csoport viszonyát a város társadalmában. Ezen kialakult konfliktus által az addig heterogén tömeg etnikailag identifikálódott és differenciálódott (Feischmidt 2002:113). A konfliktust tovább élte, hogy 1994-ben a polgármesteri hivatal és a hozzá közel álló történelmi múzeum archeológiai feltárást kezdett a Mátyás-szobor közvetlen közelében, hogy az egykori római Napoca maradványait megtalálják, majd egy ugyanitt kialakítandó romkertben bemutassák. Az esemény nyilvános magyar interpretációja az volt, hogy a polgármesteri hivatal ezzel a Mátyás-szobor lebontását vagy áthelyezését készíti elő, amelyre tüntetéssel reagáltak (Feischmidt 2002:121).

A fentebbi történeti áttekintéssel a Kolozsvárra jellemző szimbolikus konfliktus(ok) egyik „hivatalos” verzióját volt szándékomban felvázolni, amelyet az egyetemisták könnyűszerrel megtudhatnak, elsajátíthatnak, amellyel bármikor, akár az otthon eltöltött évek alatt is, de legkétségtelenebb Kolozsvárra költözésükkor kapcsolatba kerülhetnek/kerülhetnek. Tanulmányom írásakor

ezen szimbolikus harcok kivetítődésére voltam elsősorban kíváncsi, pontosabban arra, hogy a diákok szocializációjuk révén milyen Kolozsvár-keretet sajátítanak el. Kolozsvár-keretek alatt értem a terekre vonatkozó tudást, térhasználatot, térpercepciót és térvéleményt. Kérdésem tehát az volt, hogy milyenek és hogyan alakulnak ki azok a szokások, amelyek révén a diákok domesztikálják a város részeit, illetve melyek azok a részek, amelyeket domesztikálnak, és miért éppen azokat a részeket választják. Továbbá arra is kíváncsi voltam, hogy a város többi tere marginalizált vagy csak egyszerűen fehér folt marad-e az egyének mentális térképein.

A terepkutatás megkezdése előtt az volt a hipotézisem, hogy a városban uralkodó szimbolikus konfliktus nemcsak hogy meghatározza a városi térhasználatot, de egy alapvető szemléletmódot is kölcsönöz, amely a „mi” és az „ők” viszonyokat és percepciókat is meghatározza. Konkrétabban: azt feltételeztem, hogy az egyetemisták körében észlelhető egy polarizáció a város terei, a szabadidő eltöltésére használatos és szórakozóhelyek vonatkozásában, illetve az e terekhez fűződő percepció és használat, ezeknek az egyénekben kialakult képek összefüggenek, és meghatározzák a saját és a másik etnikumhoz való viszonyokat. Ezen térkép és térhasználat kialakulásában természetesen meghatározónak tekintetem az egyetemistaévek előtt formálódott szocializációs mintákat, a különféle másodlagos forrásokból, a városról való előzetes tudást/képet, de úgy véltem, hogy alapvetően a diákévek alatt ért hatások és viszonyok azok, amelyek domináns hatással vannak rá. A továbbiakban tehát arra koncentráltam, hogy feltárjam a kolozsvári egyetemisták térismeretét, térpercepcióját, térhasználatát, valamint a terekről kialakult vélemények aggregátumát. Megvizsgáltam a terekről létező fogalmak és a térhasználat, valamint a tartalom és a forma egymáshoz való viszonyát.

A kutatás során, mikroantropológiai módszerekkel, elsősorban arra kerestem választ, hogy a városban élő emberek hogyan, milyen szabályok mentén mozognak a városi terekben, hogyan használják ezt a viszonylag bonyolult térstruktúrát, illetve hogy a városi tér egyes szeletei milyen kulturális, társadalmi és szimbolikus funkciókat töltenek be számukra. Azt vizsgáltam, hogy mi az a *kép*, ami az egyetemistákban a saját városukkal kapcsolatban él, hogy miképpen teremődnek meg a nagy, heterogén, idegen és áttekinthetetlen városokban a saját életvilágok, s hogy ezek miképpen viszonyulnak a város egészéhez. Ezért elsősorban félstrukturált interjúkat készítettem magyar és román kolozsvári és nem kolozsvári egyetemistákkal, mentális térképeket² rajzoltattam velük, valamint részt vevő megfigyeléssel egybekötött etnográfiai interjúkat készítettem Kolozsvár három központi terén (a Mátyás téren, az Avram Iancu téren és a Széchenyi téren³) időző egyetemistákkal.⁴ Az így begyűjtött adatokat román, illetve magyar nyelvű fókuszcsoportos interjúkkal egészítettem ki, mely során egyrészt teszteltem a bennem kialakult képet, másrészt a csoporton belüli interakciókat figyeltem meg.

2. A mentális térképezés technikái közül a szabad térképrajzolatáson alapuló felvételt kombináltam a kvalitatív interjúzással és részt vevő megfigyeléssel. A térképrajzolatás a város elemeinek kötetlen felidézésén (free recall) alapult, de számoltam azzal is, hogy az előzetes beszélgetés befolyásolta a térképeken feltüntetett elemeket. Elemzésem során egyaránt figyelembe vettem a folyamatot és a végterméket, figyeltem arra, hogy mely elem képezi a kiindulópontot és hogy hogyan haladnak a rajzolók tovább.

3. Az egyes terek megnevezésére az interjúalanyaim által használt neveket használom. Matyi térnek a Fő teret hívják, a Széchenyi tér hivatalos neve a Mihai Viteazul tér, míg az Aram Iancu tér neve egykor Bocskai tér volt.

4. A téren való időtöltés alatt csak és kizárólag az egyetemisták által kifejtett tevékenységeket értem, a téren tartózkodó más korosztályokat kihagytam az elemzésből.

A kutatás végén, a terepen szerzett információk, valamint a rajzok segítségével több összesítő térképet készítettem (lásd 1–3. melléklet) – ezek elsősorban nem a tér és az elemek valós visz-
zatükröződései, hanem a kutatás során kialakult saját mentális képem levetítődései. Tisztában
vagyok azzal, hogy egyetlen, a városról kialakult kép/vélemény/tudás/percepció sem tekinthető
véglegesnek, hanem folyamatos változásban van, állandóan hatások érik, amelyek révén át- és
újraalakul, így csak egy pillanatkép (*snapshot*) erejéig tudtam felmérni az egyes egyéneknél lé-
tező képeket, csak az éppen aktuális jelent (amelyet azonban a múlt tapasztalatai is meghatá-
roznak) ragadhattam meg.

A TÁRSADALMI TÉR MEGÉLÉSE

A társadalom mindig és mindenütt a térben épül, viszont a társadalmi térhasználat módjai és
feltételei nem egyformák az egyes kultúrák, népek, nemzetállamok, politikai diskurzusok alakí-
tói számára. A tér és a politika mindig és mindannyiunk által átélhető jelenségek, egymáshoz is
vitathatatlan köztük van elsődlegesen abból a szempontból, hogy miként fejeződik ki a politika
a térben, illetve hogyan jelenik meg a tér a politikában (A. Gergely 2001:43). A. Gergely András
a társadalmi tér átélését egyrészt szociológiai jelenségnek, másrészt szimbolikus cselekvéssornak
tekinti, amely a nyilvánosság szintjén jelentkezik, ott a leginkább megragadható. Abból indul ki,
hogy a nyilvános teret beépítik és átépítik a politikai hatalom rejtett mechanizmusai, a térhasz-
nálat a szimbolikus politikai érdekek szolgálatába szegeződik, ezzel kovácsol önmagának olyan
szimbolikus tőkét, amelynek felhasználásáról a továbbiakban csakis ő maga dönt, a társadalmi
beeszlés lehetősége pedig esélytelenné válik minden demokratikus intézményesség ellen (A.
Gergely 2001:44). A politikai szimbolizáció részint tudatos, részint mechanikus eszközrendsze-
re kialakít egy olyan fogalomkört, amelynek alapja, illetve főszereplője a tér, a politika a „téri
beszéd” révén törekszik valamiféle hatáskeltésre, öngazolásra, olykor pusztá mentetegetőzésre. A
politikai hatalom térgazdálkodási gyakorlata vagy térbeli megjelenítődése ugyanakkor a direkt
politikai ráhatások mellett egy sokkalta nehezebben nyomon követhető beavatkozási módot, a
szimbolikus uralom hatékony eszközrendszerét használja föl a közösségi terek kézben tartására
és a társadalmi térátélés manipulálására.

Claude Lévi-Strauss szerint a tér nem egyszerűen valamely valóságos terület, nem is a képzelet
kiterjesztésének helye, hanem egy merőben strukturális, mondhatni topológiai elem, ezért egy
tér (spacium) helyei (places) tisztán struktúraalkotók, amelyek lehetővé teszik, hogy valamilyen
valóságos elem betöltse azokat. A konkrét fizikai tér „fölött” mindig valamely szimbolikus tér is
megtalálható, így ez a tér a valóságos talapzatokon épült valódi társadalmi jelenségek köré-közé
tagozódik, valóságos emberek körül szerveződik, akiknek magatartását gyakorta szimbolikus
cselekvések jellemzik (A. Gergely 2001:45). Jellegzetes, hogy miközben az átlagos állampolgár
föl sem láthat a politika „magasába”, a politikai ünnepek szinte naponta távolságcsökken-
tesztusként szolgálnak – a tér és a távolság talán a politikacsinálás legősibb eszköztárába tar-
tozik, amelyet királyok, kormányok, társadalmi és érdekerők használnak, rendszerint egymás
ellen.

AZ EGYETEMISTÁK KOLOZSVÁR (TÉR)KÉPE

A városi tér felfogásának és használatának általános struktúrája egyszerű mátrixként ábrázolható – minden ott élő társadalmi csoport ezt „tölti ki” mindennapi élete során akár egymástól nagyon eltérő módokon, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a városban élő szubkultúrák, csoportok egymástól eltérő módokon használják a várost – valójában minden város sok „kis” városból tevődik össze. Kutatásom szempontjából azonban nem ezeknek a térformáknak a merev szétválasztása a lényeges, hanem sokkal inkább a különböző funkciójú terek összefüggéseinek felfogása és megértése. A városi élet ugyanis elsősorban azt követeli meg, hogy az ember képes legyen a tér különböző használati szabályok szerinti szegmentálására, és felismerje azokat a kulturális jelentéseket, amelyek ezen eltérő használati szabályok mentén szerveződnek. Az a tény, hogy vannak az emberek számára ismert és ismeretlen helyek, nem csupán a térbeli tájékozódásra vonatkozik, hanem elsősorban a különböző térformákhoz kapcsolódó kulturális jelentések ismeretére és megértésére (Niedermüller 1995:558).

A városi társadalom története felfogható a nyilvánosság meghódítására és az életvilág gyarmatosítására tett kölcsönös és szakadatlan kísérletek sorozataként is (Niedermüller 1995:563). Fontos azonban megjegyezni, hogy olyan struktúráról van szó, amely soha nem válhat egyneművé: bármely oldaláról legyen is szó, az nem létezhet a másik nélkül. Annyiban beszélhetünk a városi élet folklorisztikus szintjéről, amennyiben van intézményesült szintje is, és fordítva – azaz ezek a kategóriák csak egymás összefüggésében hordoznak kulturális jelentést.

A lakó- és munkahelynek vagy a szabadidő eltöltésére használt nyilvános tereknek az egyén és a család mindennapi élete során egybeszövődő, egymásba integrálódó topográfiájából épül fel a város mentális rendszere. A „bennszülöttek” *mentális térképei* az egyéni és közösségi térhasználat szabályait követik, kifejezik, hogy az egyes városi szubkultúrák a városi tér mely pontjaihoz kötődnek közvetlenül vagy szorosabban, miről szereznek közeli empirikus tapasztalatokat. Az imaginárius ott húzódik a folklorisztikus és az intézményesült szint közötti erőterben; az elképzelt város az a kép, amelyet az ember akkor lát, amikor ennek a folklorisztikus tartománynak a kulturális optikáján keresztül egyszerre néz a városra és önmagára.

A személyes tér használata közben szerzett élmények, benyomások, érzelmi alapú értékítéletek, tapasztalatok a pihenéssel, a vásárlással, a barátok, rokonok látogatásával, a munkahellyel kapcsolatban, illetve az ismert helyekről való szóbeli információk, közvetlen élmények, továbbá a könyvek, sajtó, filmek, rádió, televízió stb. útján szerzett ismeretek mind-mind városképet alakító tényezők. S a helyek képi levetítődéseinek kialakulásában természetesen nem elhanyagolandók az egyén személyes tulajdonságai, kulturális háttere, iskolai végzettsége, gondolkodásmódja stb. sem. Az *image* kialakítása a szubjektív szűrőn keresztül az információk begyűjtésével kezdődik, majd az egyén rendszerezi azokat, segítségükkel kialakít egy gondolati képet. Ennek szellemében hoz aztán döntéseket vagy cselekszik: az egyes helyképek közvetlenül, alig tudatosultan vesznek részt az ember mindennapi cselekvéseinek, térhasználatának kialakításában. Az aktuális egyéni szükségletek és vágyak szabják meg a motivációt, amely alapján az egyén választ a rendelkezésre álló lehetőségek közül. A lehetőségeket viszont befolyásolják a helyimage-ek, amelyek összevetésre kerülnek az egyén preferenciáival, elvárásaival. Mindez meghatározza a végső lépést is: az értékítéletek kialakítását, majd a döntést. Ugyanakkor az image-ek állandóan formálódnak, hiszen az egyén a megismerés, észlelés során válogat a valóság egyes objektumai-

ból, amelyekből a fejében kognitív séma keletkezik – e séma pedig némileg irányítja az észlelés folyamatát, de a megismert valóság is folyamatosan módosítja azt.

A mentális térképek egyrészt megmutatják, hogy – az őket megalkotó egyének szerint – mi hol van (a városban), másrészt meg információkat szolgáltatnak arról, hogy mit hogyan lehet megközelíteni, hogy az egyes helyekre hogyan, milyen útvonalakon lehet eljutni. Harmadrészt megjelenítik mindazokat a helyeket, amelyek a rajzolók számára életrajzilag fontosak. Kolozsvár egyetemisták által rajzolt mentális térképei megmutatják a diákélet helyszíneit és jelentőségét, valamint azt, hogy azok a „tipikus” városrészek, amelyeket az egyetemisták domesztikáltak, kiszajátítottak. A mentális terek kiterjedése többnyire bizonytalan: jellemző, hogy egy-egy környék vagy városrész jellegzetes helyeit, főbb pontjait tudják csak megnevezni a megkérdezettek, illetve annak a határai elmosódnak, egybefolyanak a következő mentális térrel vagy „fehér foltok” (ismeretlen részek) formájában léteznek.

A kolozsvári egyetemisták mentális térképeinek összegzéséből megrajzolt várostérképeken⁵ (lásd 1–2. melléklet) egyaránt felfedezhetők a város *jól elhatárolt részei*, amelyeket mindenki ismer és használ (Nagypark/Sétatér, Fellegvár, Házsongárdi temető, a bentlakások környete, Botanikus kert, Babeş park); a *felületesen ismert részek*, ahol talán egyszer-kétszer jártak a megkérdezettek, de nem alakítottak ki róluk koherens, elemeiben összefüggő képet – ezek a belvároson kívüli és saját lakónegyedtől eltérő részek annak függvényében alakulnak, hogy hol laknak a megkérdezettek közvetlen barátai (gyakran tartozik ide a Mărăşti vagy az Andrei Mureşanu, de esetenként a Grigorescu, a Györgyfalvi, a Monostor negyed); s végül azok a részek, amelyeket csak hallomásból ismernek vagy *teljesen ismeretlenek* számukra, sem a térről való tudás szempontjából sem a térhasználat szempontjából nincs jelentőségük (Bulgária telep, Iris, Gruia, Kerekdomb).

Az egyetemisták tehát általában a belvárost ismerik a legjobban – ezt egyértelműen elkülönítik a lakótelepektől, és képesek különválasztani annak részeit is (Fellegvár, Házsongárdi temető), így részletesen ábrázolják a térképeken – míg az egyes lakónegyedeket legtöbbször csak megnevezik és elhelyezik a térben, ám nem tudják megtölteni tartalommal. Jellemző továbbá, hogy a város egyes részei közti *határok* általában nem világosak és egyértelműek (például a Fellegvárat határoló vonalak közül csak a Szamos vonala biztos, s a Házsongárdi temetőnek sem egyértelműek a Petőfi utca kiételével), vannak azonban olyan határvonalak, amelyek léte megkérdőjelezhetetlen (Szamos a Fellegvár és a Nagypark/Sétatér között) – ezeket nevezi a szakirodalom *törésvonalak*nak. Az egyes mentális terek határai általában néhány oldalról törésvonalak, míg a többi oldalról bizonytalan kiterjedésű, úgynevezett puha határvonalak veszik körül őket. Ugyanakkor a város tere számos *tájékozódási pontból* áll össze – ezek elsődleges célja az orientáció megkönnyítése a térszerkezet kuszaságában, továbbá legtöbbjük szimbolikus jelentéssel is bír: jelképei a városnak, az adott városrésznek. Kolozsváron ilyen elsődleges támpont a „ló farka”, a „Matyi tér”, a „Matyi/Szent Mihály-templom”, amely kortól és etnikumtól független, univerzális találkozóhely volta mellett a város fő szimbóluma is. A további meghatározható orientációs pont az állomás, a magyar vagy a román színház, a BBTE főépülete vagy a BCU (egyetemi könyvtár) – azok a terrek, épületek, amelyek úgy tartoznak a város univerzális képi

5. A térképek feldolgozása egyrészt a Niedermüller Péter (1995) által definiált térhasználati kategóriák (állandóan használt/ismert, esetenként használt/felületesen ismert városrészek, nem használt/ismeretlen szeletek), másrészt Kevin Lynch (1960) kategóriái (paths, edges, districts, nodes, landmarks) alapján jött létre.

megjelenítéséhez, hogy az egyetemista lét jellegzetes és mondhatni kizárólagos életterei is egyben. Ilyen kizárólagos élettérhelyet képeznek a kocsmák is: a Bulgakov, a Krajczár, az Insomnia, a Flowers, a Quo-Vadis, a Diesel, a Kharma stb.

A mentális térképek újabb elemét képezik a *csomópontok*, vagyis azok a helyek, amelyek a kisebb, nagyobb útvonalak ütköződéseinek területei (a Széchenyi tér mint az autóbuszok jelentős számának a találkozóhelye vagy a „Matyi tér”, amely szintén számos buszmegállóhoz közel van). A város terében szétszórt csomópontokat az egyes *útvonalak* fűzik össze, amelyek gyakran funkcionálnak az egyes mentális terek határvonalaként is. A reprezentáció ezen elemei esetében mutatkozik meg elsőként a helyismeret, és e tekintetben különül el dominánsan a kolozsvári és a nem kolozsvári egyetemisták tértudata. Jellemző, hogy a csak egy pár éve itt élő diákok csak a főutakat és a legnyilvánvalóbb útvonalakat ismerik és használják, míg az itt nevelkedettek a kisebb utcákban is otthonosan érzik magukat, ahol elkerülhetik az autók és az emberek tumultusát. Érdekes módon azonban, amikor vizuálisan kell reprezentálni a várost, akkor a kolozsváriak is csak a főbb útvonalakat jelentetik meg, még akkor is ha nem föltétlenül használják azokat a mindennapokban. Ily módon különül el esetükben a térről való tudás és az arról adott reprezentáció: ez utóbbi minden esetben követi a „hivatalos”, betanult formát, így még ha esetenként föl is tüntetnek kis utcákat, akkor sem nevezik meg őket. A legáltalánosabban megjelenített utcák kategóriájába tartozik a Tordai út, a Horea út, a Jókai utca és a Monostori út, míg a leggyakrabban berajzolt kis utca a Farkas utca, a Bolyai utca, a Mátyás király utca, a Szentegyház utca, a Mikó utca és a Malom utca.

AZ EGYETEMISTÁK BELVÁROS(TÉR)KÉPE

„A történelmi városrészek a régi idők mentális térképei” (Letenyei 2004:156), a városok centruma, az ott lévő, kiemelt jelentőségű épületek a városlakók helymeghatározásának kiindulópontjai, biztos, rögzített pontok, amelyekhez képest meghatároznak valamit. Ezekhez viszonyítva mérik a mozgásos távolságot, a jelentések adott rendszerének meghatározó tartalmait, olykor a történetiséget magát is (A. Gergely 1996), az egyén a város központját észben tartva tájékozódik az utcákon járva, így a központ lényegénél fogva kijelöli a perifériát is.

A mindennapi életben a centrum alapvető koordináló szerepe a térbeliséget megjelenítő szóhasználatban is megfigyelhető az olyan kifejezésekben, mint a „bemegyek a városba”, „mi történik a városban?”, „kint lakunk”, de a városközpont, külső kerület, külváros stb. szavakban is. A város műemlékei a város évszázados történelméről beszélő kövek. A város szellemi, lelki és gyakorlati szükségleteiből nőttek ki, azokkal a legszorosabban összefüggnek.

A központ, ahogy én látom, az a katedrális és az azt körbevevő kis utcák... Van a katedrális koncentrikussága, mint egy nap, onnan indulnak ki a kisutcák, a sugarai, de nem túl messzire... (J. B., nő, román, nem kolozsvári)

Gyakorlatilag azt mondom, hogy Kolozsvár belvárosa az a falon belül, ami van... (Z. G., férfi, magyar, nem kolozsvári)

A román és magyar egyetemisták mentális térképeinek összegzésében az elsődleges különbség a szórakozóhelyek révén jelenik meg, amint azt a 3. melléklet is illusztrálja. A magyarok által látogatott kocsmák főként a Bulgakov, a Krajczár és az Insomnia, míg a románok esetében ezek inkább az Insomnia, Quo-Vadis, Diesel, Kharma, King, Obsession.

Ha valaki velem egykorú, akkor elvinném a Bulgakovba, nagyrészt mindenkinek tetszett. (A. R., férfi, magyar, nem kolozsvári)

Próbálnám megmutatni a város történelmi részeit... a Matyi tér meg még egy-két hely... aztán meg kocsmák, Krajczár, Insomnia, Bulgakov... meg bulizni: King, Obsession... (C. K., férfi, magyar, kolozsvári)

Fontos az, hogy a nem kolozsvári magyar egyetemisták kezdettől fogva elkülönítik Kolozsvár magyar és román tereit, míg a kolozsvári egyetemisták számára ez kevésbé lényeges.

Van egy Kolozsvár-térképem és van egy magyar Kolozsvár-térképem külön...(T. J., férfi, magyar, nem kolozsvári, F⁶)

Nincs szükségem erre, hogy kijelöljem magamnak, hogy mi a magyar Kolozsvár és mi nem... Kolozsvár Kolozsvár... (A. N., nő, magyar, kolozsvári, F)

Azonban mindkét etnikumú diákok hangsúlyozták a város bipoláris voltát, mely egyszerre mutatkozik meg a közterek meg a szórakozóhelyek, a szabadidő eltöltésére szánt helyek esetében:

Én otthon soha nem éreztem ezt a nagyfokú ellentétet román–magyar társaság között... Kolozsváron nemcsak hogy megvannak a román és a magyar helyek külön, de érzem a buszon is, az üzletben, minden egyes helyen azt, hogy nagyon-nagyon elkülönül ez a két réteg... A diákok közt is, egyetemen meg mindenhol... (D. R., nő, magyar, nem kolozsvári)

„...nagyon szétválnak a helyek... a Matyi ház környékén az a magyar hely, a Krajczár, meg még van a Bulgakov, az Agape... nagyon sok ilyen hely van... sokat láttam... a Music Pubban is ha bemész, vannak magyar asztalok és román asztalok... nem igazán vegyülnek az emberek... és szerintem nagy mértékben a politika határozza ezt meg... Funar manipulatív politikája óta van ez... a kisebbségek jobban összetartanak, nagyobb a szolidaritás... csináljuk meg ezt, és dedikáljuk a magyaroknak... sok magyar barátom van, de amikor velem jönnek ki, akkor velem jönnek ki, és nem hozzák a barátaikat... nem értem... (S. O., nő, román, kolozsvári)

6. A továbbiakban vastagított, dőlt nagybetűs F-fel jelölöm azokat az interjúrészleteket, amelyeket a fókuszcsoportos beszélgetésből idézek.

A különböző etnikumok által használt terek, a román/magyar kocsmák, román/magyar helyek és tágabban a román/magyar Kolozsvár kérdése a fókuszcsoporthoz interjúkor képezte vita tárgyát. A nem kolozsváriak számára:

van jelentősége ennek a magyar Kolozsvárnak, de ez nem azt jelenti, hogy nem állunk szóba románokkal, vagy nem haverkodunk... de ez azt is jelenti, hogy van egy magyar öntudatunk... (A. M., nő, magyar, nem kolozsvári, *F*)

És valamiképpen a történelmiségben is jelen van, mert ezek a magyar kocsmák a központban vannak, még nem hallottam a Monostoron magyar kocsmáról... valamiképpen ami később köré épült ki, ott... a belváros az, ami magyar volt... magyar utcaneveket jelent, meg vannak magyar helyek, például kocsmák... (G. N., férfi, magyar, nem kolozsvári, *F*)

Magyar kocsmá, mert magyar diákok járnak oda, vagy magyar a tulaj... oda tömörülnek a magyarok, mert tudják, hogy ott találkoznak ismerősökkel... (A. M., nő, magyar, nem kolozsvári, *F*)

Nekem felmerül az a kérdésem, hogy akkor ezek a nagy román kocsmák, mint a Diesel, miért nem a román központban vannak? (T. J., férfi, magyar, nem kolozsvári, *F*)

míg a kolozsváriak nem gondolkodnak ilyen ellentétekben:

De van ilyen, hogy román központ? Az egy kicsit túlzás... én ezt nem élem meg így... mint kolozsvári, számomra nem éleződött így ki, hogy román központ... egyénileg persze, hogy jobban kötődünk például a Matyi térhez... és a románoknál is van, aki például sokkal jobban szereti és kedveli a Matyi teret, mint az Avram Iancu teret... de szerintem megoszlanak a vélemények... a magyarok elmennek az Avram Iancu térre is... (T. B., nő, magyar, kolozsvári, *F*)

Szerintem az emberek tudatában él... Biztos, hogy egy kolozsvári egyetemistának sokkal tágasabb a tudat, ami benne él, mint egy kintről jövőnek... akinek a magyarság az a belvároshoz kötődik... (A. N., nő, magyar, kolozsvári, *F*)

Az egyik lehetséges magyarázat a városban eltöltött évek számától teszi függővé a bipolaritás érzékelésének erősségét. Mivel a kolozsváriak ebben a városban élték le életüket, a tanulási folyamat náluk sokkal hosszabb, mint azok esetében, akik legfeljebb 4-5 éve élnek Kolozsváron. Másrészt meg a Funar-korszak számos olyan sztereotípiát hozott létre, amely a nem az adott helyszínen élő számára sokkal erőteljesebben nyilvánult meg, mint a kolozsváriak számára, akik közvetlenül tapasztalták a dolgokat. Így a városban uralkodó szimbolikus konfliktus, a nyilvánosságban levő diskurzusok inkább a nem kolozsvári fiatalok Kolozsvár-képére voltak hatással és határozták/határozzák meg a városhoz való viszonyulásukat.

Az emlékek és érzelmek egy másik tárházát végigjárva, a magyar egyetemisták Kolozsvár jellemzésének auditív elemeként elsődlegesen a gyerekkorukban hallott *Szép város Kolozsvár...*

kezdetű nóta idéződik fel. Ugyanakkor etnikumtól függetlenül, más Kolozsvárra emlékeztető hangok a kávézók meg kocsmák zene- és beszédfoszlányainak keveréke vagy az utca, a forgalom zaja, a villamos dübörgése, esetleg a Nagypark madárcsiripelése – mindenképpen élet, zsidóság, pezsgés hangjai vagy nyugalom és menekülés mindezek elől. Ha pedig konkrét helyszínekhez kell hangokat társítaniuk, az Avram Iancu térről a harangozás, míg a Matyi térről a galambtur-békolás jut az egyetemisták eszébe.

Ami a vizuális elemeket illeti, ha egy fényképpel kellene visszaadniuk mindazt, amit Kolozsvár jelent számukra, akkor főként a régit, a múltbelit vagy a diákéletet értékelik:

Szerintem mindenképpen egy olyan városrészt próbálnék fényképezni, ami középkori... mindenképpen a Szent Mihály-templomot vagy a Mátyás-szobrot vagy pedig azt a Szamos-hidat amelyik összeköti a Horea utat a Ferdinanddal... ott van még legalább négy olyan épület amely... (C. I., nő, magyar, kolozsvári)

Az emberek, amint a Matyi téren olvasnak... a fiatalok, akik a téren időznek... a fiatalok egy csoportja... valószínűleg a katedrális vagy a szoborcsoport egy részét is bele-venném... de főként az egyetemisták tömegére koncentrálva... (N. K., nő, román, nem kolozsvári)

UTCA- ÉS TÉRNEVEKRE VONATKOZÓ TUDÁS

Az utcák és terek nevei nemcsak a földrajzi tájékozódást szolgálják, hanem azt az érintkezési területet is alkotják, ahol a múlttal kapcsolatos uralkodó ideológia és a hétköznapi élet találkozik. A nevek megváltoztatásával az utcák és terek földrajzi helyzete, elhelyezkedése nem változik, viszont az emberek hétköznapi életével érintkező történelem síkjai átalakulnak. A megváltoztatott utca- és térneveken keresztül a történelemben, a múltban való közlekedésnek egy másik hálóját, rendszerét alakul ki (Niedermüller 1993:164). Kolozsváron a magyar diákok számára a régi magyar utcanevek használata a magyarságtudat eleme, viszont levetítve a térhasználatra elveszti gyakorlati létét és a tulajdonképpeni csak beszédhelyzetek kis hányadában érvényesül. Az egyetemisták helynévhasználata elsősorban nem azok magyar vagy román voltával függ össze, hanem azzal, hogy az elsődleges orientálódási szempontot egyes tájékozódási pontok jelentik, így nem szükséges ismerni az utcák/terek nevét:

...nem az utcaneveket tartják fontosnak, hanem épületeket tartanak számon... én sem... egyrészt azért, mert a szüleim és az ők korosztályuk a magyar régi utcaneveket használja és azokat tudom félig, másrészt ha én megyek valahova, akkor ott a román neveket látom... és akkor inkább úgy mondom, hogy a Sora utcája... és akkor mindenki tudja... (C. I., nő, magyar, kolozsvári)

Hát... nem nagyon (tudom a régi neveket)... senki nem használja őket... ha még használnánk egymás között, akkor nyilván, hogy mindenki ismerné, de ez nem áll fenn... ahogy feljöttél, nem volt ahonnan megtanult a magyar neveket, aztán nem használod

őket akkor sem, amikor az újakkal beszélgetsz... talán a Széchenyi teret tudom meg a Jókai utcát... (E. T., férfi, magyar, nem kolozsvári)

Van azonban etnikai vonzata is a névhasználatnak...

Egyre inkább tapasztalható, hogy nagyon sok egyetemista használja az utcák régi megnevezését... egyre inkább észreveszik, hogy erre szükség van... a környezetem mindig tudatosan azt használja...(A. M., nő, magyar, nem kolozsvári, F)

Talán néhány nacionalistább beállítottságú srác következetesen használja a magyar neveket, de egymás között... de ha velük beszélsz, akkor szerintem ők is egyértelművé teszik, hogy nem praktikus ezeket használni, mert nagyon nehezen tudod azt beazonosítani... (E. T., férfi, magyar, nem kolozsvári)

Én nagyon keveset tudok, de szerintem nagyon sokan használják... van egy olyan tendencia, hogy tanuljuk meg a régi magyar neveket... kis belső nacionalizmus... ez egy kísérlet arra, hogy legalább virtuálisan megőrizzük Kolozsvárt magunknak, magunkban, egyértelműen... Szerintem nagyon fontos, mert ez a magyar Kolozsvár egyre inkább kihalóban van... így átmenthető egy ilyen virtuális világba... A magyarok egymás közt ha így kommunikálnak, akkor átmentik az egészet... (B. K., férfi, magyar, nem kolozsvári)

Továbbá fontos megjegyezni, hogy nem észlelhető a kolozsvári diákok részéről útmutató szerep felvállalása, nem próbálják meg átadni a máshonnan érkezőknek a városról való tudásukat – még azok sem, akik nagyon ragaszkodnak a régi nevek használatához:

A szülők, nagyszülők is így használták és használják, és én is így használom. A barátaim... inkább... nem nagyon tudják... Jó, hogy úgy mondják, hogy Matyi tér, meg stb., de így, hogy Bocskai tér, azt nem tudják... és ez bizonyos pontig zavar, de hát... ők inkább kocsmák szerint tájékozódnak. (N. O., férfi, magyar, kolozsvári)

A szüleim azért próbáltak rászoktatni arra, hogy nem napocásodunk, úgyhogy erre próbálok vigyázni... Amiket tudok, azokat nagyrészt használom, de pl. a Mócok útját azt nem mondom, hogy a Mócok útja, hanem úgy, hogy Moșilor, mert könnyebb azt mondani, viszont az Eroilort, azt valahogy nem jön... Meg ott van az Avram Jancsi tér... így szoktam meg... A barátaim... meg nem igazán figyeltem fel... de én azért nem fogom kijavítani, hogy az Eroilor az nem Eroilor, hanem Deák Ferenc utca... (S. B., nő, magyar, kolozsvári)

Nem beszélhetünk tehát a kolozsváriak részéről tudatos „nevelési folyamatról”, amely a frissen érkezetteket célozná meg, de az idősebb nem kolozsvári diákok körében ez többé-kevésbé jelen van. Az elsőévesek számára szervezett „mentorakciók” keretében ugyanis az egyes egyetemeken szerveznek Kolozsvár-túrákat, amelyek során bemutatják Kolozsvár nevezetességeit, és hangsúlyt fektetnek a régi magyar tér- és utcanevek ismertetésére is.

FŐ TÉR VAGY FŐTEREK?

A kolozsvári Fő tér⁷ fontossága a múlt évszázad eseményeiben mutatkozott igazán meg mostani képe kialakulásának folyamatában. Általánosan érvényes városesztétikai tételnek fogadható el, hogy egy város főtere vagy főutcája az egész város tükörképe, annak a leginkább jellemző városképlátványa vagy város tájképe, mivel azt a város legfontosabb funkciói és legmódosabb polgárai hozták létre, tükrözve az egyes korok társadalmi, gazdasági és ízlésbeli változásait (Balogh 2001:215). A Fő tér mai arculata a 19. század végén, a 20. század elején alakult ki, amikor a magyar nacionalizmus virágkorát élte; ennek folyamán a tér arculata erőteljes magyar vonásokat kapott amellet, hogy a rendezéssel méltóságát is növelték, hagyták kiemelkedni a térből magát a templomot.⁸ A tér ezzel végérvényesen elvesztette gyakorlati, gazdasági funkcióit, szimbolikus értékűvé, a történelem nagyjai arcképcsarnokának részévé változott (Szabó 2004:103). Ettől kezdve a szoboregyüttes és a templom uralta, mindkettő a magyar történelem dicsőségének hirdetőjeként. Azonban a kormányváltások során a hatalom hatására a történelem és implicit a tér szimbolikus értéke is folyamatosan átértékelődött.

A város életében levő különféle újra- és átépítések sorozata következtében nem egyszerű feladat a város főterének a meghatározása. Egyesek számára egyértelmű, hogy ha főterről beszélünk, akkor a „Matyi térről” van szó, míg mások szerint Kolozsvárnak nincs főtere, „mert nem lehet azt mondani, hogy van egy hely ahova minden koncentrálódik”.

Szerintem nagyon sokan azt fogják mondani, én is azt mondom, hogy a Mátyás tér, ez úgy megmarad... meg a magyarsághoz kötődik, az embernek a nacionalizmus úgy megmutatkozik a vérben, és azt mondja, hogy ez az... az emberbe az úgy bele van ivódva, hogy hol találkozunk, hát a Mátyás téren. (A. K., férfi, magyar, nem kolozsvári)

Funar kiépítette az Árva Jancsi teret, hogy az legyen elismerve a főtérnek... de a magyarság keretében biztos, hogy mindenki Kolozsvár főtere alatt a Matyi teret érti... és mindenképpen a Matyi térnek van egy főtérhangulata, a város közepén van... Az Árva Jancsi téren csak nagy forgalom van, egy kicsi terecske, hosszúkás, kényelmetlen... nincs egy olyan nyugodt tér hangulata... Itt is van forgalom, de annak ellenére, hogyha megállsz a szobornál nem hallod annyira a zajt... egy kicsit nyugodtabb tényleg egy főtérhangulata van... (C. K., férfi, magyar, kolozsvári)

Egyértelműen a Matyi tér. Annak ellenére, hogy körbe-kereken viszonylag el van vágva a tömegközlekedéstől, mégis az az egyik tér, amelyik a leginkább gyalogostér... az a főtér, ahova azért ülsz le, hogy ott legyél a város közepében... itt az egyedüli, ami még szóba jöhet, a Iancu tér, hogy főtér lenne még esetleg, meg a Mihai Viteazu tér. De a Iancu tér az annyira körbe van közlekedve, hogy azt nem tudod úgy tekinteni, hogy leülsz, és ott vagy a város közepében... túl nagy a mozgás körülötte, hogy bármit is érezhessél azon a téren... másik az, hogy nagyon idegen is... A Mihai Viteazu tér meg abszolút olyan, hogy... a po-

7. A Fő tér megnevezést az egyetemisták által Matyi térnek nevezett helyre használom, amikor pedig főterről/terekről beszélek, akkor a város központi terét/tereit értem alatta.

8. A 19. század végén számolták fel a Szent Mihály-templom körüli Nagypiacot, amelyet áttettek a Széchenyi térre.

ziciója is olyan, hogy nem tudod a város közepének érezni... viszont a Matyi térnek olyan az elhelyezése is meg meg van jelölve a templommal is, meg körülötte a környezete is olyan, hogy úgy érzed, hogy a város központjában vagy... Az Avram Iancu téren is magán a téren is keresztül-kasul járnak az autók... a színház előtt ott az a nagy forgalom... tehát túlságosan el van szigetelve... ahhoz, hogy eljussál oda, egyértelműen szemaforokon kell átmenjél... Van egy fizikai határ, meg kell várd, amíg átengednek... míg a Matyi tér oda könnyebben be tudsz jutni, nincsen annyira lehatárolva a város többi részétől... Másik részről meg bent van a történelmi központban... Van egy nacionalista vonása is ennek... nem tudnám úgy érezni magam az ortodox templom és Avram Iancunak a szobra között, hogy a városom szívében ülök. (B. K., férfi, magyar, nem kolozsvári)

Nincs Kolozsvárnak főtere, mert szerintem a Széchenyi tértől a Matyi térig, a Soráig sugarú körbe meg a BCU-ig, az ott mind főtér. S nem mondanám azt, hogy most a Matyi tér a főtér vagy a Széchenyi tér a főtér, mert ha azt vesszük, hogy a forgalom, akkor biztos, hogy a Széchenyi tér a főtér... De nagyon sokan azt mondják, hogy a Matyi tér az a főtér. Az emberek ott találkoznak, azt mindenki ismeri. A Matyi tér, a ló farka... olyan embert nem tudsz mondani, aki ezt nem találná meg, még ha nem is ismeri Kolozsvárt... Szerintem a románok számára sincs főtér, mert nekik is ugyanolyan fontos a katedrális meg az Árva Jankó tér, meg a nagyon szép harang a Matyi téren. (A. R., férfi, magyar, nem kolozsvári)

Szerintem minimum kettő van, ha nem három... A Mátyás király tér, az Árva Jancsi tér, és a Széchenyi tér... (C. I., nő, kolozsvári, magyar)

Szerintem csak a Funar-korszakban volt ez az új főtér, meg hogy magyar főtér meg román főtér, és most, hogy bukott Funar, már szerintem nem is merül fel, hogy román főtér meg magyar főtér. (N. O., férfi, kolozsvári, magyar)

Mindenki a Matyi teret tartja Kolozsvár főterének, a románok is, mert úgy van, hogy akik újonnan jönnek, azok abba csöppennek bele, ami már régi, ami már a régihez szokott és mivel az Avram Iancu tér az újabb tér, ezért a régi románok is a főteret használják a főternek... (S. B., nő, kolozsvári, magyar)

Szerintem meg attól függ, hogy hol látta meg kolozsvári életében a számára legfontosabb embert, hol tekintett először szerelmese szemébe. Ha ez éppen a sarki fűszeres előtt volt, akkor számára a sarki fűszeres a legszebb. Az ember azért nagyrészt az érzelmei alapján határozza meg a számára fontos helyeket. Az egy, hogy központ és minden út átmeg rajta, de az csak egy hely, érzésileg az egyén tölti fel a helyet érzéssel, nem a hely az egyént. (A. K., férfi, nem kolozsvári, magyar)

Továbbá az sem egyértelmű, hogy hogyan lehet meghatározni a főtér fogalmát, alapvetően melyek azok a jellemvonások, amelyekkel rendelkeznie kell egy térnek, ahhoz, hogy főternek lehessen tekinteni. A diákok szerint elsősorban...

Ezek a terek ilyen várakozási idők eltöltésére kellene jók legyenek... ott vagyok a városban... van az a nagy mozgás, és akkor beülhetnék és lenyugodhatnék... a tér az mindig mindenkié... olyanná kell tenni, hogy az mindenkit megcélozzon... mind olyan funkciók kelljenek, amelyek nem csinálnak semmit... nincs semmi funkciójuk... legyen opciód, hogy mit akarsz csinálni... (B. K., férfi, magyar, nem kolozsvári)

Attól, hogy nyugodt és hogy körülötte van az élet... Általában a város központjában van a legtöbb cég, ott van a legtöbb kajálda... (C. K., férfi, magyar, kolozsvári)

Egy fontos dolog, hogy a Városháza a főtéren legyen... a másik az, hogy a döntő vallási templom is a főtéren legyen... egyéb funkció, tehát, hogy nagy tér legyen... (Z. G., férfi, nem kolozsvári, magyar)

Hát... hogy mindenki tudja, hogy hol van... és hogy ott legyenek a fontosabb intézmények... ott legyen a fő látványosság... (H. D., férfi, magyar, kolozsvári)

Hát... a terek azok minden városban úgy összegyűjtik az embereket, van egy olyan ünnepeyesebb hely, ahol... meg nagyobb tér, ahol... kell az, hogy most menjél oda és üldögéljél, meg ha átmész rajta, akkor olyan hangulatot tud adni... egy szebb hely... egy szabadabb tér... (K. A., nő, magyar, nem kolozsvári)

Mindenképpen egy találkozópon, egy olyan pont, ahol események történnek, egy nagyobb tér, nemcsak egy utca... ahol esetleg le lehet ülni, sétálni... (H. L., nő, román, kolozsvári)

Hát hogy legyen egy olyan hely, ahol minden összefut, de szerintem ilyen nincs, van, ami itt van, van, ami ott. Nem, egyik sem szolgál főtéren. (A. R., férfi, magyar, nem kolozsvári)

A fizikai tulajdonságok közül a Városháza, a domináns vallás temploma, a város főbb intézményeinek a főtéren való elhelyezkedése iránti igény emelhető ki. Ezek közül a legmarkánsabb Kolozsváron a templom. Ugyanakkor a templom elhelyezkedése nagymértékben befolyásolja a tér funkcióit, használatát is. A Fő téren a Szent Mihály-templom bejárata oldalra, nem a térre néz, ezáltal maga a tér elveszti szakrális jellegét, megmarad „egy szép épületnek”, „a régi épületek egyikének”. Ezen tulajdonságából kifolyólag, de nemcsak, válhatott univerzális találkozóhellyé: annak ellenére, hogy ott áll a katolikus templom, annak nem elsődleges funkciója él a diákok emlékezetében, így mindenki birtokba veheti a templomot és a teret. Ezzel szemben az Avram Iancu téren a templom bejárata a térre néz, gyakorlatilag össze vannak fonódva. Mindez a diákok mentalitásában is így él: „nem tudok eltekinteni attól, hogy ott van a templom... pedig tetszik a szökőkút ötlete, de nem érzem jól magam... feszélyez a templom és a szobor...” (A. M., nő, magyar, nem kolozsvári)

Az Avram Iancu tér az zártabb, mint a Matyi tér, mert főleg azzal is, hogy az a két épület egymásra néz... a színház ott van, az egyik felén bezárja, és a másik felén bezárja a temp-

lom... s akkor olyan, mintha bezártabb... Területileg nem szűkebb, mert nagyobb is, de mégis olyan zártabbnak tűnik, mint a Matyi tér, mert a templom bejárata nem úgy van, annak is... Valahogy hangsúlyozódik, hogy annak a térnek nem annyira vallási jellege van... mert nem hívja föl magára a figyelmet annyira... mert ha ott vagy a szobornál, akkor csak az oldalát látod, és csak egy régi szép épület, és úgy hozza meg a hangulatát, nem föltétlenül a templom a lényeg abban a térben... (K. A., nő, nem kolozsvári, magyar)

Ez utóbbi teret ténylegesen kevesebb fiatal használja, kevesebben figyelhetők meg a téren, közel sincs akkora tömeg, mint a Matyi téren. A térhasználat domináns módja itt a téren való áthaladás (néhányan megmártják kezüket a vízben), s ha le is ülnek egy padra, teszik azt csak egy cigaretta erejéig vagy amíg átadják egymásnak a jegyzeteiket. Még azok is, akik számára találkozóhelyként funkcionál, a másik érkezése után azonnal távoznak, nem használják tovább a teret. A diákok tehát csak átlagosan 5–10 perc erejéig tartózkodnak e téren, s ha motivációjukat firtatjuk, a tipikus válaszok: „éppen útba esett, de nem tipikus eset” (R. L., nő, román, nem kolozsvári); „itt van a víz és éppen erre jártam” (J. S., nő, román, nem kolozsvári) vagy „csak a páromat várom, és kiültem egyet süttetni magam a nappal” (H. V., férfi, román). Megjegyzendő továbbá, hogy a terepen való tartózkodásom ideje alatt nem találkoztam olyan magyar egyetemistákkal az Avram Iancu térén, akik legalább egy pár percet időztek volna ott, áthaladóban hallottam őket, viszont nem álltak meg.

Ami pedig a Széchenyi teret illeti, azt sokan még csak nem is tekintik térnek, s legtöbbjük szerint egyetlen olyan tulajdonsággal sem rendelkezik, amelyet egy főtértől elvárnának. A diákok többsége is csak ismeri a helyet, de nem használja. Azok az egyetemisták, akikkel a térén találkoztam vagy a moziba igyekeztek és mivel „még volt 10 perc a filmig” (F. Z., férfi, román, nem kolozsvári és U. O., nő román, nem kolozsvári), azt kint várták meg, vagy cigarettaszünetet tartottak a téren, vagy azzal indokolták ottlétüket, hogy „éppen a Napolactból jövök és leültem fagyit enni” (G. E., nő, magyar, kolozsvári). Többnyire azonban csak áthaladtak rajta, és nem is tekintették főtérrnek, sőt még markáns térnek sem. Látható tehát, hogy sem a Széchenyi, sem az Avram Iancu térén nem jellemző a diákok tartós jelenléte, az utóbbi teret pedig dominánsan a román nemzetiségűekkel használják (a fentebb vázolt keretek között).

Ezzel szemben a „Matyi térén” végzett terepmunkám során számos magyar és román egyetemistával találkoztam. Ami ezen tér funkcióját illeti, elsődlegesen találkozóhelyként jelentős a diákok részére, függetlenül a nemzetiségtől és attól, hogy kivel, miért és mikor kell találkozni. Ismerős, ismeretlen, magán- vagy üzleti találkozóóról legyen is szó, mindenki mindig a „Matyi térén” találkozik. Ezek alapján a „Matyi tér” („la Matei”), „a ló farkánál” („la coada calului”) univerzális találkozóhelynek tekinthető Kolozsváron, „az emberbe az úgy bele van ivódva, hogy: Hol találkozunk? Hát a Mátyás térén”.

Elég sokszor találkozási pont a Matyi tér, de egyébként ezek a terek nem használhatóak egyik sem... a városi tér szemszögéből... A Matyi tér még viszonylag az a tér, ahol csak úgy le tudsz ülni és tudsz lenni a város közelében, de mindig van ott valami nem oda illő... nem veszi figyelembe a térnek az elhelyezését... nincs semmi kommunikáció az elhelyezés és a tér között... (B. K., férfi, nem kolozsvári, magyar)

A térhasználat nagymértékben függ a tér fizikai tulajdonságaitól is, valamint attól, hogy ki hogyan tudja megközelíteni, milyen a tér kapcsolata az őt körülvevő épületekkel. Ilyen szempontból a Matyi tér használata is nagymértékben a találkozásra korlátozódik, pontosabban a másikra való várakozás periódusára. Megfigyelésem alapján az ott megfordulók mintegy 80%-a azért megy oda, hogy találkozzon valakivel. Ezek kis része, ha sikerült ülőhelyet találnia, ott is marad a téren, de nem több, mint 20 percig – ezek többnyire párok vagy jegyzeteiket kicserélő egyetemisták, akik a tranzakció lebonyolítása után még maradnak: „még egyeztetünk és csevegünk egy kicsit” (P. H., nő, magyar, nem kolozsvári és G. B., nő, román, nem kolozsvári). A baráti társaságok, vagy az üzleti találkozóra érkezők azonban a találkozás után nyomban távoznak.

Vannak azonban a térnek olyan használói is, akik más célból tartózkodnak a téren. Ide sorolhatók azok, akik itt olvassák a reggeli újságot, vagy két óra között kiülnek „egyet nézelődni a térre, hátha jön valaki ismerős” (M. F., nő, magyar, nem kolozsvári). De vannak olyanok is, akik egy cigarettaszünet erejéig pihennek meg a tér valamely szegletében – „...üldögélek... csak várom, hogy teljen az egyik óra a másik után... tehát ha éppen nincs kedvem két óra közt a csoporttársaimmal menni, akkor ide jövök... mert nagy tér van és szeretem nézni az embereket... úgy a füst mögül...” (Z. G., férfi, magyar, nem kolozsvári) – vagy a reggelijüket/ebédjüket fogyasztják el itt, esetleg a vizsgaidőszakokban a vizsga előtt még átolvassák egyszer „az anyagot, mert otthon nem lehetett” (F. S., nő, román, nem kolozsvári). Ez utóbbi diákok tevékenysége azonban nem tekinthető rendszeresnek, alapvetően szituációfüggő. Azok közül, akiket a téren kérdeztem meg, csak hárman mondták, hogy egy héten többször is tartózkodnak a téren huzamosabb ideig.

Az egyetemisták szerint a tér adottságai, berendezése az, ami a térhasználatot a találkozásra korlátozza. A forgalom behallatszó zaja, a padok zsúfolt, intimitást nem engedő egymásmellettsége, az ott tartózkodó és áthaladó tömeg nagysága ugyanis egyaránt korlátozzák az ott-tartózkodás lehetőségeit. Azonban maga a Fő tér behatárolása is nehéz feladat számukra. E tekintetben szerteágazók a vélemények, mert vannak, akik számára a Fő tér csak és kizárólag a Matyi tér, a templom és a szoborcsoport által dominált terület, amely („a körülötte levő járdaszegélyekig tart” – *F*), és vannak olyanok is, akik szerint „a Fő tér és a központ az úgy egy fogalom” (*F*), „nemcsak szigorúan a templom és a szobor, járdától járdáig jelenti a központ a Fő teret, hanem el akár a Piarista templomig... a Béke térig...” (*F*)

A térrel való első találkozás is meghatározó a főtérpercepciókban.

Igen... amikor először itt voltam, akkor Kézdin megismerkedtem egy kolozsvári taxissal, és ő hozott el, és ő mutatta meg a Matyi teret, hogy „nézd ez a Matyi tér, itt fogsz találkozni mindenkiel”. Én erre szemberöhögtem, hogy nem, én nem a mindenkihez tartozom, de hát igen... mégis... Matyi a központ és mindig oda jövök be... (Z. G., férfi, nem kolozsvári, magyar)

Nagymamám vitt el, ő református volt, de a Szent Mihályba vitt el. És valahogy nekem monumentálisnak tűnt a templom. Olyan 4 éves lehettem. Emlékszem, mindig sütött a nap... ez maradt meg bennem, hogy mindig meleg volt és a templomban mindig hideg volt. Ez maradt meg, hogy a Fő tér, ott van Mátyás király és tovább nem megyünk, mert meleg van és nincs árnyék, csak a templomban... (N. O., férfi, kolozsvári, magyar)

KOLOZSVÁR SZIMBÓLUMAI

Mit is jelent tulajdonképpen Kolozsvár az egyetemisták számára? Van-e valamilyen jelentősége annak, hogy ebben a városban tanulnak, vagy egyszerűen csak egy hely számukra, amelyben élni, lakni kényszerülnek. Sokak számára Kolozsvár domesztikált terület, az állandó akciók és interakciók területe, folyamatos kihívás, hogy értesüljön és részt vegyen mindenben, amit a városban szerveznek, míg mások főként csak az egyetem és a lakóhely közt ingáznak, kihagyva a diákokat (és nemcsak) célzó rendezvényeket. Levetítve mindenki egyéni életterére, Kolozsvár elsősorban az „otthon”, „az életem”, az „egyetemi, a magyar egyetemi központ”, „a szabadabb légkör”, „a Bulgakov”, „Kolozsvár egy befogadó város... az otthonom... ide köt minden... ide köt az életem”, „sokkal otthonosabb, mint az eredeti otthon és elsősorban az emberek miatt...”

Kolozsvár számomra a baráti szálak, a rokonok... ezt ismerem... itt nőttem fel... kötődöm a mozgáshoz, van élet... például nyáron az az érzésem, hogy kiürül és ki is ürül és nagyon unalmas lesz... például az a pluszpont nekem, hogy egyetemi város és állandó jelleggel van élet, van pezsgés, minden, ami kell... van kulturális élet... van szociális élet. (S. B., nő, kolozsvári, magyar)

Ha egyetemista vagy Kolozsváron, akkor egyes dolgok egyértelműen Kolozsvárt jelentik számodra, ha meg nem voltál még soha, akkor... például bárki, aki itt jár egyetemre, ha meglátja a BRD⁹ nagy épületét, akkor tudja, hogy ez Kolozsváron van és tájékozódási pontként szolgál neki... Ha meg nem vagy egyetemista, akkor elsőként a Matyi tér az, ami Kolozsvár szimbóluma. (N. K., nő, nem kolozsvári, román)

A külvilágnak szánt reprezentáció egyik fő szimbóluma a Mátyás tér: számos képeslapon, számos Kolozsvárt bemutató könyv, leírás borítóján található meg, és az egyetemisták is elsősorban ezt említették elsődleges szimbólumként. További szimbólumokat felsorolva külön is megemlítik a Matyi-szobrot és a Szent Mihály-templomot, de beszélnek a Farkas utcai templomról, a Farkas utcáról, a magyar színházról, a román színházról, a botanikus kertről, a Házsongárdi temetőről, a Fellegvárról, a Sétaterről és Babeş–Bolyai Tudományegyetem főépületéről is, sőt a rendszerváltás utáni időben – elsősorban erőteljes nacionalista politikájának köszönhetően – Gheorghe Funar egykori polgármester is Kolozsvár szimbóluma lett bizonyos szempontból az általa oly hangsúlyossá tett nemzeti színek és lobogó mellett.

A szimbólumok meghatározása is etnikai dimenziókat jár körül, a magyar és a román egyetemisták körében egyaránt létezik egy sztereotipizált kép a másik etnikumról:

Szerintem függ, hogy szimbólum egy magyarnak vagy egy romának, mert a romának szimbólum az Avram Iancu-szobor meg a katedrális is, a magyarnak kevésbé. (H. R., fiú, kolozsvári, magyar, F)

9. A Szent Péter-plébániatemplom mellett levő modern banképületről beszél, amely főként a kolozsvári egyetemistákat célzó különféle akciók révén vált ismertté.

Ugyanakkor a román egyetemisták városképéhez hozzátartoznak a magyar területek is, mint olyan helyek, ahová ők nem szívesen járnak, vagy nem szívesen látottnak érzik ott magukat, ebből kifolyólag alapvető frusztráció észlelhető beszédükben, mikor ezekről a helyekről beszélnek. Azonban fontos megjegyezni, hogy mindkét etnikum egyetemistái egyetértenek abban, hogy nem léteznek tipikusan román helyek a városban, hanem inkább „réteghelyek”ről beszélhetünk, „sznob helyek”ről, amelyeket a pénzesebb egyének látogatnak. Ezzel szemben viszont vannak olyan kocsmák meg bulizó helyek, ahol románok és magyarok egyaránt megtalálhatók, mint például az *Insomnia* kávézó vagy az *Obsession* éjszakai szórakozóhely.

KÖVETKEZTETÉSEK

A fentiek alapján megfogalmazható, hogy előzetes hipotézisem beigazolódott: a városban uralkodó konfliktus – habár letűnően vagy lappangó fázisban van – az otthonról hozott szocializációs háttér és a városról kialakult kép segítségével egyaránt hat az egyetemisták térhasználatára (polarizációt teremt a különféle szórakozó- és a szabadidő eltöltésére használatos helyek körében) és a „mások” térhasználatáról kialakult véleményre. E két konfliktus maradványai határozzák meg azt a városhangulatot, ami Kolozsváron uralkodik, azt a keretet, amelyet az egyetemisták megtapasztalnak és elsajátítanak.

Ezen „hangulat” levetítődése a város képében és a városhoz való viszonyulásában észlelhető polarizációban mutatkozik meg elsőként, valamint az egyetemistacsoportok körében megnyilvánuló elkülönülésben. Annak ellenére, hogy a polgármesterváltás révén a város tereinek folyamatos újradefiniálása van folyamatban – a nemzeti színű lobogók és különféle objektumok majdnem teljesen eltűntek a városból, az ásatások kérdésköre is megoldódóban van – a Kolozsvárra járó magyar egyetemisták tudatában tovább él a kettősség, a másoktól való elkülönülés igénye, ami reprezentálódik mind térhasználatukban, mind a terekről való tudásukban, mind az ezekről kialakított véleményükben. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy mindazok a szokások, mindaz a tudás, ami a kolozsvári terekről létezik és él az egyetemisták mentalitásában, konstans tanulási folyamat részleges eredménye, így további kutatásom számára szociológiailag relevánsnak tekintem ezen tanulási folyamat követését, feltérképezését is. Jelen kutatásom alkalmával csak korlátozottan volt lehetőségem felmérni az egyetemisták Kolozsvár-képének időbeli változásait, azonban úgy vélem, hogy e tekintetben jelentős változások észlelhetők, amelyek nem elsősorban az információk előhívásnak köszönhetőek, hanem inkább az eltelt időperiódusnak és az ezen idő alatt ért hatásoknak.

Végezetül, „ha fölteszem a kérdést most: ismerem-e ezt a várost hát? Őszintén bevallom: nem tudom; nem merem vállalni, hogy ösmerem. A köveit, az utcáit, ami megfogható, ami szemmel meglátható belőle, azt talán igen, de ami azon belül van, ezer éve él és élni fog, amikor én már rég föld leszek ismét, azt átfogni, összefogni nem tudom, nem bírom, annak csak egy emberélet villanásnyi sugarát láthattam meg, egy emberélet leheletnyi illatát szívhattam magamba csupán...” (Kós Károly 1934)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Balogh Ferenc 2001: A kolozsvári Fő tér újkori arculatának kialakulása. Az együttes város-tájképi értékeinek kibontakozása. In Dané Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 215–225.

Feischmidt Margit 2002: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás-szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*, Budapest: Új Mandátum.

Feischmidt Margit 2005: A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*, Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 7–32.

Feischmidt Margit – Brubaker, Rogers 1999: Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. *Replika*, 1999., 37., 67–88.

Gáspár Kinga 2004: A kisebbségi nyelvtervezés egy közvetett formája, a közéleti nyelvhasználat szabályozása és ennek visszhangja a kolozsvári román és magyar napi sajtóban. *Néprajzi Látóhatár*, 2004., XIII., 3–4., 113–137.

A. Gergely András 1996a: Minden eladó – avagy az önszerveződő társadalom és a tér-képzetek. In *Tér–szimbólum–politika*, Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, 54–83.

A. Gergely András 1996b: Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció. In *Tér–szimbólum–politika*, Budapest: MTA Politikai tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, 4–29.

A. Gergely András 2001: A térszerveződés szimbolikus üzenetei. Térátélés és politika a kilencvenes évek elején. In *Tér, idő, határ és átmenet (Politikai antropológiai esettanulmányok)*, Budapest: MTA Politikai tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont

Kós Károly 2001 (1934): Kolozsvár. In Gaal György: *Kolozsvár. Millenniumi kalauz*, Kolozsvár: Polis, 9–14.

Letenyei László 2005: *Településkutatás*, Budapest: L'Harmattan–Ráció, 147–185.

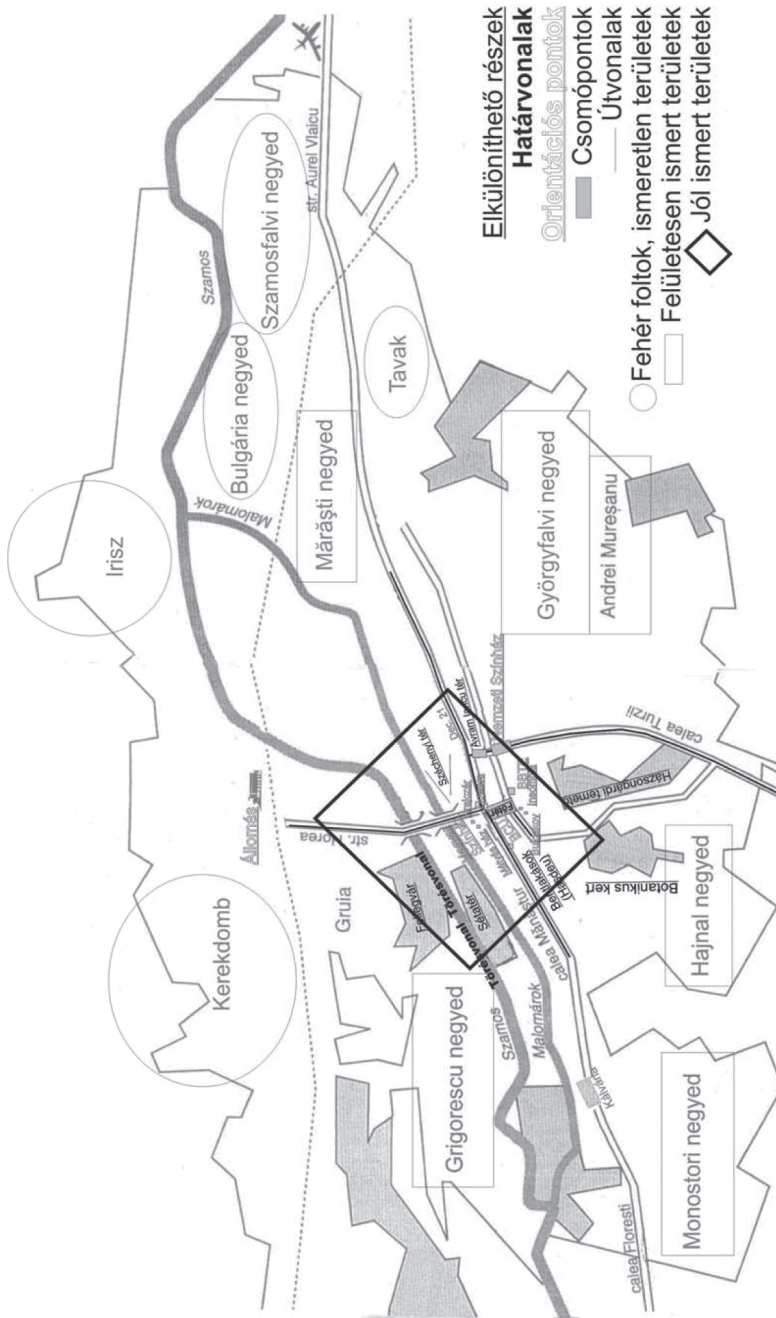
Niedermüller Péter 1993: Megjegyzések a szimbolikusról. *Replika*, 1993., 11–12., 157–167.

Niedermüller Péter 1994: A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ*, 1994., 5.

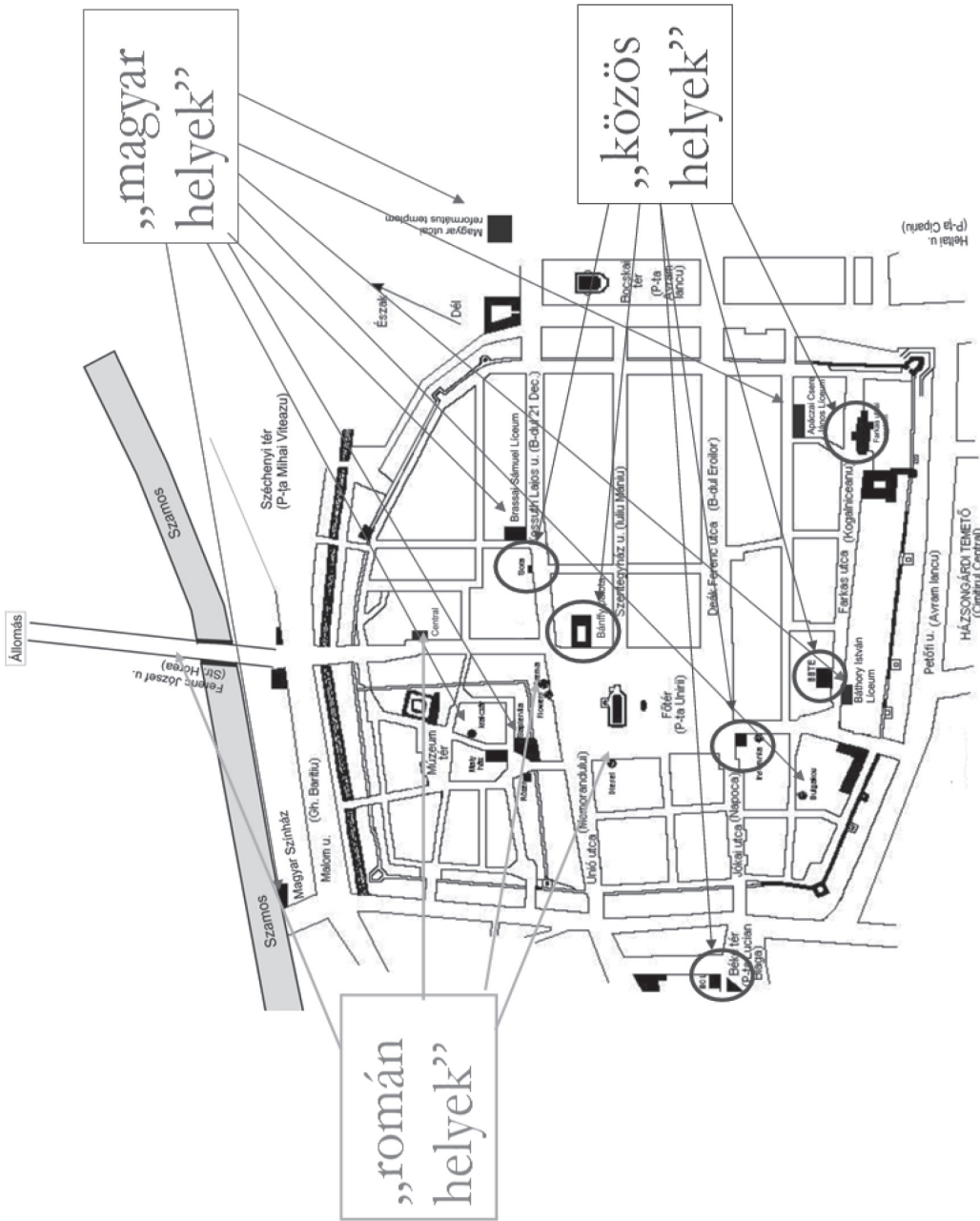
Niedermüller Péter 1995: A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés. In Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk*, Budapest: Osiris

Szabó Töhötöm 2004: Látható és láthatatlan terek Kolozsváron. *Néprajzi Látóhatár*, 2004., XIII., 3–4., 87–112.

MELLÉKLETEK

1. térkép. A nem kolozsvári egyetemisták térhasználatára.

3. térkép: Az egyetemisták belváros(tér)képe.

Berekméri Mária Erzsébet

Új városok Maros megyében

Jelen tanulmányban a szerző arra vállalkozik, hogy Maros megye adminisztratív felosztásában, szerkezetében bekövetkezett változásokat kövesse nyomom. A városfejlesztésre vonatkozó jogi keret vázolója után az urbanizációs folyamat rendszerváltozást követő általános jellemzőit veszi számba, majd rátér a Maros megyében létrejött négy új város mai helyzetének bemutatására. Végül röviden az új városok fejlődési potenciálját és lehetőségeit, valamint díszfunkcióit veszi szemügyre. Berekméri Mária Erzsébet a BBTE Földrajz Karának doktori hallgatója, kutatási területe a településföldrajz körébe sorolható be, az átmenet időszakában megjelent új romániai városok elemzésével foglalkozik. E-mail címe: m_berekmeri@yahoo.com.

URBANIZÁCIÓ ROMÁNIÁBAN AZ ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN – JOGI KERETEK ÉS URBANIZÁCIÓ

A szocializmus éveiben az urbanizációt elsősorban és kizárólagosan az államhatalmi szervek befolyásolták és határozták meg. Ez a kizárólagosság mind a meglévő városok fejlesztésében, mind az új városok létesítésében és a községek várossá nyilvánításában érvényesült. A földterület ugyanis állami tulajdonban volt, nem érvényesült az ingatlanpiac szabályozó és befolyásoló ereje, ugyanakkor a forrásokkal is az állam mint központi elosztó szerv rendelkezett. Ennek értelmében a városfejlődés spontán jelenségei háttérbe szorultak (Kovács 2002:58–59). Az európai, volt szocialista országokban az állam irányította a település- és városfejlesztést, a gazdálkodást, a lakosság területi elhelyezkedését, és ebbe a helyi szereplők nem vagy csak korlátozottan szólhattak bele. A kelet-közép-európai térségben ez időben a szocialista iparvárosok létrehozása volt jellemző. Ez Romániában két új várost eredményezett: ekkor létesült Viktóriaváros és Onești mint zöldmezős fejlesztés.¹ Továbbá 1948 és 1990 között közel 120 település² kapott városi rangot, csak az 1989-es esztendőben 23 kisvárossal gyarapodott a városhálózat (Ianoș–Talânga 1994:15) – köztük volt Nagytalmács, Radnót, Érmihályfalva és Negru Voda.

Az 1974-ben megjelent területi profilú gazdasági-társadalmi fejlesztésének irányelv-programjából megtudható, hogy 1981–1985 között tervben volt további 140 község agráripari várossá fejlesztése a következő feltételek alapján: nagyszámú lakos, túlsúlyban levő nem mezőgazdasági

1. Erről a kérdéstről Szirmai Viktória a következőket állapítja meg: a „közép-európai új városokban történeti okok miatt is lassabban zajlottak le az átalakulás folyamatai, mint a hagyományos módon fejlődött városokban. A városok életében döntő fontosságú ipari cégek képtelenek tűntek az átalakulásra. Bizonytalannak látszott az új városok megújulása, a városhálózatba új szerepekkel történő integrációja is az új városi gazdaság alapvetően ipari szerkezete, a környékre kiterjedő szolgáltatói funkciók szűkös volta miatt.” (Szirmai 1996).

2. A községek agrárvárossá nyilvánításával a kisvárosi szintet erősítették, ezzel párhuzamosan folyt a nagyvárosok szerepének csökkentése is a bevándorlásszabályozás által (Ianoș–Talânga 1994:27–30).

tevékenységet folytató lakosság, politikai-közigazgatási funkciók, kereskedelmi és társadalmi-kulturális potenciál, sokoldalú kapcsolat és hatás a körülötte levő településekkel(re) (lásd még Salvanu–Keszi-Harmath 1980:32–37). Ugyanakkor 1990-ig a városi lakosság tervezett aránya 65% körül tetőzött volna, ami szám szerint 635 városi jellegű települést jelentene. A fő cél a városhálózat kiegyensúlyozottabbá tétele, alsó szintjének megerősítése, illetőleg a nagyvárosok jelentőségének és szerepének csökkentése volt. Az ország urbanizációs rátáját is jelentősen emelték az adminisztratív intézkedések: csupán az 1989-es hullám 2%-al növelte azt.³ A frissen várossá nyilvánított települések jelentős hányadának adminisztratív területéhez további egy vagy több falu is tartozott. A városhoz tartozó falu (*sate apartinătoare, comune suburbane*) kategóriája statisztikailag emelte ugyan a városi lakosság számát és arányát, e települések fejlettsége és életszínvonala viszont jóval elmaradt az urbánustól.

Az 1989-es rendszerváltozást követően a városfejlődés is új külső és belső feltételek között találta magát (lásd Benedek 2006, Kovács 2002). A megváltozott társadalmi-gazdasági és politikai körülmények átalakították a településhálózatot az egész volt szocialista tömbben, így Romániában is. A legfontosabb tényező talán az, hogy a felső, állami szervezés és tervezés helyett nagyobb szerephez jutottak a helyi érdekeltségek, jelen esetben a települési önkormányzatok. Ugyanakkor a piac liberalizációja és privatizációja, a gazdasági szerkezetváltás is erőteljesen differenciálta a településállományt. Ioan Ianoş 1994-ben megjelent munkájában arra hívta fel a figyelmet, hogy az átmenet kezdetén levő Románia esetében a városfejlődésben/fejlesztésben szükséges leszögezni néhány alapelvet. Ezek közül elsődleges szerepe van a városi és falusi települések közti határvonal pontos meghúzásának azáltal, hogy konkrét kritériumokat fektetünk le a várossá nyilvánítással kapcsolatban. Ez a gondolat mintegy megelőlegezi azt a későbbi törvényt, amelyet 2001-ben fogadott el a parlament. Fontos lenne ugyanakkor – mondja Ioan Ianoş – a tulajdonképpeni városi és annak adminisztratív területéhez tartozó falusi népesség statisztikai elkülönítése, és a fél urbánus falusi településkategória elhatárolása, amely mintegy kisvárosi szerepkörrel működne. A fenti gondolatok mentén lehet az urbanizáció folyamatát reálisan értékelni, véli a szerző (lásd Ianoş–Talânga 1994:104–107).

Az urbanizáció az elmúlt évtized során Romániában nem teljesítette az 1970-es években megtervezett ütemet, sőt mintegy 2 százalékponttal csökkent a városiak aránya a 2002-es népszámlálás idejére (az 1992-es 54,5 %-ról 52,7%-ra). Ez néhány olyan tényező együttes hatásának köszönhető, mint a dezurbanizáció, szuburbanizáció (főként nagyvárosok agglomerációs övezetében történő kiköltözés), a negatív természetes szaporulat és a Nyugat felé való migrálás (Benedek 2006). Míg Magyarország, Lengyelország és Csehország esetében a közigazgatási beavatkozások, a városi kör bővítése, a nagyarányú várossá nyilvánítások⁴ növelték az urbanizációs rátát, Románia esetében ez nem volt olyan intenzív a 2002-es évig. A tizenkét év alatt státust változtató községek száma csekélynek mondható (mindössze a következő öt településről

3. 1989-ben a városi lakosság növekedése kétharmad részben a községek várossá nyilvánításának eredménye volt (Ianoş–Talânga 1994:14).

4. Magyarországon az 1990 utáni rövid időszakban 56 (1990 és 2001 között viszont már 88 ez a szám), Lengyelországban 57, Csehországban 65 település kapta meg a városi rangot. Ezt az extrém méretű beavatkozást Kovács Zoltán tipikusan magyar jelenségnek nevezi (Kovács 2002:69) Zoltán Zoltán pedig a továbbiakban is a kisvárosok számbeli növelését javasolja (70–80 nagyközséget kell még várossá nyilvánítani) a magyar településállományon belül ahhoz, hogy a falvak ellátottsága megfelelő legyen (Zoltán 2002.)

van szó, ezek Facsád, Tövis, Aranyosbánya, Algyógy, Otopeni) a magyar, lengyel és cseh min-tához viszonyítva.

A romániai városfejlődésben új trendek 2002-től érvényesülnek. Ekkor indul meg ugyanis egy újabb urbanizációs program az éppen hatalmon levő kormány vezetésével. Az eredmény látványos: rövid három év alatt (2002–2005) jelentősen megnövelték a kisvárosok számát, így ma 136 település szerepel a városhierarchia alsó szintjén, melyeknek népessége kevés esetben haladja meg a tízezres küszöböt. Az 53 település (lásd 1. táblázat) várossá nyilvánítása az Országos Területfejlesztési Tervben megfogalmazott kritériumok alapján történt (2001/351 törvény). A nagyarányú várossá nyilvánítás tulajdonképpen a törvény megjelenése után indult meg; a kormány megteremtette a jogi kereteket a várossá nyilvánításra, majd hatalmának megszilárdítására használta fel azt.

<i>Sorsz.</i>	<i>Megye</i>	<i>Új városok száma</i>	<i>Új városok neve</i>
1.	Arad	2	Ópécska, Újszentanna
2.	Argeş	1	Ştefăneşti
3.	Bihar	1	Székelyhíd
4.	Botoşani	3	Ştefăneşti, Flămânzi, Bucecea
5.	Brassó	1	Vidombák
6.	Buzău	1	Pătârlagele
7.	Dâmboviţa	1	Răcari
8.	Dolj	2	Dăbuleni, Bechet
9.	Gorj	2	Turceni, Tismana
10.	Ialomiţa	3	Amara, Fierbinţi-Târg, Căzăneşti
11.	Iaşi	1	Podu Iloaiei
12.	Konstanca	1	Băneasa
13.	Maros	4	Erdőszentgyörgy, Nagysármás, Nyárádszerda, Nyárádtő
14.	Máramaros	4	Felsőszelistye, Mismogyorós, Sülelmed, Nagysomkút
15.	Neamţ	1	Roznov
16.	Olt	1	Potcoava
17.	Szatmár	1	Erdőd
18.	Szeben	2	Szelistye, Szerdahely
19.	Suceava	8	Broşteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milişăuţi, Salcea, Vicovu de Sus
20.	Temes	3	Csák, Gátalja, Temesrékás
21.	Vâlcea	3	Berbeşti, Bălceşti, Băbeni
22.	Vaslui	1	Murgheni
23.	Ilfov	6	Voluntari, Pantelimon, Bragadiru, Măgurele, Popeşti-Leordeni, Chitila
Össz.	53		

1. táblázat. Várossá nyilvánított települések, 2002–2005 (Forrás: www.guv.ro).

Fontos megemlíteni azt is, hogy a fent említett törvény tartalmazza az úgynevezett városhiányos övezetek elhatárolását is, amelyeket kiemelt térségnek nyilvánít a városfejlesztés folyamatában – e térségek esetében a legközelebbi város a település 25–30 km-es körzetén túl helyezkedik el. A területfejlesztés egyik alapcélja az lett volna tehát, hogy ezen zónákban kiépítsen egy olyan kisvárosi hálózatot, amely a környező falvak lakosságának a szolgáltatások könnyebb elérését tenné lehetővé.

A valóságban a városi rangot megszerző települések egy része nem a kijelölt térségben helyezkedik el. Mélyebb vizsgálat nélkül is szembeötlőek az Arad, Brassó, Máramaros és Neamț megye területén megjelent új városok, amelyek nemhogy a városhiányos zónákban, hanem a nagyvárosok közvetlen környezetében helyezkednek el. Szemléletes itt a Brassó megyei Vidombák, amely csupán 8 km-re fekszik a megyeszékhelytől, mintegy annak agglomerációs övezetében – igaz, e település magas városiasodottsági mutatókkal rendelkezik a szocialista ipartelepítés és fejlesztés eredményeként. Hasonlóan az Argeș megyei, Pitești mellett fekvő Ștefănești, illetőleg a Maros megyei Nyárádtó is a 10 km-es körzeten belül található. Érdemes még megemlíteni Suceava megye esetét, ahol 8 új várost hoztak létre, jelentősen megemelve a megye urbanizációs rátáját (10%-al), mindezt annak ellenére, hogy a megye területe nem szerepelt a törvény által megjelölt városhiányos zónák között. Az utóbbi két év urbanizációs hulláma tehát inkább a meglévő regionális különbségeket erősíti (lásd még Benedek 2006), semmint enyhítené a differenciáltságot az ország városiasodottságában.

Ennek ellenére az új városok nagyobb része az alacsony fejlettségi szinttel rendelkező, legszegényebb megyékben jelent meg. Hasonlóan nőtt a községek száma is, ez viszont óriási költségeket igényelt az állam részéről.⁵

Lássuk tehát a fent említett törvényt, amely megszabta a városiasítás kereteit. A településhálózatra vonatkozó negyedik szakasz, az Országos Területfejlesztési Terv része, nemzeti szinten megjelöli és meghatározza a településekhez kapcsolódó fő feladatokat és problémaköröket. A törvény fontos hozadéka az urbanizáció szempontjából, hogy kijelöli a városhiányos térségeket, amelyek, mint már említettem, a közigazgatási beavatkozások fő területeiként értelmezhetők. Országos szinten 17 ilyen zónát határoltak el, amelyek 25–30 km-es körzetében nem található városi település.⁶ Jelen dolgozat szempontjából az Erdélyi-medencében levő mezőségi zónát szükséges kiemelni. A Maros, Kolozs és Beszterce-Naszód megye határán levő terület 33 községet foglal magában, majdnem százazres lakossággal, s e községektől a legközelebbi (nagy)város 40 km távolságra található.

A városi rangra emelés esetén a településeknek néhány konkrét kritériumnak kell megfelelniük, amelyeket ugyancsak a törvény szögez le. A várossá nyilvánításhoz a településnek rendelkeznie kell a következőkkel:

1. legkevesebb 5000 lakost tömörítő települések (esetleg településegységek)
2. gazdasági potenciál: a foglalkoztatott népesség 75%-a a szekunder és terciér ágazatokban dolgozik

5. A *Ziua* napilap szerint: egy új község létesítése néhány milliárd lej elköltését feltételezte a költségvetésből, vagyis a több mind száz új község néhány száz milliárd lejbe került.

6. Benedek József a törvényből kimaradtnak tekinti az erdélyi dombvidék három kistérségét, ahol ugyancsak indokolt lett volna a városhiányos térség megnevezés. Ebből kettő Maros, egy pedig Beszterce-Naszód megyében található (Benedek 2003:175).

3. lakhatósági feltételek: a lakások vízvezetékkel, fürdőszobával és belső WC-vel való ellátottsága
4. adminisztrációs egységek: polgármesteri hivatal, közjegyzőség, bíróság
5. egészségügyi ellátás, kórház, gyógyszertár jelenléte
6. oktatási és kulturális intézményháló
7. kereskedelmi egységek, piacok
8. pénzügyi egységek (bank, biztosítótársaság)
9. turisztikai, elszállásoló egységek
10. települési infrastruktúra, közművesítés fejlettsége (modern úthálózat, vízvezeték, csatornahálózat, szennyvíztisztítás, szemételep)
11. zöldterületek, sport- és szabadidőegységek

A törvény keretében a városi településeket meghatározó kritériumok mellett más területi-adminisztratív jellegű egységek körülhatárolása is megtörtént. Így a municípiummá, községgé nevezés feltételei, de a metropolitán övezetek, agglomerációs fejlesztési övezetek létrehozásának feltételei is megjelennek e törvényben. A községgé nyilvánításra vonatkozó feltételek a következők:

1. minimum 1500 lakos
2. gazdasági potenciál, amely biztosítsa az új község költségvetését
3. műúti vagy vasúti összeköttetés az új községközpont és a hozzá tartozó falvak között
4. intézményellátottság (polgármesteri hivatal, iskola, egészségügyi egység, gyógyszertár, rendőrség, műúti vagy vasúti megálló)

A települési területek mint mikroszintek rendezésére, illetve fejlesztésére vonatkozik a 2001/350-es törvény, a területfejlesztés és urbanizmus törvénye. E dokumentum írja elő az urbanizmus fő feladatait és alapelveit: partnerség, átláthatóság, decentralizáció és a fenntartható fejlődés kell, hogy érvényesüljön a településrendezési tevékenységben. A feladatokat tekintve elsődleges a települések komplex evolúciójának serkentése, melyet az életkörülmények javításával (diszfunkciók semlegesítése, infrastruktúra, közszolgáltatások hozzáférhetősége), a megfelelő területhasznosítással, a természeti és épített környezet védelmével és minőségének fenntartásával lehet megvalósítani. A feladatok, célok bizonyos stratégiákat követelnek meg, ezeket az urbanisztikai dokumentációk (PUG, PUZ, PUD) foglalják magukba – ez utóbbiak szintén a törvény által szabályozottak.

A települések jogállásának meghatározását, illetőleg a településeken folyó tervezési és rendezési tevékenységeket a két fenti törvény szabályozza. Ezek alkalmazásában természetesen a nemzeti, országos szintű előírásokkal összhangban kell helyi szinten tervezni.

URBANIZÁCIÓ MAROS MEGYÉBEN – AZ ÚJ VÁROSOK SZÜLETÉSE

Az 1990-es években Maros megyében összesen 7 várost találunk, amelyből három (Marosvásárhely, Szászrégen, Segesvár) megyei jogú. A városi lakosság aránya 52% volt, ami az országos átlaghoz közeli érték, így a megye a tizenkettedik legurbanizáltabb megyének tekinthető,

Kovászna és Máramaros után, azonos szinten Fehér, Argeş és Prahova megyékkel. A községek száma 90 volt, ezek 449 települést tömörítettek, beleértve a községközpontokat is. Egy községre átlagosan 3313 lakos jutott, amely érték jóval az országos átlag (>7000) alatt helyezkedett el. A népességszám szerinti legkisebb község, Kozmatelke (630 lakos) és a legnagyobb, Maroszentgyörgy (8026 lakos) közti különbség tizenkétszeres volt. Az egy községre jutó falvak száma (4,9) viszont megfelelt az országos szintnek. A legnagyobb tömörülést Bánd község mondhatta magáénak, összesen 13 település tartozott közigazgatási területéhez, míg csupán két településből összetevődő község volt Marosbogát, Bala, Maroskeresztúr stb.

A rendszerváltást követő első tíz évben nem történt a települések jogállását befolyásoló beavatkozás, a 2002-vel kezdődő városiasítási hullám viszont Maros megye településállományára is hatással volt. 2002 és 2004 között fontos változások történtek a megye területén: 1 municípiummá emelt város, 4 új városi jogállású település, valamint 5 új község jelent meg a térképen.⁷

Ioan Ianoş már idézett írásában mondja, hogy a vidék-város ellentét és a fejlettségbeli különbségek csökkentése érdekében az átmeneti időszakban a falvakra is hangsúlyt kell fektetni, pontosabban azon falusi településekre, amelyek központi szerepkörrel bírnak és történelmi fejlődésük során polarizáló erővel voltak jelen a környezetükben (Ianoş–Talânga 1994:79–85). Véleménye szerint ez a köztes kategória – a központi funkciójú falu – lehetne a két típus között a kapocs (*sudura*). Ezek a települések kivétel nélkül régi települések, amelyek járásközpontként is működtek az 1960-as évekig, polarizáló hatásuk érződik 15–20 km-es körzetben, így idővel ezek a falusi térség újjáélesztésének gócpontjai, befektetések vonzópontjai lehetnek. Maros megyében ezen településkategóriába esne Nagysármás, Mezőbánd, Mezőrűcs, Erdőszentgyörgy, Nyárádszereda, Görgényszentimre és Marosfalfalu.

Hasonló megközelítést találunk a megyei fejlesztési tervben (1999, Interproiect) is, ahol a különböző közigazgatási változásokat célzó javaslatok szerepelnek (Benedek 2003:209–210.). Ennek értelmében a kisvárosok, községek számbeli növelése a településhálózat megerősítését szolgálná, valamint elősegítené a vidéki övezetekben a szolgáltatási szféra jobb elterjedését is. Adminisztratív beavatkozási javaslat a nagyközségek (központi funkciójú falvak) várossá nyilvánítása, a községek számának megnövelése, a lakosság nélküli (0 lakos a 2002-es népszámláláson) falvak felszámolása, illetve néhány, városhoz tartozó település beolvasztása a városba (például Meggyesfalva és Remeteszeg városnegyedként való beolvasztása Marosvásárhelybe).

A fejlesztési tervben Nagysármás, Nyárádszereda, Erdőszentgyörgy, Mezőbánd, Déda és Görgényszentimre község státusának megváltoztatása szerepelt, az intézkedésekből azonban az utóbbi három kimaradt, helyettük szerepelt viszont Nyárádtő. Ennek magyarázata a helyi önkormányzatok döntésében keresendő, ugyanis a kérvényt és az ezzel járó dokumentációt nekik kellett benyújtaniuk a megyei tanácshoz. Mivel a városi jogállás megszerzése kritériumokhoz kötött, amelyek nem adóttak minden település esetében, egyes önkormányzatok az új státus megszerzése helyett a fejlesztést helyezték előtérbe. Így történt ez Dédán, és ez a helyzet áll fenn a mezőrűcsi önkormányzatnál is (bár ennek várossá nyilvánítása nem jelent meg a tervezetben). Mezőbánd és Görgényszentimre kérvényét viszont a megyei tanács utasította vissza, annak ellenére, hogy a két község a népességszámbeli kritériumnak megfelelt, hiszen 7790, illetőleg 6350 főt számláltak itt a 2002-es népszámláláskor, aminél a többi település sem népesebb. A

7. A változtatások terve nem újkeletű, ugyanis már az 1980-as években is szerepelt a községek várossá fejlesztése a szocialista programozásban. A megvalósítás azonban nem volt kivitelezhető, csupán a már említett Radnót esetében.

hiányosságok tehát az infrastruktúra területén keresendők. Ennek szintjén azonban – mint látni fogjuk – egyik új városban sem adottak jobb körülmények. A „nyertes” települések esetében tehát inkább a parlamenti lobbizás vezetett eredményre, mintsem a tényleges dokumentáció.

Elsőként *Nyárádszereda* község nyerte el a városi rangot 2003-ban (2003. 03. 13./263. számú törvény). A tulajdonképpeni városhoz tartozik még hét település: Székelybő, Demeterfalva, Lăureni, Székelymoson, Székelysárd, Székelytompá és Vece. *Nagysármás* ugyancsak 2003-tól város (2003. 09. 30./382. számú törvény), a hozzá tartozó települések Kissármás, Báld, Larga, Moruț, Titiana és Csehtelke. *Erdőszentgyörgyöt* Böződ, Böződújfalú és Lóc városhoz tartozó településsel a 2003. 10. 17./409. számú törvény nyilvánítja várossá. Utolsó volt a sorban *Nyárádtő*, mely 2004-ben változtatta meg státuszát (2004. 03. 17./45. számú törvény). Kiscserged, Nagycserged, Malomfalva, Hidegkút, Székelysópatak és Vidrátszeg a városhoz tartozó település.

Községek leválását indítványozó kérések már az 1990-es évek elejétől megjelentek a Maros Megyei Tanácsnál, ekkor 35 új községközpont szeretett volna meg- vagy újjáalakulni. Ezek közül azonban sok öregedő, kis lakosú település volt, így a feltételeket nem tudták teljesíteni. Az 1999-es fejlesztési tervben 8 közigazgatási egység esetében javasolták a leválást (Benedek 2003:210), ezek: Nagysármás, Mezőbánd, Mezőszengyel, Szentpál, Segesvár, Szováta, Marossárpatak és Görgényszentimre. Általában a több faluból összetevődő községek fordulnak elő a tervben (például Bánd esetében 13, Nagysármás és Segesvár esetében 8 település), kritérium volt ugyanakkor a nagyobb lakosság és a versenyben levő települések léte. 2000 után viszont csak 5 új község alakult, s a kijelöltek közül 2 közigazgatási egység bomlott szét: Mezőbánd községből kivált *Mezőmadaras* (2004. 04. 27./140. számú törvény), Szováta városból pedig *Sóvárad* (2004. 04. 05./83. számú törvény). Ehhez adódik még hozzá további három új községközpont: *Kibéd* (Makfalva községből, 2003. 07. 08./338. számú törvény), *Koronka* (Jedd községből, 2004. 04. 05./83. számú törvény) és *Székelybere* (Nyárádmagyarós községből, 2004. 04. 26./135. számú törvény).

Új községközpont neve	Hozzá tartozó falvak száma	Hozzá tartozó falvak neve	Népességszám
Kibéd	0	–	1785
Koronka	1	Székelybős	1624
Mezőmadaras	0	–	1311
Székelybere	6	Berekeresztúr, Kendő, Seprőd, Nyárádszentimre, Mája, Márkod	1356
Sóvárad	0	–	1626

2. táblázat. Maros megye új községközpontjai.

A jogállás-változtatások további esete a municípiumi státust megszerző *Dicsőszentmárton*. A település 2002-től szerepel megyei jogú városként (2002. 01. 10./25. számú törvény), amelyhez három szuburbánus település tartozik: Botorka, Bábahalma és Csüdötélke (Cuștelnic).

A változások áttekintése után lássuk, milyen mértékben teljesítik az új városok a törvénybe foglalt követelményeket (lásd 4. táblázat). Az első, fontos feltétel *a népességre vonatkozik*, amelynek szükséges alsó határa az 5000 fő – ezt a küszöböt valamennyi település teljesíti: legnépe-

sebb az új városok közül Nagysármás (7493 lakos), míg Erdőszentgyörgy éppen csak átlépi az alsó küszöböt (5492 fő). Ha azonban eltekintenénk a városhoz tartozó falvak népességétől, akkor a tulajdonképpeni városi lakosság egyik esetben sem lenne megfelelő (Sármáson 3877, Erdőszentgyörgyön 4748, Nyárádszeredában 3806, Nyárádtőn pedig csak 3562 lakos él). Felmerül tehát a két zóna, vagyis a tulajdonképpeni város és a közigazgatási területén belül fekvő falvak népességének statisztikai szempontból történő szétválasztásának problémája. A kérdést a hazai szakirodalomban, amint már említettem, Ioan Ianoş veti fel, aki szükségesnek tartja, hogy csak a közigazgatási központban élő népesség minősüljön városinak. Ez a megoldás helyénvaló lenne, hiszen jelen esetben az erdőszentgyörgyi adminisztratív határokon belül levő Lóc tanya lakossága (6 fő) korántsem nevezhető „városinak.”

A következő szempont *a foglalkoztatott népesség gazdasági szerkezet szerinti megoszlása*. A városoknak dominánsan ipari-tercier struktúrájú településeknek kell lenniük, ahol a népesség csekély hányada (25% alatt) dolgozik a primer, mezőgazdasági szektorban. Ha ennek megítélésében a megyei statisztikai adatokra hagyatkozunk, valamennyi városi státust nyert település esetében 95% fölötti a nem mezőgazdasági jellegű tevékenység. A 2002-es népszámlás szerint viszont jóval alacsonyabb ezek részaránya, s a törvény által leszögezett 75%-os nem mezőgazdasági foglalkoztatottak helyett a következőképpen alakul az aktív népesség szerkezete:

Település	Aktív lakosság	Mezőgazdasági	Nem mezőgazdasági (%)
Nyárádszereda	1416	273	80.7
Erdőszentgyörgy	1521	447	69.4
Nagysármás	1965	449	76.8
Nyárádtő	1955	625	68.1

3. táblázat. *A foglalkoztatott népesség megoszlása.*
(Forrás: 2002-es népszámlálás alapján saját számítás).

Láthatjuk tehát, hogy a gazdasági szerkezetet vizsgálva sem teljesen egyértelmű a városi jelleg, bár e téren sokkal közelebb állnak a települések a megszabott feltételekhez: Nyárádszereda és Nagysármás a küszöb fölött helyezkedik el, Erdőszentgyörgyön és Nyárádtőn viszont 70% alatti a nem primer szektorban dolgozók aránya.

A lakások ellátottsága, felszereltsége kifejezi az életmód, az igény szint fokát. A teljes adminisztratív területet vizsgálva az új városok e téren elmaradottnak mondhatók. Mondhatni, a feltételeket 50–80%-ban teljesítik, kiemelve Erdőszentgyörgyöt és Nyárádtőt, amelyek esetében kedvezőbb a lakások ellátottsága. A reális kép szempontjából vetni kell egy pillantást a tulajdonképpeni város (a közigazgatási központ) lakásainak ellátottságára is, így javul a mutatók értéke, de mindkét kritériumot (vízellátás a lakásban, fürdőszoba és belső WC) így is egyedül Nyárádtő teljesíti, a többi településen 70, illetve 55% alatt van ezek aránya. Nagysármás ez esetben is az ellenkező póluson áll (38,6, illetve 35,5%).

Az egészségügy helyzetére vonatkozó szükséges feltételek (orvosok száma, kórházi ágyak száma lakosokra vetítve) meglehetősen nem mondható el egyik új városról sem. Megközelítően jók Erdőszentgyörgy és Nagysármás mutatói, viszont Nyárádtő e téren messze elmarad. Fontos egészségügyi központ a környékbeli községek számára az előző két településen működő kórház,

kezelőcentrum – ugyan ezek vonzáskörzete túllép a közigazgatási határokon, természetesen csak kisebb egészségi problémák megoldására alkalmas mindkettő. Nyárádtő esetében hiányzik a saját egészségügyi rendelő, viszont e nagy beruházás nem is annyira indokolt a megyeközpont közelsége miatt, ahol komplex egészségügyi-ellátó hálózat működik.

Oktatási szempontból a törvény legkevesebb középfokú képzés, vagyis általános iskola, gimnázium vagy szakközépiskola meglétét írja elő. A vizsgált települések mindegyike rendelkezik ilyen intézménnyel, de míg Nyárádtőn elemi, gimnáziumi szintű a legmagasabb oktatási forma, Nyárádszeredában főiskolai oktatás is folyik, 1992-től működik itt a Gödöllői Kertészeti Egyetem fiókja. Az elemi-középfokú oktatásban részesülők száma itt 1040, amelyre 94 oktató jut. Erdőszentgyörgyön 1 oktatóra 12 diák, Nagysármáson és Nyárádtőn 10 diák jut. A különböző kulturális (könyvtárak, előadóterem) és sporttevékenységre (sportpálya, tornaterem) alkalmas épületek szintén megtalálhatók valamennyi új városban, bár településenként más-más formában és fejlettségi szinten.

Fontos feltételként említhető a *turisztikai* tevékenységet biztosító épületek, vagyis a szállodák, motelek, esetleg panziók megléte. A vizsgált négy település közül Nagysármás az, ahol nincs biztosítva a turisták számára szálláshely; itt a turizmus mint gazdasági tevékenység sem elterjedt – jóllehet turisztikai potenciál van, befektető(k)re még várni kell. A többi településen, bár kialakítottak szálláshelyeket, ezek kapacitása kicsi (20–25 ágy az előírt 50 férőhely helyett).

A *települési infrastruktúra* terén találjuk a legnagyobb ellentmondást a törvénybe foglalt feltételek és a valóság között. A közművesítettség kritériuma az ivóvízzel és csatornázással ellátott utcák 60, illetve 50%-a az összhosszból – az infrastruktúra e két aspektusa azonban minden településen kezdetleges és elégtelen. Ennek kiépítése és modernizálása minden önkormányzat elsődleges tervei között szerepel, az ehhez szükséges pénzalapok azonban hiányosak. Az úthálózat sem felel meg az elvárásoknak, a modernizált utak részaránya csak Nyárádszeredában közelíti meg a teljes hálózat felét: előnyös helyzete abból adódik, hogy e településen nem annyira kiterjedt a mellékutcsák hálózata, a főutca ellenben burkolt, bár elhanyagolt állagú.

A környezet minőségének mutatóin is sok a javítanivaló. Elsőként a szabályozott személtelakás és -elszállítás problémáját kell megoldani, ennek érdekében a települések (Nyárádszeredai Nagytérségi Társulás tagjai) közös programban vesznek részt. A szeméttelap helyét Nyárádszereda adminisztratív területén belül biztosítják majd, a beruházás pályázati támogatás révén valósul meg (EU-s Phare program). E nagy lerakóhoz kerül a Nyárádszeredai hulladék, de valószínű ide továbbítják majd a Mezőségen összegyűjtött szemetet is. A Küküllőmenti települések hulladékának tárolását ugyancsak a Phare program keretében szeretnék megvalósítani, egy Balavásár melletti tárolóhellyel. A közös pályázatban részt vesz Erdőszentgyörgy mellett Kibéd, Makfalva, Havad, Vécke, Balavásár és Gyulakuta község is (Kis-Küküllő Kistérségi Társulás). A zöldterületek, parkok egy főre eső mérete is kevesebb, mint az előírt, viszont javít a helyzeten a magánkertek, gyümölcsösök megléte, így a zöldövezet aránya nagyobbak tekinthető a valóságban, jóllehet nem összefüggő. Erdőszentgyörgy és Nyárádszereda esetében a magas érték annak is köszönhető, hogy a zöldövezetek kategóriába külterületeket (például a Bözödi-tó körüli erdőséget) is beleszámoltak.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az Országos Területfejlesztési Tervben szereplő törvényerejű kritériumok egytől tízig terjedő skálán 6.5 pontos teljesítéssel (körülbelül 65%) teljesülnek az új városokban. Ez az állapot nemcsak Maros megyei jellegzetesség, az ország többi új városában is hasonlóan alakultak a mutatók – Ioan Oltean, a Közigazgatási Bizottság elnöke

szerint az új városoknak csak $\frac{3}{4}$ része felel meg egészében a törvényes kereteknek. Sőt, ha szemügyre vennők a már régebb meglévő városokat, a feltételek teljes mértékben itt sem lennének adottak.

Sorsz.	Indikátorok	Erdőszent-györgy	Nyárádtő	Nagysármás	Nyárád-szereda	Törvény által előírt alsó küszöb
1.	Lakosság száma	5599	6666	7604	6251	5000
2.	Nem agrár szektorban foglalkoztatottak aránya	69.4	68.1	76.8	80.73	75
3.	Lakások vízellátottsága (%)	57.2	71.3	38.6	52.9	70
4.	Lakások ellátottsága fürdőszobával és belső WC-vel (%)	51.0	65.5	35.5	50.6	55
5.	Kórházi ágyak száma (1000 főre)	8	0	5.2	1.9	7
6.	Orvosok száma (1000 főre)	1.42	0.79	1.3	0.79	1.8
7.	Oktatási intézmények (legmagasabb fok)	középiskola, posztliceum	általános iskola	szakközépiskola	főiskola	középfokú
8.	Kulturális és sportintézmények	könyvtárak, tornaterem, sportpálya	könyvtárak, sportterem, sportpálya	könyvtárak, sportpálya	közkönyvtár, tornaterem, sportpálya	közkönyvtár, sporttev.-re alkalmas helyiség
9.	Hotelszobás helyek száma	23	20	–	20	50
10.	Modernizált utcák részaránya	23	n.a.	18.5	50	50
11.	Csatornázással rendelkező utcák részaránya	26	16.3	5.5	17.8	50
12.	Szennyvíztisztítás	egyéni megoldás	részlegesen mechanikai	mechanikai	egyéni megoldás	mechanikai technológia
13.	Külső tűzcsappal rendelkező utcák részaránya	30	50	50	50	60
14.	Zöldterületek (m ² / lakos)	25	3	3.2	23	10

15.	Szabályozott szeméttelep biztosított hozzáférhetőséggel	szemétgödör a határban	szemétgödör a határban –tervben az építés	Salubriserv-szerződés	szemétgödör a határban	<i>van</i>
-----	---	------------------------	---	-----------------------	------------------------	------------

4. táblázat. Várossá nyilvánított települések Maros megyében (Forrás: 2002-es népszámlálás, Megyei Statisztikai Hivatal, polgármesteri hivatalok adatai alapján saját számítás).

AZ ÚJ VÁROSOK VERSENYKÉPESSÉGÉNEK TÉNYEZŐI – KORLÁTOK ÉS LEHETŐSÉGEK

A versenyképességet mint a természeti, demográfiai, gazdasági tényezők komplex rendszerét értelmezem, és összetevői közül elsőként a *pénzügyi állapotot* veszem szemügyre. A különböző illetékek és adók képezik az önkormányzatok egyik bevételi forrását, tehát a költségvetés részeként fontos ezek nagysága, mennyisége. Adatok hiányában az önkormányzatok szintjén nem tudunk megállapításokat tenni, kisebb területi bontásban viszont az alábbi kép áll össze a 2004-es év végi mérleg alapján. A jövedelemadó egy személyre eső értéke legmagasabb a Marosvásárhely körüli zónában (3813,95 ezer lej), legalacsonyabb pedig Nagysármás körül (780,37 ezer lej). A megye teljes területére vetítve ez az érték 2530,45 ezer lejnek felel meg, tehát Nagysármás jóval a megyei szint alatt helyezkedik el, Erdőszentgyörgy pozíciója is átlag alattinak mondható (szovátai körzet), viszont Nyárádszereda és Nyárádtó a marosvásárhelyi pénzügyi területhez tartozik, azaz a legfejlettebb zónán belül van. E forrásokból tehát legkisebb bevételre Nagysármás számíthat, de Marosludas sem haladja meg sokkal a minimális értéket. A profitadó értéke szerint a rangsor enyhén változik, ugyanis Sármás elhagyja az utolsó pozíciót, helyét Radnót környéke veszi át, ám a legmagasabb érték változatlanul a marosvásárhelyi körzeté. A megyére számított 1705,81 ezer lej alatt áll az a két körzet, amelyben Nagysármás és Erdőszentgyörgy található (192, illetve 357 ezer lej), viszont a Nyárádtó két település fölötté. A vállalatok hatékonysága e számítások alapján a megyeszékhelyen a legnagyobb, és természetesen léteznek a zónán belüli differenciák.

A különböző adók, illetékek, áron felüli adó (áfa) stb. összesített értéke a megyében 7504,87 ezer lej fejenként. Ez tulajdonképpen az állami költségvetési bevétel átlagértéke (*veniturile bugetului de stat*). Az összjövedelem területi differenciái azt mutatják, hogy a mutató értéke legalacsonyabb a megye déli (Segesvár, 952,11 ezer lej) és nyugati (Marosludas, minimális 820,8 ezer) perifériális körzeteiben, legmagasabb pedig a megyeközpontban: 14 311,25 ezer lej/ lakos. A fejlettséget jól kifejező jövedelemmutatók vizsgálatából következtethetünk arra, hogy melyik új városnak van igazán esélye a versenyből győztesként kikerülni. Árnyaltabb képet kapunk azonban, ha nagyító alá helyezzük e településeket más szempontok alapján is.

A természeti feltételek. A természeti feltételek közül a legerősebben a fekvés határozza meg az adott település versenyelőnyét. Nem mindegy ugyanis, hogy az a megye központi részén fekszik, vagy esetleg a periférián, nagy távolságra a megyeszékhelytől, nagyvárosoktól. E szempontból legelőnyösebb Nyárádtó helyzete, amely 8 km-re van Marosvásárhelytől, ami időben 5–10 percet tesz ki. Bár nem a természeti keretek közé tartozik, itt említem meg a megközelíthetőséget

is, ami összefügg a távolsággal-fekvéssel. Legkönnyebben szintén az előbbi város közelíthető meg, a településen áthalad ugyanis az E60-as műút Kolozsvár–Marosvásárhely szakasza, innen indul (vagy ide ér) az Ákosfalváig tartó összekötő út, és itt tér el a Dicsőszentmárton fele vezető műút is, így az kisebb csomópontként kezelhető. A legelszigeteltebb Nagysármás, a megye északnyugati részén, Kolozs és Beszterce-Naszód megye szomszédságában, távol a megyék centrumaitól, s a közlekedési infrastruktúra jellege, fejlett(len)sége is nehezíti a város elérhetőségét. Bár adminisztratív határának szélén keresztülhalad a Kolozsvárt Szászréggel összekötő országút, a Mezőség geomorfológiai jellegzetességeiből (hepehupás táj, csuszamlásos, suvadásos területek) eredően ennek járhatósága, így fontossága is veszít értékéből. A többi (nagy)várossal – Marosvásárhely, Marosludas, Beszterce – való összeköttetése is hasonlóan rossz állapotban van, így előnytelen fekvését nem tudják ellensúlyozni. Erdőszentgyörgy a Kis-Küküllő mentén fekszik, a Szováta fele vezető országút mentén. A szomszédos Hargita megyével való kapcsolat-tartás, forgalom nagyrésze ezen az útvonalon bonyolódik le, így helyzete előnyösnek tekinthető. Nyárádszereda viszont kissé elszigeteltebb, és bár Marosvásárhelyről könnyen elérhető, a tranzit-útvonalak elkerülik. A Küküllők és a Maros völgye között levő Felső- és Közép-Nyárádszereda éppen e zártság miatt tudott centrális pozíciót szerezni.

Népességi és gazdasági feltételek. A humán alapok szempontjából az új kisvárosok (teljes adminisztratív területükkel) nem regisztráltak kiemelkedő értékeket. A népesség az 1956-os népszámlálás óta fokozatosan csökkenőben van a természetes szaporulat negatív értékei, de a migrációs mérleg vesztesége miatt is. Növekvő tendencia érvényesült Nyárádszeredán 1992-ig, az utóbbi évtized azonban itt is csökkenést hozott. A 2002-es census viszont Nagysármás enyhe népességnövekedését mutatja 3,8 százalékponttal 1992-höz viszonyítva.

A népesség korstruktúráját vizsgálva szembevetve, hogy az idős korosztály (60 év fölöttiek) nagy számban van jelen, főként Nagysármáson, ahol a lakosság 24%-a idős. Kedvezőbb az állapot Nyárádszeredán, ahol a fiatalok részaránya nagyobb az idősekénél. Az öregedési index értéke a legkedvezőtlenebb Nagysármáson (81.4), Nyárádszeredában 87.4, Erdőszentgyörgyön 94.1, míg Nyárádszeredán 107.7. Tehát ezen városok előregedő népességgel rendelkeznek, így az aktív korú (18–59) népesség részaránya is alacsony: 52–55 % között változik.

Iskolázottság szempontjából a települések nem sokban különböznek egymástól: a népesség jó része, több mint fele csak elemi (I–IV. osztály) és általános iskolai (V–VIII. osztály) végzettségű. Az érettségivel rendelkezők – tehát középiskolai végzettségűek – aránya a 18 éves és idősebb korú össznépességből 25–29 % között váltakozik, legalacsonyabb Nagysármáson (25,7 %) és legmagasabb Nyárádszeredában (29,4 %). Ha a nemek szerint vizsgáljuk, egyértelmű, hogy a középfokú végzettséggel rendelkező nők aránya magasabb, mint a férfiaké – jóllehet ők inkább szakiskolát végeztek – a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében ellenben a férfiak dominálnak. A 24 éves és ennél idősebb népesség körében 3,4% a legmagasabb arány (Nyárádszereda), s ehhez közeli a többi városban is, legalacsonyabb Erdőszentgyörgyön (3,1 %), ám Nyárádszereda kiemelkedik az iskolázatlanok nagyobb arányával (7,3% a 10 évnél idősebbek közül). Összegezve tehát a humán erőforrás-bázis mutatóit, elmondhatjuk, hogy ezen a téren az új városok az országos vidéki átlagoknak megfelelőek.

Gazdasági potenciál. A várossá nyilvánítás kritériumai között találunk a népesség gazdasági szerkezetére utaló feltételeket is. Akkor a fő szektorok szerint vizsgáltuk a városok jellemzőit, most röviden a gazdasági ágazatokban foglalkoztatottak számát vesszük szemügyre. A mezőgazdaság mellett a lakosság nagy része a különböző iparágakban dolgozik, a szolgáltató szektor

a szállítások, kereskedelem, tanügy, egészségügy és közigazgatás révén képviselt a legerősebben. A pénzügyi szektorban, vendéglátóiparban, ingatlanpiacon, távközlésben meglehetősen kevesen foglalkoztatottak. A munkanélküliségi ráta 1992-höz képest csökkent Nagysármás kivétel, ahol a munkanélküliek száma jelentősen emelkedett (10.7-ről 14.2%-ra). A megyei átlag 7.3 %, ennél kevesebb a munkanélküli Nyárádszeredában, átlag körüli Erdőszentgyörgyön és Nyárádtőn.

Az új városok gazdasági potenciálját tekintve elmondható, hogy a rendszerváltás új viszonyaihoz nem alkalmazkodtak túl gyorsan és dinamikusán, a mai napig egyes ágazatok válsága figyelhető meg. A szolgáltatói szektor erősödése nem látványos, a befektetések nem nagy méretűek és főként az iparra (fafeldolgozás, mezőgazdasági termékek ipari feldolgozása, stb.) koncentrálódnak, a külföldi működő tőke áramlása a zónába nem jellemző.

Ezen a téren előnye talán Nyárádtőnek van, amely esetében az európai fontosságú országút mentén a gazdasági szuburbanizáció (ugyanakkor a népesség szuburbanizációja) figyelhető meg: például adminisztratív határain belül létesült Maros megye ipari parkja, s jellemző az útvonal mentén a raktárbázisok, logisztikai, kereskedelmi létesítmények megjelenése is. A közlekedési infrastruktúra, de a települési infrastruktúra fejlettségének szükségessége is döntő lehet az új vállalatok megtelepedésében. Nyárádtő a megyeszékhelyhez való közelsége miatt is dinamikusabb gazdasági szempontból. A többi településen a húzóágazat a feldolgozóipar lenne, Nagysármáson a mezőgazdaság vehetné át ezt a szerepet. Nyárádszeredában a fafeldolgozásnak, kerámiának van hagyománya – jövője is lehetne befektetések révén, Erdőszentgyörgyön a faipar mellett a turizmus, a gyógynövény és az erdei gyümölcs feldolgozásának lehetne a jövőben húzó funkciója, amint az a polgármesterek közléseiből kiderül.

Diszfunkciók az új városokban. A városok területfejlesztési projektjei (PUG) alapján a legnagyobb problémák a települési infrastruktúra és környezetvédelem területén vannak – az úthálózat fejletlensége, rendezetlensége minden településen megjelenő diszfunkció, emellett a parkolók, átjárók, útszéli sáncok hiánya is mérvadó. Az épített környezetre vonatkozó problémák, hiányok közül megemlíthető a lakások felszeretlensége és elöregedése, a beépíthető beltelkek hiánya. A környezet leromlása, a környezetvédelem hiánya ugyancsak általános jelenség; ezt elsősorban a szemételepek állapota, a lakott területekhez való közelsége váltja ki; helyenként (Nyárádmente, Mezőség) a településen belül is jellemző a földcsuszamlások, eróziós jelenségek jelenléte. A problémák orvoslására a tervekben különböző javítási stratégiákat javasolnak, mindezek alkalmazása azonban az adott település anyagi körülményeitől függenek.

	<i>Nyárádszereda</i>	<i>Erdőszentgyörgy</i>	<i>Nagysármás</i>	<i>Nyárádtő</i>
A 0–14 éves népesség, %	19	20	19	21
A 60 évnél idősebb népesség, %	22	21	24	19
Öregedési index (a 14 év alattiak a 60 év fölöttiek %-ában)	87,4	94,1	81,4	107,7
Aktív korúak (18–59 év) az állandó népességből, %	53,7	54,9	52,5	55,5
Natalitás, ‰	11,8	7,8	12,4	13
Mortalitás, ‰	13,4	13,4	13	11,1

Természetes szaporulat, ‰	-1,6	-5,6	-0,6	1,9
Vándorlási egyenleg, fő	8	30	28	32
Aktív keresők a lakónépességből, %	25,7	29,8	30,5	33,3
Mezőgazdasági aktív keresők, %	19,2	30,57	23,2	31,96
Ipari aktív keresők, %	43,3	36,2	39,5	39,2
Szolgáltatási aktív keresők, %	37,5	33,2	37,3	28,8
Száz lakásra jutó lakosok száma, %	286	273	278	312
Népsűrűség, lakos/m ²	111,8	78,7	99,8	104,6
Érettségivel rendelkezők a 18 évnél idősebb népességből, %	29,4	28,8	25,7	28,0
Felsőfokú végzettségűek a 24 évnél idősebb népességből, %	3,4	3,1	3,3	3,3
Lakástelefon-fővonalak száma 1000 lakosra	166,5	183,9	190,5	139,
Munkanélküliségi ráta, 1992	11,1	16,7	10,7	10,7
Munkanélküliségi ráta, 2002	5,47	7,36	14,19	10,68

5. táblázat. Az új városok néhány fejlettségi mutatója (Forrás: 2002-es népszámlálás, Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás).

KÖVETKEZTETÉSEK

A posztoszocialista átmenet idején a társadalmi-gazdasági-politikai körülmények megváltozásával az urbanizáció is nagy változásokon ment keresztül. A város mint életforma válságba jutott: Romániában a 2002-es népszámlálás idejére a városi népesség aránya visszaesett. 2002 óta azonban felülről irányított mesterséges beavatkozás (városiasítás) eredményeként a városi népesség száma/aránya ismét növekvőben van. Az országos szintű mozgásokkal analóg helyzet áll fenn Maros megyében is, ahol a már említett beavatkozások következtében négy új város jelent meg összesen 3,03 százalékponttal növelve a nem falusi népesség kategóriáját. Az új városok nagyrésze régi település, amely a történelem során regionális központi funkcióval rendelkezett, amely polarizáló erőt a földrajzi helyzet eredményeként is értelmezhetjük.

1. Ha az urbanizáció folyamatáról az utóbbi egynéhány évben (főleg az EU-csatlakozás problémájának napirendre kerülése óta) kialakult és folyamatosan – makro-, közép-, illetve mikroszinten (parlamentari, megyei és települési szinten) – termelt diskurzust tekintjük, azt látjuk, hogy tulajdonképpen maga a városiasítást kitermelő, fenntartó, szabályozó rendszer sem tud mit kezdeni az általa működtetett folyamat végtermékével. A városiasítás és modernizáció folyamata a várossá nyilvánítások szintjén kifulladás, nem kapcsolódik hozzá hosszú távú fejlesztési terv. Sem a központi szerveknek, sem a helyi hatalomnak nincsenek távlati elképzelései az új státusz hasznosíthatóságával kapcsolatban, tehát a várossá nyilvánítás gesztusa ambivalenssé lesz. Egyes esetekben a (valós vagy vélt) pénzszerzési esélyek növekedését, más esetekben viszont

éppen ezek beszűkülését/megszűnését (Nyárádszereda) látja a helyi politikai elit az intézkedések következményének.

2. Bár az Országos Területfejlesztési Terv negyedik, a településhálózatra vonatkozó szekciójában (2001/351. számú törvény) leszögezték a várossá nyilvánítás kritériumait, a vizsgált települések azt igazolják, hogy ezeket nem – vagy legalábbis nem minden esetben – tartották be, tulajdonképpen a fejlesztési terv kritériumait megkerülve a címek adtak bizonyos településeknek városjogot.

3. Ugyanakkor az egyes városok politikai elitjével készített interjúk elemzése azt mutatja, hogy kvantitatív analízis használatával (statisztikai adatok elemzése, gazdasági-társadalmi mutatók vizsgálata) nem kaphatunk a városiasítás minden kérdésére választ, ugyanis a számszerűsített vizsgálatok nem (vagy csak igen szórványosan) engednek betekintést a városiasodást mint felülről nehezen irányítható, de a helyi életstratégiákat, gazdasági-társadalmi mozgásokat erősen meghatározó mentális tényezők (lakosok adaptációs készsége, a városi élet jövőbeni megszervezését biztosító egyéni és kollektív életviteli/élet(tér)szervező forogatókönyvek kidolgozása) működésébe.

4. A települések nagy részén a mezőgazdasági tevékenység ma is fontos szerepet tölt be. A városi életmóddal együtt járó polgárosodás⁸ folyamata nehezen indulhat el, ugyanis a lakosság nem rendelkezik egy ilyen életvitelre vonatkozó tér- és gazdaságszervező életmodellel (jól mutatja ezt Sármás esete, ahol a városi tanács képtelen volt megvalósítani azt a városrendezési tervet, amely a város főterét mentesítette volna a mezőgazdasági gépek, lovas fogatok forgalmától).

5. Az egyes települések városi rangra emelése nem feltétlenül jár együtt a fejlettségbeli növekedéssel, így a településeknek az infrastruktúra, környezetvédelem, szolgáltatások terén még sokat kell fejleszteniük. Az új városok viszont, éppen várossá nyilvánításuk következtében, olyan fontos európai pénzforrásoktól (például SAPARD) estek el, amelyek éppen az elemi településfejlesztés (vízhálózat kiépítése, csatornázás, tájrendezés stb.) anyagi kereteit biztosíthatták volna.

FORRÁSOK

Anuarul Statistic al Județului Mureș, 2003

Direcția de Statistică Mureș: Recensământul populației din 2002 –
<http://www.mures.insse.ro>

Direcția de Statistică Mureș: Fișa Localității

Monitorul Oficial Nr. 2001/373.; 2001/408.; 2003/434.; 2003/740.; 2004/310.; 2004/245.; 2003/382.; 2003/523.; 2004/390.; 2004/373.

www.guv.ro

8. Bár Zoltán Zoltán szerint a kisvárosok mindig a kispolgárság életterei voltak (Zoltán 2002:150–151.), a mi esetünkben e települések vidéki környezetében, paraszti körülményeibe rögzült életmódjának megváltoztatása nem megy egyik napról a másikra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Benedek József 2003: *Amenajarea teritoriului și dezvoltarea regională* [Területrendezés és régiófejlesztés], Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujană

Benedek József 2006: Urban Policies and Urbanization in Transition Romania. *Romanian Revue of Regional Studies*, 2006, II., 1., 51–68.

Ianoș, Ioan–Tălângă, C. 1994: *Orașul și sistemul urban românesc în condițiile economiei de piață* [A román város és városrendszer a piacgazdaságban], București: Academia Română

Kovács Zoltán 2002: Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a postszocialista átmenet idején, *Földrajzi Közlemények*, 2002, 1–4., 57–78.

Salvanu, M.–Keszi-Harmath S. 1980: Város és városiasodás. In *Korunk Évkönyv. Ember, város, környezet*, Kolozsvár: Korunk, 25–40.

Szirmai Viktória 1996: Közép-európai új városok az átmenetben. *Szociológiai Szemle*, 1996, 3–4., <http://www.mtapti.hu.mszt/szemle.mtm>

Zoltán Zoltán 2002: A magyar kisvárosálózat kiteljesedése az 1990-es évtizedben 1., *COMITATUS*, 2002, XII., 11–12., 142–151.

ET

TÁMPONT 2

Horváth István

Az etnikai kategóriák és a klasszifikáció változó logikái – fogalmi rendszerezési kísérlet

Az utóbbi két romániai népszámlálás (főleg az 1992-es) során nemegyszer hisztérikusan vetődött fel a kérdés, hogy miként kezelik a hatóságok az etnikai kategóriákat? Konkrétabban: hová sorolnak be, miként értelmeznek, statisztikailag hogyan csoportosítanak olyan regionális identitásokat, mint a székely, vagy olyan határidentitásokat, mint a csángó. A jelen összefoglaló a népszámláláskor (és nemcsak) használatos kategóriarendszer és klasszifikációs logikák kapcsán felvetődő fogalmak és elméletek koherens felleltározására tesz kísérletet. A tanulmány egy nemsokára megjelenő könyv egy fejezete. A szerző szakterülete a kisebbségzociológia, e-mail címe: ihorvath66@yahoo.com.

Az *etnonim* egy etnikai csoport, identitás megnevezésére szolgáló kategória. Lényeges szerepet játszik a kulturális különbségek felismerésében, felvállalásában, kommunikálásban és elismerésében (Narrol 1964), ugyanis „az egyén a társadalomban ébred a maga valóságosságára, azaz a társadalom által rendelkezésre bocsátott meghatározó kategóriák segítségével ismeri fel a maga azonosságát” (Berger 1966:107). Hogy egy etnikum társadalmilag létezzen, annak az a minimális előfeltétele (legalábbis kognitív szempontból), hogy egy embercsoport egy etnonimet közös és azonos jelentéssel használjon, s ezzel jelölje kulturális énjének legalapvetőbb dimenzióját (Smith 1986, Eriksen 2004). Habár az etnonimnek fontos szerepe van az etnikai csoportok azonosításában, illetve az egyéni és közösségi identitáskezelésben, az etnikai azonosság megragadására szolgáló kategóriarendszerek és az etnokulturális azonosulások közötti viszony messzemenően nem egyértelmű: legalábbis nem annyira, és nem olyan formákban, ahogyan arra a különböző etnikai statisztikákból következtetni lehet.

A problematikus pontok közül mindenekelőtt az *etnonimek pluralizmusát* kell megemlítenünk, azt, hogy a mindennapi életben sokkal több olyan megnevezés van használatban, mint ahány etnikumot a statisztikák regisztrálnak. Ez egyrészt azt jelenti, hogy egyes megnevezések mögött rejlő identitásokat nem tartanak számon különálló etnikumként,¹ másrészt pedig azt, hogy egy adott etnikum megnevezésére több – egymással nem mindig azonos jelentéssel és társadalmi konnotációval rendelkező – etnonim is használatos lehet. Ugyanakkor az egyes megnevezések használata jelentős mértékben függ az adott társadalmi kontextusban részt vevő személyek helyzet-meghatározásától, etnicitásától és társadalmi státusától is (Fishman 1975). Így további problémát jelent a kulturálisan valamelyest hasonló, de eltérő etnonimet használó csoportok kapcsán az *etnonimek között fennálló „logikai” viszonyok ambivalenciája*: nincsenek egyértelmű ismérvei a különböző, kulturális elkülönülést rögzítő kategóriák közötti viszonyok kétséget kizáró rögzítésének. Másképpen fogalmazva, nem minden etnonim esetében eldönthető, hogy

1. Például a „székely” kategória esetében, bár bizonyos viszonyrendszerben etnonimként működik, átfogó konszenzus létezik arra vonatkozóan, hogy a magyar kategória egyik partikuláris esetét képezi

egyértelműen különálló etnikumot jelöl, vagy egy átfogóbb etnikum regionális partikularitásokat megnyilvánító csoportjára vonatkozik.

Mindezek ellenére a statisztikai regisztráció és az erre alapozó feldolgozások (az esetek többségében) egyértelmű, nem pedig képlékeny kategóriákkal dolgoznak. A kategória-használat egyértelműsége azonban nem föltétlenül a regisztrált valóság jellemzője, hanem a statisztikákat készítő reprezentációihoz igazodó politikai döntések következménye. Vagyis a statisztikai regisztráció vagy más hivatalosabb jellegű adatfelvétel során használatos etnikai kategóriarendszerek *megállapításában számos hatalmi döntés és érdek is szerepet játszik.*

AZ ETNIKAI KATEGÓRIARENDSZEREK PLURALIZMUSA

Az első probléma a mindennapi életben használatos etnikai kategóriarendszerek pluralizmusa és változó jelentéstartama kapcsán vetődik fel. A mindennapi életben számos olyan kategóriát használnak, amelyek a különböző kulturális eltérések mentén körvonalazódó identitásokat rögzítik. Ezek mindenike fontosnak tartott csoportkülönbséget rögzít, de nem feltétlenül etnonimként.

A megnevezések között különbséget kell tennünk az exonimák (az etnikum csoporton kívüliek által használt megnevezései) és az autonimák (a csoporttagok által használt csoportjelölő kategória) között. Antropológiai közhelyszámba megy, hogy számos közösség esetében a tagok által használatos autonim és az ember, emberiség nemfogalma egy és ugyanaz (Porschan 1998). Jelentős kérdés marad azonban, hogy miként kezeljük ezeket a kategóriákat. Adott társadalmon belül ugyanis, egy csoportra több megnevezés is használatban lehet – és legtöbb esetben ténylegesen is ez a helyzet –, s a megnevezésekhez és használatukhoz fűződő jelentéstartalmak nagymértékben a konkrét használati kontextustól függenek. Mindez pedig különböző helyzetekben, főként a statisztikai regisztráció során problematikusá teszi az etnikai kategóriák használatát.

Az autonimek és exonimek használata kapcsán felvetődő problémákat remekül illusztrálja a romák/cigányok példája, akik önmaguk megnevezésére nagyon heterogén ismervek alapján választják ki a megfelelő kategóriákat (Liégeois 2002:30–32, 49–54, 87–92). Mindenekelőtt a „cigány” kategória autonimként történő használata problematikus (Courthiade é.n.). Vannak ugyanis olyan nemzetségek/cigánycsoportok (például a kelderashok – üstfoltozók), akik úgy gondolják, egyedül ők jogosultak a „cigány” név viselésére, és nem használnák más nemzetségek esetében ezt megnevezést. Más nemzetségek esetében pontosan fordított a helyzet: habár elfogadják a „cigány” exonim használatát, autonimként irrelevánsnak tűnik számukra – a „cigány” kategóriát mindenekelőtt olyan gyűjtőfogalomnak tartják, amelynek csak a nem cigányok általi használata elfogadott² (Fraser 2002), magukat azonban más néven nevezik meg. Így például a gáborok nemegyszer csak „gáborként” definiálják magukat, ezáltal jelezve eltávolodásukat és elkülönülésüket más cigány nemzetségektől (Tesfay 2005).

A romániai romák más csoportjai kontextusfüggően használják a „cigány” megnevezést, és nem egy esetben más alternatív etnonimek használatát tartják elfogadhatónak. Margret Beisinger, az olténiai láutari-ok (muzikusok) identitásáról írt tanulmányában a cigány kategória jelentéstartalmának pluralizmusát és használatának kontextusfüggőségét elemzi (2001).

2. Azaz nem várják el a gádzsóktól (a nem cigányokra alkalmazott cigány gyűjtőszó), hogy az autonimekre vonatkozó árnyalt tudással rendelkezzenek.

Megállapítása szerint a csoport önmeghatározásában egyaránt használja a „rom” (roma), „țigan” (cigány), „țigan lăutari” (muzikus cigány), de a „român” (román) autonimet is a helyzet függvényében. A román etnikumú személlyel fenntartott viszonyokban például felvállalják a „lăutari” autonimát, de ezt hol a cigány nemzetségként való tartozást, hol a foglalkozást jelölő kategóriaként használják. Más romákhoz viszonyítva a „lăutari” – egy magasabb státusúnak tartott – nemzetséget jelenthet, de bizonyos helyzetekben, a felsőbbrendűség okán, más cigányokhoz képest románként határozzák meg magukat. Ahogyan az egyik idézett interjúalany mondta: „[...] Fajbéli különbségek köztünk (és itt a lăutari cigányokra gondolok) és a románok között nincsenek, de a románok és más cigányok között vannak.”

Ha mindebből kiindulva, most arra gondolunk, hogy a népszámlálási hivatalos statisztika a roma/cigány etnonimákat használta, elgondolkodtat, hogy a különböző, cigányként beazonosított csoportok milyen mértékben voltak hajlandók ezzel a kategóriával azonosulni, s a kategóriák és jelentések pluralizmusában miként határozták meg önmagukat.

PROBLEMATIKUS VISZONYOK A „KATEGÓRIÁK” KÖZÖTT

Az etnikai kategóriák mindennapi használatának a viszonylagosságára, szituacionális és ellentmondónak tűnő jellegére látszólag megoldást jelentenek a különböző tudományos megalapozottságú kategóriarendszerek. A különböző társadalomtudományok jellemző módon arra törekedtek és törekszenek, hogy a különböző etnikai kategóriákat koherens rendszerbe rendezzék, és úgy tűnik, egyértelműek a viszonyok a különböző rendű és rangú, kulturális eltéréseket rögzítő kategóriák között. A szakirodalom legalábbis számos olyan próbálkozást ismer, amely során a különböző etnikai kategóriákat (és az ezekhez kapcsolódó etnikai identitásokat) hierarchikus rendszerbe rendezik, ezáltal próbálva rendet teremteni a plurális etnikai kategóriarendszerek szintjén. A legátfogóbb horizont az ún. *szupraetnikumoké* (szlávok, germánok), ezt követik az *etnikumok* – az egyértelmű kulturális arcéllel és történelmi kontinuitással rendelkező közösségek (a szláv szupraetnikum esetében ilyenek például a lengyelek, szerbek, vagy az oroszok). Beszélnek ezen kívül az ún. *szubetnikumokról* (etnográfiai csoportok), amelyek – habár rendelkeznek kulturális sajátosságokkal és saját etnonimával – úgy értelmezendők, mint egy átfogó etnikum sajátos esetei.³ Ebben a modellben az erdélyi szászok és svábok a német nemfogalom aleseteként értelmezendők. A „sváb” kategória tehát nem tekintendő külön etnonimának, pontosabban szimbolikusan és politikailag nem egyenrangú a német etnonimmal. A különböző romániai népszámlálások, beleértve a legutóbbit is, ilyen logika szerint rendszerezték a különböző etnikai kategóriákat: németnek tekintették mindazokat, akik szásznak, svábnak vallották magukat. A szász, sváb és a német kategória között felállított logikai viszony egyértelműnek tűnik: az, hogy az előbbi kettő a német nemfogalom alesete olyan logikai elrendeződés, amelyet (feltehetőleg) kevés magát szásznak, svábnak vagy németnek valló személy vitatna.

Ám nem minden rokon etnikum megnevezése közötti viszony ilyen egyértelmű. Az egyedi esetek besorolása valamilyen összefoglaló etnikai kategóriába és az általánosabb kategória al eseteként történő elfogadása nem mindig egyértelmű, sőt olykor nyíltan vitatott. És jogosan az,

3. Azaz a viszony az etnikai csoport és az etnikum között olyan, mint a nemfogalom és egy ennek alárendelt, jelentéskörébe tartozó szűkebb körű fajfogalom között. Azaz hasonló például ahhoz, ahogyan a „szék” nemfogalomnak a „hokedli”, a „kisszék”, a „karosszék” vagy a „hintaszék” jelentik a partikuláris eseteit.

hiszen a különböző kategóriák közötti viszonyrendszer nem minden kétséget kizáró és örökre adott, hanem folyamatosan és dinamikusan alakul a hivatalos politikák, szakértői állásfoglalások és etnikai elitek viszonyrendszerén belül (Hirsch 2004). Számos esetben állítható, hogy az etnikai megnevezések tudományosnak beállított hierarchizáló taxonómiája egyértelműen hatalmi logikáknak alárendelt. Ilyen például a pomákok esete.

A „pomák” (Jacobs 2001, Neuburger 2000, Poulton 1993) egy Bulgária területén élő népesség, anyanyelvük szláv dialektus, a standard bolgár nyelv egyik vernakuláris változata. Ám a bolgárok zömétől eltérően a pomákok nem ortodoxok, hanem muzulmánok, s nemcsak a vallásuk által, hanem más kulturális gyakorlatok szintjén is az iszlám (szűkebben a török) kultúrához kötődnek. A pomákok muzulmán hitre a török fennhatóság idején tértek, s a pomák kultúra és kulturális önértelmezés jelentősen eltér a bolgártól, hisz a pomákok számára az iszlámhoz való tartozás az önmeghatározás szempontjából jelentős súllyal bír.

Mivel azonban a többségi bolgárok szerint az áttérés anyagi érdekek miatt történt, a pomákokat hitszegő renegátokként tartják számon: ezért a kommunizmus ideje alatt a bolgár hatóságok nemegyszer erőszakos nyomásnak – deportálásoknak, börtönnek, sőt áldozatokkal járó fegyveres hatósági erőszaknak – tették ki a pomáknak nevezett népességet, azzal a céllal, hogy „visszatérítsék” őket a bolgár identitáshoz.⁴ Habár a kommunizmus bukása után megszűnt a közvetlen hatósági nyomás, a pomák kategóriát máig nem ismerik el külön etnikumként, és a hatósági álláspont (beleértve a népszámlálást is) még mindig muzulmán hitű bolgárokról – a bolgár etnikai kategóriának egy vallásilag differenciált változatáról – beszél.⁵

Romániai viszonylatban (többek között) a rutén etnikai kategória használata vitatott. Közép-Kelet-Európában történetileg kimutatható és jelenleg is létezik olyan népesség, amely kulturális önazonosságának megjelölésére a „rutén” (ruszin, kárpátukrán, kisorosz) kategóriát használja. Nem egyértelmű azonban e kategória viszonya az „ukrán” etnikumhoz (Magocsi 2002, Zelová 1991) – az egyik álláspont szerint a rutének az „ukrán” etnikai kategórián belül értelmezendők kulturális partikularizmust felmutató népcsoportként, az ezzel szembenálló szempont hirdetői szerint azonban a „rutén” az „ukránnal” formálisan ekvivalens etnikai kategória: ugyanolyan szláv etnikum, mint a cseh, lengyel vagy az orosz. Emiatt aztán a 2000-es romániai parlamenti választásokon a romániai rutének parlamenti képviselő mandátumának a jogosságát megkérdőjelezte nem csak a romániai ukránok képviselője, de Ukrajna romániai nagykövete is.⁶ Mindketten azzal érveltek, hogy a rutén nem külön etnikum, hanem kizárólag az ukrán kategórián belül értelmezendő népcsoport.⁷ Ennek ellenére a rutén képviselőt a román képviselőház mandátumába helyezte, implicit módon elismerve a rutént mint önálló szláv etnikumot.

A helyzetet tovább bonyolíthatja az, hogy néhány Suceava megyei falu szláv lakosai „huculként” határozzák meg önmagukat. A hucul és az ukrán kategóriák közötti viszony bizonyos tekin-

4. Ezen intézkedések között a török hangzású pomák személyneveket egy hatósági rendelet nyomán szláv hangzásúakra cserélték – mivel az iszlámban a névválasztásnak is vallási jelentősége van, érthető, hogy feszültséget generált ez a kieroszakolt névcseré.

5. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a kommunizmus bukását követő parlamenti választásokon a pomák népesség zöme a bulgáriai (muzulmán) törökök pártjára szavazott.

6. Lásd a román Képviselőház 2001. február 22-i ülésének jegyzőkönyvét <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=5074&idm=6&idl=1>

7. Az ukrán tiltakozások a történelem iróniájaként is értelmezhetőek, hiszen az ukrán elitnek magának is meg kellett vívniuk csatáikat a cári orosz, majd a szovjet népszámlálást szervezőkkel azért, hogy az ukránt az oroszral szimbolikusan és politikailag egyenértékű kategóriaként regisztrálják.

tetben analóg az előbb leírtakkal: egyesek a huculokat ukrán „törzsként” (népcsoportként) tartják számon, de ez a besorolás nem örvend konszenzusnak. Többek között a Suceava megyei huculok azok, akik követelik, hogy önálló, a ruténokkal és az ukránokkal politikailag és szimbolikusan egyenrangú szláv etnikumként élvezhessék a romániai elismert kisebbségeknek járó jogokat.⁸

A fenti példák is világosan igazolják, mennyire összetett kérdés, hogy mit takarnak egyes statisztikai regisztrációs kategóriák. Nem egy esetben hatalmi viszonyok, esetleg politikai manipuláció eredménye lehet, hogy az etnokulturális elkülönülés változó mértékét és formáit rögzítő kategória hivatalosan elismert, hatalmilag nevesített és megerősített etnikai kategóriaként működtetik-e vagy sem. Tény, hogy minél nagyobb az a népesség, amely alternatív etnonimmal értelmezi önmagát, annál inkább megkérdőjelezi a domináns kategóriarendszer érvényességét (Berger-Luckmann 1999:126).

HATALMI TECHNIKÁK ÉS ETNIKAI KATEGÓRIÁK

A fentebbiekből is látható, hogy a mindennapi életben összetett és nem egyértelműen elrendezett kategóriarendszerre alapozva regisztráljuk és kommunikáljuk a kulturális pluralizmust, s a tudomány legfeljebb regisztrálhatja a mindennapi élet szintjén használatos kategóriák sokszínűségét és helyzetfüggő használatát. Az azonban végső soron hatalmi, politikai kérdés marad, hogy mely kategóriákat ismerik el különálló, politikailag is legitimnek tartott – esetleg sajátos politikai és más jellegű jogosítványokkal rendelkező – közösségként. Tehát a népszámlálást olyan összeírásként kell értelmeznünk, amelynek keretében a regisztrálandó kategóriák, illetve a különböző kategóriák közötti (logikai alá- és fölérendeltségi) viszonyok a hatalom által meghatározottak. Természetesen nemcsak a népszámlálás, hanem maga a kulturális különbségeket rögzítő, megjelenítő kategóriarendszer általában is a hatalmi viszonyoknak alárendelt – ennek jegyében beszél a szakirodalom a *kulturális különbségek reprezentációinak politikáiról* (Urla 1993). Az a kategóriarendszer ugyanis, amelyre alapozva a valóságot statisztikailag rögzíti, nem természetesen és magától értetődően adott, hanem hatalmi döntések, manipulációk (Kreager 2004), illetve szimbolikus hatalmi küzdelmek (Hirsch 2004) eredménye.

A népszámláláskor (vagy általában hivatalos célokra) használatos kategóriarendszer efféle meghatározottságát figyelembe véve értelmezendő az a kijelentés, hogy a népszámlálás bizonyos értelemben teremti azt a valóságot, amelyet regisztrál. Ennek kapcsán az 1992-es romániai népszámlálás magyar fogadtatása idézhető fel. Abban a periódusban számos román nacionalista politikus hangoztatta, hogy a székelyek a magyartól elkülönülő etnikumot (nemzetiséget) képeznek, esetleg elmagyarosított románok. Az, hogy a népszámlálási regisztrációs lapon külön kódolták a „székely” kategóriát, ebben a kontextusban számos médiaspekulációra adott alkalmat. Mindenekelőtt azt feltételezte, hogy a román hatóságok a feldolgozás során vagy külön etnikumként ismerik el a székelyeket, vagy a posztkodolás során a „más nemzetiségekhez” sorolják őket, így csökkentve a magyarok számát. (Varga E. 1998:220–239.)

A kategóriák hatalmi, politikai meghatározottságának klasszikus szakirodalmi esetei a gyarmatbirodalmak hivatalos etnikai kategóriarendszerei, ahol nemegyszer önkényesen, politikai

8. Forrás: Festivalul „Huțulilor” de la Lucina – „O dovadă, că huțulii nu sînt ucraïneni sau ruteni”. Monitorul de Suceava, 4. aprilie 2005.

érdekeknek alárendelten döntötték el, mely kategóriák jelölnek egyértelműen elkülönülő etnikumokat, és melyeket minősítenek szubetnikumnak, egy etnikum partikuláris csoportjának (Anderson 1991:164–170., Pels 1997), sőt, nemegyszer új kategóriákat találtak ki, vagy kulturálisan nagyon is eltérő csoportokat soroltak be egy kategória alá. Ez a formális besorolás aztán önmagát beteljesítő osztályozásként teljesen új azonosulásokat, identitásokat eredményezett. Ilyen értelemben beszél Jean Loup Anselme a koloniális rendszer valóságot teremtő ún. *performatív etnikai kategóriáiról*: olyan etnonimekről, amelyeket közigazgatási vagy más rációk mentén találtak ki, és habár kulturálisan viszonylag heterogén populációkat jelöltek általuk, az, hogy a gyarmati hatalom egy kategória alá sorolta őket, sajátos identitások körvonalazódást eredményezett (2002). A kitalált, hatalmilag bevezetett performatív etnikai kategóriákra jó példa a „jugoszláv” mint etnikai kategória használata a volt szocialista Jugoszláviában szervezett censusok során. Kezdetben a vegyes házasságokból származókat sorolták ebbe a kategóriába, de idővel jól meghatározott és azonos etnikai identitással rendelkező szülők (főleg városi liberális értelmiségiek) gyerekei is azonosultak ezzel, így 20 év alatt a jugoszláv identitást felvállalók részaránya az össznépességben jelentősen megnövekedett: az 1961-es 1,7%-ról az 1981-ben regisztrált 5,4%-ra (Botev 1994).

Az etnikai kategóriák politikai manipulációjának másik látványos esete a volt Szovjetunió népszámlálási során használt kategóriarendszer módosulása: a regisztrált (hivatalosan elismert) etnikai (nemzetiségi) kategóriák számának dinamikája önmagában is szemléletes:

Népszámlálás éve	Az etnikai/nemzetiségi kategóriák száma
1927	172
1937	106
1940	59
1959	126
1970	122
1979	123
1989	128

1. táblázat. Az etnikai kategóriák számának változása az 1927–1989 között megszervezett népszámlálásokon (Hirsch 1997, Simonsen 1999 alapján).

Egyértelmű, hogy az, hogy 1927-ben 172 kategóriát használtak, míg az 1940-ben csupán 59-et nem a felgyorsuló asszimilációs folyamatoknak, hanem a megváltozott kisebbségpolitikai irányvonalnak tudható be. Az 1927-ben regisztrált nagyszámú nemzetiség még a szovjet impérium azon törekvését tükrözte, hogy vonzóvá tegye magát az általa uralt terület nagyon heterogén kultúrájú népessége számára. A külön etnikumként való számbavételnek ugyanis nemcsak statisztikai, hanem adminisztratív és politikai következményei is voltak: a hivatalos elismerés az adott népcsoport elitje számára – sajátos területi formában is megnyilvánuló – politikai autonómiát (hatalmi, közigazgatási és anyagi erőforrások fölötti rendelkezést) biztosított. A harmincas évek elejétől azonban megváltozott a politikai célkitűzés – már nem a kulturálisan differenciált népesség meggyőzése, hanem közigazgatási rációk vezérelték. A szovjet birodalom területi át-szervezésének e folyamatában mindenekelőtt a gazdaságilag életképes tagköztársaságok kialakí-

tását tűzték ki célul. De mivel nem mondhattak le arról, hogy a tagköztársaságokat nemzetiségi alapon alakítsák ki, a regisztrált nemzetiségek számát csökkentették, így próbálván megelőzni az autonómiaigények miatti területi, közigazgatási fragmentációt (Hirsch 1997, 2004).

Habár mindenekelőtt az államok alakítják (ki) az etnikai kategóriarendszereket, meg kell említenünk a szupranacionális, nemzetközi szereplők fellépését is. E tekintetben elsősorban az Európa Tanácsnak a kilencvenes évek második felétől kifejtett tevékenysége emelendő ki. A szervezet ugyanis több olyan ajánlást is megfogalmazott, amelyek a különböző vitatott identitású, többnyire hivatalosan el nem ismert kisebbségek védelmét, elismerésének fontosságára hívták fel az államok figyelmét – s ezáltal implicite e kategóriák más, politikailag elismert etnikai kategóriákkal egyenértékű használatát és kezelését javasolta. Ilyen ajánlást fogalmaztak meg az uráli kisebbségi kultúrák védelme és elismerése érdekében (1998/1171-es ajánlás) az orosz állam felé, az aromán kisebbség kapcsán (1997/1333-as ajánlás) több balkáni állam felé, de Romániát is felszólították a csángó kultúra védelmére (2001/1521-es ajánlás).

AZ ETNIKAI KATEGÓRIÁK LÁTSZÓLAGOS RENDJE

Mindenekelőtt (de nem kizárólag) a tradicionális közösségek azok, amelyek árnyalt és bizonyos értelemben képlékeny, helyzetfüggő kategóriarendszereket használnak a kulturális elkülönülések rögzítésére és kommunikálására. Mivel a kategóriarendszerek a szociokulturális univerzumról alkotott kép lényeges elemei, fontos témái a kutatásnak (Porschan 1998) – amely rávilágít arra, hogy e besorolások sokszor (legalábbis látszólag) az ellentmondásig elmenően árnyaltak,⁹ logikailag pedig sokkal kevésbé rendezettek, mint azok a kategóriák, amelyekkel a modern statisztikai képzelőerő dolgozik. A tudományos jellegű rendszerezések egyértelműen elhatárolt, hierarchikusan jól elrendezett kategóriarendszert alkotnak: az etnicitást nem konstrukcióként, hanem a kor vagy a nem objektivitásához hasonlóan tárgyilagos és egyértelmű jellemzőként értelmezik (Kreager 2004). Mindezt teszik annak ellenére, hogy a kategóriák statisztikailag feltételezett koherenciája és hierarchiája nem mindig felel meg a mindennapi élet használatának, sőt, nemegyszer ennek tagadásaképpen fogalmazódik meg. Egy tudományosnak tetsző, statisztikai regisztrációra használt kategóriarendszer mindig hatalmi alapú kultúr- és identitáspolitikai célkitűzés, ugyanakkor egzakt és vitathatatlan tudományosság eredménye is. Hiszen a statisztikák – főleg az etnikai regisztrációra vonatkozó statisztikák – legalább annyira a megismerés, mint a hatalomgyakorlás eszközei (Urla 1993).

Ebben a kontextusban többség-kisebbség viszonyának sarkalatos pontja és alapvető feszültségforrása a kulturális pluralizmus leírására használt hivatalos szemantika alkuja. Egyes etnikumok ugyanis annyiban válhatnak legitim politikai partnerré vagy különböző jogok gyakorlására (anyanyelvi oktatás, kultúrpolitikai támogatások stb.) elhivatott jogalannyá – azaz annyiban „léteznek” –, amennyiben törvények nevesítik őket, amennyiben megjelennek a hivatalos statisztikákban. Számos esetben az elismerés első mozzanata az etnonim más etnikai megnevezésekkel (szimbolikusan és politikailag) egyenértékű használata népszámláláskor. Így az etnikai kategóriák rendszerét, legalábbis történetileg, a többségi ellenőrzés és a kisebbségi csoportok

9. Romániai viszonylatban lásd például Péter Lászlónak (2005) a romák, illetve Simon Boglárkának (2005) a csángók kategóriaahasználatáról írt tanulmányát.

emancipációs törekvései között fennálló feszült viszony dinamikájának eredményének (is) tekinthetjük (Bonnett–Carrington 2000).

KLASSZIFIKÁCIÓS LOGIKÁK ÉS GYAKORLATOK

Az etnikai besorolás az egyének és az etnonimek közötti megfeleltetési logikák és gyakorlatok összességét jelenti. Különbséget teszünk az önbesorolás (*autoidentifikáció*) és a mások általi besorolás (*heteroidentifikáció*) között. Miként a kategóriahasználatnak, a klasszifikációs gyakorlatoknak is számos problematikus vonzata van. Az azonos etnonimet felvállaló személyek például radikálisan eltérő alapon dönthetnek úgy, hogy egyazon kategóriához tartozónak vallják magukat vagy két, a külső szemlélő kinézetük, ruházatuk, a társadalmi környezetük alapján együvé sorolható személy azonosulhat teljesen más etnikai kategóriákkal.¹⁰ Az ilyen klasszifikációs gyakorlatok és logikák képezik a következő fejezetek tárgyát.

ELTÉRŐ KLASSZIFIKÁCIÓS LOGIKÁK

Benedict Anderson szerint a modern statisztikai képzelet egyik meghatározó jellemzője, hogy az alanyok kulturális identitása pontosan leírható egyetlen etnikai kategóriával (1991:166). Vagyis az etnikai azonosulás *kölcsönösen kizáró (diszjunktív)* logika szerint működik: az egyének vagy az egyik, vagy a másik kategóriával azonosulnak, átmenetek, árnyalatok nem lehetségesek. Ez az azonosulási logika mindenekelőtt a nemzetállami tradícióhoz kapcsolódik, amely egyrészt normatív módon meghatározta a különböző, legitim identitásformákat, másrészt kizárólagos és egyértelmű azonosulást várt el minden egyéntől a lehetséges és legitim identitásokon belül. Az 1950-es évektől azonban egyre hangsúlyosabb az az álláspont, mely szerint a diszjunktív logika mellett léteznek *additív (hierarchikus)* klasszifikációs logikák is, melyek szerint az egyén több etnikai kategóriára alapozva írja le a kulturális önazonosságát (Porschan 1998) – is-is viszonyra alapozva megengedik az esetleges többes identitás létezését (Elwert 1997).¹¹

Habár a legtöbb census a diszjunktív logika szerint próbálja megragadni az identitást, vannak már olyan népszámszámolások, amelyek az additív logikát használták a népesség identitásának regisztrációjára. Ilyen volt például a 2001-es magyarországi népszámlálás, amely a többes kötődést több dimenzióban, additíven próbálta megragadni: a négy, identitást rögzítő kérdésre nemcsak három-három nemzetiségi kategóriát is megengedett válaszként (Tóth–Vékás 2005).

PLURÁLIS BESOROLÁSI GONDOLATMENETEK

Az, hogy valaki egy adott etnikummal azonosul vagy adott etnikumhoz tartozóként tartják számon, egyszerre több gondolatmenet mentén is eldőlhet – egyesek számára a kulturális gyakorlat a mérvadó, mások számára a származás. Valakit azért tarthatunk például magyarként számon,

10. Például az egyik a származását, mondjuk az apja etnikumát tekinti lényegesnek, és románnak vallja magát, a másik viszont a mindennapos kommunikáció során használt nyelv alapján magyarnak tekinti magát.

11. Lásd például az Egyesült Államokban viszonylag elterjedt kötőjeles (lengyel–magyar–amerikai) identitásokat.

mert anyanyelvi szinten beszél magyarul, ám másvalaki, nyelvismeret hiányában, a szülei etnikai hovatartozása alapján is vállalhatja magyarságát. Habár a származás és a kulturális teljesítmény meghatározó ismérvek, az etnikai azonosulás/azonosítás nem korlátozik e két aspektusra, hanem, amint az az alábbi felsorolásból is kitűnik, számos más jellemző alapján történhet.

Ismérv	Leírás	Azonosulás – autoidentifikáció	Besorolás – heteroidentifikáció
Származás	A szülők (nagyszülők) nemzetisége alapján	<i>Apám után magyar vagyok, és annak vallom magam.</i>	<i>Nem érdekel, minék tartja magát, de a nagyapja cigány volt.</i>
Kulturális készségek	Az etnicitás szempontjából lényegesnek tartott kulturális készségek alapján	<i>Anyám, apám székely volt, de én egy kukkot sem tudok magyarul ... románnak vallottam magam.</i>	<i>Olyan szépen beszél magyarul, lehetetlen, hogy ne legyen benne valami magyar vér.</i>
Szimbolikus gyakorlatok	Meghatározó szimbolikus események, folyamatok, intézményes kötődések alapján	<i>Magyar templomban kereszteltek, magyar iskolába jártam, tehát magyar vagyok.</i>	<i>Ott látni minden március 15-én, a magyar ünneplők között, gondolom, magyar.</i>
Formális besorolás	Formális, jogi, adminisztratív státus alapján	<i>Dédnagyapám Erdélyből települt át Amerikába. Erdély Románia része, valószínű hogy ő is (tehát én is) román lehet(ek).</i>	
Fizikai vagy kulturális láthatóság	Fizikai, antropológiai vagy más kulturálisan látható jegyek (például ruházat) alapján	<i>Olyan apró fekete ember, kiálló keleti pofacsontokkal, hegyes székelyes bajusszal.</i>	
Társadalmi láthatóság	Etnikumra jellemzőnek tartott szociális helyzet alapján	<i>Aki egyszer a cigánysorra került, már nehezen adja el magát magyarnak.</i>	

2. táblázat. Az etnikai besorolások mátrixa.

Amint a 2. táblázatból is kitűnik, a felmenők etnikai hovatartozása, az egyén *származása* egyike az etnikai besorolás legmeghatározóbb ismérveinek. Az etnicitás primordialista szemléletének megfelelően az egyén etnokulturális identitása biológiailag öröklődik, ezért a vérszerintiség metaforája nagyon gyakran előforduló besorolási ismérv. Odáig elmenően, hogy a egyes felmenőkkel rendelkező személyek etnikai identitását számos esetben a keveredés mértéke alapján döntenek el („Nagyapám román volt, de mind a három másik nagyszülőm magyar, tehát én 75%-ban magyar vagyok és 25%-ban román”). A származási elv nemcsak a köztudatban, hanem az identitás jogi, hatósági meghatározásának stratégiaként is működik – legismertebb példája talán az 1935-ben elfogadott náci zsidótörvény, amelynek ötödik paragrafusában értelmében a jelenlegi identitásvállalásától függetlenül zsidónak minősült „az, aki legalább három teljesen zsidó fajú nagyszülőttől származik.”¹²

12. Forrás: <http://www.freepress-freespeech.com/holhome/kiscikk1/ntorv.htm>

<i>Identitáskritériumok</i>	<i>A „részben” vagy „teljesen” egyetért válaszok aránya</i>	
	<i>Magyarok</i>	<i>Románok</i>
Élete nagy részében magyarok/románok között éljen	44	62
Magyar/román állampolgár legyen	18	77
Magyarországon/Romániában szülessen	9	77
Anyanyelve magyar/román legyen	93	85
Magyar/román szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	82	69
Önmagát magyarnak/románnak tartsa	96	92
Legalább egyik szülője magyar/román legyen	86	79
Érezze magáénak a magyar/román kultúrát	94	87
Tisztelje a magyar/román nemzeti zászlót	85	88

3. táblázat. Mennyire ért egyet a következő állításokkal? Ahhoz, hogy valaki magyarnak/románnak számítson, az kell, hogy... (Forrás: Veres 2000:61)

A *kulturális készségekre* való hivatkozás az etnicitás meghatározások további lényeges eleme lehet. A fentebbiekből is kitűnik, hogy a romániai magyar népesség önmeghatározásának lényeges eleme a magyar anyanyelvűség, a magyar kultúrával való látható azonosulás (vesd össze Culic és mtsai. 2000, Culic 2001, Veres 2005a–b). Habár eltérő mértékben, de a magyarság- és általában a Kárpát-medencei népek etnicitásdefinícióinak is lényeges eleme az adott etnikumra jellemző nyelv ismerete és használata, valamint az adott nyelvvel való azonosulás (Csepeli és mtsai. 2002).

Az etnikai hovatartozás és bizonyos kulturális készségek összekapcsolása olyan normaként működhet, amelyet adott közösségeken belül érvényesítenek, illetve az egyének interiorizálnak: ennek tudható be például az, hogy a magyar nyelvet törve, esetleg egyáltalán nem beszélő, magyar szülőktől származó személy románnak vallja magát. A kulturális, pontosabban a nyelvi teljesítmény alapján történő besorolás ugyanolyan relatív és problematikus, mint az etnikai azonosítás általában. Az anyanyelv fogalma ugyanis – amelyről azt feltételezhetnénk, hogy objektíven ragadja meg az egyén nyelvi készségeit – számos logika szerint közelíthető meg. Amint az alábbi táblázatból is látható, annak, hogy valaki az ismert és beszélt nyelvek közül melyiket jelöli meg anyanyelvének, legalább öt eltérő kritériuma lehet.

<i>Ismérv</i>	<i>Meghatározás</i>
1. Származás	Az elsőként megtanult nyelv.
2. Azonosulás	
2. 1. Belső	A nyelv, amellyel a beszélő azonosul.
2. 2. Külső	A nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként azonosítják.
3. A nyelvtudás foka	A legjobban ismert nyelv.
4. Funkció	A legtöbbet használt nyelv.

4. táblázat. Az anyanyelv meghatározásának kritériumai. (Forrás Skutnabb-Kangas 1997:13)

Bizonyos kontextusokban a különböző *szimbolikus gyakorlatok* etnikai önmeghatározásban játszott szerepe is felértékelődhet: az etnikai (ön)besorolás szempontjából fontos lehet az adott társadalmi közeg etnicitással kapcsolatos szimbolikus gyakorlatainak rendszere, a különböző csoportok újonnan kitalált, felélesztett, újrakombinált és átdolgozott tradíciói (vesd össze Niedermüller 1999). Sok esetben a vegyes házasságból származó gyermekek etnikai meghatározása szempontjából lényeges, hogy milyen felekezet tagjává válnak, milyen templomban keresztelik meg őket, hiszen a felekezet és az etnikai hovatartozás – legalábbis Erdélyben – jelentős mértékben összekapcsolódik, továbbá a keresztség szimbolikus jelentőségű esemény, amely meghatározó a kulturális önazonosság szempontjából.

A formálisan behatárolt *közigazgatási terek* (mint amilyenek az államok) nem pusztán a társadalmi létezés funkcionális, szervezési intézményrendszereként, hanem (számos esetben) azonosulási keretként, akár az etnikai auto- és heteroidentifikációk hivatkozási kereteiként működhetnek. Jól illusztrálja ezt Hargita megye mint viszonylag új (alig négy évtizedes) közigazgatási egység, amely úgy jött létre, hogy a kommunista rendszer több évszázadok óta különálló történeti közigazgatási formát olvasztott egybe, úgy, hogy kitalált egy merőben új keretet, amelyet (sic!) a Hargita hegyvonulat egyesít. Ennek ellenére rövid idő alatt kialakították a „hargitaiság” azonosulás- és jelentésvilágát, ezáltal kínálva fel az új közigazgatási keretet mint sajátos, (ha nem is etnikai, de) regionális identifikációs térséget (Bíró–Bodó 1998).

A közigazgatási egység mint formális etnikai azonosulási/azonosítási keret mindenekelőtt az állam szintjén működik. Alapja a nemzetállami logika, amely az országokat egy adott etnikumot szervező, a domináns etnikum által uralt komplex területi szervezeti egységként jeleníti meg – így Németország a németek, Olaszország az olaszok, Lengyelország pedig a lengyelek országaként reprezentálódik. Ez a logika magyarázhatja (legalábbis egyes esetekben) azt, hogy miért „románozzák le” a magyarországi magyarok az határon túlról érkező, csak magyarul beszélő és magukat magyarnak valló személyeket (lásd Fox 2005). Valószínűsíthető, hogy a magyarországi magyarok egy része az identitást a formális besorolásnak megfelelően határozza meg – e szerint pedig Románia a románok országának minősül –, semmint az interakcióban megnyilvánuló egyértelmű nyelvi és kulturális készségek alapján.

További besorolási kritérium a *láthatóság*, amely lehet fenotipikus, kulturális vagy szociális. A fenotipikus láthatóság a fizikai jegyek (bőrszín, magasság, arcberendezkedés stb.) összessége, amelyet a köztudat egy adott etnikai csoporttal asszociál.¹³ A kulturális láthatóság az egyének nyilvános megjelenését meghatározó kulturális megnyilvánulás, amely az adott etnikai csoportra jellemző – vagy a köztudat ekként tartja számon – és több kommunikációs csatornán keresztül is megnyilvánul: kezdve a sajátos testtartástól az emblematisz hajviseletig, ruházkodásig (például népviselet) vagy éppen testátalakításokig.¹⁴ Természetesen a kulturális láthatóságnak nincsenek mindig extrém formái, általában a ruházkodás az, ami a valószínűsíthető etnikai hovatartozásra irányítja a figyelmet – lásd a maros megyei kalapos gáborok öltözködési szoká-

13. Megemlítendő, hogy a *látható kisebbség* fogalma nem maradt a társadalomtudományok terminus technikusa, hanem belekerült a különböző kisebbségpolitikai szótárába is. Kanadában például – kerülve a faj fogalmát – a népszámlálás, illetve a diszkriminációt visszaszorító közpolitikai intézkedések a fizikai jelek alapján azonosítható kisebbségekről beszélnek (Hodges–Aeberhard 1997).

14. A testátalakítás egyik jellegzetes esete a Thaiföldön élő padaung csoport nőtagjainak sajátos és összetéveszthetetlenül egyedi díszítése, a már kislánykoruk óta a nyakuk köré tekert rézspirál, amely hihetetlenül megnyújtja a nyakukat.

sainak központi szerepét identitásuk megjelenítésében és kommunikálásában (Tesfay 2005). A szociális láthatóság esetében a társadalmi helyzet a mérvadó. A lakóhelyileg szegregált, extrém szegénységben élőket (a származástól és fenotipikus jegyeiktől függetlenül) nagyobb valószínűséggel tekintik romának, mint azokat, akik fizikai jellemzőik alapján „romának” minősülnek, de anyagi-társadalmi helyzetük megfelel a stabil középosztálybeli sztenderdnek – mutat rá érzékletesen Péter László (2005).

AZ ÖNBESOROLÁS ÉS A HATALMI HETEROIDENTIFIKÁCIÓ

Láthattuk, hogy a különböző társadalmi szereplők a hatalmilag meghatározott etnikai kategóriarendszer segítségével próbálják – többnyire szándékaikkal és politikai célkitűzéseikkel összhangban – rendszerezni az uralmuk alatt levő szocio-kulturális univerzumot (Eriksen 1993:60–62). A kategóriák hatalmi manipulációját nemegyszer kiegészítik az állam és más hatalmi tényezők által érvényesített, szabályozott *előírt besorolási logikák*: az olyan azonosítási gyakorlatok, amelyek során a különböző hatalmi tényezők az általuk érvényesnek tartott besorolási logikákat érvényesítik és irrelevánsnak tekintik a besorolt személyek vagy csoportok ön-meghatározását. Ezekkel ellentétben az *identitásválasztás szabadsága*, amely az egyének etnikai identitás megállapításakor kizárólag az autoidentifikációra alapoz – egyedül az egyént tartja jogos instanciának annak eldöntésében, hogy milyen etnikai kategóriába tartozik és nem firtatja, hogy milyen ismérvek alapján dönt. Az identitásválasztás szabadsága a modern államokban a liberális minimumhoz tartozik, jelentős emberjogi sértésnek minősül, ha – valamilyen objektív ismérv vagy előre meghatározott logika alapján – hatóságilag írják elő az identitás meghatározásának módját.

Ennek ellenére a bizonytalan államiságú vagy a nemzetépítési folyamatok kezdetén levő rendszerek esetében előfordul, hogy a hatóságok veszik át ezt a jogot, miként a két világháború közötti Jugoszlávia népszámlálási gyakorlatban. Az új délszláv államnak ugyanis nem csak nagyon eltérő adminisztratív hagyományokkal rendelkező térségeket kellett új állami keretbe integrálnia, hanem a szláv nyelv egyazon dialektusát beszélő, de eltérő vallású és más-más történeti tapasztalatokkal rendelkező népességben kellett valamilyen közös nemzeti identitást kialakítania. Ezért az 1918–1941 közötti népszámlálások csak az egyének anyanyelvét és felekezeti hovatartozását regisztrálták, és minden délszláv népcsoporthoz (horvát, szlovén, szerb stb.) tartozó személyt jugoszlávként jegyezték be (Canapa 1985). Hasonlóképpen a két világháború közötti Romániában és Csehszlovákiában is nem egyszer előfordult, hogy a hatóság felülvizsgálta az egyének etnikai önbesorolását – a hovatartozást a tényleges vagy feltehető származás alapján döntötték el névelemzés vagy a felekezeti hovatartozás függvényében. Mindennek a hatása túlmutatott az egyszerű statisztikai manipuláción, hiszen nemegyszer identitásváltást célzó intézkedések is követték: felekezetváltást vagy a gyermekek kötelező román, illetve szlovák nyelvű iskoláztatását stb. írtak elő azok számára, akiket a fenti ismérvek szerint elmagyarosított románnak vagy szlováknak minősítettek (László 1993, Oláh 1998).

FELHASZNÁLT IRODALOM

— 2005: Festivalul „Huțulilor” de la Lucina – „O dovadă, că huțulii nu sînt ucraineni sau ruteni” [Huculok fesztiválja Lucinán – bizonyíték arra, hogy a huculok nem ukránok vagy rutének]. *Monitorul de Suceava*, 2005. április 4.

Anderson, Benedict 1991: *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso

Anselme, Jean-Loup 2002: Etnicitate și identitate în Africa [Etnicitás és identitás Afrikában]. In Serge Cordelier-Élisabeth Poisson (ed.): *Națiuni și naționalisme [Nemzetek és nacionalizmusok]*, București: Corint, 75–80.

Beissinger, Margaret H. 2001: Occupation and ethnicity: Constructing Identity among Professional (Gypsy) Musicians in Romania. *Slavic Review*, 2001, 60, 1, 24–49.

Berger, Peter L. 1966: Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge. *European Journal of Sociology*, 1966, 7, 105–115.

Berger, Peter L.–Luckmann, Thomas 1999: *Construirea socială a realității [A valóság társadalmi felépítése]*, București: Univers

Bíró, A. Zoltán–Bodó Julianna 1998: A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. In Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*, Csíkszereda: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

Bonnett, Alastair–Carrington, Bruce 2000: Fitting into categories or falling between them? Rethinking ethnic monitoring. *British Journal of Sociology of Education*, 2000, 21, 485–498.

Botev, Nicolai 1994: Where East Meets West: Ethnic Inter-marriage in the Former Yugoslavia 1962 to 1989. *American Sociological Review*, 1994, 58, 461–480.

Canapa, Marie-Paule 1985: Le politique de l'état Socialiste Yougoslavie (du Parti Communiste de Yougoslavie P. C. Y.–L. C. Y.) envers les critères de l'identité nationale au travers des recensements de la population. In Tordai Zádor (ed.): *Paysans et Nations d'Europe centrale & balkanique*, h.n.: Maisonneuve–Larose.

Courthiade, Marcel é.n: Rromani Csoportok (groups) http://www.dromedu-forum.org/fileet/Rromani_Csoportok.pdf

Culic, Irina 2001: Nationhood and Identity: Romanians and Hungarians in Transylvania. In Trencsényi Balázs et al. (eds.): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapest–Iași: Régio Books–Polirom, 227–248.

Culic, Irina–Horváth István–Raț Cristina 2000: Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în „Etnobarometru” [Az interetnikus viszonyok román modellje az „Etnobarométer” tükrében]. In Nastasă Lucian–Salat Levente (ed.): *Relațiile interetnice în România postcomunistă [Interetnikus viszonyok a posztkommunista Romániában]*, Cluj: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 253–344.

Csepeli György–Székelyi Mária–Örkény Antal 2002: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*, Budapest: Balassi

Elwert, George 1997: Switching of We-group Identities: the Alevis as a Case Among Many Others. In Ktiszta Kehl-Bodrogi et al. (eds.): *Syncretistic Religious Communities in the Near-East*, h.n.: Brill, 65–86.

Eriksen, Thomas H. 1993: *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, London: Pluto Press

Eriksen, Thomas H. 2004: Place, kinship and the case for non-ethnic nations. *Nations and Nationalism*, 2004, 10, 49–62.

Fishman, Joshua A. 1975. Az „eticitás” és a nyelvi tudatosság változatai. In Pap Mária–Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, Budapest: Gondolat, 321–334.

Fox, Jon 2005: Vándorló nemzet(i) – identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*, Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

Fraser, Angus 2002: *A cigányok*, Budapest: Osiris

Hirsch, Francine 1997: The Soviet Union as a work-in-progress: ethnographers and the category of nationality in the 1926, 1937, 1939 Censuses. *Slavic Review*, 1997, 56, 251–278.

Hirsch, Francine 2004: Towards a Soviet Order of Things: The 1926 Census and the Making of the Soviet Union. In Simon Szreter–Hania Sholkamy–A. Dharmalingam (eds.): *Categories and Contexts: Anthropological and Historical Studies in Critical Demography*, Oxford: Oxford University Press, 126–147.

Hodges, Jane–Aeberhard, Carl Raskin (eds.) 1997: *Affirmative Action in the Employment of Ethnic Minorities & Persons With Disabilities*, Geneva: International Labour Office.

Jacobs, Shane 2001: A History of Oppression. The plight of the Bulgarian Pomaks. *Central Europe Review*, 2001, 3, 19, <http://www.ce-review.org/01/19/jacobs19.html>.

Kreager, Philip 2004: Objectifying Demographic Identities. In Simon Szreter–Hania Sholkamy–A. Dharmalingam (eds.): *Categories and Contexts: Anthropological and Historical Studies in Critical Demography*, Oxford: Oxford University Press, 33–54.

László László 1993: Az erdélyi és a szlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. *Korunk* 1993, 10, 117–122.

Liégeois, Jean Pierre 2002: *Romák, cigányok, utazók*, Budapest: PONT Kiadó

Magocsi, Paul Robert 2002: *The Roots of Ukrainian Nationalism*, Toronto: University of Toronto Press

Narrol, Raoul 1964: On ethnic unit classification. *Current Anthropology*, 1964, 4, 283–320.

Neuburger, Mary 2000: Pomak borderlands: Muslims on the edge of nations. *Nationalities Papers*, 2000, 28, 181–198.

Niedermüller Péter 1999: Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban. *Replika*, 1999, 38, 105–121.

Oláh, Sándor 1998: Románok asszimilációja a Székelyföldön (Esettanulmány). *Régió*, 1998, 2, 64–83.

Pels, Peter 1997: The Anthropology of Colonialism: Culture, History, and the Emergence of Western Governmentality. *Annual Review of Anthropology*, 1997, 26, 163–183.

Péter, László 2005: „Romák, szegények, senkik vagyunk”. Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról. *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2005, 1, 25–49.

Porschan, Frank 1998: „We are all Kmhmu, just the same”: ethnonyms, ethnic identities, and ethnic groups. *American Ethnologist*, 1998, 24, 91–113.

Poulton, Hugh 1993: *The Balkans. Minorities and States in Conflict*, London: Minority Rights Publications.

Simon, Boglárka 2005: Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben. *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2005, 1, 9–28.

Simonsen, Sven Gunnar 1999: Inheriting the Soviet Policy Toolbox: Russia's Dilemma over Ascriptive Nationality. *Europe-Asia Studies*, 1999, 51, 1069–1087.

Skutnabb-Kangas, Tove 1997: Nyelv, oktatás és a kisebbségek. In *Teleki László Alapítvány: Kisebbségi Adattár*

Smith, Anthony D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations*, London: Blackwell

Tesfay Sába 2005: Gábor viselet az identitás tükrében. In Csomán Gábor (szerk.): *A XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Társadalomtudományi Szekciójának díjazott dolgozatai (on-line kötet)*, Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem

Tóth Ágnes–Vékás János 2005: Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálás vagy a keresztkötődések erősödése? In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*, Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Urla, Jacqueline 1993: Cultural politics in an age of statistics: numbers, nations and the making of Basque identity. *American Ethnologist*, 1993, 20, 818–843.

Varga E. Árpád 1998: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest: Püski

Veres Valér 2000: Az erdélyi magyarok és a románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében. *Szociológiai Szemle*, 2000, 4, 57–86.

Veres Valér 2005a: Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000). *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2005, 1, 71–98.

Veres Valér 2005b: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest: Akadémiai

<http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=5074&idm=6&idl=1>

<http://www.freepress-freespeech.com/holhome/kiscikk1/ntorv.htm>

Zelová, Alena 1991: A nemzeti kisebbségek identitása Szlovákiában. *Régi*, 1991, 1, 57–65.

ET

MEZŐNY 3

Kolozsvár változó terei – kerekasztal-beszélgetés

Eszövegrészlet a 2006. november 9-i Szociológia Nyílt Est keretében megszervezett kerekasztal-beszélgetés átirat változata. A beszélgetés témáját Kolozsvár térszerkezetében bekövetkező változások, ezek lehetséges kimenetele, hatásai jelentették. A beszélgetésen résztvevők: Benedek József humánföldrajzzal foglalkozó szakembert, Pásztor Gyöngyi várossal foglalkozó szociológus, Szabó Árpád Töhötöm néprajzkutató és Macalik Arnold műépítész. A beszélgetés házigazdája Péter László.

PÉTER LÁSZLÓ (P. L.): Mindenkit barátsággal és szeretettel üdvözlünk a mai alkalommal megszervezett Szociológia Nyílt Esten. A kérdéskör, amit szeretnénk átbeszélni, illetve ami alapján kerekasztalt terveztünk, Kolozsvár változó tereiről szólna. Igaz, a kerek asztal az hiányzik, viszont sikerült körbe ülnünk, ami egyébként szimbolikus is, hiszen egy olyan kérdésről fogunk beszélgetni, vitatkozni, ami a térről, a térszerkezetről, a térszerkezet különféle változásairól szól. Engedjék meg, hogy barátsággal üdvözljem Benedek József humánföldrajzzal foglalkozó szakembert a földrajz karról, Pásztor Gyöngyi várossal foglalkozó szociológust, Szabó Árpád Töhötöm néprajzkutatót és Macalik Arnold építész. Én magam Péter László vagyok, szociológus. Városi problémákkal foglalkozom, hát ezen belül, ugye, közelebbről a szegénység kérdésével. Kollégáimmal, akikkel a mai kerekasztalt terveztük, a következő témák köré szerveznénk a vitát: az egyik, Kolozsvár a változásban – milyen irányba, hogyan, merre, mitől –, a második nagy témakör, ami szorosan kapcsolódik az előbbihez, az Kolozsvár főtere. Nem is húzom tovább a bevezetőt, arra kérem tehát a résztvevőket, hogy próbáljunk meg egymás gondolataira reflektálni. A hallgatósághoz intézett kérésem, hogy aktívan kapcsolódjon be a beszélgetésbe, hiszen úgy gondoljuk, hogy egy olyan kérdésről van szó, amely bennünket, kolozsváriakat sok szempontból érint. Azt javaslom, kezdjük el a beszélgetést: Kolozsvár, változás, változások iránya és intenzitása, különböző tudományterületekről való értelmezéskísérleti lehetőségek, alternatívák stb.

BENEDEK JÓZSEF (B. J.): Körülbelül 2000-ben tudatosult a társadalom-földrajzosokban az, hogy nagyon keveset tudnak arról a konkrét térről, amelyben élnek, pontosabban Kolozsvárról. Ez azért alakult így, mert a település-földrajzi kutatásokat addig is, és hát most is, egy úgynevezett hálózati paradigma uralja, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy nagyon sokat el tudunk mondani a romániai városhálózatról, annak a különböző településszintjeiről, arról, hogy a különböző városok milyen településszintekbe sorolhatók be és így tovább, de egyenként, külön a települések belső szerkezetéről, arculatáról, dinamikájáról nagyon keveset tudunk. Mérvadó volt Kolozsvár tekintetében például, hogy 1977-ből származott az utolsó Kolozsvárral foglalkozó társadalom-földrajzi publikáció. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy '77 után nem történt erre vonatkozó kutatás vagy erre vonatkozó kísérlet sem. Nagy Egon, aki itt ül az első sorban, ő volt az első, aki '98-ban a magiszteri dolgozatát *A vallási térszerkezet Kolozsváron* témában írta.

Nagyon tudatosan körülbelül 2000 után indult el mikroperspektívában a helyi kutatás, ami több irányban bontakozott ki. Az egyik téma az etnikai térszerkezet vizsgálata volt. Ennek a lényege, hogy mindenki meg tudja mondani a népszámlálási adatok alapján, hogy hogyan alakult az etnikumok aránya Kolozsváron, de nagyon keveset tudtunk és különböző sztereotípiák alapján gondolkodtunk arról, hogy hogyan oszlanak meg különböző etnikumok városnegyedeként. Hát erről most már többet tudunk és gyakorlatilag egy pár sztereotípiát is megdől: például az, hogy a magyarok élnek a főtéren vagy Kolozsvár belvárosában. Vagy hogy ezek többnyire domináns magyar helyek lennének. Valószínű, egy bizonyos ideje nem, nem tudjuk mióta, de már nem. És '89 után sem voltak azok.

Egy másik irány a különböző településfunkciók dinamikájára, annak '89 utáni változására irányul. Itt különösen érdekes a belváros funkcióváltása, egész pontosan: hogyan alakultak át az arányok a lakófunkció és a szolgáltatófunkció között. Látványos módon nem következett be az, hogy a lakófunkciótól „kiürül a belváros”. Ennek nagyon sok oka lehet. Mintaterületen megvizsgáltuk, hogy különböző lakóövezetekben milyen mértékben alakult a lakófunkció dinamikája, a lakásfelújítás. Próbáltunk arról is gondolkodni, hogy melyek voltak a tényezők, milyen mechanizmusok váltották ki a térszerkezet átalakulását. Kétségtelenül a lakófunkció és egyéb városfunkciók közötti arányok változásának, lakónegyedenkénti differenciáltságának elsősorban az állam regulációs szerepének a csökkentése és a piaci tényezők, a piaci mechanizmusok eredményeiként kell bekövetkeznie. Elsősorban fontos, hogy az állam lakásdisztribúciós szerepe megszűnt, helyette szabadpiaci rendszer alakult ki. Érdekes módon a helyi tanács, a helyi önkormányzat sem tudta döntő módon befolyásolni a térszerkezet alakulását, pedig az erre vonatkozó eszközei, lehetőségei meglettek volna, de ennek érvényesítése elmaradt.

Mivel lassan fennáll a veszélye annak, hogy kiselőadást tartok, most itt félbeszakítom, bevezetőnek talán ennyit.

PÁSZTOR GYÖNGYI (P. Gy.): Én szívesen átveszem a szót, hogyha nincs ellenetekre, márpedig azért, mert azt hiszem, reflektálni tudnék arra, amit József az előzőekben mondott. Arra a kérdésre válaszolva, hogy Kolozsváron milyen folyamatok zajlanak, véleményem szerint nagyon jelentős változásokról beszélhetünk. Annak nagyon örvendek, hogy Petrovici Norbert kollégám is jelen van, hiszen sokat beszélgetünk, gondolkodunk együtt ezekről a kérdésekről. Az egyik folyamat, azaz a város szegmentálódása vagy szegregációja jól látható ugyanazokkal a módszerekkel dolgozva, amelyekre az előbb utalás történt: ilyen a népszámlálási adatok elemzése, illetve a faktoriális ökológia. Arra gondolok, hogy a különböző státusú kategóriák egyre inkább elkülönülnek egymástól a városon belül. Az 1992-es és a 2002-es részletes népszámlálási adatokat elemezve és összehasonlítva mindez rendkívül jól megragadható. Ennek két jelentős folyamata van, egyrészt az elitek szegregációja, illetve – ami nagyon-nagyon fontos – a szegénység térbeli szegregációja egyre jobban látszik. Egyre inkább beszélhetünk Kolozsvár esetében *slumosodásról*, kialakuló slumokról, mind a kommunista időszakban elhanyagolt háznegyedekben, mind a lakótelepen, illetve a lakótelepek bizonyos részein is. Példaként említhetném a Monostoron a Gorbó és a Mehedinți utca környékeit, illetve az azt hiszem, mindenki által közismert Mărăști negyedbeli „Gödrot”, ahol a slumosodás fizikai jegyei, úgy gondolom, jól láthatók.

A másik folyamat, amelyre gondolnék, és amelyen az utóbbi időben dolgozunk, sokkal inkább kapcsolódik a főtér, illetve a főtér változásának kérdésköréhez. Talán úgy fogalmazhatnánk: azt hiszem, hogy a mai helyzetre leginkább illő fogalom a *citysedés*, ami két folyamattal jár. Az egyik a funkcióváltás, és erről hallottunk az előbb. A 2002-es adatokból jól látható, hogy a '92-

es adatokhoz viszonyítva főként a magas státusú lakosság költözik el a városközpontból. Úgy tűnik, hogy a belváros kezd kiürülni abban az értelemben, hogy különösen a középosztály és a magasabb státusúak elköltöznek, és helyüket vállalkozások veszik át. Magyarán a lakásokat cégszékhelynek, üzlethelyiségnek adják el. Azt hiszem, ez mindenki számára látható, érzékelhető. Különböző hipotézisek vannak arra, hogy ez a folyamat miről szólhat. Én úgy gondolom, hogy ez a belvárosnak nem egyfajta funkcióváltása, mert távolról sem vesztette el lakófunkcióját sem, viszont egyre inkább működik kereskedelmi övezetként is. A másodikként megemlíthető folyamat pedig az, ami kifejezetten a főtér, mint fizikai tér áttervezéséről szól és annak jellemzőiről, ami engem jelenleg élenként foglalkoztat. Tulajdonképpen hipotézisek fogalmazhatók meg, hiszen a folyamatok jelenleg is zajlanak. Hogy ennek mi is lesz pontosan a kimenetele, még nem egyértelmű. Egyelőre csak a deklarált tervek szintjén gondolkodhatunk abban, hogy mi fele is mutat Kolozsvár belvárosának az átépítése. Ezt a beszélgetés második részére hagynám, egyelőre bevezetésként annyit, hogy talán a posztmodern város jellemzői azok, amelyek, úgy tűnik, Kolozsvár esetében is érvényesülni látszanak. A későbbiekben majd kitérek arra, hogy mit értek ez alatt.

MACALIK ARNOLD (M. A.): Én javaslok egy játékot. Lehetne? Ki az, aki kolozsvári közülünk? Ez az első kérdésem. És ki született Kolozsváron? Számoljuk meg, nézzük meg, ki az, aki Kolozsváron született, mert ez valamit mond. Lássuk csak, hat ember. Ez nem építészeti kérdés, de nagyon sokszor látom ennek jelentőségét. Én például nem ismerek olyan építészt, aki Kolozsváron született, pontosabban, vannak ilyenek, csak nem a ma számottevő építészek között. Talán az új generációban van néhány.

P. L.: Hadd tegyek fel egy kérdést a játék kedvéért. Valószínű, hogy a háttérben van egy gondolat és logika a feltett kérdésre vonatkozóan. Van-e valamilyen kapcsolat a kolozsváriság, illetve a Kolozsvárhoz való viszonyban, hogyha, mondjuk, valaki építész, és esetleg valamilyen különbség egy Kolozsváron dolgozó, de nem kolozsvári építész és a kolozsvári társadalmi kép között?

M. A.: Egyértelmű. Ahhoz, ahonnan indultunk. Rá kellett jönnünk arra, hogy nem ismerjük a várost. A várost sokféleképpen lehet ismerni, én azt gondolom, hogy építészként vagy csak egyszerű szemlélőként, nagyvonalakban kell tudnunk azt, hogy hogyan alakult ki ez a város történetileg, hogyan alakult ki a társadalom, az átalakulásokat hogyan élte meg a város közössége, és ez hogyan mutatkozott meg. Ha erről tudunk gondolkodni, akkor teljesen másképp látjuk a mai átalakulási folyamatokat, másképp látjuk azt, hogy hogyan kellene hozzájárulni, hogyan kellene irányítani. Én nem ismerek olyan építészeket, akik erről érdemben gondolkodtak volna és a mindennapi munkájuk során ez bármikor érvényre jutna. Sajnos azok között sem, akik jelenleg érdemben hathatósan ezzel foglalkoznak.

B. J.: Kiegészíthetném egy hasonló játékszerű dologgal, amely kapcsolódik a tervezéshez. Mert a várostervezésnek fontos része kellene legyen a lakosság és civil szféra megkérdezése, például olyan alkalmakkor, amikor a már késznek mondható fejlesztési terv alapgondolatát bemutatják. Legutóbb a Bánffy-palotában lehetett a főtér átalakításával kapcsolatos terveket megnézni, arról véleményeket mondani. A lényeg az, hogy – az eddigi tapasztalatok alapján – nagyon alacsony ilyen alkalmakkor a lakosság részvétele, annak ellenére, hogy a keretei megvannak. Ehhez kapcsolódik a játék, amit elmondani szeretnék, amit én végeztem kollégáim között. A Mikó-kertben, ahol a fakultásunk épülete van, a legfelső emeletről gyönyörűen látszanak a belváros templomtornyai. Amikor többen voltunk az irodában, megkérdeztem, hogy felismerik-e

a tornyokat, meg tudják-e nevezni azokat. Senki sem tudta. A legtöbben a Szent Mihály-templomot tudták beazonosítani, a többit nem igazán. Úgy gondolom, hogy gyakorlatban ez egy nagyon fontos kérdés, hogy ismerjük-e azt a várost, a teret, ahol élünk. Mert ha nem ismerjük, nem tudjuk, hogy milyen értékhozók azok az épületek, műemlékek, amelyeket esetleg meg kellene védenünk. Talán ennek következménye, hogy minimális ellenállást váltott ki az, hogy aránylag sok műemlék jellegű épületet veszített el Kolozsvár az utóbbi 16-17 évben is. Ez egy nagyon fontos sarokköve nemcsak a civil társadalomnak, hanem a szakmai szervezeteknek is, akik elmondhatták volna a véleményüket. Végül is néha elmondták – itt gondolok a Kolozsvári Urbanista Szövetségre – de rendszerint nagyobb hatást nem tudtak elérni. Tehát, szerintem, ennek a játéknak a beszédes következményei a konkrét tértervezési, térfejlesztési folyamatban súlyos konzekvenciákkal járnak.

P. Gy.: Én a városhoz való viszonyban érzékelnék ugyanakkor egy más típusú, előzőtől eltérő viszonyulást, főként a belváros, illetve a főtér kapcsán. Nem tudom feltétlenül megragadni, hogy miben, de érzékelek a várossal való törődést. Ha nem is mindenben értek egyet a városvezetőkkel és tervezőkkel, mégis más, mint a piros-sárga-kék útjelzők, zászlók, padok, parkolásgátlók Kolozsvárja. Ez minőségileg más viszonyulást jelent a városhoz. Ezért a kérdésem az volna, hogy szerintetek csupán anyagiakról szól ez a törődés? Lehet, hogy csak én láttam benne többet? Gondolok itt például arra, hogy nem véletlen, hogy a sétálóutcát ott alakítják ki, ahol egykoron a korzó volt.

M. A.: Tehát városhoz való viszonyulás. Jó volna meghatározni, hogy amikor Kolozsvárról beszélünk, akkor mire gondolunk. Ezt azért, mert időnként a belvárosra utaltunk, máskor pedig az egész városra. Én elsősorban így közelítenék a városhoz, mint egészhez. Amikor városról beszélünk, akkor fontos figyelembe venni annak ökológiai lábnyomát, ami azt jelöli, hogy mit használunk, mit hasznosítunk, és ehhez mekkora földrajzi területre van szükségünk, azaz hogyan alakul a beépített környezet és a természet aránya. Ez Kolozsvár esetében egykoron egy nagyon egészséges közeg volt, létezett egy város és az azt kiszolgáló környezet. Hogyha egy ilyen távolabbi szemlélkedésbe kezdek, akkor látok súlyos változásokat. Arra gondolok például, hogy a Hóstátok lekoptak, lekopott a Békás, lekopott a Csillaghegy, azok a peremövezetek, amelyek korhadó kis házikós gyümölcsösök voltak, amelyek kiszolgálták a várost. Lehet, hogy ez túl ökológiai közelítés, de nyilván a terjeszkedés során elsősorban ide harapott a város. Nem szűkíteném a várost arra a részre, amely mondjuk az 1915-ös évben már készen volt.

Nézzük például a város 1917-ben készült térképét, mindenkinek, aki szeretne foglalkozni a várossal, ajánlom figyelmébe ezt a térképet, és bárkinek szívesen oda tudom adni. Ha jól tudom, egy Csányi nevezetű úriember készítette, hihetetlenül jó térkép, nagyon kevés városról van ilyen jó térkép abból az időből. Nagyon jól látszanak rajta apró kis foltokként a munkásnegyedek. Például az, ahol ti is laktatok, egy kis negyed a Garibaldi híd mellett vagy a Fellegvár mögöttje. Azért is hozom szóba, mert az egy nagyon fontos tér, egy munkásnegyed: Munkás utca, Olaj utca, Vas utca, jó kis proli nevek, és pont ilyen közösség is van. Akár hiszitek, akár nem, négy esztendőig, amíg ott laktam egy utcácskában a Fellegvár mögött, amikor az utcán, a ház előtt separtem, mindig köszöntek az ott elhaladó emberek. Olyan érdekes társadalmi viszony van ott mindmáig az emberek között, ami egyébként számomra az építészeti vetületben is léptenyomon tetten érhető. Én ebben látok egy nagy átalakulást.

És mindezt rögtön azzal hozom összefüggésbe, hogy a helyi tanács határozata szerint az idei évben 288 utcát megjavítottunk. Én a 288 utcajavítást mélységesen tisztellem. Ugyanakkor egy

hihetetlen nagy biznissz van mögötte, hihetetlen összegű pénzek folynak el, mert szakmai minőségben sehol nincs ésszerűen átgondolva, egy normálisan előkészített terv erre nem született. A főtéren való munkát és a sétálóutcát például beszédesen a választások félidején szeretné készen látni a polgármester. Hogy jó-e a választás vagy sem, gondolom egyikünk sem vitatja, én nagyon örvendek annak, hogy van egy ilyen teljes arculati váltás, helyesnek és jónak gondolom, viszont egyértelműen azt hiszem, hogy a potenciálunk jelen pillanatban messze elmarad attól, hogy itt mekkora értékek kezeléséről van szó. Az ehhez való viszonyulásunk rendkívül silány, minden szempontból, mindenkinek. Sajnos az itt jelen ülőknek is az. Kritikusan lehet sok mindenhez viszonyulni, de sajnos nem elég. Szó volt például arról, hogy felmegyünk a Mikó-kert tetejébe és körülnézünk, és hogy ismerik-e a diákok a várost. Fontos kérdés, hogy ismerik-e, én abban látok viszont lényeges különbséget, hogy megélik-e azokat a helyeket, amelyeket legalább ismernek.

Most a belvárosban gyökeres változásokat látunk. Gyakorlatilag a városban lényeges változtatásokat az elmúlt években nem eszközöltek sem infrastrukturális, sem arculati szempontból. A mostani arculatváltásnak a pozitív hatásai mellet súlyos következményei is vannak. A Fellegvár mögött például – de máshol is mondhatnám – kövezett utcák sok ezer négyzetméterei tűnnek el, amelyek arculati szempontból fontosak. Az utcai változások gyakran azzal kezdődnek, hogy minden egyes fát kivágnak: kell-nem kell, ne legyen útban. Az indokok, amelyek mögötte vannak, soha nem egy felmérés alapján, szakmailag előkészített dokumentáció alapján történnek, hanem véletlenszerűen: mert mondjuk az ott lévő adventista közösség kéri, mert már nincs hol parkolni vagy esetleg az a kis zöldövezet akadályozza a még több autó parkolását. (Csupán megjegyzésként, mert nem erről szól most a beszélgetésünk, az urbanisztika mindig stratégiai felállítás kérdése. Pontosabban politikai kérdés, románul így is nevezik, hogy *politică urbană* [szó szerinti fordításban urbanisztikai politika – szerk.]. Politikusok között zajlik, szakmai segédlettel. Sajnos Kolozsvár esetében stratégiáról nem igazán beszélhetünk.)

P. L.: Mielőtt továbbmennénk, Töhötömöt kérdezném. Ismerve a Kolozsvárral kapcsolatos írásait, lesznek olyan illeszkedési pontok, amelyek mentén visszakanyarodhatunk oda, ahonnan elindultunk, és talán ennek az első körnek a következtetéseit is levonhatjuk.

SZABÓ ÁRPÁD TÖHÖTÖM (SZ. Á. T.): Annak ellenére, hogy Arnold azt mondta, hogy ezeket a viszonyulásokat tegyük félre, én nem tudom félretenni, mert mindig ezek felől közelítek. Észlelőként vagyok itt ebben a városban. Számomra leginkább egy olyan szó jellemzi, éspedig az, hogy egyre inkább fojtó ez a város. Arra utalok, amit Arnold az előbb mondott, hogy az ökológiai környezetek kicserélődnek, folyamatosan lakókörnyezetek épülnek. Amit nehezményezek az az, hogy ezek a negyedek ránőnek a főtérrre. Amit én leginkább hiányolok – persze a magam mezei módján –, hogy senki nem gondolja át, hogy mi történik ezekkel az új negyedekkel, ezek ugyanúgy leterhelik a központot, mint a korábbiak tették. Emiatt nem látom jelentős változásnak a központ újjáépítését, mert ezt a problémát nem fogja megoldani. A viszonyulás kérdésénél maradva, más szempontból is azt látom, hogy a központ továbbra is túlterhelt marad; továbbra is a központhoz kötődik az, amit Kolozsvár kapcsán úgy lehet mondani, hogy görcsös emlékezetkonstruálás. Hogy ennek milyen irányai voltak az utóbbi években, és mik lesznek a következményei, azt nem tudom, de nem tud ez olyan könnyen megszabadulni azoktól az ideológiáktól. Ezek kapcsán felmerül a nagy kérdés, hogy megélik-e a teret, vagy nem éljük meg, hogy ez mennyire jut el ahhoz az egyszerű emberhez, aki akár slumosodó környezetben él, akár egy elit környezetben. Nem akarok most nagyon belemenni ebbe, ráadásul az emlékezetkonstruálás nem föltétlenül az én témám. Jakab Zsolt kollégámat, aki jelen van, arra kérném,

hogy szóljon bele a beszélgetésbe. Ebben a vonatkozásban látom a főteret kettős értelemben is túlterheltnak, és ezért mondom azt, hogy a jelenlegi változások ezeket a problémákat nem föltétlenül fogják megoldani. Persze örvendetes az, hogy valaki egyáltalán elkezdett foglalkozni ezzel a dologgal.

P. L.: Alapvetően én is azt gondolom, hogy ebben rejlik a lényeg, amit nem lehet a városról való gondolkodás szempontjából kihagyni, azaz hogyan alakul egyén és város, egyén és struktúra viszonya. A városlakók mit gondolnak saját maguk városáról, hogyan használják annak tereit, és ezeknek milyen jelentéseket tulajdonítanak. Azt hiszem, ez itt az alapvető kérdés. Jó dolognak tartom, hogy nem mindenben értünk egyet, s hogy egy kicsit eltérően definiáljuk a beszélgetésünk tárgyát. Kolozsvár esetében is így van ez: nem beszélhetünk egy egységes Kolozsvárról, ezekből a hozzászólásokból kiderült, hogy mindenki annak valamilyen ága-bogáról, számára érzelmileg és szakmailag közelebb eső részről, problémáról beszél, azt tematizálja.

A következő kérdés bevezetéseként összefoglalnám az előzőekben elhangzottakat és – talán vitaindítóként – reflektálnék arra, ahogyan én gondolkodom ezekről a dolgokról. Véleményem szerint a fizikai tér mindig társadalmi tér is, automatikusan kapcsolódnak hozzá valamilyen jelentések, tradíciók, tudás, bizonyos élettapasztalat, amelyek aztán összekapcsolódnak valamilyen szimbólumokkal. Azt gondolom, hogy több város, városok vannak a városban, azaz több Kolozsvár van. Amikor a Kolozsvár nevet említettük, már eleve más horizonton lőttük be azt, hogy most miről beszélünk. Van viszont egy közös pont abban, ahogy valamilyen formában mindig érintjük, s ez a főter. A másik fontos következtetés, hogy – úgy tűnik – vannak olyan változások a városban, amelyekről beszélni lehet. Érzékeljük, hogy valami változik. Eltérő, hogy milyen problémákat látunk a várossal kapcsolatosan, illetve milyen problémákat gondolunk megoldandónak. Szó volt a korábbiakban az etnikai tér szerkezetének átstrukturálódásáról. Figyeljük csak meg: a város központjáról beszéltünk anélkül, hogy meghatároztuk volna, közös nevezőként sejtettük, hogy mit is értünk ez alatt. Egy másik társaság nem biztos, hogy központ megnevezés alatt ugyanazt érti, amit mi, és nem biztos, hogy ugyanúgy reflektálnának erre, mint ahogyan mi tesszük.

Töhötöm szerint alapvetően az a probléma, hogy eltérő definíciós stratégiák vannak a városban élők számára. Én úgy gondolom, hogy egy másik problémáról is beszélhetünk, amely már nem egy belső probléma: Kolozsvárhoz tartozik ugyan, de Kolozsvár és környezete viszonylatában merül fel. Kolozsvárok vannak, több Kolozsvár van annak függvényében, hogy milyen jelentéseket kapcsolunk hozzá – és mindenki mást kapcsol. Ahogy azt az elején Gyöngyi mondta, Kolozsváron olyan trendek mutatkoznak, amelyek külső kényszerek hatására alakulnak. Így Kolozsvár csupán eldöntheti, hogy belép vagy pedig nem. Kolozsvár értéként a külvilág fele a főteret tudja felmutatni, mint európai identitásának részét. Ezen a ponton vitatkoznék Töhötömmel, ugyanis véleményem szerint az etnikai jegyek folyamatosan megszűnnek, a modern korra jellemző etnicitás demonstratív jelentéstulajdonítási gyakorlatának úgy tűnik, vége. A hagyományos értelemben vett etnikai jegyek, román–magyar jegyek háttérbe szorulnak, mert ezek nem értelmezhetőek globális keretben. Itt talán megállnék. Folytassuk tehát azzal, hogy egy kicsit szűkítsük a kört, beszéljünk Kolozsvár főteréről és az ott zajló folyamatokról.

M. A.: Amit Töhötöm mondott, hogy – így vagy úgy – a főter mégiscsak egy központ, egy kemény csomópontja ennek a hálónak, illetve ehhez kapcsolódva, amit te fejtettél ki az imént, én úgy fogalmaznék, hogy hogyha valamit fel tudunk mutatni, az a főter. Én sokkal érdekesebbnek látom azt, ami egyébként a ti asztalotok, egy szociológiai kérdés, hogy Kolozsvár a kisváros és a

nagyváros határán mozog – és hogy milyen irányban fog dőlni, az egy nagyon súlyos kérdés. Ezt mi érzelmileg biztosan, hogy nehezebben éljük meg. A kisvárostötletet én fájlam. Elsősorban nem érzelmileg mondom. A citysedés, ez az, amitől félek. Végigmentem korábban a városon, és annyira humánus környezet volt, korhadó deszkák, emberséges kapuk, egy olyan környezet, ahol a gyermekem örömmel sétálhatott végig. Ha van szép utca a városunkban, akkor a Farkas utca az, és figyeljétek meg, nincs benne egyetlen egy kirakat és egyetlen egy kereskedelmi dolog sem. S ez azért érdekes, mert az utcáknak általában az egyik értéke éppen a kirakat.

Annak, hogy miért haladunk át mindig a főtéren, nemcsak szimbolikus szerepe van. Van egy nagyon érdekes vetülete is. A főtér mint egységes tér sokáig nem létezett. Amióta kialakult – és erről nagyon sokféle elmélet van, hogy hogyan és miért – fontos útvonalak metszéspontján alakult ki. Azóta van a tudatokban térként egysége, amióta térnek elnevezték, azelőtt pedig körülbelül 100 esztendővel dísztérré avatták. Kolozsvár megszenvedte, és ma is azt szenved, hogy ragaszkodott az örökségeihez, nem bontotta le a gyűrűit. Ez egyébként nemcsak építészeti olvasatban igaz, hanem társadalmilag is. De ismerjük ennek a történetét, nem volt kapcsolata kifelé, a kereskedelem hiányzott, főként a kézművesség volt jellemző... A város gyűrűi, falai, kapui megmaradtak, a várost zárva tartották. S egyszer csak, az 1820-as évek során nagyon gyorsan lebontották őket. Akár szimbolikus is értelmezhető az, hogy a város kezdte lebontani a peremét, a falait, és összerakta a főtérre egy toronyba. A várfalából tornyot építettünk, és nem csupán megengedtük, hanem szimbolikus odacsalogattunk mindent a főtérre. Gyakorlatilag egy Árpád-korra emlékeztető gyakorlatot állítottunk fel azzal, hogy minden szabadon átmehetett a főtéren. A városban minden aköré gyűlt, és ez megbontotta a központot. A mai főtér nem egységes tér: két, illetve több apró térről beszélhetünk. A Bánffy-palota előtti teret is egy külön térként kezelném, teszem azt a konzulátus előtti térrel is. Ezek a terek pedig széthullnak darabokra.

Azt hiszem, mennyiség és minőség problémájával állunk szembe. A város viszont nem olyan, mint egy hordó tokaji aszú, amelybe, hogyha belecseppentünk egy csepp motorinát, akkor az egész elromlik tőle. A város egy teljesen más jellegű közeg, amibe sok mindent bele lehet cseppenteni anélkül, hogy egyértelműen elromlana vagy szétesne. A főteret egy olyan közösség alakította dísztérré, akik 68 ezren voltak. Amikor avatták, sajátos rendje volt annak, hogy hol állnak az akadémikusok, a nőszövetség, kik, hogyan vonulnak fel. Volt erről egy program, amit ki nyomtattak, és mindenki megkapta. Azóta a főtéren semmi változtatás nem történt, azonkívül, hogy az egyik sarkában elhelyezték a Memorandisták emlékművét. Ez egy annyira erős tér volt, hogy nem bírtak vele. Megkérdeztük a lakosság véleményét arról, hogy jó-e ez a főtér-átalakítási terv, vagy nem jó, mire jön az újságban a hír, hogy kivágják a fákat. Azelőtt a főtéren kivágtak 15 fát, én fényképeztem le, senki nem írt róla egy szót sem. De az, hogy hogyan érzékeljük a teret, mindig csak címszavakban jelenik meg, sosem a tulajdonképpeni lényeg.

A mai főtér tulajdonképpen egy csodálatos kóceráj lett, tele van, mindenki viszi rajta keresztül a dolgait. Ezért is hozzá kell nyúlni végre. Az, hogy miként, milyen prioritásokkal, és minek függvényében dőlnek el a dolgok, ez itt a kérdés, azt hiszem. A polgármester Amerikában volt, ott látta, hogy minden kábel föld alá volt betéve. Amikor hazajött, bejelentette, hogy itt is tegyenek be mindent a föld alá, elsősorban a főtéren.

Én abban látok jelentős átalakulásokat, hogy kik lesznek jelen a főtéren. Ez az, ami foglalkoztatott minket, amikor az általunk javasolt átalakítási terveket készítettük. Beleadtunk apa- anyait, 160 milliót, és végül elmentünk szomorúan. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a főtér egyértelműen így, ahogy van, rossz, mert bárki bármit kezdeni akar vele, mindenki fel-

fortyan, hogy nem lehet. Higgyétek el, felelősségem teljes tudatában ki merem mondani, hogy a főtér rossz – és elsősorban azért, mert ott van a Mátyás-szobor, ahol van. Annak az odahelyezése mai szempontból nézve egy hibás gesztus volt. A Mátyás-szoborral a főtérnek egy szimmetriatengelyt jelöltek ki: elhelyeztek a közepére egy centrális objektumot, ami összeolvasandó a háta mögött lévő toronnyal. Ez szinte megszabja a főteret, hogy ez ilyen, és nem lehet más. Egy olyan helyet kellene kialakítani a főtéren, és itt nem formai dolgokról beszélek elsősorban, ahol László Ferenc muzikológus délután végigsétálhat, és eltölthet másfél órát. Sajnos nem látom, hogy kik és hogyan alakíthatják úgy ezt a teret, hogy ő oda leülhessen. Be kell vinni egy aszimmetriát a térbe, tervezéskor az érdeemi keresgélések ekörül voltak. A főtéren meg kell tudjanak szólalni dolgok. Ha végignézzük az európai városok tereit – nagyon sokat végigvizsgáltam az alatt a két hónap alatt –, azt látjuk, hogy a tereket kiürítették, fúj bennük a szél, és nagyjából ez a megoldás.

P. Gy.: Ha jól értem, azt mondod, hogy azért nem jó a tér, mert nem élhető? Egyfajta átjáróházzá alakult, ahol az emberek csupán áthaladnak rajta, „tisztelegnek” előtte, de nincs arra lehetőség, hogy ott időzzenek?

M. A.: A Monostor és a Măraști negyed csak a főtéren keresztül van összekötve. A főteret pedig dísztérenk alakították ki, azért nem lehet ott mást csinálni, azért nem lehet ott vetíteni, vagy autópiacon, vagy karácsonyi vásárt rendezni. Ezt is sokan nem értik, hogy miért nem lehet ezt-azt ott szervezni. Ebben a térben nincs jelen a közösség. Én ezért is örvendek annak, hogy a korzónak fogtak előbb neki. Apró megjegyzésként, nem tudom érzékeltétek-e, hogy miután eltüntették a Deák Ferenc [korzó – szerk.] utcából azt a sok kábelt, az mennyire kellemes hatást kelt. Attól, hogy minden fölösleges dologtól kitisztították, látható, hogy milyen tágas. Hogyha most végigmész rajta, döbbenet tapasztalhatod, hogy ez akkora, mint egy repülőtér. Olyan jó érzés, hogy az nem igaz. Van sajnos a tervekben egy nagy hiba, amit én nagyon fájlok, hogy a Deák Ferenc utcát hosszában sávokra osztották. Az utca hihetetlenül széles, ez az, amit igazán ki kellett volna emelni azzal, hogy az utcát szélteben, nem pedig hosszában tagoljuk. Figyeljétek csak meg, hogy a járdák mentén hosszban van egy kicsi ilyen kő, egy kicsi olyan kő, egy ilyen sáv, egy olyan sáv, és mindez hosszban. Gondoljunk bele, hogy ezt egy ötezres közösség alakította ki magának, így ezt a teret. Miért és hogyan tette? Az a baj, hogy ők [a Planwerk munkatársai, akik az átrendezésre kiírt pályázatot megnyerték – szerk.] először így érzékelték, párizsi módon, két párhuzamos sort terveztek rá. Aztán rájöttek, hogy ez hiba és a vetélytárs [M. A. és munkatársai – szerk.] tervéből kiemelve facsoportokat próbáltak betenni. Szerintem éppen az utcának a szélességét kellett volna kiaknázni; a korzó ettől lehetne érdekes. A másik gondolatom pedig, hogy nem tudom, hogy áll majd mindez össze a főtérral. Ez a korzó jellegében olyan, hogy a főtérben kellene, hogy csúcsosodjon, a kettő találkozásánál szükség volna egy buheráló elemre. Kíváncsi vagyok, hogy lesz-e benne. Gondolom, ezt még befolyásolni lehetne, hogy úgy alakuljon. De arról se feledkezzünk meg, hogy volt az óvárosnak is főtere, a Múzeum tér, és az átalakításokban most az következik.

Közönség: Sok mindent hallottunk a főtérről, de azt nem, hogy szakrális tér [lenne]?

M. A.: Egy borzasztóan erős szakrális tér, éppen ez a szép benne, és ez az, ami egységes térré teszi. Az a templom fogja össze és teszi főtérré, egyértelműen. S ez sem volt mindig így, felépítése előtt ott két kápolna volt, sokkal izgalmasabb.

P. Gy.: Annak, hogy a főtér ma ilyen, magyarázata van. Ne feledjük, hogy a terek és nemzetek, történetek között elég szoros a kapcsolat. Olyan szimbolikus központot kellett konstruálni

a 18. század végén–19. század elején, amely térben reprezentálta a jelen lévő magyar nemzetet. A díszter és a szimbólumok ilyenyszerű rendezése felmutatta a nemzetet. Az, hogy ilyen lett a főtér, amilyen lett, és akkor vált ilyené, a nemzetépítéssel szorosan összekapcsolódik. Az, hogy nagyon sokáig ezt követően nem nyúltak hozzá, függetlenül attól, hogy milyen etnikumú volt – idézőjelben – a város, és az, hogy ilyen globális társadalmi változásban kerül újragondolásra ugyanaz a főtér, beszédes egybeesés.

B. J.: Főtér, és akkor maradjunk ennél a témánál, mert úgy látszik, itt kicsúcsosodik a mai beszélgetés, két gondolatban reflektálnék az itt elhangzottakra. Az első, hogy fullasztóan hat a főtér, hogy nem érezzük ott kellemesen magunkat. Egyik földrajzos tanulmányban azt írják, hogy Románia városhálózatából hiányoznak az ötszázézes városok, és ezért Bukarestnek olyan nyomasztó a súlya a városhierarchiában. Kolozsvár lehetne egy ilyen ötszázézes város, jelentősége, jellege, földrajzi elhelyezése megfelelő volna. Ezzel egy másik probléma fele mutatunk, a méretekre, ami szorosan kapcsolódik a főtérhez, és ahhoz, amit Töhötöm mondott, miszerint felépülnek az új lakónegyedek, de gyakorlatilag továbbra is a főteret használják. Itt már nemcsak arról beszélek, hogy a főteret tudjuk a Nyugatnak megmutatni. A főtér véleményem szerint már elveszítette társadalmi szakrális jellegét, egy termelési, gazdasági helyé alakult át, amit a gazdasági piaci logika és a gazdasági erők határoznak meg. A város mindig a társadalmi felemelkedésnek volt az eszköze, a szocializmusban is, és ez ma sem változott. Azért telepedünk Kolozsvárra, mert a társadalmi felemelkedést látjuk benne. Én nem emeltem fel a kezemet, mikor kérdezted, hogy ki vallja magát kolozsvárinak, mert annak ellenére, hogy itt élek már 20 éve, még mindig nem vagyok az. Csak azért maradok itt, többek között, mert olyan előnyöket élvezek, amelyeket máshol nem tudnék. Nagyon sokan vannak ilyen helyzetben, úgy gondolom. Visszatérve, háromszázezer – körülbelül, egy kicsivel több, mint háromszázezer – lakosú Kolozsvár; a diákokkal együtt és a mindennapi térhasználókkal együtt meghaladja a négyszázezetet. Ez egyeseknek még mindig nem elég, hálózati megfontolások alapján még több kellene, hogy legyen. Már ilyen körülmények között is a főtér – mert a fő forgalmi csomópont – fullasztó. Gyakorlatilag a kolozsvári forgalom összeomlik, ha a főteret lezárjuk. Nagyon egyszerű lenne kiüríteni a főteret és egy más funkciót adni neki, kellemesebben éreznék magunkat, de gyakorlatilag a teljes kolozsvári forgalom összeomlana. A kritikus küszöböt akkor lépték túl szerintem, amikor felépítették a Monostor negyedet, amire nem lett volna föltétlenül szükség. Ami azt jelenti, hogy Kolozsvár most olyan kétszázézes város volna, és nem biztos, hogy ugyanaz volna, mint ma.

P. L.: Volna annyira vonzó, mint most?

B. J.: Nem biztos, hogy annyira vonzó volna, mert közgazdasági szempontból olyan agglomerációs előnyök jelennek meg a piaci kereslet területi koncentrációjával, amelyek kisebb méretű városban kétségtelenül nem jelennek meg. Ilyen szempontból hátrányt jelentene, és lehet, hogy nagyon sokan nem élnék ebben a városban. Viszont kétségtelenül ez egy méretbeli probléma, és már látjuk, megint egy gyakorlati probléma, ami a tervezéshez vezet vissza, mert a funkcióváltás megkerülhetetlenné teszi azt, amit mindannyian ismerünk a mindennapokból – a forgalom, a közlekedés, modernizáció. Még mindig azokat a forgalmi útvonalakat használjuk, mint száz évvel ezelőtt, csupán lefektettünk még egypár vasutat, meg felhúztunk nem tudom, milyen feszültségi vonalakat a trolibuszoknak, de gyakorlatilag ugyanazt az infrastruktúrát használja négyszázezer lakos, mint amit használt ötvenezer ember. Ez a városfejlesztésnek egy nagyon fogas kérdése.

Egy kicsit visszatáncolva a főtérrre, mint szimbolikus helyre, szerintem is deetnicizálódik, s ez megfigyelhető a diskurzusokban, a térszerkezetben. Figyeljük meg, gyakorlatilag, amit ma itt produkálunk, az nagyon etnicista jellegű diskurzus. Arra értem, hogy gyakorlatilag Kolozsvár belvárosában legalább három olyan tér van, amely főtérrnek tekinthető. Gyakorlatilag mi a magunk főtérréről beszélgetünk – azért mondtam, hogy etnicista diskurzust folytatunk. Amit Arnold mondott, hogy a Deák Ferenc utca és a főtérr találkozásánál a kívánt effektust eléri-e, szerintem a kérdés az, hogy melyik felén, mert a másik felén is van egy „főtérr” [a Bocskai /Avram Iancu) térr – szerk.].

M. A.: Én azt gondolom, hogy a mérleg elég egyértelműen átdőlt. Pontosán ezért akarnak ehhez a térrhez hozzányúlni, mert nem sikerült megerősíteni a másikat. Az egy fapiac volt, és egy fapiac marad még sokáig. Nem tudták megerősíteni, a térr jellege nem olyan.

P. Gy.: Ennek kapcsán egy tavaly végzett szociológus, Plugor Réka kutatására hivatkoznék. Diákok főtérrpercepcióját kutatta, kimutatva, hogy – etnikumtól függetlenül – a diákok ugyanazt a teret mondják főtérrnek. Érdekes, hogy ezt a teret a magyarok etnicizálják, a románok viszont nem. A deetnicizálódásról a későbbiekben folytatom, mert az a benyomásom, hogy Norbert szeretne valamit mondani.

PETROVICI NORBERT (P. N.): A román diákok is ugyanezt igazolták kutatásaikban, pontosabban, hogy a románok is a főteret határozzák meg Kolozsvár központjaként, de a magyaroktól eltérően úgymond más tereket is látnak. A magyarok nem veszik észre az Avram Iancu [Bocskai – szerk.] teret és a Mihai Viteazu [Széchenyi – szerk.] teret, a románok azonban látják, akkor is, ha központként a főteret definiálják.

SZ. Á. T.: Számomra ezeknek a tereknek a játéka rendkívül beszédes tud lenni, el is játszottam ezekkel egyik írásomban. Megfogalmazódott bennem a kérdés, amikor elkezdtek felújítani a Deák Ferenc utcát (mármint korzósabbá tenni), hogy vajon e mögött nincs-e egy olyan szándék, hogy a két teret összekösse egymással. Egy utca vagy egy ilyen sétálóutca, nagyon jól össze tud kötni tereket. Most egy pesti példában gondolkodva, ha a Piarista köz és a Vörösmarty tér között nem volna ott a Váci utcának az a szakasza, akkor vajon milyen is lenne a két térr egymáshoz való viszonya. Ez lenne az egyik dolog. A másik ez a deetnicizálódás és globális trendek. Meg is akartam kérdezni tőletek, hogy ez számotokra bizonyosság vagy reményteljes bizakodás? Ez egy nagyon-nagyon fontos kérdés. Mert sajnos semmi garancia arra, hogy a globális trendek azt is jelentenék, hogy emberibbé fog majd válni a főtérr.

P. L.: A globális trendekbe való tagolódás, amelynek a deetnicizálódás része, véleményem szerint elég komolyan veendő empirikus alapon álló hipotézis. Van néhány modell a posztmodern, fogyasztható város koncepciójáról, amelyekbe – úgy tűnik – Kolozsvár is beleillik. A globális folyamatok egyre inkább jelen vannak a városban, ennek a hatásait minden szinten érezni lehet. Talán ezt a szomszédunk tudja a legjobban, aki nemrég zárta be az üzletét, mert a környéken szupermarketek nyílnak. A posztfordista fordulat több szinten is leírható: empirikusan mérhető a kolozsvári gazdaság szerkezetének változása a szolgáltató szektor javára – a magasan képzett szaktudást igénylő szektorok az utóbbi időben egyre inkább teret nyernek. A deetnicizálódás kapcsán még egy apró megjegyzés. Kolozsvár turizmussal foglalkozó stratégiai projektjét szövegelemzőkként nézegettük meg, Gyöngyivel ennek kapcsán egy tanulmányt írunk. Többek között azt figyeltük, hogy melyek azok a kulcselemek a projektben, amelyek mentén a kolozsvári turizmus elemeit látják, mindegy, hogy kik azok, mindegy, hogy honnan származnak, miket tematizálnak, miket jelölnek meg potenciális turisztikai objektumként. Érdekes módon ezek

egybeesnek az általunk említett templomtornyokkal és a Főtér környéki házakkal. Sajnos sokszor látszik, hogy sok mindent nem tudnak – mert ha tudnák azok a marketingesek, akik e terveket készítik, akkor a magyarországi kultúrturizmust is könnyen meg tudnák célozni. Én azt látom alapvetően, hogy ezt nem etnikai kategóriákban nézik, hanem ilyen költség-arányhaszon mérleg felállítással. Nekem, szociológusnak, aki eddig azt látta, hogy piros-sárga-kék pad, zászló, szemetes van, lassan piros-sárga-kékre festették magukat is, ehhez képest ez egy olyan változás, amelyet összekapcsolva azokkal a hatásokkal, amelyeket a globális trendeknek tudunk be, a deetnicizálódás hipotézisének egy nagyon komoly alapját kapjuk.

M. A.: Nevezhetjük ezt akár normalizálódásnak is?

P. Gy.: Akár normalizálódásnak is nevezhetjük, bár nem föltétlenül ragaszkodnék hozzá. Azért mondom ezt, mert ha etnikai szempontból normalizálódik, ezzel párhuzamosan felmerül egy probléma, és pedig hogy a főtér, amilyen lesz, elegáns és sikkés, mennyiben lesz majd kirekesztő. Ez alkalommal nem etnikailag, hanem társadalmilag. Normalizálódásnak tartom én is abban a tekintetben, hogy a Kolozsvar-percepciók olykor brutális vetekedése, szimbolikus térfoglalás helyett most egy gazdasági jellegű paradigmában elképzelt, piacósítható várostervezésnek vagyunk a tanúi. Belső konfliktus helyett közösség és külvilág, közösség és turisztika, közösség és tőketermelés dinamikája mentén van a város elképzelve. Az viszont egy további kérdés, hogy ez milyen további társadalmi problémákat fog generálni azáltal, hogy nem mindenki számára befogadó. Nem román és magyar, hanem szociális kategóriák tekintetében.

M. A.: Én pont erre utaltam, csak nem tudtam így megfogalmazni, amikor a könyvét olvasgató zenetanárról beszéltem. Ugye, a teraszok – milyen szép dolog, hogy kiteszik, és ott ülhetnek kint az Úr alatt. Sajnos arról fog szólni a főtér, hogy dögdrgán kiülhetnek majd oda, ahova eddig leülhettem ingyen. Talán nem föltétlenül ide talál, de elmondom, mert eszembe jutott. A főtérnek van egy nagyon szép jellemzője, amit elvitattak ebben az átépítési tervben. A plébániasor – ami a Continental Szállót összeköti a Mátyás szülőházával – jó néhány lépcsővel magasabban van, mint a főtér többi része. Próbálgatok ki, sétálgatok végig ezen a soron, és Mátyás király egy adott pillanatban egy magasságba kerül veletek. Ő a lovon ülve egy adott pillanatban azonos szintre, egyenlő viszonyba kerül velünk. Ez egy olyan értéke a térnek, amit habár mindannyian érzékelünk, nagyon nehéz megfogalmazni. Én sokszor elmentem ott, és egyszer csak beugrott, hogy ezért szeretem ezt a sort, mert az néhány lépcsővel magasabb. Egyébként erről a néhány lépcsőfokról írtak is egykor érdekeseket. Ezt szeretnék most szétszedni, néhány hosszú lépcsőfokká, ami többé nem lépcső, hanem egy nagy lejtő, ahova teszik majd azt a rengeteg árnyékba behúzódó teraszt.

P. N.: Az utóbbi időben többször is tematizáltuk Lacival és Gyöngyivel, hogy vajon miért etnicizálódott a központ a románok percepcióiban. A hipotézis, amelyben gondolkodtunk, az a centrum és periféria, centrum és munkásnegyedek közötti dinamizmusra alapszik. Egy klasszikus paradoxonból indultunk ki, és pedig a Tézusz bárkájából. Ha Tézusz bárkáját szétszedik deszkákra, még mindig Tézusz bárkája marad? Ha a Tézusz bárkájából új bárkát építenek, a bárka még Tézusz bárkája? Ez volt tehát a Kolozsvar kontextusában alkalmazott klasszikus paradoxon: ha megépül a Monostor és Măraști negyed, akkor a központ központ marad-e, vagy valami más lesz, megváltozik-e, vagy sem? És megváltozott a társadalmi dinamika tekintetében, azaz a munkások, mint térhasználók, szisztematikusan ki voltak rekesztve a centrumból. '85-ben, amikor megépült a két periférikus lakónegyed, a Monostor és a Măraști, a munkások lassan-lassan elhagyták a város központját. Ennek következtében a középosztálybeliek újra

beléphettek a központba. Jóllehet ők mindig is érezték, hogy a központ egy szimbolikus tere a városnak, nem váltak úgynevezett tulajdonosává. Ezzel szemben beléptek a kommunisták – azonban nekik sem sikerült a várost mint entitást teljes mértékben birtokolniuk.

Funar [Kolozsvár előző polgármestere – szerk.] pedig, éppen az etnicizált viták mentén, az amúgy is nacionalista rétegek számára ezt lehetővé tette. Erre vonatkozóan amúgy számos teória is van. Az úgynevezett munkásosztály a 20. század végéig meggyőződéssel elhiszi a nacionalista diskurzust. Funar nacionalista módon birtokukba adott egy városközpontot. A dolog pozitív vonatkozása – amely mentén deetnicizálódásról beszélhetünk – az, hogy a két népszámlálás között eltelt időszakban Kolozsvár népessége 30 százalékkal csökkent. Hosszasan beszélgettünk arról, hogy kik lehetnek azok, akik elköltöztek. Az empirikus adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a munkanélküli munkások hagyták el a várost. Kolozsvár népességének mindössze 1 százaléka munkanélküli, romániai viszonylatban ez nagyon alacsony. Ez azt jelenti, hogy a kolozsvári munkaerőpiac lefedett, továbbá a lakosság iskolázottsági szintje is folyamatosan emelkedik. A deetnicizálódás tehát az utóbbi öt-hat évben észlelhető kolozsvári társadalmi változásoknak tudható be. Azonban ha ismét lesz egy nagyon erős változáshullám, amelynek eredményeképpen a munkásosztály úgymond visszatér a városba, akkor számíthatunk a város központi részének újra-etnicizálására.

P. Gy.: Arra reflektálva, amit Norbert mondott a deetnicizálásról, fontos azt kiemelni, hogy minden tér – és így a városi tér is – egy gazdasági és társadalmi produktum. A gazdasági, illetve a társadalmi berendezkedés a maga képeére építi és konstruálja a tereket. Nem véletlen, hogy a nemzetépítés időszakában olyanok lettek a terek, amilyenek, vagy hogy a szocializmus is megteremtette a maga városi látképét, tulajdonképpen ideológiát öntött a betonba és térbe. Kolozsvár főtere a nemzetépítés időszakában válik szimbolikussá. Szerintem az, ami most történik, ez egy újfajta társadalmi berendezkedés, ami lenyomatát hagyja a városon. Hogy hogyan, azt láttuk. Miért? Mert ez egy olyan társadalmi berendezkedés, amelyben mindenki fogyasztó és minden fogyasztandó termék. Ebben az értelemben a város is – idézőjelben – eladó, fogyasztókat kell idevonzani. Ez az, amiért ez a tér turistacentrikussá alakul és eltörölnökdnek az etnikai jegyek, vagy legalábbis nem beszélünk etnikai jegyekről, mert azok nem piacósíthatóak. Szerintem a változások ebbe az irányba mutatnak, és tetszik, nem tetszik, ez ilyen, mert így éri meg.

SZ. Á. T.: Én tovább is hangoztatom kételkedésemet ezzel kapcsolatban, két okból is. Mindkét oknál abból indulnék ki, hogy tágabb kontextusba helyezném ezt a dolgot. Amikor azt mondjuk, mondjátok, és ezzel egyet is lehet érteni, hogy globális trendek hatnak, ne felejtjük el, hogy a globális trendek is azokra az emberekre hatnak, akik a várost csinálják. Példaként csupán: a 90-es években az IKEA azért nem ment Bukarestbe, mert hatalmas kenőpénzeket kellett volna adni azért, hogy egyáltalán ott telephelyet tudjanak vásárolni. Akkor azt mondták, hogy akkor nekik ez nem kell. A második megjegyzésem a politikai diskurzusokkal kapcsolatos. Hogyha a politikát szélesebb értelemben nézzük, amíg vannak, lesznek olyan politikai vállalkozók, akik etnikai diskurzusokat el tudnak adni, addig Kolozsvárnak mindig szerepe lesz ebben az etnikai diskurzusban. Hogy ez mennyire változik, azt nem tudom megmondani. Ezért, bár mindennel egyetértek abból, amit mondtatok, csak van egy kis kétkedés bennem ezzel kapcsolatosan.

M. A.: A tervek viszont nem adottság és belső modellkövetőek, hanem egyértelműen külső modellkövetőek. Lépten-nyomon, hogyha nem is akarnak ebbe a hibába esni, akkor is ebben táncolnak, mind a tervezők, mind azok, akik őket erre ráállítják. Ez egyelőre annyiban semle-

ges, hogy a lehetőségét rejtik annak, hogy egy normális városrendezés helyet engedjen egy természetes városalakulásnak. Nem képez gátakat, de előnyt sem kínál fel.

P. Gy.: Marius Lazárnak van egy tanulmánya, Funar polgármesterségének utolsó éveiben írta. A fogalom, amit benne használ Kolozsvár leírására: „neaszat” [megközeltő fordításban: elhelyezetlen, nem megállapodott – szerk.], zseniálisan megragadja a lényegét. Lefordítani nem érdemes, mert veszít a tartalmából. Az a város volt Kolozsvár, amely nem találta identitását semmilyen szempontból, a magyarok azért nem, mert úgy gondolták, hogy valamit elvesztettek, a románok azért nem, mert úgy gondolták, hogy nem sikerült teljesen magukévá tenni ezt a várost. Egyre inkább az a kérdés merül fel számomra a változások kapcsán, hogy megtalálja-e Kolozsvár önmagát, vagy sem? Sikerül-e a kolozsváriaknak azonosulni ezzel a várossal, vagy sem? Talán igen, csak ez egy másik törésvonalat eredményez. Azaz nem a kolozsváriak mindannyian, hanem a fogyasztók magukénak érezhetik majd, számukra nyitott lesz a tér.

M. A.: Ha ezen a nyáron jött volna amerikai kutatóként, ezt nem írta volna. Én azt hiszem, a döntő lépés megtörtént.

P. Gy.: Én is így gondolom. Arra a Kolozsvárra vonatkozóan viszont, amikor ezt írta, rendkívül találó volt.

M. A.: Arra biztos, hogy igen, de a maira nem. Reflektálnék viszont egy korábban elhangzott kijelentésre, miszerint lehet, hogy nem lennénk ebben a városban, hogyha a Monostor nem épül fel. Itt egy mennyiség-minőség kérdést érzékelek, éppen azt, hogy ötszázezerre tornásszuk magunkat. Pokolian kívánja a város ezt, de belülről és nem kívülről. Nem egy külső kényszer ez, hanem egy belső mozgás.

B. J.: Legyen egypár szó, amiről még nem beszéltünk: az ingatlanpiac és a lakás – ehhez kapcsolódik a város jövőbeli modelljének az alakulása. Abban a nagyon szerencsétlen városfejlesztési tervben, amit csonkán jóváhagyott a városi tanács, a város belterületének megduplázását javasolták, ami nagymértékű területi funkcióváltáshoz vezetne. A kérdés az, hogy ennek tükrében mi történik a peremközségekkel. Valószínűleg a következő évre kiírják a metropolisztárság hatástanulmányának az elkészítését. Mi történik a peremközségekkel, mi lesz a viszonya a városnak a peremközségekhez; ezek olyan kérdések, amelyekre érdemes lett volna még reflektálni. Azokra a kérdéskörökre is visszahat, amiről ma beszéltünk. Itt nemcsak a lakosságról és a lakosság szuburbanizációjáról van szó, hanem az iparról és a szolgáltatásokról. A szolgáltatások szuburbanizációja gyakorlatilag már a 90-es évek közepén megkezdődött. De ezzel már másik témát érintünk, amire nem tudom, maradt-e még energiánk.

P. L.: Nem, sajnos. Egy következő alkalommal viszont ezekre a kérdésekre szeretnénk kitérni. Arra kérem a közönséget, hogy szóljon hozzá, tegyen megjegyzéseket az elhangzott témák kapcsán.

KABAI LÁSZLÓ: Kabai László vagyok. Jónak találnám, ha tényleg a beszélgetésnek ez a második része megtörténne, mert mára talán sikerült odáig elérni, ahová el akartatok érni, tehát a létező helyzetnek, a feelingeknek, a történéseknek a felvázolása. Természetesen mindenki azt mondja el, amilyen szempontból megéli Kolozsvár életterének a minőségét. Rendkívül hasznos lenne viszont, ha ezen a fokon túljutnánk valamennyire, és attól kezdve arról tudnánk beszélni, hogy a következőkben, rövid és hosszú távon, Kolozsvár fejlődésében milyen trendek várhatók, milyen valószínűségi szinteken, mi következhet be a kis- és nagypolitika függvényében, illetve nagyon érdekes volna – megint csak személyes érzések alapján – egy-egy kutatást rendezni akár a résztvevők közt is, hogy ki minek tekinti a megélhető várost. Ebből annyira sok és érdekes

mozzanat volna leszűrhető, amiből mindnyájan tanulhatunk: kinek mi a jó városban, hogy érzi magát jól, kinek van tömegiszonya, és ki nem szereti – rengeteg olyan van, aki a tömegben szeret elvesztődni. És akkor ezekből a mozaikokból ugyancsak érdekes képet lehet kialakítani, mert végső soron a témának a végső haszna az lehet, hogy akár az ember megfogalmaz egy olyasmit, hogy, gyerekek, ezt így szeretnénk, erre érdemes menni. Érdemes volna arról is beszélni, hogy voltaképpen ebben a buliban mi az, amiért a kolozsvári elöljáróság vagy – a még egyáltalán ki nem alakult – közép réteg felelős vagy felelős lesz. Az, amit úgysem lehet megoldani, mert mindenféle pénznek a függvénye. És mindenkinek igaza van, aki azt mondja, hogy nincsen semmi köze az etnikai elgondolásokhoz. De ezt mind fel lehet dolgozni. Ha lesz egy második megbeszélés, nagyon pozitív szerepet töltené be előre nézni: mi az, ami történhet, megtörténik, és hogy lenne jobb mindnyájunknak, ezt lebontva egyénekre is.

MAGYARI TIVADAR (M. T.): Elmondanék annyit magamról, hogy én váltakozva a belvárosban és a külvárosban éltem. Részben a belvárosban nőttem fel, most is ott lakom. Van egy ilyen kettősség Kolozsváron, nekem mindig lent van a főtér és a külváros fent, mindig lementünk a városba és utána felmentünk a Györgyfalvi negyedbe. A főtér, a főtér, a főtér – olyan ez nekem, mint amikor a hegyvidéki embernek mondják, hogy milyen szép a táj. Én valahogy mindig megpróbáltam a belváros határát kitolni: elvinni nyugat fele a sörgyárig, észak felé nem tudom meddig, mert egy idő után már nem kezd tetszeni, keletre a Cipariu térig, a Tanítók házáig, a „piros épületig” – most a diákok úgy hívják, hogy piros épület – keleten mondjuk a Szent Péter templomig. Egypár dologra felhívnám a figyelmeteket: a belváros átalakulásának egyik fontos tényezője, hogy közben szigetszerűen, pontszerűen együtt van a kirakattégek gazdagsága a szegénységgel. A kis benyúló udvarokban vagy utcácskákban lakók szegénységével, akik olyan lakásokban élnek, ahol gyakran konyha sincs. Nagyon szegény emberek ezek, sokszor cement van a földön, nincs vécé, az udvarra kell kijárni – itt a főtéren. A Deák Ferenc utcában, az épülő korzón is vannak ilyen lakások. Az én belvárosi lakásomban hat éve van bent vécé, miközben az utcára nyílik a lottó üzlete. A lakosságot tekintve nagyon vegyes a belváros képe. Persze ennek megvannak az okai is, mert az államosításkor ezeket a kicsi lakásokat feldarabolták: az én udvaromból kettőt csináltak, öt lakásból nyolcat. Azt szeretném kihangsúlyozni, hogy a belváros több, mint a főtér, több, mint a nemzetközi cégeknek tartott üzletek kirakata, a bankok világa. Ott van az óvár például, van egy épület, ahol 7 éve nincs víz, mert nem tudták kifizetni, és a közutakról szállítják a vizet. És a külvárosról néhány gondolatot. Érdekes, hogy miképpen élnek meg az emberek a várost mint perifériát, hogyan írnak idős emberek könyvet arról, hogy „adjátok vissza a városomat”. Gondoljatok csak a Pata utcára és annak a környékére, mit jelent az, hogy azt a környéket egyrészt lebontották, újjáépítették másképp, és a többi része most kezdett átalakulni. Mindenik ház, amit ismertünk a korhadó deszkákkal... Azokat a mai igénynek kevésbé megfelelő, kisablakú, nem termopán házakat eladják bővítésre – de már a régi ház magját nem ismered meg –, sokszor meg lebontásra és újjáépítésre. A külvárosi környezet, ami még nem tömbház, néhány ház, ami megúsza a lebontásokat, az is átalakulóban van, oda is kitelepedtek a cégek. Érdekes dolgokat élek meg a Györgyfalvi tetején: a 32-es utolsó előtti megállójában van egy szálloda, van egy autós üzlet. Ha nekem 1988-ban azt mondták volna, hogy ez az egész egy év alatt megbukik, és lesz itt rengeteg sok üzlet, itt fent lesz háromcsillagos szálloda, kettő, itt a sarkon egy autóbemutató üzlet, akkor azt kérdeztem volna, de miért ide fogják tenni? Ide nem fogják tenni soha, mert ide nem kell, itt van egy nagy üzlet, a Diána, ahol be tudnak vásárolni az emberek. Minek több? Mégis ez ott van mind.

P. Gy.: Egyre inkább gondolok erre az átépített központi térre, mint egy kirekesztő térre. Arról beszéltem már az elején, hogy mindenhol felismerhető, de statisztikai, népszámlálási adatok is mutatják, hogy úgy tűnik, hogy a főtér a felsőbb státusú népességét veszíti el, mint lakosságot. A közép, illetve felső státusúak költöznek el, adják el a lakásukat, és a szegényebbek maradnak ott, ők lesznek azok, akiket kirekeszt az új ruhában díszelgő főtér.

P. L.: Kivétel mondjuk az, amikor a katolikus egyház ebrudalta ki a lakókat, mert a lakások négyzetméterének olyan ára volt, hogy nem tudta megvárni, míg az idősök meghalnak. Norbert megjegyzése után szerettem volna megkérdezni, elég cinikusan, hogy ezek szerint az etnikai háború után az osztályharc jön? De ugye, mondhatnánk, hogy talán igen.

M. T.: Én remélem, hogy ez a harc lesz a végső.

M. A.: Ez befejezésnek nagyon jó volt, azt hiszem, tovább nem érdemes fecsegni a szavakat.

P. L.: Akkor én már csak köszönetet szeretnék mondani a meghívottaknak azért, hogy elfogadták a meghívásunkat és részt vettek a beszélgetésben. Egyébként erre fele jövet gondolkodtam, és eléggé megilletődtem azon, hogy a mai alkalom volt az 56. nyílt estünk. Azt hiszem, köszönettel tartozunk mindannyiunknak, hogy ezt így, rendszeresen megszervezzük.

Kiss Tamás

A „magyarságtól” a
„romániai magyar társadalomig”.
Az erdélyi társadalomkutatás és változó
témakonstrukciói a népesedéssel foglalkozó
szövegek alapján¹

A tanulmány azokat az eljárásokat elemzi, amelyek segítségével az elmúlt évtizedekben az erdélyi magyar társadalomtudomány saját, változó megnevezésekkel illetett tárgyát (“magyarságot”, „romániai magyar társadalmat”, „magyar népességet”) megalkotta. A szerző a népesedés kérdéskörét helyezi középpontba, de nem csupán demográfiai tanulmányokat vizsgál. Kiss Tamás szociológus, demográfus, az RMDSZ Ügyvezető Elnökség alkalmazottja. e-mail: t.kiss77@rmdsz.ro.

A jelen tanulmány kiindulópontja Pierre Bourdieu (1998) a kulturális alkotások elemzésére kidolgozott modellje, amelyben Bourdieu különbséget tesz az állásfoglalások tere (jelen esetben a társadalomtudományi diskurzus) és a pozíciók mezeje között, s e két, homológoknak feltételezett struktúra közötti megfelelést vizsgálja. Az állásfoglalásokat (a műveket, esetünkben a társadalomtudományos kijelentéseket) olyan diskurzív stratégiákként értelmezi, amelyek célja a mezőn belüli pozíció megőrzése vagy javítása. Ugyanakkor a mező az, ami kijelöli a referenciakeretet (a lehetséges állásfoglalások halmazát és azok viszonyítási pontjait), amely által a szereplők számára a külvilággal – elemzésünkben elsősorban a politikai hatalommal – szemben bizonyos fokú autonómiát biztosít.²

Mivel a múlt rendszerben a népesedés kérdéskörével kapcsolatos „állítások” (diskurzív aktusok) egy, elsősorban a két világháború közötti népi referenciák által dominált, történetileg előre megalkotott tematikus térhez igazodtak, a kommunista hatalomhoz (és annak népesedéspolitikájához) lojális megnyilatkozások is kettős értelmet kaptak. Márpedig ezen a ponton „felfesleni

1. Tanulmányom egy terjedelmesebb szövegre alapoz. Az elemzés során az 1957-ben Gáll Ernő által újraindított Korunk folyóirat – az 1957 és 1989 közötti legfontosabb társadalomtudományos fórum – hasábjain megjelent népesedési írásokat, illetve több, a múlt rendszerben napvilágot csak könyv formájában látott szisztematikusan. A rendszerváltást követően a *Korunk*, a *Magyar Kisebbség és az Erdélyi Társadalom* népesedéssel foglalkozó írásait, valamint az kívül szintén született demográfiai tematikájú könyveket vizsgáltam. A jelen tanulmány természetesen nem tér ki a hosszabb szövegben tárgyalt minden egyes kérdésre.

2. Bourdieu az autonómiát nem úgy fogja fel, mint a művészeti alkotások létrehozói vagy az akadémiai szféra függetlenségét az őket körülvevő tágabb kontextustól vagy az aktuális politikai projektektől – szerinte a hatás egy sajátos áttételen keresztül érvényesül, amely a prizma által megtört fény (“törésmutató”) metaforáján keresztül szemléltethető.

látszik” az elemzés során követett, a pozíciók és a diskurzus szétválasztására építő alapmodell. Ebből kiindulva vizsgálatom két kulcsproblémára összpontosít:

1. A különböző társadalomtudományos konstrukciókban hogyan tételeződik a „magyarság”/ „magyar társadalom” mint kisebbségi közösség viszonya a modernizációhoz?

2. Hogyan tételeződik a kutatói (vagy a tíz-tizenöt éve divatos szóhasználattal élve: értelmiségi) pozíció viszonya a hatalomhoz, illetve a vizsgált társadalomhoz („magyarsághoz”, „néphez”, népesedéshez, mindennapokhoz stb.)?

Tanulmányom első fele a hatvanas évek végén/hetvenes évek elején létrejött és megszilárdult diskurzív eljárásokat mutatja be, majd az előbb említett két probléma mentén tárgyalom a diskurzus kilencvenes évektől tetten érhető elmozdulásait. Az előbbieket nem pusztán történeti szempontból érdekesek. Az eljárások amelyekben keresztül az értelmiség a hetvenes-nyolcvanas években a „magyarságot” (mint közösséget) megformálta, az azokat létrehozó társadalomtörténeti kontextus megváltozása után is tovább éltek.³ A népesedés kérdésköre – a történetileg kialakult témakapcsolódások miatt – ráadásul e kollektivisták konstrukció egyik utolsó bástyája a társadalomtudományokban, így ezzel az előzetes referenciarendszerrel magunk is folyamatosan kénytelenek vagyunk számolni, amikor a népesedési kérdéseket érintő állításainkat pozícionáljuk. De a mai erdélyi társadalomtudományos gondolkodást – ezen belül pedig a népesedésről való beszélést – a múlt rendszer öröksége közvetlenebbül is befolyásolja, mégpedig hipotézisem szerint azáltal, hogy a mai „középgeneráció”⁴ fogalmi építkezése során negatív referenciaként szolgált.

A KONTEXTUS: AZ ÖTVENES ÉVEKTŐL A HATVANNYOLCAS VÁLTÁSIG

Az ötvenes évek: Az „egyket” problematizáló magyar diskurzusokkal szemben⁵ Romániában a két világháború között a népesedésről való beszéd neuralgikus pontja elsősorban a halandóság és a népegészségügy volt. Bár az ’50–’60-as években az ezt artikuláló szociológiai és eugenetikai nyelvezetet⁶ a kommunista hatalom kiszorította a nyilvánosságból, bizonyos értelemben végrehajtotta az abban megfogalmazott követeléseket, jelesül azt, hogy az állam modernizációs aktorként vonult be a falusi társadalmi térbe (lásd Oláh 2001, 2005, Gagy 2004, 2005a). Né-

3. Biró A. Zoltán (1995), Lőrincz D. József (2004) és Bárdi Nándor (2004) mellett érvelnek, hogy a kilencvenes évek elitdiskurzusaira és intézményépítési stratégiáira a hetvenes-nyolcvanas években megformált kollektivisták magyarságkonstrukció nyomta rá a bélyegét

4. A középgenerációhoz azok a társadalomkutatók tartoznak, akik karrierje a kilencvenes évek legelején lendült neki, vagy teljesedett ki, szakmai szocializációjukban azonban döntő szerepet játszottak a nyolcvanas évek. Például: Biró A. Zoltán, Gagy József, Oláh Sándor, Lőrincz D. József, Magyar Nándor, Magyar Vincze Enikő, Salat Levente.

5. Az egykeutatók összefoglalását lásd Andorka 2001.

6. A két világháború között a modern egészségügyi rendszer kiépítésére vonatkozó követelés az eugenetikai diskurzusokban explicit vérségi szimbolikával társult. Ez az ’50–’60-as években az egészségügyi rendszer kiépítése alatt pártvonalon kívülre került. Am az ebben az időszakban fasisztaként aposztrofált eugenetikai vonulatot (Iuliu Moldovan, Petre Râmneamțu, Sabin Manuilă, Gheorghe Banu stb.) a Bukaresti Iskola szociológusaival együtt, a román társadalomtudomány, többek között Valdimir Trebici (1981, 1988, 1989) írásai nyomán, a hetvenes évektől ismét „felvállalta”. A két világháború közötti eugenetikai diskurzust Maria Bucur (2005) elemezte. Bokor Zsuzsa (2005) a kolozsvári prostitúcióra irányuló elemzéseiben keresztül azt dolgozta fel, ahogy a román nemzetépítő stratégiákkal összefonódott eugenetikai diskurzus a két világháború között az alapvetően magyarok és magyar anyanyelvű zsidók által domináns városi térben működött.

pesedési szempontból döntő, hogy ekkor épült ki az az állandó intézményhálózat (orvosi rendelők, állandó, helyben lakó személyzettel), amely már nemcsak „kampányszerűen” gyógyított. Mindez azonban csak egy eleme volt az új intézményrendszernek, amely a falvak életét átszervezte – az ötvenes években kezdődött ugyanis el annak az adminisztratív-értelmiségi rétegnek a kiformalódása, amely közvetítette a falvak felé a rendszer által propagált modernizációs mintát (vesd össze Bottoni 2005, Novák 2005, Gagyí 2005b). A népesedéspolitika szintjén prioritást élvező (csecsemő)halandóság⁷ visszaszorításában nyilvánvalóan az orvosi rendelőknek jutott a fő szerep, de az egészségügyi nevelésben a falusi értelmiség más csoportjai (elsősorban a pedagógusok) is jelentős részt vállaltak. Ez a *felvilágosítói* szerepkör – amelynek a világháború előtt is voltak előképei – volt az, amely a korszakban sok értelmiségi számára legitimé és vonzóvá tette a kommunista modernizációt, hiszen számukra ez nem (csak) a kollektivizálás, hanem gyermekhalandóság visszaszorításának az időszaka volt.

A népesedés kérdése elsősorban „egészségügyi propaganda” volt, ha egyáltalán megjelent a nyilvánosságban. Ennek ellenére a termékenység – jóllehet 1948–1955 között *de jure* abortusztilalom volt – gyakorlatilag nem problematizálódott: a magas termékenység nem volt „önérték”, kiváltképp, ha magasabb gyermekhalandósággal kapcsolódott össze (Veress 1957). Ugyanakkor az egészségügyi propagandát (a *felvilágosítást*) középpontba helyező diskurzusok tágabb kontextusa a falvak társadalomszerkezetének teljes átalakítását célzó projekt volt, amelyben a „tradíció”, „tradicionális” kifejezések és a köréjük szerveződő teljes szemantikai tartomány az elmaradottság szinonimájaként értelmeződött.

A hatvannyolcas fordulat: Ceaușescu hatalomra kerülésével több tekintetben is változások álltak be. Egyrészt a '60–'70-es évek fordulóján a diktatúra időlegesen felpuhult: az ideológiai érvek mellett a tervezési folyamatban (és a rendszer legitimitációjában) megnőtt a technikai-racionális érvrendszer súlya, valamint a lakossági fogyasztás és az életszínvonal is látványosan megemelkedett (Gagyí 2005a). Másrészt a román „különút” megfogalmazásával párhuzamosan előtérbe került a nemzeti retorika és nemzeti történelem a rendszert legitimáló szerepe. Harmadsorban az 1966/770. az abortuszt (újra) törvényen kívül helyező rendelettel, a népesedéspolitikában is radikális fordulat állt be (Kligman 2000).

A népesedéssel kapcsolatos szövegeket vizsgálva egyértelműen kirajzolódik, hogy Ceaușescu hatalomra kerülése az országos trendeket követve⁸ a magyar szaksajtóban (is) egyértelmű diskurzív váltást hozott. A nyolcvanas évekig a *Korunk*ban, a néprajz, népi kultúra mellett a népesedés volt a leggyakrabban megjelenő társadalomtudományos téma: a demográfiai közlemények folyamatos jelenléte⁹ mellett tematikus lapszámokat, illetve évkönyveket is szenteltek a témának.¹⁰ A népesedés kérdésköre a Kriterion Kiadó repertoárjában is viszonylag hangsúlyosá

7. Más kelet-európai országokhoz hasonlóan Románia a halandóság, különösen a csecsemőhalandóság, visszaszorításában ért el jelentős eredményeket, valójában ekkor alakultak ki a modern halandósági viszonyok (Ghețău 1978).

8. A román népesedési diskurzusok szerkezete elsősorban Vladimir Trebici és Vasile Ghețău különböző időpontokban készült írásain keresztül követhető nyomon. Arra azonban, hogy az országos trendek mennyiben és milyen áttételekkel tükröződnek a magyar nyelvű szövegekben, a jelen tanulmányban nem térek ki.

9. A *Korunk* 1967 és 1989 közötti számaiban 55 népesedéssel foglalkozó tanulmányt találtunk, ami a társadalomtudományok korabeli helyzetét és intézményes státusát figyelembe véve jelentős, hiszen Romániában – egy rövid ideig tartó fellendülést követően – a hetvenes évek közepére gyakorlatilag megszűnt az önálló társadalomtudományi képzés és a kutatás intézményrendszere is visszafejlődött.

10. Ilyen volt az 1971/9. és az 1977/12. lapszám, illetve a várossal-urbanizációval (1980), a családdal (1986) és a

vált – e tekintetben elsősorban Imreh István (1978) és Semlyén István (1980a, 1982) írásait kell kiemelnünk. Továbbá a korszakra irányuló társadalomtörténeti tanulmányok kimutatnak egy, a rendszer és a magyar értelmiségi elit közötti kiegyezést is. Bárdi Nándor, az erdélyi magyar „értelmiségi folklórhoz” hasonlóan, Ceaușescu hatalomra kerülésének kulcsmomentumaként értékeli az ún. *hatvannyolcas kompromisszumot* (2004): azt a találkozót, amelyen a prominens magyar értelmiségiek az anyanyelvhasználat és a nemzetiségi oktatás kérdését vetették fel a kommunista vezetésnek. Az értelmiségiek javaslatait a pártvezetés ugyan formálisan elutasította, a találkozót követően azonban egy sor nemzetiségi intézményt alakított ki. Ugyanakkor – miként a történeti munkák állítják – a meggyésítés egyes székelyföldi elitcsoportokat az 1968-as területi reform nyerteseivé tett (Gagy 1997, Lőrincz D. 2004:18–28, Novák 2006). Mindebből számunkra a változás azon aspektusa érdekes, hogy a magyar kisebbségi diskurzusban lehetőség nyílt a nemzeti retorika egyes elemeinek újratermelésére, természetesen szigorúan a rendszer által megszabott intézményes és kultúrpolitikai keretek közt maradva (Bárdi 2004:60).

Az 1972-ben kezdődő Ceaușescu-féle *nemzeti homogenizációs* politika azonban párhuzamosan azzal, hogy felmondta a hatvannyolcas kompromisszumot, a magyar elitet saját intézményes játékterének szűkülésével szembesítette. Ha meg akarjuk érteni, hogy ez miként hatott a magyar értelmiségi elit „tudatára” és diskurzusaira, azt kell nagyon világosan látnunk, hogy a kompromisszum felmondása nem volt explicit és nem kötődött konkrét dátumhoz, eseményhez: a magyar intézmények leépülése fokozatos volt, ráadásul parciális engedmények kísérték, ami oda vezetett, hogy sokak (valószínűleg a többség) számára a ’80-as évek végén is plauzibilis volt, hogy a rendszerrel a nemzeti retorika egyes elemeinek újratermelése érdekében kötött kompromisszum az egyetlen járható út (lásd Bárdi 2004).

MAGYARSÁG ÉS MODERNIZÁCIÓ: AZ ETNOGRÁFIAI PARADIGMA SZEREPE

A magyarság és a modernizáció kapcsolatát ’68 után döntően meghatározta az etnográfiai paradigma kiemelt szerepe abban, ahogy a magyar értelmiség saját közösségét látta és láttatta. A hatvanas évek végén bekövetkezett kultúrpolitikai váltást több szempontból is megközelíthetjük, az etnográfia státusa szempontjából azonban a „nemzeti múlt visszavételének” nevezhető aspektus érdekes. Ez a vidéki (nem akadémiai) értelmiség számára nem annyira a különböző, két világháború közötti gondolkodási iskolák rehabilitálását, mint a „népi hagyomány” újrafelfedezésének gyakorlati – a réteg ethoszát befolyásoló – jelentőségét adta. 1969-ben a Pionírszervezet Országos Tanácsa, „a néprajzi gyűjtőmunkálatok óriási nevelőerejét felismerve a gyermekek hazafias érzelmeinek kialakításában”, útjára indította a Kincskereső Mozgalmat, amely országos néprajzi és helytörténeti gyűjtőmozgalommá nőtte ki magát (Szabó 1976:75.). Ennek kapcsán azok a vidéki pedagógusok, akik korábban a kifejezetten tradícióellenes retorikára építő egészségügyi felvilágosító propagandát végezték, most a tradíciók felleltározása fele fordultak. A hagyományos – az ötvenes években „reakciós” és „nacionalista” hírében álló – néprajzi paradigma és a népi tradíciók újrafelfedezése országos trend volt, s e trend oldalvén hajózott be a magyar önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom is, amikor a Pionírszervezet Országos Tanácsa

társadalmi változásokkal (1982) foglalkozó *Korunk Évkönyv*.

alárendeltségébe tartozó, magyar nyelvű *Jóbarát* gyermeklap is beindította a maga pályázatait, amelyek több ezer iskolást és több száz pedagógust mozgattak meg.¹¹

A gyűjtőmozgalom, illetve a magyar hagyományápolás intézményes támogatottsága a hetvenes évek végére – párhuzamosan azzal, hogy a rendszer fokozatosan felmondta a *hatvannyolcas kompromisszumot* – megszűnt, vagy legalábbis megcsappant. Addigra azonban, részben épp a kompromisszum felmondása következtében, a néprajzi paradigma az országos trendekhez viszonyítva is jelentős presztízstre tett szert a magyar értelmiség körében. Lőrincz D. József (2004) szerint a néprajz a '70-'80-as években túlmutatott önmagán: egy általános legitimitásnak örvendő, „archiváló” magatartásformába ágyazódott, illetve az erdélyi (romániai) magyarságot mint *képzelt közösséget* konstruáló elvvé, eljárássá vált.

A romániai magyarság az etnográfia közösségfogalmával analóg konstrukcióját, illetve az így tételezett közösség modernizációhoz való viszonyát a *moldvai csángók példázatával* tehetjük plasztikussá. Moldva a néprajzos szemében az „archaikus vidék”, „tökéletes terep” (eldugott terület, a modernizáció sodrán kívül maradvány népi kultúra és hagyomány őrzője), de az itt élő népesség az idegen nemzetállam vonzásába került magyar népelem példázata is, ahol a modernizáció és az asszimiláció a társadalmi mobilitáson keresztül összekapcsolódik. Így a csángó példázat az archaikus népi kultúra pusztulásának néprajzi narratíváját¹² képes volt összekapcsolni az etnikai eredet elvesztésével (asszimilációval) aposztrofálva, hogy a moldvai csángó népi kultúrával nem pusztán az egykori paraszti világ, de a csoport (nemzet előtti) magyarsága is elenyészik.

Jóllehet a „csángóság” néprajzi és történeti kutatása már az első világháború előtt megkezdődött,¹³ igazán csak Trianont követően értékelődött fel, amikor is a csángó-magyar népelem sorsa potenciálisan 3,5 millió magyarra érvényes példázattá sűrűsödött. A hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában e példázat központi jelentőségre tett szert abban a kontextusban, amelyet a „hatvannyolcas kompromisszum” felmondása és a homogenizációs politika teremtette intézményes feltételrendszer jelentett, s amelyben a magyar nyelv használatának és a nemzetiségi intézményeknek egyre kevesebb helye maradt. Így a modernizáció egy olyan reprezentációja vált kizárólagossá (mind a hatalom és a román többség, mind a magyar értelmiség szemében), amelyben a társadalmi változás domináns iránya szemben állt a nemzetiségi, etnikai partikularitással. Ebben a helyzetben nyúlt a magyar értelmiség egy, már korábban is létező „népi ideológiához”, amelynek kiemelt összetevői voltak a néprajzi paradigmában is kulcsfontosságú esszencialista közösség- és hagyományfogalmak. A(z) etnikai) közösséget Lőrincz D. szerint a hetvenes-nyolcvanas években egyértelműen a modern társadalommal szembenálló *Gemeinschaft*ként határozták meg, s ennek „hagyományai” – ami alatt a néprajzi paradigma hagyományfogalmához hasonlóan egyfajta időben állandó *lényegiséget* értettek – kellett a modernizáció sodrába került egyén etnikai identitása számára kötőanyagul, egyfajta „kemény magként” szolgálnak (2004:35). A modernizáció (iparosítás, urbanizáció, földrajzi mobilitás) – függetlenül attól, hogy azt a román nemzetépítés (asszimilációs politika) pusztá eszközeként, vagy természetes és szük-

11. A kérdéssel kapcsolatban interjút készítettem Szabó Zsolttal, aki a *Jóbarát* szerkesztőjeként a gyűjtőmozgalmat koordinálta, illetve több, a mozgalomba bekapcsolódott vidéki pedagógussal.

12. A hagyományos néprajzi paradigma lényege az, hogy a kutatása tárgyát képező népi kultúra jelenben fellelhető elemeit egy, a múltba vetített valamikori teljesség maradványaiként képzelel el, és folyamatosan ennek az egykori teljességnek a pusztulásáról, széteséséről beszél (Nieder Müller 1994: 97).

13. Az első világháború előtti csángókutatás irodalmát Mikecs László foglalja össze (1941).

ségszerű folyamatként gondolták is el – a '80-as években egyfajta szocialista *melting pot*ként tűnt fel, amely átrajzolta az erdélyi városok etnikai arcukat, a magyar falusi vidékek lakosságát pedig a román többségűvé vagy vegyes etnikumúvá vált városi központok fele terelte, tehát mindenképpen az egyen etnikai identitását fenyegette.

Véleményem szerint e modernizációs és etnikai identitást szembeállító reprezentáció egyeduralgkodóvá válásában, nemcsak azoknak a tényleges társadalmi folyamatoknak volt szerepük, amelyek radikálisan átrajzolták bizonyos – elsősorban városi – társadalmi terek etnikai arcukat. Az alapvető különbség a nyolcvanas évek és napjaink között az volt, hogy akkor a bukaresti hatalmi központ által propagált projekttel szemben nem létezett semmilyen alternatív modernizációs diskurzus. A „magyarságot” a néprajzi paradigma közösségfogalmának analógiájára konstruáló „archiváló magatartásnak” olyan kontextusban tehetett szert a szokásosnál nagyobb hitre, amelyben esélytelennek tűnt minden olyan (akár diskurzív) kísérlet, ami olyan modernizációs erőter-alkura irányult, amelybe beilleszthető lett volna az etnikai-nemzetiségi partikularitás.

LAIKUSOK ÉS SZAKÉRTŐK

A „magyarság” és a modernizáció fent tárgyalt viszonyán kívül a népesedéssel kapcsolatos szövegek megértéséhez szükséges röviden szólni arról az intézményes háttérrel is, amely ezek teremtését befolyásolta – azaz a nemzetállami tértől eltérő kisebbségi intézményes szerkezetről.

E tekintetben Heller–Némedi–Rényi – magyarországi népesedési diskurzusokat elemző tanulmányának – legérdekesebb gondolatmenete, ahogy a szerzők a népesedés témájának birtoklása fölötti, két rivális csoport között lezajló küzdelmet végigkísérik. Egyik oldalon álltak a népi írók, akik számára a népesedési vita a nyilvános önreprezentáció és saját maguk csoportként való újjászervezése szempontjából töltött be kulcsszerepet. Az irányzat a két világháború közötti diskurzív hagyományra támaszkodva, a hatvanas években „jelentkezett újra legitim tulajdonáért és azt lényegében meg is szerezte” (1990: 19), hiszen a népesedési vitákban a korábban legitim témakapcsolódások, a témakonstrukció történeti beágyazottsága a szereplők számára erőforrásként jelentek meg. Ezekre lehetett építeni a különböző diskurzív stratégiákat, ezekről nem lehetett elvonatkoztatni,¹⁴ ezért a népesedés kérdése nem bizonyult előnyös terepnek a népiekkel szembenálló „liberális” vagy „urbánus” nézetek artikulálására. A népi íróktól elkülönülő, jól azonosítható másik csoport a demográfusoké volt, akik a népesedés témájának diszciplináris értelemben legitim birtokosaként léphettek fel. A két csoport – az elemzés szerint – helyenként szemben állt egymással, máskor azonban hallgatólagos szövetséget kötött. A népesedés témája fölött folytatott küzdelmet a szerzők a konfliktus, a csere és a alkufolyamatok bonyolult játéka-ként írják le, rámutatva arra az önmagában is pregnáns magyar kulturális sajátosságra, hogy a népesedéssel kapcsolatban létezett egy olyan, a – dominánsan angolszász és nyugat-európai diskurzusokat intézményesítő – szaktudománytól jól elhatárolható, annak szemszögéből „laikus” hagyomány, amely a nyilvános beszédben képes volt (és gyakran képes ma is) a szakdiszciplína legitimitását felülírni. Ez a kulturális sajátosság, illetve a magyarországi népesedési viták szerkezete Erdélyben is éreztette hatását.

14. A szerzők itt szintén Bourdieunek a bevezetőben vázolt fogalmi keretére építenek.

A *Korunk* népesedéssel kapcsolatos írásai között vegyesen találunk tudományosnak és publicisztikainak minősíthető szövegeket, ezek azonban nem választhatók élesen szét az elemzés során, mivel könnyen észrevehető, hogy a „szakmai” és a „laikus” diskurzus az rendszerváltást megelőző időszakban nagymértékben összefolyt. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a szakértő/laikus megkülönböztetés teljességgel hiányzott volna. A különbségtétel szempontjából azonban nem az a mérvadó, hogy tanulmányok az utólagos értékelés szempontjai értelmében megfelelnek-e vagy sem a korszak vagy napjaink tudományos standardjainak, hanem a szerzők önmeghatározása (Herédi Gusztáv, Vasas Samu vagy Csép Sándor például „laikusként” határozták meg magukat, míg Semlyén István, Keszi-Harmath Sándor vagy Kósa-Szánthó Vilma „szakértőknek” minősültek.) Ebben az értelemben pedig a népesedésről való beszéd profeszionalizmusának foka nem egyéb diskurzív stratégiánál, ami abban áll, hogy az illető szerző felvállalt-e egyfajta „szubjektív”, „érzelmi”, „elfogult” pozíciót: „Hiába na, emberek vagyunk, s ha valami a húsunkba vág, fölszisszenünk. Amiből következik, hogy az én írásomban is helyt kap az elfogultság, a szubjektív megközelítés, s ez nyilván visszatetszést válthat ki. Vállalom.” (Herédi 1986: 28)

Az ilyen értelemben vett „laikus” írások mellett a lapban tömegével láttak napvilágot olyan cikkek is,¹⁵ amelyek nyilvánvalóan nem felelnek meg semmilyen társadalomtudományos/módszertani standardnak: szerzőik általában vidéki értelmiségiek (tanárok, orvosok, nem pedig valamilyen értelemben „felkent” társadalmtudósok), akik a tudományos standardokhoz szándékoztak alkalmazkodni. Az alkalmazkodás kísérlete leginkább azt jelentette, hogy ezek a szerzők – szemben a „laikusok” által választott stratégiával – „objektív” témakezelésre törekedtek. Így ezek a tanulmányok – bár normatív értelemben nem szacikkek – mégsem tekinthetők „laikus” írásoknak.

A laikus/szakértő megkülönböztetés a magyarországi népesedési vitákban is alapvető rendezőelv volt, azonban az eltérő intézményes-pozicionális háttérből adódóan teljesen másként működött, mint Erdélyben, ahol – amiatt, hogy a szakértői szerepek nem voltak intézményesen körülbástyázva – a különböző stratégiák sokkal cseppfolyósabbak voltak, közöttük lehetséges, gyakori és bizonyos értelemben talán elvárt is volt az átjárás. A demográfia esetében – más társadalomtudományokhoz viszonyítva – ez annál is inkább lényeges, mivel a demográfusi szerepkör és identitás nem választható el a hatalmi-döntéshozói ágazathoz fűződő viszony kérdésétől.

A szakértői szerepkör és legitimitás a magyarországi népesedési vitákban is nagymértékben kötődött az intézményes pozíciókhoz: a demográfusok az állami főhivatalként működő KSH alkalmazottai voltak és a „laikus” írókhoz képest (joggal) a népesedéspolitika „bennfenteseinek” érezhették magukat.¹⁶ A szakértői pozíciónak ez az eleme – ami a hatalmi centrum közelségéből adódik –, Erdélyben hiányzott: itt a „szakértők” nyilván nem gondolhatták, hogy népesedéspolitikát csinálnak, hiszen nemhogy társadalommérnökök nem lehettek, de társadalomtudományi működésük intézményes keretei is alig léteztek. Amint az a hivatkozásokból jól látható, a két csoport és kétfajta stratégia közötti hierarchia korántsem egyértelmű: a laikusok esetenként ugyanis „cáfolják” a „szakértők” téziseit, az utóbbiak szakértők pedig buzgón hivatkoznak az

15. Ezek leggyakrabban valamely település népesedéstörténetével vagy valamilyen a korban lejátszódó demográfiai folyamattal foglalkoztak.

16. Arra, hogy a profeszionalizmus nagymértékben összefüggött a „bennfentesség” konnotációjával nagymértékben hozzátartozott, a Heller-Némedi-Rényi tanulmány (1990) is többször utal, a tanulmány bírálatai viszont még inkább rámutatnak arra, hogy a „bennfentesség” a demográfusok identitásának egyik központi eleme volt.

előbbiekre. Sőt, a *Korunk*ban publikáló „profik” intézményes pozíciói gyakran gyengébbek, mint a „laikusoké”. Herédi Gusztáv például, aki a laikus csoport legjellegzetesebb képviselője, a *Korunk* (vagyis a magyar vonatkozásban legjelentékenyebb társadalomtudományos fórum) szerkesztője volt, ráadásul a lap a demográfiai tematikájának egyfajta felelőse. Ehhez képest – a korabeli mezőben nagyon igényesnek számító családszociológiai vizsgálatot lefolytató – Kósa-Szánthó Vilma sepsiszentgyörgyi tanári pozíciója marginális volt.

A „közművelődési” lapok körül szerveződő intézményes szerkezet maga sem kedvezett az elkülönült diszciplináris diskurzusoknak, illetve a specializált szakértői szerepkörnek, ezért a „laikus” és a „szakértői” stratégiák egy életpályán vagy egy íráson belül is keveredtek. A társadalomtudomány és a publicisztika, illetve az irodalom határai képlékenyek voltak: a korszak jellegzetes műfaja a szociográfiai riport egyszerre volt publicisztika, irodalom és társadalom-leírás; a korszak jellegzetes beszélője pedig az amorf műfajokat termelő „diffúz értelmiségi”. A „laikus” stratégia, aminek központi eleme az érzelmi involváltság, így bizonyos értelemben a „szakértők” számára is modellé vált.

HATALOM – ÉRTELMISÉG – MAGYARSÁG

A modernizációval és a modern *Gesellschaft*tal ellentétes (vagy a modernizáció viharáiban álló) *Gemeinschaft*ként felfogott „magyarság” fogalmához az értelmiség egy kollektivistá „népszolgálati” ethoszt társított (Lőrincz D. 2004, Bárdi 2004), amelynek értelmében az értelmiség társadalmi praxisa és nyilvános diskurzusa csak akkor volt legitim, ha a közösség érdekeit és „fennmaradását” szolgálta – azaz „Minden elképzelés, tevékenység, csak akkor lehet értékes és megkérdőjelezhetetlen, ha értékei, céljai, funkciói valamilyen formában hozzákapcsolhatók a közösséghez és értékeihez.” (Lőrincz D., 2004:35.) Az ethosz kollektivismusa abban is megnyilvánult, hogy a „magyarságot” érdekei és értékei szempontjából homogén közösségként, „artikulálatlan, monolit tömbként” jelenítette meg (Lőrincz D. 2004:34.).

A kollektivistá népszolgálati ethosz a népesedésről való beszéd központi eleme volt (ami igen jól illeszkedett a magyar népesedési diskurzusokhoz), mondhatni könnyen vált a „népszolgálat” kitüntetett terepévé, hiszen a két világháború közötti népi referencia automatikusan biztosította a megfelelő keretet. E történetileg adott témakonstrukció miatt – akár implicit formában is – magától értetődő a népesedés kapcsolata a nemzeti, közösségi érdekekkel, s az sem szorult különösebb magyarázatra, hogy a népesedésről beszélni morális kötelesség.¹⁷ Így annak elősegítése, hogy „az egyke kérdése ismét napirendre kerüljön irodalmunkban” (Herédi 1971:1294) magától értetődően szolgálta a „magyarság fennmaradását”. Tehát e kontextusban a népesedés kérdésköre olyan ablaknak bizonyul, ahonnan egyedülálló rálátás nyílik a magyar értelmiség saját közösségéhez és a hatalomhoz való viszonyára.

A ’70-’80-as évek demográfiai tanulmányai sikeresen termelték újra azt a keretrendszert, amelyben a népesedés kérdésköre nemzeti/nemzetiségi összefüggésben problematizálódott. Mindez elsősorban a népesedéssel kapcsolatos két világháború közötti diskurzív örökség be-

17. A két világháború közötti népesedési irodalom folyamatosan visszatérő eleme volt a nyilvánosság elégtelensége, holott cikkek és vizsgálatok hosszú sorát szentelték a kérdésnek (Andorka 2001). Mindez a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek magyarországi népesedési vitáiban is többször vissztért (Heller-Némedi-Rényi 1990).

emelésén keresztül valósult meg.¹⁸ Másrészt a demográfiai átmenet elméletének is kialakult egy sajátos „helyi olvasata”, ami az Erdélyen belüli etnikai arányváltozásokra és ezzel összefüggésben a különböző – elsősorban városi – társadalmi terek feletti dominanciára fókuszált (lásd Semlén 1980 a–b, 1982). Ez a modernizációs különbségeket a termékenység eltérő szintjével kapcsolta össze, s a mindennapi tudás számára magától értetődően a szimbolikus etnikai hierarchia mentén nyert értelmet.¹⁹ A legjelentősebb „tét” az etnikai arányok alakulása volt, amely nemcsak (és nem elsősorban) mint a tanulmányokban megjelenő elemzési szempont volt fontos, hanem – a népi diskurzív hagyományhoz hasonlóan – olyan keretként, amelyet az olvasó a népesedés témájával magától értetődően asszociált.²⁰ A népesedésről írni akkor is az etnikai arányok változása miatt volt fontos, ha a szövegben megjelenő elemzés valójában nem erre vonatkozott. Ezt mutatja a ’80-as években kialakuló magyarországi népesedésszociológiai irodalom hazai fogadtatása is, hiszen azok a munkák, amelyek minden társadalmi és demográfiai folyamatot (az urbanizációtól a demográfiai átmenetig) az etnikai arányok prizmáján keresztül értelmezték, ’89 után Erdélyben bestsellerek lettek.²¹ A nemzeti/nemzetiségi referenciák mellett azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a szövegek számára a Ceaușescu-rendszer népesedéspolitikai propagandája szolgáltatott keretet – a megjelenő pronatalista írások, nemcsak a nemzeti keretrendszert termelték újra, de a hatalmi diskurzust is visszhangozták.

Ezt a kettősséget – s ezen belül a magyar értelmiség hatalomhoz, illetve saját közösségéhez való viszonyát – két, egymással rímelő fogalmi keretben próbáltam meg értelmezni, amelyek – a „magyarság” és a modernizáció viszonyáról korábban mondottakhoz hasonlóan – abban is segítségünkre lesznek, hogy tetten érjük a rendszerváltást követő elmozdulásokat. Az *ambivalens diskurzus* fogalmát Lőrincz D. Józsefnek (2004) köszönhetjük, míg *hatalommal folytatott nyilvános alku koreográfiájának* az előbbivel komplementer fogalma James Scott (1996a, 1996b) elemzéséből származik. Ezekből kiindulva arról próbáltam meg hipotéziseket felállítani, hogy a körvonalazott diskurzív értelmiségi stratégiáknak – a nemzeti keretbe ágyazott pronatalizmusnak – milyen lehetett és mit jelentett a legitimitása.

Az ambivalens diskurzus: Induljunk ki Herédi Gusztáv példájából, aki mint említettük a „lakus” stratégia jellegzetes képviselője volt, s akinél a stratégia alapját képező „szubjektivitás” az

18. Annak taglalására, hogy a szövegek miként kapcsolódtak a korabeli magyarországi vitákhoz, a jelen tanulmányban terjedelmi korlátok miatt nem kerül sor.

19. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a mindennapi tudás nem a demográfiai átmenet elméletének hatására vagy annak kontextusában alakult ki. E jelenségek történelmi beágyazottságát mutatja, hogy a század elején kiadott magyar lexikonok szócikkeiben az „oláhok” „köztudomású szaporasága” központi elemként jelenik meg (lásd Pallas 1998). Valójában az erdélyi románok termékenysége a századelőn sem múlta felül az erdélyi vagy a magyarországi magyarokét. A társadalmi beágyazottsággal kapcsolatban tanulságosak a magyar mintán készült felmérések románokkal szembeni heterosztereotípiákra vonatkozó válaszai, ahol a nyílt kérdésekre adott válaszok között rendre megjelenik a „teleszülték Erdélyt” jellemzés. A románok szaporaságával kapcsolatos sztereotípiák az elmúlt 15 évben valószínűleg nagymértékben átalakultak, a nyolcvanas években viszont – bár erre nincsenek empirikus adatok – nagy bizonyossággal feltételezhető, hogy a románok termékenységét a magyar értelmiségi közvélemény „átmenet előttiként” reprezentálta, jócskán felülbecsülve a magyar és a román termékenység közötti különbséget.

20. Marosvásárhelyen a nyolcvanas években családi körben, barátok, ismerősök társaságában folyamatosan felmerülő kérdés volt a város magyar többségének megléte, amelynek mindenki számára óriási tétje volt, de a választ senki sem tudta.

21. Elsősorban Kocsis Károly és Kocsis Károlyné (1991) meglehetősen pontatlan becsléseket tartalmazó kötete terjedt el.

önéletrajzi referenciák folyamatos használatában is megnyilvánul, így demográfiai írásai egyszerre népesedési esszék és önéletrajzi vallomások. A népesedés kérdésével való foglalatosság legitimálja az életutat, és viszont, a mondanivaló érvényességét az életút (személyes példázat) biztosítja: „Ezen a téren tehát illik nyílt kártyákkal játszani. [...] Én családpárti, házasságpárti és gyermekpárti vagyok. De miért? És milyen alapon? Van-e hozzá elég tudásom, tapasztalatom? Vagy – más megfogalmazásban – erkölcsi fedezetem?” (Herédi 1986:28).

Ezért foglalja 1971-es tanulmányában a népesedési diskurzusok alakulását és saját élettörténetét közös keretbe. A második világháború előtti ifjúkoráról vallja: „Elovestam, milyennek rajzolta meg Herder a mi jövőnket, kijegyzeteltem, amit Móricz Zsigmond, Veres Péter, Kós Károly, Németh László és Illyés Gyula mondtak az egykéről, s egy önképzőköri gyűlésen beszámolót tartottam olvasmányaimról. Aztán sokat vitatkoztam, tárgyaltam az ügyről az inter-nátusban, ifjúsági konferenciákon, szemináriumokon. Az iskolában én lettem az egykeszakértő. És gyűlöltem mindent, ami az egykéhez vezet: nagybirtokrendszert, a magántulajdont, a kuporgató fősvénységet, vagy a ridegparaszti érzelmellenességet. És azt hittem, hogy minden komoly, népe jövőéért aggódó ember így gondolkodik.” (Herédi 1971:1294) Az ötvenes években aztán „a mezőgazdaság szövetkezeti átszervezése, a szocialista kultúra kialakítása” kötötte le a figyelmét, de – ha marginálisan is – ebben a periódusban is foglalkozott a népesedéssel (termékenység/születésszám kérdésével), amelynek akkor még nem volt kellő legitimitása. Többek között 1957-ben egy Makkfalváról készült riportjában a falu népesedési helyzetét is bemutatta, amelynek fogadtatását így foglalja össze: „barátaim közül néhányan, miután elolvasták a cikket, értetlenül kérdezték: miért izgat a születések száma? És úgy tekintettek rám, mint aki ismert arca helyett szokatlan, mi több gyanús képét mutatja be.” (1971:1294) Vallomása szerint ebben a periódusban azon fáradozott, hogy a téma napirenden maradjon, annak ellenére, hogy a hatalom nem támogatta. A szaporulat kérdése csak akkor került a magyar nyilvánosság homlokterébe: „amikor a statisztika tényei könyörtelenül bebizonyították, hogy csökken a szaporulat, s a párt és a kormány jelentős intézkedéseket foganatosított e tekintetben. (...) Akkor [vagyis 1967-ben – K. T.] örömmel üdvözöltem – a kolozsvári Igazságban megjelent két cikkemben – a demográfiai visszaesést gátolni célzó jogi rendszabályokat, szociális juttatásokat.” (1971:1295)

Herédi önéletrajzi beszámolója „két lábon áll”, egyrészt a népi referenciára, másrészt a rendszer abortuszpolitikájára támaszkodik. Ez az eljárás szinte kivétel nélkül jellemzi a *Korunk* népesedéssel kapcsolatos szövegeit – változó csak a „népi” és a „szocialista” referencia aránya. Mindez szemléletes példája az *ambivalens diskurzusnak*, amire a népesedésről való nyilvános beszéd az erdélyi magyar szaksajtóban bizonyos értelemben ráépült. Ez a stratégia tette lehetővé egyrészt, hogy a beszélő ne térjen el a hivatalos retorikától: az önéletrajzi beszámoló végső soron arra fut ki, hogy 1967-es életbelépésekor Herédi üdvözölte a Ceaușescu-féle abortusztilalmat, amely mellett később is kiáll cikkeiben – több helyen sürgeti az abortusztilalmat megsértők elleni nyilvános kampányt: „Megengedhetetlen, hogy ha egy ittas traktoros az árokba fordul, arról nyomban írnak a lapok, de ha egy faluban lelepleznek egy terhes asszonyok tucatjával abortuszt végző 'védőnőt' (miként ez pár évvel ezelőtt Vistán történt), arról szemérmesen hallgat a sajtó.” (Herédi 1978:29.) Az ilyen kampányok, amit Herédi „magyar vonalon” is szeretett volna meghonosítani, a rendszer pronatalista propagandájának fontos részét képezték (Kligman 2000).

Másrészt Herédi szövege a népi referenciarendszer rekonstruálásával a népesedést egyértelműen nemzeti/nemzetiségi keretrendszerbe is helyezi. A nemzeti retorika egyes elemeinek reprodukálásán keresztül az ambivalens diskurzus stratégiáját alkalmazó beszélő meg tudta őrizni

legitimitását (a közönség, az olvasók bizalmát), hisz – annak ellenére, hogy a hatalmi álláspontot képviselte – olyan keretre utalt, amivel azonosulni lehetett (Lőrincz D. 2004:61).

Az ambivalens diskurzus stratégiája a beszélő pozíciójában meglévő kettősséget képezi le. Ezt – mint az előzőekben láthattuk – egyfelől a népszolgálati ethoszon keresztül írhatjuk le, amelynek jegyében a beszélő (önértelmezésének megfelelően) a „magyarság” kollektív érdekeit képviselte. Demográfiai szempontból (a magyar népesedési diskurzusok talaján) pedig a „magyarság érdekei” egyértelműnek látszottak. Más részről azonban a beszélő a hatalmat is képviselte. Pontosabban, amikor „örömmel üdvözölte a demográfiai visszaesést gátolni célzó jogi rendszabályokat” a hatalmi szót közvetítette magyar nyelvű olvasóközönsége fele.

Az elemzett tanulmányokban sokszor feltűnik, hogy „nekünk magyaroknak”, akik a szocialista munka mezején jól megálljuk a helyünket, demográfiai tudatosságra lenne szükségünk, biztosítandó, hogy a termelési mutatók mellett a születési arányszámok tekintetében is felzárkózzunk az országos értékekhez. Ebben a megfogalmazásban a szövegek másfajta perspektívában tárulnak eléink. Önkéntelenül is felötlik a kép, amit Gail Kligman festett a népesedéspolitikai eszközrendszeréről, amikor az ország egészségügyi körzetei számára kötelezően teljesítendő 20 ezrelékes születési arányszámot írtak elő ('80-as évek), s amennyiben ez nem valósult meg, a hatalom és a népesség között közvetítő egészségügyi személyzetet szankcionáltak. Azokat az egészségügyi körzeteket, amelyek sorozatosan nem produkálták a megfelelő születésszámokat „veszélyeztetett övezetnek” nyilvánították, fokozott ellenőrzésnek és propagandának vetették alá (Kligman 2000). Ennek értelmében az országos átlag alatti nyers születési arányszámokkal rendelkező romániai magyarságot képzeletbeli „veszélyeztetett övezetnek” is tekinthetjük, amelyben a hatalom és a „magyarság” között közvetítő értelmiség is ki kellett vegye a részét a propagandamunkából. A propaganda pedig akkor lehet hatékony, ha társadalmilag jól beágyazott diskurzív panelekre támaszkodik.

Ebből az szemszögből a népi referenciák működtetését akár eufemizációs stratégiaként is tekinthetjük, vagyis – strukturalista beállítottságú szociológusként – megpróbálhatjuk a helyzetet a Bourdieu-féle fogalmi keretben értelmezni (2001). Ennek lényege, hogy elválaszthatjuk a társadalmi praxist a rá vonatkozó diskurzustól: a praxist a mezőn belül működő hatalmi képlet határozza meg, míg a diskurzust az az igény, hogy a képletet elfedjük. Ezt az értelmezési lehetőséget villantja fel – egyébként meglehetősen óvatosan – Bárdi Nándor is: „A szocializmus keretei között azonban a kisebbség érdekeiért, a magyar kultúra képviseletében munkálkodóknak, mivel nem választott, hanem kívülről kiválasztott személyek voltak, legitimitásuk is bizonytalan volt: döntéseiket, áldozataikat, kompromisszumaikat önmaguk előtt is igazolniuk kellett. Erre volt jó a népszolgálat jelszava – használatáról azt is feltételezni lehetett, hogy ő az, aki ismeri a közösség érdekeit.” (2004:54).

Megfontolandó azonban Lőrincz D. megközelítése is, aki a kettősséget nem redukálja a praxis és diskurzus szembenállására: ha ezt tenné, nem különbözne egy „szociológustól”, aki önkényesen (a státusából fakadó az objektív tudás jogán) mutat rá arra, hogy a két elem közül melyik a praxis (a társadalmi tény) és melyik a diskurzus (a társadalmi tény elfedő magyarázat). Szerinte ugyanis a nevezett stratégia (diskurzív praxis) lényege épp abban áll, hogy a két elem viszonya folyamatosan felcserélhető, kontextusról kontextusra változik. Ha ezt – szociológus létünkre – végiggondoljuk, igazat kell adnunk neki: hiszen, amikor a cenzúrán kellett átcsúsztatni egy népesedéssel kapcsolatos cikket, bizonyosan a rendszer által propagált pronatalizmushoz való ragaszkodás volt az az eufemizációs narratíva, amely elfedte a nemzeti keretrendszer újraterte-

lésére irányuló praxist. Az olvasókkal való érintkezés során viszont a nemzeti keretrendszer újratermelése, mint eufemizációs narratíva, fedte el a népesedéspolitikai propaganda társadalmi praxisát. A diskuzus ambivalenciája tehát nem választható szét a beszélők pozíciójának kettősségétől, akik egyszerre képviselték a „hatalmat” és a „magyarságot”; közvetítették a propagandát és próbálták újratermelni a nemzeti/nemzetiségi keretrendszert.

A hatalommal folytatott alku: A fentebbiekből egyben az is következik, hogy szövegek virtuális – és a cenzúrán keresztül tényleges – olvasóközönsége a „magyarság”, mellett a hatalom volt. Lőrincz D. a nyilvános beszéd kommunikatív jellegét hangsúlyozva elsősorban a magyar olvasóközönséggel való kommunikációt helyezi előtérbe (2004:58). A „szocialista referenciák” működését azonban nem érthetjük meg anélkül, hogy a szövegeket mint a hatalommal való kommunikációs felületet is megvizsgálánánk. A hatalom nem pusztán saját propagandisztikus üzeneteit továbbítja a magyar olvasók fele, hanem olyan kommunikációs partnerként is megjelenik, akivel e szövegeken keresztül a szerzők sajátos alkut folytathatnak.

A hatalommal való nyilvános alku koreográfiájával és retorikájával kapcsolatban a James Scott által mondottakra támaszkodhatunk. Scott különbséget tesz elsődleges (hivatalos, nyilvános) és másodlagos (láthatatlan, nem nyilvános) forgatókönyvek között. Az előbbi a formális intézményekben, az alávetettek és a hatalom közötti nyilvános rítusokban, a hivatalos ideológiában és a nyilvános beszédben ölt testet, míg a második ettől élesen elválik, s a nem nyilvános szférában, az intézmények által szabályozatlan, illetve az intézményes rend réseiben megbújó mindennapi életvilágban jelenik meg az alávetettek hatalommal szembeni hétköznapi ellenállásának terepe (Scott 1996a–b). Mindez azért érdekes számunkra, mert e két forgatókönyv a hatalommal való nyilvános kommunikációban, az alkuban találkozik egymással.

A hatalommal folytatott alkudozás kulcseleme, hogy az alárendelt fél a nyilvános forgatókönyv (a hatalomi ideológia) retorikájához alkalmazkodik, azt próbálva elérni, hogy a hatalom ennek egy számára kedvező értelmezését fogadja el. Mivel azonban az alávetett fél a hivatalos retorikához alkalmazkodik, a nyilvános felület (szöveg) alapján önmagában nem lehet eldönteni, hogy abban mennyi a tényleges, őszinte behódolás és mennyi a taktikai elem. Valami hasonló jegyében fogantak az értelmiség rendszerrel kötött kompromisszumai, a „magyarság szolgálata az adott körülmények között”. Így azt sem tudjuk teljes biztonsággal megállapítani, hogy a „szocialista referenciák” milyen mértékben az alku kellékei, mennyiben mértékben fakadnak „meggyőződésből” vagy kötelező töltelékanyagok. Ennek ellenére érdemes ezek működését – ha csak hipotézisértékkel is – vázolni. Annál is inkább, mert a magam részéről – személyes tapasztalatok hiányában – ezen alkukat nem egyedi és meghatározott alkalmakhoz kötődő ak-tusként képzelem el, hanem a nyilvános beszéden keresztül folyamatosan jelen lévő praxisként, alkufolyamatként.

Azt a nyilvános alkut, amely révén az értelmiség a rendszer retorikájára hivatkozva igyekezett a „magyarság” vélt vagy valós érdekei nevében fellépni, a „hivatalos forgatókönyv” ellentmondásossága élte. A szövegekben ez két vonatkozásban játszott szerepet.

(a) A Ceaușescu-rendszer hivatalos ideológiáját a modernizációs elképzelések és a nacionalista víziók sajátos vegyülete képezte, amely egy homogenizációs programban, a szocialista nemzet megteremtésében öltött testet. Horváth István (2005) szerint mindezt sajátos kettősség jellemezte. Mint modernizációs ideológia, azt hangsúlyozta, hogy a különböző partikuláris (lokális, etnikai) identitások, kulturális minták, életmódok szintézisére, meghaladására van szükség: a

szocialista *melting pot* befogadó, asszimiláló jellegét húzta alá. Ám a hivatalos forгатókönyv részét képezte a román etnikai esszenciát középpontba helyező és a magyarokat első számú őselenségként feltüntető történelemszemlélet is, amely sok szempontból a két világháború közötti etnikai/vérségi nacionalizmus egyenes ágú leszármazottja volt. Konkrét közpolitikai vonatkozásként (részben) ez húzódott meg a zsidók és a németek kivándoroltatása mögött, illetve abban is, hogy a magyar (vagy magyar származású) kádereket a hadseregtől a rendőrségig és államigazgatásig megbízhatatlannak tekintették, s a nyolcvanas években lehetőség szerint marginalizálták és románokra váltották őket.

A hivatalos forгатókönyv kettősségéből adódóan az elemzett szövegek modernizációs referenciákat szajkózó frázisainak oka nemcsak az, hogy a szerzők szeméremből vagy félelemből elhallgatják, illetve cinikusan elhazudják az elharapódzó vérségi nacionalizmust. A hivatalos forгатókönyv modernizációs olvasatára való hivatkozás igen is része a hatalommal folytatott alku koreográfiájának. E tekintetben a legjellemzőbb példák Keszi-Harmath Sándor írásai, akinél a népesedés kérdésköre dominánsan a szocialista modernizáció perspektívájában jelenik meg, s aki – másokkal ellentétben – a nyolcvanas években is elutasította a kérdés (magyar) nemzeti keretrendszerben való tárgyalását. Tudva, hogy a meggyőződéses baloldali Keszi-Harmathot 1959-ben nacionalista elhajlás vádjával zárták ki a pártból (lásd Gagyai 2004), az általa folytatott alkuban van valami heroikus és egyben szívszorító – mintha a modernizmust, az etnikai nacionalizmus visszautasítását kérné számon attól a rendszertől, amely őt ezen elv alapján marginalizálta.

(b) Ugyanakkor egyértelmű, hogy a '70–'80-as években nem ez a típusú alku volt domináns. A diskurzív stratégiák elemzését a „hatvannyolcas kompromisszumra” való utalással vezettük be. Ennek értelmében azzal párhuzamosan, hogy Románia megindult az autochton nemzeti modernizáció ösvényén, a kultúrpolitikában pedig felerősödött az etno-nacionalista vonulat, a magyarok számára is lehetővé vált a nemzeti retorika valamiféle ellenőrzött reprodukciója. A következő két évtizedet a magyar értelmiség szemszögéből felfoghatjuk úgy is, mint a „hatvannyolcas kompromisszum” elhúzó utóvédharcainak periódusát. Ebben a tekintetben pedig a hatalommal folytatott alku tétje nem az volt, hogy a rendszer olyan modernizációs erőteret biztosítson, amelyben a társadalmi mobilitás és az erőforrásokhoz való hozzáférés nem függvénye az etnikai származásnak. Éppen ellenkezőleg, a nemzetiségpolitikában a hivatalos forгатókönyv ezen részére a hatalom hivatkozott: például amikor szűkítette az „etnikai szegregációhoz” vezető és „a magyar fiatalok megfelelő érvényesülését aláásó” nemzetiségi oktatási rendszert. Az alku tehát e vonatkozásban leginkább az olyan hivatalos megnyilatkozásokba kapaszkodott, amelyek az így értelmezett modernizációval szemben – mert ez domináns a szövegekben – a magyar nemzetiség fele való engedményekre utaltak. A leggyakrabban idézett szövegrész, amely később a magyarországi demográfiai (vagy inkább népességstatisztikai, „magyarságtudományi”) szakirodalomban is megjelent, a következő: „A nemzetiségek hosszú időn át létezni fognak, mind a szocialista, mind a kommunista építés korszakában, ami szükségessé teszi, hogy továbbra is foglalkozzunk, bármilyen megkülönböztetés nélkül, minden nemzetiség teljes jogegyenlőségének és akadálytalan érvényesülésének a biztosításával.” (RKP XI. kongresszusa, idézi Semlyén 1980b:54).

Emiatt a hatalommal folytatott, a nyilvános forгатókönyv fölötti folyamatos alkuban egyik oldalon a hatalom modernizációs/homogenizációs, a másikon a magyar értelmiség kisebbségi partikularitás megőrzéséért lehetővé tevő forгатókönyvei álltak, ami kulcsszerepet játszott ab-

ban, hogy a „romániai magyarság” esszencialista, kollektivista és etnográfiai ihletettségű konstrukciója vált dominánssá.

Az értelmiségi stratégiák és a pronatalista diskurzus legitimitása: Az értelmiség „rejtett népesedési forgatókönyvében” tehát a „magyarság” érdekeinek védelme jelent meg a hatalommal folytatott alku tétjeként, ami a népesedési szövegekben a nemzeti keretrendszerbe helyezett és a magyarság etnikai pozícióit szem előtt tartó erőteljes pronatalizmus eluralkodásában nyilvánult meg. E tekintetben kérdések vetődnek fel azzal kapcsolatban, hogy e „rejtett forgatókönyv” (az, ahogyan az alku tétjeit meghatározták) milyen mértékben volt legitim, s ha legitim volt, a legitimitása mit jelentett.

Gail Kligman könyve (2000) nyomán mára dominánssá vált az az olyan olvasat, amely a múlt rendszer reprodukciós folyamatait a népesedéspolitika és az ezzel szembeni hétköznapi ellenállás dinamikáján keresztül próbálja megérteni. Kligman a Ceușescu-korszak reprodukciós politikáját szintén James Scott elméletéből kiindulva írja le, a román társadalom szerinte is a hivatalos és rejtett forgatókönyvek dichotómiája mentén ragadható meg: egy mindenre kiterjedő kettősség (*duplicity, duplicitate*) jellemzi, a mindennapi életben a hivatalos és a rejtett forgatókönyv folyamatosan jelenlévő kettőssége, azaz a kétszínűség politikája (*politics of duplicity*).²² A népesedés kérdéskörét is azért tartotta érdekesnek, mert ezen a területen a hivatalos és a rejtett forgatókönyv óhatatlanul összeütközésbe került egymással.²³

A hatalom fő privilégiuma az, hogy meghatározza, a mindennapi cselekvés mely formáit tekintti ellenállásnak és mely formái fölött „néz át”. A hétköznapi cselekvés, a mindennapi rutin azáltal válik ellenállássá, hogy a hatalom annak tekinti. A reprodukív szférát Romániában a népesedéspolitika tette az abortusztilalom és a fogamzásgátló szerek terjesztésének megakadályozásán keresztül a hétköznapi ellenállás terepévé – a hivatalos forgatókönyv alakulása, a törvények és dekrétumok, a pronatalista propaganda teremtették meg a rejtett forgatókönyvet: az illegális abortuszhalózatokat, a fogamzásgátlás és a terhesség-megszakítás különböző „népi” technikáit. A román demográfusok a hetvenes évek közepéig – ameddig annak előkészítésében maguk is tevékeny szerepet játszottak – a reprodukciós viselkedés modellezésében csak a hivatalos forgatókönyvvel számoltak, a rejtett szcenáriókról nem vettek tudomást. A nyolcvanas évekre azonban számukra is egyértelművé vált, hogy nem pusztán a hatalom szándékai alakítják a születési arányszámokat. Kligman a hivatalos és rejtett forgatókönyv közötti fő ellentétet a hatalmi racionalitás pronatalizmusa és az alacsonyabb gyerekszámra törekvő mindennapi racionalitás között látta. Szempontjából az értelmiség alkui, amelyek nem a pronatalizmus tényét, hanem annak diskurzív beágyazottságát érintették, lényegtelenek: a magyar népesedési szövegek a hivatalos forgatókönyvbe simulnak.²⁴

22. Mindez az én dezintegrációjához vezet (Kligman 2000:22–27, 47–52, 259–263), amely felfogás nyilvánvalóan az individuum önazonosságának és koherenciájának modern, normatív elképzeléséből táplálkozik. Ezt a felfogást Lőrincz D. kritizálja, mondván, hogy az ambivalens diskurzus segítségével kialakítható volt egy olyan identitás, amely ugyan nem felelt meg az önazonosság modern normatívájának, de gyakorlati szempontból, szituacionálisan koherensnek mutatkozott (Lőrincz D. 2004:67–72.). Scottnak az alku koreográfiájára vonatkozó példái is inkább Lőrincz D. elképzeléseivel rímelenek (Scott 1996a:94–103).

23. E feszültséggel hozza összefüggésbe a statisztikák meghamisítását is, amelynek során a hivatalos utólagosan elfedi a rejtett forgatókönyvet.

24. A releváns töréspontok meghatározásakor részben a normatív liberális álláspontot vetíti az egykori valóságra.

A *Korunk*-tanulmányok közül ezt a kérdést egyetlen szöveg érintette: Kósa-Szánthó Vilma a hetvenes évek elején, a néhány éve (1968-ban) megyeszékhellyé avanzsált Sepsiszentgyörgy egyik új lakótelepén végzett családszociológiai felmérést (1974a–b).²⁵ A tanulmányban keveredik a mai értelemben vett dokumentumértékű valóságleírás a normatív alapú pro-natalizmussal és az értelmiségi diskurzus kritikájával. A kutatás fókuszában a tényleges és az ideálisnak tartott gyermekszámon keresztül a reprodukcióval kapcsolatos értékek, illetve a tényleges reprodukciós gyakorlat állt. A megoszlásokat különböző alapváltozók mentén elemezte, amelyek közül a születési településtípus (falu-város) és az iskolai végzettség (értelmiségi-munkás) kapott kulcsszerepet.²⁶

Kósa-Szánthó egy igen fontos szociálpszichológiai tényre hívja fel a figyelmünket, nevezetesen, hogy a tényleges reprodukív magatartás és a reprodukcióval kapcsolatban megfogalmazott értékek, normák közötti diszkrepanciára, amely diszkrepancia nem volt független a társadalmi státustól. A megvizsgált családokban az átlagos gyerekszám 1,81, míg az ideálisnak tartott gyerekszám 2,83 volt.²⁷ A munkás és az értelmiségi családokat összehasonlítva azt találta, hogy a normák és a tényleges gyakorlat közötti kapcsolat „megfordul”: a munkáscsaládokban az ideálisnak tartott gyerekszám kisebb volt a ténylegesnél, míg az értelmiségi válaszadók több gyermeket tartottak „ideálisnak”, mint amennyit ténylegesen vállaltak. „A mi felmérésünkben az a levegőben lógó igazság tűnik ki világosan, hogy amilyen mértékben haladunk fölfelé az iskolai végzettség terén, úgy növekedik a távolság a kinyilatkoztatott eszmény és a megvalósított realitás között. A munkásréteg családideálja mérsékelt, esetenként azonban a négy-öt gyermeket is elfogadják, s fölnevelik. A munkásságnak nincs öt-hat gyerekes ideálja, az értelmiséginél van ilyen ideál, de nincs gyermek. Eszményüket a gyermekek pozitív jellemalakulásával és a népszaporulat szükségességével indokolják.” (Kósa-Szánthó 1974:588)

A felmérés egyrészt dokumentálta, hogy az abortusztilalom közepette rétegfüggő volt, hogy a családok mennyire voltak képesek reprodukív szférájukat ellenőrzés alatt tartani. A munkáscsaládok rákényszerültek arra, hogy adott esetben „a négy-öt gyermeket is elfogadják”, míg az értelmiségi családokban kevesebb volt a nem kívánt gyermek, mivel a reprodukív kultúra, de az illegális abortuszcsatornákhöz való hozzáférés is rétegfüggő volt (vesd össze Kligman 2000). A társadalmi egyenlőtlenség tehát abban is megnyilvánult, hogy a „rendszer” az egyes csoportok privát terében különböző mértékben – és módon – volt jelen. Másrészt kiderül, hogy a törvénykezés által kevésbé befolyásolt értelmiség, deklaratív szinten pronatalista volt. Ezt az „eszményt az értelmiségi meggyőződésből vallja: ennyi szükséges az egészséges népszaporulathoz” (Kósa-Szánthó 1974:588). A reprodukív viselkedés és a rá vonatkozó normák közötti eltérés nem redukálható a kérdőíves lekérdezés nyilvános szituációjára. A pronatalizmus egy szélesebb értelmiségi réteg számára igen erős kulturális norma volt, bár a tényleges reprodukciós viselkedést kevésbé befolyásolta. Az értelmiségi réteg számára tehát a rendszer népesedéspolitikája elsősorban nem azért volt illegitim, mert az individuális életvezetésbe, a privát szférába avatkozott, hanem mert

25. A tanulmány később változatlan formában a *Változó valóság* kötetben is megjelent (Kósa-Szánthó 1978).

26. Kiemelendő az empirikus elemzés módszertani kidolgozottsága és világos gondolatvezetése: a szerző többdimenziós keresztábrákat szerkesztett, kontrollváltozókat vont be az elemzésbe (mondhatni az empirikus szociológiai módszertankönyvek Lazarsfeld-paradigmáját követte). Ez a fajta módszertani alaposság a *Korunk*-tanulmányok között egyedülálló, leszámítva talán Keszi-Harmath Sándor demográfiai számításait.

27. Kósa-Szánthó nem differenciálta a tényleges gyerekszámot annak függvényében, hogy az asszonyok termékeny életszakaszából mennyi volt hátra, vagyis az ideálisnak tartott gyerekszám „megvalósításának” esély függvényében. Következtetései azonban e módszertani csúszás ellenére teljességgel érvényesek.

a népesedéspolitika – a közkeletű megítélés szerint – a román nemzetépítés szolgálatában állt.²⁸ Ennek a rétegnek (amelyhez a *Korunk* tényleges olvasóközönsége is tartozott) a szemében a népesedési szövegek által meghatározott tételek legitimek lehettek, de az is egyértelmű, hogy a „magyarság” megmaradását szem előtt tartó pronatalizmus a „hétköznapi magyarok” (a „talpasok”) tényleges mindennapi életét – illetve azt a racionalitást, amelynek mentén a reprodukciós döntéseiket meghozták – teljességgel figyelmen kívül hagyta.

A FOGALMI ÉPÍTKEZÉS IRÁNYAI A KILENCVENES ÉVEKBEN

A rendszerváltást követően az erdélyi (magyar) társadalmat érintő diskurzusok különböző diszciplináris keretben intézményesültek. Önmagában is érdekes lenne végigkövetni, hogy a korábban leírt „amorf műfajokból” és a „diffúz értelmiségi” ennek megfelelő pozíciójából hogyan bontakozik ki a különböző szaktudományok nyelvezete és intézményrendszere. Az átfogó leírás helyett azonban most csak azt fogjuk megvizsgálni, hogy a bevezetőben jelzett két problémára adott válaszok hogyan befolyásolták a kilencvenes években kialakuló fogalmi konstrukciókat.

Adott volt:

(1.) *A hatalom, az értelmiség és a „magyarság” problematikus viszonya.* E viszonyrendszer ketőssége igen nehezé teszi, hogy „a magyarság érdekeit az adott körülmények között képviselő”, a maguk kisebb-nagyobb kompromisszumait megtevő értelmiségiek pozícióját, stratégiáit egyértelműen megítéljük. Az értelmiség öndefiníciója szerint a hatalommal szemben a magyarság érdekeit képviselte, mégis ellentmondásos a hatalomhoz való viszonya. Továbbá – ami a társadalomtudományok szempontjából központi jelentőségű – a „magyarság” tényleges problémáiból, a mindennapok világából az értelmiség igen keveset érzékelt.

(2.) *A modernizáció és a „magyarság” ellentétes, egymást kizáró viszonya.* A ’70–’80-as években a „magyarságot”, a magyar etnicitást dominánsan a modernizáció ellenében hozták létre²⁹ – olyan etnikai esszenciaként, amely a modernizáció sodrába került egyén identitásának a kemény magját alkotja. Ez volt a másik pont, amelyet a magyar értelmiségnek és a formálódó, tárgyukat kereső társadalomtudományoknak át kellett gondolniuk.

E két alapprobléma volt véleményem szerint az, amelyekhez kapcsolódva a „romániai magyar társadalom” ma használt definíciói megszülettek. Annak függvényében, hogy a két probléma melyike kerül előtérbe, két építkezési irányt látok körvonalazódni – összefüggésben a a formálódó diszciplináris perspektívák sajátosságaival. Az egyik lehetőség a *romániai magyar társadalom* a mindennapokban magyarként megjelenő életvilág(ok)ként való tematizálása volt. Ezt a pozíciót leginkább a magukat antropológusként meghatározó kutatók vállalták fel: a csíkszeredai társadalomkutatók önmagukat már a nyolcvanas években így határozták meg, és a kilencvenes évek végéig e diszciplína intézményesítésével kísérleteztek. A második építkezési irány a

28. E tekintetben jellemző a marosvásárhelyi értelmiségi közegeben a nyolcvanas években kialakult általános tévhit, miszerint a rendszer a magyar nők abortuszait szelektíven engedélyezi vagy hallgatólagosan eltűri.

29. Lásd a „városi magyarság” (urbánus, polgárosodott etnikum) toposzát, amelyet a magyarok Erdély városi társadalmán belüli egykori dominanciája tette plauzibilissé. Ez a dominancia a két világháború között is megmaradt – Dél-Erdély városaiban a második bécsi döntést követően, Észak-Erdélyben az ’50–’60-as években bomlott le. Az elemzett szövegekben a városi magyarsággal összekapcsolódik a városok ruralizációjával (Várhegyi 1980, Semlyén 1980b). Kolozsvár belvárosából nézve például a román falusi tömegek beáramlása sokkal inkább de-modernizációnak (a korábbi civilizációs szint csökkenésének) tűnt.

romániai magyar társadalmat egy magyarként adminisztrálandó egységként jeleníti meg, amely egyben a magát magyarként meghatározó elit modernizációs projektjeinek és közpolitikáinak címzettje is – ez utóbbi pozíció leginkább a demográfiai és a szociológiai makro-perspektíva számára kézenfekvő.

A ROMÁNIAI MAGYAR TÁRSADALOM MINT MINDENNAPI ÉLETVILÁG

Elsőként az a perspektíva alakult ki, amely a magyar társadalom alatt valamifajta *mindennapi életvilágot, hétköznapi valóságot* ért. Ez a fajta interpretáció kitapintható már a KAM nyolcvanas évekbeli folklorizmus-kutatásaiban (Biró–Gagy–Péntek 1987) is, s ez a kilencvenes évek elején született legmarkánsabb erdélyi társadalomtudományos szövegeknek,³⁰ illetve – ha Lőrincz D. Józsefet is ide „soroljuk” – az utóbbi évek talán legmélyebb társadalom-interpretációjának is az eredetvidéke. Ez a fajta „mindennapi valóság”-fogalom az eddig bevezetettek közül leginkább a Scott-féle rejtett forгатókönyvvel mutat rokonságot, abban az értelemben, hogy a szerzők gyakran szembeállítják azt a nyilvános hatalmi diskurzussal – a KAM „romániai magyar társadalmát” bizonyos szempontból hasonló a Kuczi Tibor (1992) által a hetvenes évek magyar szociológiájának tulajdonított valóságkonstrukcióhoz, bár el is tér attól.

Kiemelendő egyrészt, hogy a szerzők nem csupán a (román) állam, hanem a magyar értelmiség/elit beszédmódját is hatalmi diskurzusnak tekintik, a mindennapok perspektívájából nem tapasztalnak közöttük különbséget. Másrészt hatalmi centrum(ok)hoz való viszonyulásukban a „kamosok” a ’90-es évek elején egyértelműen elutasították a „*despota felvilágosítást*”. Ez utóbbi kifejezés Zygmunt Baumantól (2001) származik és kevésbé metaforikusan, a döntéshozói ágazattal folyamatosan kommunikáló társadalommérnök pozíciójára vonatkozik, akinek „felvilágosító” munkája a döntéshozás, a politikai projektek ésszerűbbé tételét jelenti: a „társadalom mérnöke” és a döntéshozó közötti kommunikáció nemcsak azt eredményezi, hogy a döntéshozás ésszerűbbé válik, de azt is, hogy a társadalomkutató is átvesz valamennyit a döntéshozók adminisztratív perspektívájából. E helyett (egyik) lehetséges pozícióként kínálkozik, hogy az elemző közvetlenül a mindennapi szereplőkhöz fordul, az elemzés eszközeivel mintegy őket „világosítja fel” és növeli döntési és reflexív képességeiket (ezt ajánlja Bauman): „Ebben a helyzetben mintegy szükségszerűen nő azok száma, akik szeretnék átlátni annak a világnak a szabályait, amelyben élnek, szeretnék megérteni azok cselekvéseit, akik úgymond érte cselekednek (...) immár nem kész ’nemzetiségi önismeretet’ kíván átadni egy zártkörű presztízsfogyasztási modell keretében (s egy irányított kulturális reprodukció érdekében), hanem csupán információkat, támpontokat nyújt az egyéni gondolkodáshoz, mérlegeléshez vagy választáshoz.” (Biró és mtsai 1995:11)

A másik lehetőség, hogy az elemző gyakorlatilag feladja a társadalom megváltoztatására vonatkozó modernizátori, felvilágosítói ambícióit: „Úgy tűnik, Antonio Gramsci hatására [a „kamosokhoz” – K. T.] hasonló véleményen volt a braziliai balos értelmiség a nyolcvanas években. Eszerint az értelmiség feladata nem arra vonatkozik, hogy tudást szállít a tömegek fele, hanem sokkal inkább arra, hogy hallgat rájuk, meghallgatja a véleményüket, elfogadja a hétköznapi tudásukat, józan eszüket.” (Lőrincz D. 2004:65)

30. A KAM, elsősorban Biró A. Zoltán, Gagy József és Oláh Sándor különböző írásaira gondolunk.

A *mindennapok* szinonimájaként használt *romániai magyar társadalom* fogalmában tehát nincs benne a szociológia társadalomfogalmának egyik lényeges eleme, nevezetesen, hogy a „társadalom” mint modern terminus egyben modernizációs projekt is. Ez az aspektus kézzelfoghatóbbá válik, ha a „mindennapokat” azzal társadalom-konstrukcióval állítjuk szembe, ami Kuczi szerint a hetvenes évek magyar szociológiájának referenciális valóságát képezte. Ez utóbival ugyanis egy horizontálisan, a piac analógiájaként elképzelt társadalomképpel dolgozott, s a mindennapi cselekvések racionalitását jelölte meg vizsgálata tárgyául. Egy ilyen szerveződésben a hatalmi projekt racionalitása esetleges, így a társadalomkutató számára nem feltétlenül érdemes annak jobbá tételébe investálnia. Ugyanakkor, mondja Kuczi (1992), a szociológia ezen valóságképe utópisztikus volt, legalábbis a mintakövető modernizáció fogalmi körén belül értelmezve. Magyarország modernizálódó, de nem teljesen modern társadalom. A szociológia a nyugati terminológiát vette át, amelynek alapja az individualizált cselekvő, aki „kilépett a hagyomány kötelező normativitásából”. Így „társadalomról” (vagyis a modern szociológia eszközrendszerével vizsgálható valóságról) csak akkor beszélhetünk, ha a mindennapi cselekvésekhez valamilyen individuális racionalitást rendelünk. Azonban a kamosok „romániai magyar társadalmában” az egyének nem léptek ki a „hagyomány kötelező normativitásából”. Ellenkezőleg, a szerzők inkább a „társadalom” tradicionális voltára, a magatartásformák kulturális megköttöttségére utalnak és gyakran érvelnek amellett, hogy az individuális racionalitással kalkuláló modellek – sőt akár az individuális véleményeket mérő survey-módszerek – a „romániai magyar társadalom” esetében csődöt mondanak, annak „kvázi-archaikus” jellege miatt.³¹ „A probléma kulcsát itt az jelenti, hogy ebben a részlegesen modernizált, kvázi-archaikus régióban az emberek mentalitása mélységesen ’folklorisztikus’, pontosabban ’közösségi’” (Lőrincz D. 2004:105.) – így a nyilvános megnyilatkozások alárendelődnek egyfajta közösségi véleménynek, amitől az adott (kérdőíves) szituációban nem megengedett az eltérés.

Ha nem pusztán a modellkövető modernizáció keretei között gondolkodunk (amelyet persze nagy tévedés lenne figyelmen kívül hagyni), az individuális racionálisra épülő modell eredendő többretegűségét – és a rétegek működés közbeni összefonódását – kell kiemelnünk. Az individuális racionalitás feltevésére egyrészt olyan axiomatikus rendszerek épülhetnek, mint a közgazdaságtan – amely önmagában koherens modell: a racionalitás feltételének teljesülése esetén az emberi cselekvések eredményének előrejelzésére vállalkozik, de nem kíván valóságleírás lenni.³² Másrészt vállalkozhat a modell valóságleírásra is, de csak akkor, ha bizonyos intézmények – vagyis az egyénhez képest objektívvá vált társadalmi valóság (Berger-Luckmann 1998) – a racionalitás normáját a cselekvés során kikényszerítik. Harmadrészt a modell történeti értelemben olyan kulturális projekt, amely arra irányul, hogy az intézményes feltételrendszer, illetve a cselekvések nagy átlagának racionalitása megvalósuljon. A tényleges működés (elemzés) során a különböző szintek elkerülhetetlenül összecsúsznak – vagyis, amikor a szociológus a racionalitásra épülő modellekben gondolkodik, ezt elkerülhetetlenül normatívan teszi egy kulturális tervezethez kapcsolódva. Kuczi ebben az értelemben beszél a fogalomhasználat utópisztikusságáról, jelezve egyúttal, hogy a hetvenes évek Magyarországon a hatalmi ideológiával szemben-

31. A „kamosok” és a kolozsvári szociológusok között a ’90-es években módszertani vita (illetve – mivel nem álltak egymással szóba – mormogás) folyt arról, hogy a „romániai magyar társadalomban” alkalmazható-e a survey módszere.

32. E tekintetben ellene szegezhető, hogy a „valósággal” nincs összhangban, azonban a kérdés inkább az, hogy van-e pontosabb előrejelzésre alkalmas alternatív rendszer (vesd össze Denett:1998).

álló új modernizációs projektről volt szó. Ez az utópisztikusság a „romániai magyar társadalom” fogalmának most tárgyalt rétegéből hiányzik.

Ha a KAM „romániai magyar társadalmát” a Scott-féle rejtett forgatókönyvvel rokonítjuk, arra utalunk, hogy a fogalomhasználatban helyenként erősen jelen van a domináns beszédmóddal (a nyolcvanas évek „magyarságát” tételező értelmiségi dikurzussal) való szembenállás. Biró A. Zoltán (1998) többször felveti, hogy az értelmiségi ideológia („a fent világa”) eltakarja a romániai magyar társadalmat („a lent világát”), a társadalomtudós feladata pedig az, hogy ezt az elrejtett valóságot felszínre hozza. Lőrincz D. József ugyanezt a problémát úgy fogalmazza meg, hogy pontosan a szociológia fogalmi rendszere az, amely – egy hatalmi mezőhöz, illetve az ebben születő különböző utópisztikus projektekhez kötődve – vakká tesz bennünket a valósággal szemben (lásd — 2002:65–70), amely „valóság” bizonyos tekintetben mindig szemben áll az értelmiség diskurzusaival, legyenek azok akár ideologikusak, akár utópisztikusak.³³

A nyolcvanas években született folklorizmus-kötet tanulmányai a domináns népi ideológiával nem valamilyen modernizációs projektet, hanem a „mindennapokat” akarták szembeállítani. Arra mutattak rá, hogy a gyakorlatok, amelyek a ’70–’80-as években a „népi kultúra” kanonizált elemeit kitermelték, az értelmiségi szakértők szimbolikus legitimitását és az általuk működtetett diskurzusokat erősítették, miközben a ténylegesen létező „népről” nemigen vettek tudomást. Erre a kérdésre reflektált Lőrincz D. József (é.n.) tanulmánya is, amely annak idején nem jelenhetett meg a nevezett kötetben. Ebben a szerző felvetette a folklor (és az értelmiség magyarság-konstrukciójában kulcsszerepet játszó „népi kultúra”) alternatív meghatározásának lehetőségét, amelynek kiindulópontját – a Scott-modellhez hasonlóan – Gramsci képezte, aki számára „nép” fogalma nem a történelmi parasztságot, hanem a mindenkori „alávetett osztályokat”, „folklor” pedig ezek létező kulturális praxisát jelentette. Ebből kiindulva Lőrincz D. már 1982-ben felvetette, hogy az, amit nemcsak folklornak, hanem akár mindennapi életnek – vagy ha úgy tetszik, romániai magyar társadalomnak – is nevezhetünk, egyszerre foglalja magába a hatalmi diskurzussal való szembenállást és a mindennapi rutint.

Amikor a mindennapi életvilágként tematizált társadalmat a szerzők „magyar”-nak nevezik, arra utalnak, hogy a mindennapi interakciók során a magyar jelleg nem feltétlenül tematizálódik vagy válik tudatossá, hanem azokat (mindenfajta hatalmi diskurzustól függetlenül) egyfajta reflektálatlan háttérként hatja át.³⁴

AZ ADMINISZTRATÍV TEKINTET: A ROMÁNIAI MAGYAR TÁRSADALOM MINT HATALMI PROJEKTEK CÍMZETTJE

A demográfiai és makro-szociológiai vizsgálatokban a romániai magyar társadalom/népesség természetesen nem mindennapi életvilágként jelenik meg, ez a vonulat mégis sok szempontból szintén a nyolcvanas évek „magyarság”-konstrukciójával szemben fogalmazza meg magát – ezt azonban a modernizációhoz való viszony vonatkozásában teszi.

33. Mannheim szerint az előbbi a jelent legitimálja, míg az utóbbi annak megváltoztatására törekszik (1996).

34. Ezzel kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy a szerzők a Székelyföldön – Biró A. Zoltán elsősorban a Csíki-medencében és Korondon, Oláh Sándor a Homoród mentén, Gagy József Udvarhely- és Csíkszéken, leginkább Máréfalván, Lőrincz D. József pedig Sepsiszentgyörgyön). Vegyes vidékeken az etnicitás és a mindennapok kapcsolata más korszakok szerint is alakulhat (lásd Brubaker és mtsai 2006).

A hagyományos néprajzi paradigmával rokons, a nyolcvanas években domináns magyarság-konstrukcióban az etnikai identitás és a modernizáció szemben állt egymással. A nyolcvanas években ez azért tehetett szert a szokásosnál nagyobb érvényességre, mert a rendszer által propagált modernizációs narratíva alternatíva nélkülének tűnt. Mivel a rendszerváltást megelőzően nem fogalmazódtak meg alternatív modernizációs teleológiák, Romániában ellenzékinek lenni egyfajta gesztus volt, ami kimerült a hatalmi diskurzus elutasításában (Lőrincz D.:2004). A kilencvenes évek elején (magyar szempontból) az alternatív teleológia kérdése egy olyan erőtér és intézményrendszer alkulehetőségeként bontakozott ki Romániában, ahol a kisebbség etnikai partikularitása és a modernizáció nem áll szemben egymással. Ezért amellett, hogy kiemelt szerepet kapott a teljes magyar nyelvű oktatás kérdése, konszenzus volt a tekintetben, hogy ezt a célt egy önálló magyar politikai erőcentrum létrehozásán keresztül lehet elérni – innen nézve tehát a „romániai magyar társadalom” egy magyarként adminisztrálható és adminisztrálandó egységként tűnt fel.

E reprezentáció megerősödése azonban nem pusztán a politikai struktúrákkal áll összefüggésben, hanem a magát szintén magyarként definiáló társadalomtudományos mező, jelesül a szociológiai makro-szemlélet intézményesedésével is. Kiemelendő, hogy – a demográfiai és szociológiai makro-szemlélet és kutatási gyakorlat intézményesedése ellenére – az (elsősorban a kolozsvári szociológia tanszékhez tartozó) kutatók, a „kamosokkal” ellentétben, saját perspektívájukat nem fogalmazták meg programszerűen. Ellenkezőleg, jórészt Kuczi (1992) könyvének hatására úgy döntöttek, hogy a programatikus megfogalmazások szerint, „arra kell törekedjünk, hogy a politikai és az intellektuális nyilvánosságot mindenestől uraló történelmi (a legtöbbször persze csak historizáló) diskurzust, a szociológia nyelvvel váltsuk fel. Ne a politikai/történelmi szöveg és beszéd legyen a diskurzus 'kerete', az episztemé, hanem a szociológia.” (Magyari 2003:143)

Más, az akkori szociológus körökben közkeletű, megfogalmazásban a szociológia feladatát abban látták, hogy az „átetnicizált” kisebbségi közélet számára semleges, analitikus nyelvet biztosítson, mindegy tehermentesítve azt. A közéleti beszédmód „de-etnicizálására” vonatkozó – véleményem szerint meglehetősen utópisztikus és súlytalan – program ellenére, a szociológiai mező számára létkérdés volt, hogy saját tárgyára rámutasson. E rámutatás pedig nem lehetett független a módszertani apparátustól. A „romániai magyar társadalom” a szociológia számára akkor vált kézzelfogható entitássá, amikor bizonyos jellemzői az SPSS adatbázisokban megjelentek – a mérések tették a „társadalmat” a magyar erőcentrummal kommunikáló makro-szemlélet számára plasztikussá, működtek ezen etnikailag lehatárolható entitást tárgyiasító eljárásként.

Ezen a ponton közel kerülünk a társadalmi-konstrukcionista érveléshez. Az Erdéllyel foglalkozó irodalomban – számunkra leginkább felhasználható formában – ez Kántor Zoltánnál jelenik meg (2000), aki azt javasolja, hogy a romániai magyar társadalmat, a Benedict Anderson-féle elképzelt közösség (1991) analógiájára „elképzelt társadalomként” próbáljuk megragadni. Itt az elképzelt mivolt nem valamifajta, a valósággal ellentétes fantazmagóriát jelent, hanem társadalmi konstruáltságot. Az „képzelt társadalom” fogalma nem jelenti, hogy az ne lenne valóságos (hisz a szociológia által vizsgált társadalmi valóság minden eleme „konstruált”), csak azt, hogy nem „Istentől és örök időktől adott”. Ha pedig nem az, akkor érdemes odafigyelniük azokra a mechanizmusokra, amelyeken keresztül folyamatosan újratermelődik. Lényeges elem, hogy az újratermelődés hatalmi szempontból aszimmetrikus térben zajlik. Kántor – nagyon helyesen – arra mutat rá, hogy a „romániai magyar társadalom” nem „képzelt el” olyan,

magát magyarként definiáló erőcentrum nélkül, amely erre az entitásra diskurzív, politikai és intézményes befolyását ki akarja terjeszteni.³⁵

A NÉPSZÁMLÁLÁSOK PERCEPCIÓJA ÉS A DEMOGRÁFIA MEGERŐSÖDÉSE

Romániában a rendszerváltást követően 1992-ben és 2002-ben tartottak népszámlálást. Mindkét census a magyar népesedésség szempontjából kedvezőtlen demográfiai folyamatokra mutatott rá. Az előbbi 1.624.959 magyart mutatott ki, ami jóval alatta maradt az előzetes várakozásoknak,³⁶ míg a 2002-es népszámlálás szerint a magyarok száma Romániában 1.431.807 volt, ami tíz év alatt közel 200 ezer fős, 12 százalékos csökkenést jelent. Ezzel párhuzamosan a magyarok össznépeségén belüli aránya 7,2 százalékról 6,6 százalékra esett vissza.

A népszámlálások nem egyszerű adatgyűjtési technikák, azok szorosan összefonódnak a társadalmi valóság reprezentációja és alakítása fölötti politikai harccal. Horowitz (1975) szerint az etnikailag megosztott társadalmakban, különösen ha a pártrendszer is az etnikai vonalak mentén tagolt, a népszámlálások hasonlóvá válhatnak a választásokhoz: ezeket az adott etnikumokat képviselő elit „megnyerheti”, de „el is veszítheti”. Kovács Éva (2004:25–49) a két világháború közötti csehszlovák népszámlálások kassai körülményeit elemezve állapította meg ugyanezt, míg romániai viszonylatban Varga E. Árpád (1998:220–240) az 1992-es, Brubaker és szerzőtársai (2006:151–163) pedig a 2002-es romániai népszámlálás kapcsán világítottak rá erre a tételre. Az erdélyi magyar politikai elit számára mindkét népszámlálás tétje az volt, hogy az általuk képviselt közösség súlyára rámutassanak, ezért a népszámlálást megelőzően a magyar nyelvű újságokon, köztéren elhelyezett plakátokon keresztül szabályos kampány folyt a magyar népesség mobilizálása érdekében.³⁷ A választás-hasonlatnál maradvá képletesen azt mondhatjuk, hogy a magyar politikai elit 1992-ben és 2002-ben is „elveszítette a népszámlálást” – az eredmények mellett, hogy rávilágítottak a magyar népességet érintő kedvezőtlen folyamatokra azzal, hogy elmaradtak az előzetes várakozásoktól, kommunikációs szempontból a magyar elitet is kedvezőtlen helyzetbe hozták.

1992-ben a magyar politikai elit nyilvános stratégiája az eredmények tagadása volt, ami logikusan következett az erdélyi magyar népesedésre vonatkozó diskurzusok szerkezetének. Korábban a témát tudományos igénnyel megközelítő kutatók – és a közvélemény – az adathiány és a Román Statisztikai Hivatal közleményeivel szembeni széleskörű szkepszis közepette becslésekre hagyatkoztak.³⁸ Az elsősorban Magyarországon született tudományos közlemények az erdélyi

35. Hangsúlyozandó, hogy itt egy sajátos makro-perspektívában megalkotott társadalomképről van szó – ennek plauzibilitása, s nem a magyarként definiálható életvilágok szünnének meg Erdélyben a magyar erőcentrum hiányában.

36. Az erdélyi és magyarországi nyilvánosságban elterjedtek voltak a romániai magyarok számát legalább 2 millió főre tevő becslések.

37. A két népszámlálást kísérő etnopolitikai küzdelem különbségeit is ki kell emelnünk. Míg 1992-ben a végrehajtó hatóságok és szakemberek közleményei sem voltak mentesek az etnopolitikai felhangoktól (Varga 230., 64. lábjegyzet), addig 2002-ben az esemény számunka leginkább bürokratikus (rutin)feladatként értelmeződött (Brubaker és mások 2006, 152.). A feszültségek a második esetben, az akkor még Funar vezette Kolozsváron összpontosultak. Az 1992-ben 23, 2002-ben pedig 19 százalékban magyarulta városban a népszámlálás tétjét növelte a kisebbségi nyelvek használatát szabályozó törvény, ami a nyelvi jogokat a kisebbség adott településen belüli húszszázalékos arányához kötötte.

38. Természetesen ebben a Román Statisztikai Hivatal sem ártatlan: az 1977-es népszámlálás végleges eredmé-

magyarok számát felülbecsülték, és Erdélybe visszaszivárogva tovább erősítették a 2 millió erdélyi magyar közkeletű toposzát. A 1992-es népszámlálás eredményei azonban lehatárolták a politikai elit mozgásterét. Varga E. Árpádra hivatkozva emelhetjük ki a következőket: „A népszámlálás szenvtelen adatközlése egy, a Kós Károly-i *Kiáltó Szó* óta metaforikus jelentéstöbblettel bíró képet kezd ki: a kétmillió magyarországot, mellyel ’minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reá kiterjesztette’ [ezért – KT.] nem csodálhatjuk, ha a romániai magyarságot sokan olyan, szinte ’fiktív népességként’ jelenítik meg, amely nem a valóságos népesedési viszonyoknak megfelelően, hanem egy utópisztikus demográfiai modell tértől és időtől független törvényszerűségeinek megfelelően alakul.” (Varga E. 1998:220)

Annak ellenére, hogy a nyilvános megnyilatkozások szintjén ragaszkodott a 2 millió magyar toposzához, a politikai elit magatartását kettősség jellemezte. Felvetődött ugyan egy alternatív népszámlálás (önszámlálás) lehetősége, de az a politikai szereplők többsége előtt is kezdettől fogva világos volt, hogy állami jogosítványok nélkül ennek megszervezése logisztikai képtelenség. Az ötlet a kilencvenes évek első felében *Nemzeti Kataszter* címszó alatt maradt napirenden. Ez alatt egy olyan jegyzéket értettek, amelyen – legalábbis elvben – minden romániai magyar-nak szerepelnie kellett volna. A Nemzeti Kataszter körüli vitákat az tartotta életben, hogy az RMDSZ határozatai összekötötték azt – a vezetés és a megyei szervezetek többsége által tulajdonképpen nem kívánt – belső választásokkal.³⁹ Ez utóbbi megvalósíthatóságát blokkolta az eleve kudarcra ítélt kataszter.⁴⁰ Vagyis az „önszámlálással” és a kataszterrel kapcsolatos vitákat nem a népszámlálási eredményekkel szembeni valós szkepszis, hanem a belső választásokkal kapcsolatos párton belüli politikai ellentétek gerjesztették.

A népszámlálási eredmények hallgatólagos elfogadásáról árulkodik, hogy miután 1994-ben az RMDSZ kézhez kapta a népszámlálások hivatalosan azóta sem publikált településsoros nemzetiségi megoszlásait,⁴¹ a belső struktúrák kialakításában épített ezekre az eredményekre: például a kongresszusi küldöttek területi leosztásában figyelembe vették a népszámlálási eredményeket és az RMDSZ által rendelt és a választási kampányok során felhasznált közvélemény-kutatások magyarokra reprezentatív mintáit is ez alapján alakították ki.⁴² Ez utóbbiak a kérdés megkezdését konvencionálisan a következő kérdéshez kötötték: „Van-e ebben a háztartásban olyan személy, aki az 1992-es népszámlálás során magyarnak vallotta magát?”⁴³ Tehát a nyilvános

nyei olyan csúsztatást tartalmaznak, amit csak 1990-ben, illetve 1992-ben korrigáltak. Az eredményeket a vonatkozó kötet az ún. „nemzetiség és anyanyelv szerinti” bontásban tárgyalta: az olyan eseteket, ahol a nemzetiség és az anyanyelv nem egyezett (és valamelyik a román volt) a kiadvány automatikusan a román nemzetiségűek (és anyanyelvűek) közé sorolta. Ezt a gyakorlatot egyedül a zsidó nemzetiség esetében nem alkalmazták. Az eljárás ráadásul nincs korrekt módon feltüntetve a módszertani útmutatóban (vesd össze Nyárádi R. 1998:64–72, Varga E. (1998:72–117).

39. A belső választásokkal kapcsolatos alternatív technikai javaslatokat lásd Horváth–Magyari (1994). Bár a szövetség szerveit nem közvetlenül választják, jelenleg a parlamenti és önkormányzati jelölteket több helyi RMDSZ-szervezetben állóurnás előválasztáson jelölik ki, ahol nem használnak semmiféle, a magyar választókat tartalmazó katasztert vagy regisztert.

40. A kataszter ötletéhez a belső ellenzék ragaszkodott (Toró:1994, 1999).

41. Románia 1992-es (és 2002-es) településsoros nemzetiségi megoszlásai a mai napig nem érhetőek el semmilyen hivatalos publikációban. Az erdélyi megyék adatait Varga E. Árpád (1998–2002) rendszerezte és hozta nyilvánosságra.

42. Lásd Erdélyi Magyar Adatbank: <http://kutasok.adatbank.transindex.ro/>

43. Az RMDSZ közvélemény-kutatásait irányító Horváth István közlése.

megnyilatkozások ellenére a népszámlálási eredmények valójában meghatározták a politikai elit saját közösségéről alkotott reprezentációit.

2002-ben a népszámlálási eredmények ismét kevesebb magyart mutattak ki a vártnál.⁴⁴ A magyar politikai elit azonban ezúttal más nyilvános stratégián keresztül kísérelte meg kezelni a helyzetet. A előzetes eredmények közzétételét követően, 2002. július 12-én az RMDSZ szakmai tanácskozást hívott össze, amelyen a felső vezetésen és az Ügyvezető Elnökség munkatársain kívül társadalomkutatók is részt vettek – a Szövetség elnöke és ügyvezető elnöke csak a tanácskozót követően, egy neves demográfus társaságában tartotta meg a népszámlálási eredményeket értékelő hivatalos sajtótájékoztatóját. A nyilatkozatok – a népszámlálási eredményeket elfogadva és ezek elemzésére építve – olyan átfogó stratégia kidolgozását ígérték, amely fokozza majd a magyar népesség reprodukív képességét és hozzájárul a magyar intézményrendszer fenntarthatóságához (Köllő 2002). Azt is hangsúlyozták, hogy a politikai érdekképviselő a stratégia kidolgozásában a társadalomtudományokkal kívánt együttműködni, amely szándékot az RMDSZ 2003-as kongresszusi határozata is megerősítette.⁴⁵

Az erdélyi magyar politikai elit népszámlálásokra adott válaszreakciói nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a társadalomtudományos mezőn belül láthatóvá vált és megerősödött egy olyan kutatói pozíció, ahonnan az erdélyi magyar népességre sajátos rálátás nyílik. E pozíció meghatározói, hogy tárgyát makro-perspektívából szemléli, kiemelve az etnikai változót, azaz a magyar etnikumról mint külön elemezhető entitásról („társadalomról”, „népességről”) beszél. A nevezett kutatói pozíció továbbá explicite vagy implicite egy magát magyarként meghatározó erőcentrumhoz és ennek (köz)politikai projektjeihez kötődik. Ebben kontextusban kiemelt szerepet kapott a demográfia mint egy olyan nyelvezet, amely – legalábbis a hozzá fűzött eredmények szerint – képes a népesedési folyamatok leírására, és hozzájárulhat azok adminisztrálhatóvá tételéhez.

A 2002-es népszámlálást követően az erdélyi magyar demográfiai kutatásokat elsősorban az a törekvés határozta meg, hogy a diszciplína területileg körülhatárolható népességekre (nemzetállamokra) kidolgozott fogalmi rendszerét és módszertanát alkalmassá tegyék egy más etni-

44. Veres Valér (2002) a népszámlálást közvetlenül megelőzően a magyar népesség számát közel százezer fővel magasabbnak becsülte a népszámlálás által kimutatott értéknél. A népességfogyás nemcsak magyar, hanem országos vonatkozásban is nagyobb volt a vártál. A regisztrálatlan kivándorlást figyelmen kívül hagyó Nemzeti Statisztikai Hivatal 2002-re mintegy 700 ezer fővel számolta felül Románia népességét.

45. „A romániai magyarság utóbbi tíz évben bekövetkezett, közösségünk egészét érintő fogyása szükségessé teszi egy megfelelő népesedési politika kidolgozását, amit az RMDSZ a politikai szinten képvisel és a közösségépítési munka során felhasznál. Stratégiánk megalapozása érdekében az RMDSZ társadalomtudományokkal foglalkozó szakemberek bevonásával folytatja az erdélyi magyarság fogyását előidéző sajátos, és a régió egészére jellemző demográfiai folyamatoknak, a társadalom helyzetének, mindannak az elemzését, ami a természetes fogyást, elvándorlást, illetve az asszimilációt előidézi. Az RMDSZ programjára alapozva, a kutatások eredményeire építve kell megfelelő stratégiát kidolgoznunk és megvalósítanunk az ifjúságpolitika, a minőségi oktatás biztosítása, önálló intézményrendszerünk bővítése, a munkahelyteremtés, a családpolitika, a magyarok által is lakott régiók gazdasági fejlesztése, a szociális helyzet javítása által, hogy nemzeti közösségünk jövőképeinek része lehessen a jólét bizonyossága, önazonosságunk megőrzésének hite. Célunkat széles körű társadalmi szolidaritásra alapozva, a történelmi magyar egyházak és az erdélyi magyar civil társadalom szervezeteivel közösen kívánjuk megvalósítani, az együttműködés a kölcsönös bizalom jegyében. Ennek érdekében a kongresszus megbízta az RMDSZ Ügyvezető Elnökségét a kérdéssel foglalkozó munkacsoport létrehozásával, amely szakmai alapot biztosít a romániai magyar közösség népesedési helyzetének javítása érdekében kifejtett politikai és társadalmi tevékenységnek.” (RMDSZ VII. Kongresszusa 2003)

kumokkal keverten élő kisebbségi népesség vizsgálatára.⁴⁶ E kísérlet („technikailag”) két szempontból tekinthető sikeresnek. Egyrészt azért, mert a hivatalos népmozgalmi és népszámlálási adatok tekintetében az erdélyi társadalomtudományos kutatás történetében egyedülálló adathalmaz áll a kutatók rendelkezésére. A statisztikai adatforrásokhoz való hozzáférés természetesen összefügg azzal, hogy RMDSZ a demográfiai vizsgálatokat közpolitikai prioritásként határozta meg. Másrészt e vizsgálatok megkísérelték a demográfiai diszciplína elemi fogalmi és módszertani eszköztárának adaptálását. Miután az erdélyi magyar kutatók a nyolcvanas években nem voltak abban a helyzetben, hogy megvonhassák a magyar népmozgalmi egyenleget, a téma a Magyarországon kibontakozó ún. „magyarságkutató” irodalomban került terítékre. A *Magyarságkutató Intézet* 1986-os megalapítása a „határon túli”, elsősorban az erdélyi magyarság iránt immár hivatalos szinten is megnövekedett érdeklődést jelzett, s az intézet körül kibontakozó vizsgálatok egyik alappilléret az (etno)demográfia képezte. A szövegeket olvasva azonban nyilvánvaló, hogy ezen sajátos „magyarságkutató” demográfia és a magyarországi *mainstream* demográfia között – a személyes átfedések ellenére – valójában nagyon kicsi lehetett a kommunikációs felület: a „magyarságkutató” demográfusok a *mainstream*től eltérő nyelvet használtak, szinte egyáltalán nem tagolódtak be a demográfia intézményrendszerébe,⁴⁷ nem használták a diszciplína módszertani apparátusát. E szerveződés bizonyos mértékben máig meghatározza azt a szemléleti keretet, amelyen keresztül az erdélyi magyarokat érintő népesedési folyamatokat értelmezik. A romániai magyarokra irányuló népesedési vizsgálatokat jó ideig elsősorban nem a demográfiai diszciplína, hanem a „magyarságkutatás” integrálta, ami a problémafelvetéstől az alkalmazott módszertanig alapjaiban határozta meg azok jellegét. A kutatások „technikai” értelemben vett sikerét jelzi, hogy ez a helyzet átalakulóban van.

Kiemelendő a kohorsz-komponens modell adaptálására tett kísérlet, amelyre az utóbbi évek népesség-előreszámításai támaszkodtak. A módszer adaptációjával, illetve a demográfiai modellekkel kapcsolatban azonban két lényeges (és egymással összefüggő) probléma merül fel: (1.) Mi (legyen) az etnikai változó helye a demográfiai magyarázatokban és modellekben? Milyen tényezők határozzák meg, hogy erdélyi/romániai magyar népességről beszélünk? (2.) Mennyiben „adminisztrálhatók” ténylegesen ezen népesség határai a demográfia fogalmi apparátusán keresztül?

AZ ETNIKAI VÁLTOZÓ HELYE

A demográfiai elemzésben az etnikai változó helyét a modellválasztás határozza meg. A kérdés, hogy milyen népességekről beszélünk, milyen csoportok népesedését hasonlítjuk össze? E kérdés korántsem „ártatlan” és nagymértékben zavarja a tisztánlátást, megválaszolásakor sokszor szétválaszthatatlanul összekeverednek a politikai jellegű és az szakmai érvek.

46. A *Magyar Kisebbség* 2002/4-es számában Varga E., Horváth, Kiss, Szilágyi és Veres írásait; a 2004 március 5-én Kolozsvárott tartott konferencia előadásaiból készült tanulmánykötetet (Kiss, szerk. 2004) és az erdélyi magyar népesség előreszámításával foglalkozó köteteket (Habicsek–Tóth–Veres 2005; Csata–Kiss 2007).

47. Hangsúlyozandó, hogy a mező szerkezetéről beszélünk. A magyarságkutatás és a *mainstream* demográfia nyelvezetének szétartásával kapcsolatban állítás akkor is tartható, ha voltak olyan *mainstream* demográfusok, akik foglalkoztak az erdélyi magyarsággal és „magyarságkutatók”, akik demográfusok lettek.

A szakmai megközelítésben Vladimir Trebici kijelenti, hogy *népességről* csak abban az esetben érdemes beszélnünk, amennyiben ehhez az entitáshoz csatolhatunk egy olyan kulturálisan közvetített modellt, amely a reprodukció mikéntjét meghatározza. Továbbmenve, akkor van értelme *alpopulációkról* és az ezek közötti összehasonlításról beszélni, ha ezekhez joggal társíthatunk a reprodukív viselkedés eltéréseit meghatározó szubkulturákat (Trebici–Ghinoiu 1986:117). Ez minden demográfiai elemzés alapelve. Kissé tankönyvívű példával a szókék vagy a kékszeműek népességéről beszélni lehetséges, de teljesen érdektelen. A probléma abból adódik, hogy a fent vázolt viszony könnyen megfordulhat: miután a demográfiai elemzés egységét kijelöljük – azaz statisztikai eszközökkel megkonstruálunk egy népeiséget – e mögé kimondva vagy kimondatlanul sajátos reprodukciós modellt képzelünk.⁴⁸

De mi a helyzet Erdéllyel és a romániai magyarokkal? A modellválasztás, az elemzés egységét képező népességek kijelölése nem pusztán „jámbor akadémikusok” ügye. A mögött, hogy a 2002-es népszámlálást követően az erdélyi magyar társadalomkutatók az erdélyi magyarokat mint népeiséget tételezik, világos (etno)politikai koncepció – ha úgy tetszik, kisebbségi nemzetépítés (Kántor 2002) – áll. Amikor a magyar társadalomkutatók vizsgálati keretként az erdélyi magyar népeiséget jelölik ki, akarva-akaratlanul ezzel a koncepcióval azonosulnak, ami önmagában természetesen nem probléma. A kérdést azért érdemes tudatosítani, hogy (amennyire lehet) elkerüljük az etnikai változó magyarzóerejének reflektálatlan reifikálását.

Az etnikai változó demográfiai modelleken belüli kiemelése ellen a leggyakoribb érv az, amely a reprodukciós különbségek regionális szerveződését hangsúlyozza. Traian Rotariu (1993) nyomán, a kolozsvári demográfusok gyakran a priori kijelentik, hogy a demográfiai viselkedés különbségei – illetve a mögöttük feltételezett eltérő kulturális minták – Erdélyben regionális és nem etnikai törésvonalak mentén tapinthatók ki: „Erdélyen belül a termékenység regionális eltérései jelentősebbek, mint a nemzetiség szerinti különbségek. Más kérdés az, hogy egyik régióban igen kevés román él (Kelet-Erdély–Székelyföld), máshol pedig magyarok élnek kevesen (Dél-Erdély és a Bánság), így az erdélyi nemzetiségi átlagokhoz az egyes régiók más-más mértékben járulnak hozzá.” (Veres 2004:46) Ebből gyakran vonják le azt a következtetést, hogy az egyes etnikumok külön népeiségeként való vizsgálata félrevezető. Egy másik lehetséges (és plauzibilis) érv, hogy a reprodukív modellek nem etnikai csoportok, hanem társadalmi rétegek szerint különböznek.

Le kell szögeznünk tehát, hogy az etnikai változó kiemelése és a 2002 utáni demográfiai vizsgálatok által felvállalt elemzői pozíció az azt meghatározó (etno)politikai projektek következménye. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a szóban forgó pozícióból feltáruló társadalmi valóság – a romániai magyar népesedés – azon politikai törekvéseknek a fényében válik relevánssá, amelyek az erdélyi (magyar) társadalmat etnikai-nemzeti alapon akarják intézményesíteni. Példaként: egy, az erdélyi magyar népeiségre végzett előreszámítás a magyar nyelvű oktatási rendszer tervezése során válik érdekessé – itt a modellválasztásnál másodlagos, hogy a reprodukciós maga-

48. Brubaker a csoport és a kategória fogalmak közti különbségtétel fontosságát hangsúlyozva írja a következőket: „Ha csoport alatt olyan lehatárolt közösséget értünk, amelynek tagjai kölcsönösen hatnak egymásra, kölcsönösen felismerik egymást, egymásra orientáltak, hatékonyan kommunikálnak, szolidaritást éreznek egymás iránt, kollektív identitással rendelkeznek és képesek összhangban cselekedni - de még akkor is, ha kevésbé igényes csoportkritériumokat állítunk fel -, világos kell legyen, vagy a kategória nem csoport. Legjobb esetben is csak a csoportalakítás vagy 'csoportként létezés' lehetősége van meg benne” (2001). A demográfiai elemzés ebben az értelemben kategóriákkal dolgozik, amelyekről azonban gyakran reflektálatlanul azt feltételezi, hogy csoportként működnek.

tartás különbségei regionálisan vagy rétegenként különböznek, a magyar nyelvű iskolahálózat tervezését az etnikailag tagolt modell fogja segíteni.

Természetesen azt is érdemes újra leszögezni, hogy a demográfiai vagy, tágabban értelmezve, a társadalomtudományos modellalkotás egy másik értelemben sem független a társadalom etnikai alapú intézményesítését célzó politikai projektől. A leírások ugyanis amellet, hogy a politikai tervezést segítik, közrejátszanak abban, hogy a valóság reprezentációi egy bizonyos formában termelődnek újra, ezáltal pedig, mint már jeleztük, objektivációs eljárásként működnek. A társadalomtudományos modellalkotásra is érvényes a Brubaker és szerzőtársai (2006:207) által tett megállapítás, miszerint az etnicitás leginkább a társadalmi valóság észlelésének egy lehetséges módja, olyan diskurzív és kognitív keret, ami egyben a társadalmi cselekvést is orientálja.

A MAKRO-PERSPEKTÍVA KORLÁTAI

Az etnikai változót kiemelő demográfiai modellel kapcsolatban azonban pragmatikus szinten merülnek fel kételyek. Kérdés, hogy a demográfia fogalmi eszköztára, amelyet egy nemzetállam területi szempontból körülhatárolható népességének a leírására dolgoztak ki, ténylegesen alkalmazható-e egy kisebbségi közösség esetében? Amennyiben ezen keresztül próbáljuk a közpolitikai cselekvést segíteni, nem dezorientáljuk-e valójában?

A makro-szociológia és a demográfia – mivel fogalmi rendszerük történetileg a nemzetállami szerveződéshez kötődik – meglehetősen feszes keretbe foglalja a megengedhető asszociációkat. Ezen a szinten három alapvető problémát kell kiemelnünk. (1.) A modern szociológia társadalomfogalmának – amihez a demográfiai, illetve a makro-perspektívájú szociológia teljes módszertani apparátusa kapcsolódik – alapvető összetevője a *territorialitás*. Ludger Pries (2002) a modern szociológia társadalomfogalmát „konténer-társadalomnak” nevezi, olyan átfogó mintázatnak (tartálynak), amely ideáltipikusan mindent magába foglal, ami egy adott területen van. E terület pedig a modern nemzetállam tere, amely folytonos és homogén. A romániai magyar társadalmat lehetetlen így reprezentálni: ha vizualizálni akarjuk, olyan Erdélyt ábrázoló etnikai térkép jelenik meg a szemünk előtt, amelyen csak a magyarok vannak feltüntetve. Térképünkön lesznek sötétebb, vagyis sűrűbben lakott és világosabb, gyérebben lakott, de fehér, lakatlan területek is. Az így reprezentált társadalom tere tehát semmi esetre sem homogén, és nem értelmezhető úgy, hogy magába foglalná a tagjai között fennálló interakciókat és társadalmi viszonyokat.

(2.) Ehhez kapcsolódik – és perspektivikusan még több kellemetlenséget okoz –, hogy az erdélyi magyar társadalomban igen nehezen értelmezhető a *rétegződés kérdése, a státusok rendszere*. Hogyan beszélhetnénk a romániai magyar társadalom rétegződéséről, amikor nehéz elképzelni, hogy a mobilitás és a státusreprodukciónak stratégiái minden esetben ezen az elképzelt entitáson keresztül valósulnak meg. Ha pedig rétegződési elveket és státusrendszert nem tudunk hozzárendelni, akkor nehezen beszélhetünk az erdélyi magyarságról mint társadalomról.

(3.) Szűkebben a *demográfia* vonatkozásában két ponton vetődnek fel kérdések a migráció és az etnikai keveredés kapcsán. A demográfia érdeklődésének homlokterében hosszú időn keresztül elsősorban a születések és a halandóság kérdésköre állt; az előrejelzések és a modellszámítások ennek megfelelően a zárt népesség modelljéből indultak ki. A migráció vizsgálata a demográfiai diszciplínán belül azzal párhuzamosan értékelődött fel, hogy az európai országok többségében

a termékenység az egyszerű újratermelődéshöz szükséges szint alatt stabilizálódott. Annak ellenére, hogy ma a migráció helyenként már jelentős szerepet kap a modellekben, a demográfia csak nagyon kis mértékben vagy egyáltalán nem tudja előrejelezni. A szülésnek és a halálnak, annak ellenére, hogy egy sor társadalmi és kulturális tényező befolyásolja, az emberi életcikluson belül biológiailag meghatározott helye van – a kohorsz-komponens módszer előrejelző képessége jórészt ebből a tényből következik. Míg a születések vagy az elhalálozások számát középtávon viszonylag nagy biztonsággal előre tudjuk jelezni, a migráció várható alakulásával kapcsolatban akár egy-két éves időtávban is a sötétben tapogatózunk. Másrészt a transznacionális migráció irodalmában (és ezt saját kutatásaim is megerősítik) hangsúlyos tétel, hogy az új migrációs formák megjelenésével a népesség nemzetállami térhez kötött fogalma kérdőjeleződik meg. Ezt fokozza tovább az etnikai keveredés, az etnikai határátlépések problémája. Amennyiben a migráció kérdésköre szétfeszíti a demográfia fogalmi keretét, végképp kérdéses, hogy azt miképpen tudjuk működtetni egy olyan kisebbségi népesség esetében, amelyet képtelenek vagyunk a nemzetállami népesség analógiájára territorializálni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 2002: Vita. Lőrincz D. József, Geambaşu Réka, Pásztor Gyöngyi, Péter László, Plainier Zsuzsa részvételével. *Web. Szociológiai Folyóirat*, 2002, 10, 65–70.
- Anderson, Benedict 1991: *Imagined Communities. Reflexions on Origin and Spread of Nationalism*, London–New York: Verso
- Andorka Rudolf 2001: A dél-dunántúli egykekkutatások története. In *Gyermek, család, történelem*, Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég, 13–30.
- Bárdi Nándor 2004: *Tény és való*, Pozsony: Kaligramm
- Baumann, Zygmunt 2001: Szociológia és felvilágosodás. *Magyar Lettre Internationale*, 2001, 40, 26–29.
- Berger, Peter L.–Luckmann, Thomas 1998: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*, Budapest: Józsefvég
- Biró A. Zoltán és mtsai. 1995: Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In Turós Endre (szerk.) *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda: Pro Print, 13–45.
- Biró Zoltán–Gagy József–Péntek János (szerk.) 1987: *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*, Bukarest: Kriterion
- Bokor Zsuzsa 2005: Promiszkuus úrinőből futóbárcás, futóbárcásból hivatásos prostituált. Technikák a prostituáltak marginalizálására és a nemzeti térből való kizárására. *Regio*, 2005, 3, 47–66.
- Bottoni, Stefano 2005: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda: Pro-Print, 307–354.
- Bourdieu, Pierre 1998: Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*, Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium, 174–186.
- Bourdieu, Pierre 2001: *A gyakorlati észjárás. A cselekvés elmélete*, Budapest: Napvilág
- Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Fox, Jon–Grancea, Liana 2006: *National Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton–Oxford: Princeton University Press

- Brubaker, Rogers 2001: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001, 7–8, 60–66.
- Bucur, Maria 2005: *Eugenie și modernizare în România interbelică [Eugénia és modernizáció a két világháború közti Romániában]*, Iași: Polirom
- Csata István–Kiss Tamás 2007: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámítása húsz és harminc éves időtávra*. Kolozsvár: Kriterion–RMSZ Ügyvezető Elnökség
- Denett, Daniel 1998: *Az intencionalitás filozófiája*, Budapest: Osiris
- Gagy József 1997: És miként a fának szerves tartozéka. *Beszélő*, 1997, 2, 84.
- Gagy József 2004a: *A krízis éve a Székelyföldön*, Csíkszereda: Pro-Print
- Gagy József 2004b: Centralizációs kísérlet az ötvenes években. Hatalom, értelmiségiek, társadalom a Magyar Autonóm Tartományban. *Látó*, 2004, 7,
- Gagy József 2005a: A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda: Pro-Print, 445–477.
- Gagy József 2005b: Tata és társai. A második világháború utáni hatalomváltás, az új vezetők és a közösség egy székelyföldi faluban. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda: Pro-Print, 17–64.
- Ghetău, Vasile 1978: Speranța de viață a populației din România [A romániai népesség várható élettartama]. *Viitorul Social*, 1978, 1, 142–152. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf608.pdf
- Hablicsek László–Tóth Pál Péter–Veres Valér 2005: *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021*, Budapest: KSH–Népességtudományi Intézet
- Heller Mária–Némédi Dénes–Rényi Ágnes 1990: Népesedési viták Magyarországon 1960–1986. In *Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népességtudományi Kutató Intézet tudományos vitáulése. Budapest, 1988. június 2.*, Budapest: KSH Népességtudományi Kutató Intézet, 1990, 13–125. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf632.pdf
- Herédi Gusztáv 1971: Tűnődés gyermekről, családról. *Korunk*, 1971, 9, 1291–1304. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf591.pdf
- Herédi Gusztáv 1978: Állandó kérdésünk: a népszaporulat. *Korunk*, 1978, 1, 28–30. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf593.pdf
- Herédi Gusztáv 1986: Az élet érdekében. Házasságról, családról, gyermekről, elfogultan. In *A Korunk Évkönyve*, Kolozsvár, 27–52. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf603.pdf
- Horowitz, Donald 1975: Ethnic Identity. In Glazer, Nathan–Moynihan, Daniel P. (eds.): *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge–Massachusetts: Harvard University Press, 111–140.
- Horváth István–Magyar Nándor 1994: Belső választások lebonyolításának módszertanáról. *Szövetség*, 1994 május, 16–18.
- Horváth István 2002: A migráció hatása a népesség előszámítására. *Magyar Kisebbség*, 2002, 4, 24–35.
- Horváth István 2005: Változó környezet, állandó trendek? In *Erdélyi és Magyarország közötti migrációs folyamatok*, Kolozsvár: Scientia, 9–133. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf593.pdf
- Imreh István (szerk.) 1978: *Változó valóság*, Bukarest: Kriterion
- Kántor Zoltán 2000: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000, 3, 219–241.

Kiss Tamás 2002: A népességfogyás „kontextusa” - válasz Varga E. Árpád vitaindító tanulmányára. *Magyar Kisebbség*, 2002, 4, 36–59.

Kiss Tamás (szerk.) 2004: *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár: Kriterion–RMSZ Ügyvezető Elnökség

Kligman, Gail 2000: *Politica duplicității. Controlul reproducției în România lui Ceaușescu [A kettősség politikája. A szaporodás ellenőrzése Ceaușescu Romániájában]*, București: Humanitas

Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter 1991: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*, Budapest: Tankönyvkiadó

Kósa-Szánthó Vilma 1974: Családszociológiai vizsgálat a sepsiszentgyörgyi Lícium lakónegyedben. *Korunk*, 1974, 1, 104–114 és 1974, 5, 578–594. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf594.pdf

Kovács Éva 2004.: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között*, Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Liliacrum Aurum

Köllő Katalin 2002: Tanácskozás a megmaradás stratégiájáról. Megállítható-e a magyarság létszámának csökkenése? *Szabadság*, 2002. július 13.

Kuczi Tibor 1992: Szociológia, ideológia, közbeszéd. In Kuczi Tibor–Becskeházi Attila: *Válóság ’70*, Budapest: Scientia Humana, 9–113.

Lőrincz D. József 2004: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*, Csíkszereda: Pro-Print

Lőrincz D. József é.n.: *A folklorizmus kutatás általános kérdései*. (Kézirat) <http://lorincz.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=55&p=4452>

Magyari Nándor László 2003: Közéltetések a romániai magyar szociológia mai helyzetéhez. *Erdélyi Társadalom*, 2003, 1, 133145.

Mannheim Károly 1996: *Ideológia és utópia*, Budapest: Atlantisz

Mikecs László 1941: *Csángók*, Budapest: Szent István Társulat

Niedermüller Péter 1994: Paradigmák és esélyek avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában. *Replika*, 1994, 13–14, 87–129.

Novák Zoltán 2005: A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és szerveződése. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda: Pro-Print, 380–398.

Nyárádi R. Károly 1998: *Erdély népesedéstörténete*, Budapest: KSH Levéltára. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=466>

Oláh Sándor 2001: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962)*, Csíkszereda: Pro-Print

Oláh Sándor 2005: Kivizsgálás. Egy zűrzavaros történet álnok szereplőkkel. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda: Pro-Print, 287–305.

Pallas 1998: Oláhok. In „*A Pallas nagy lexikona*” CD-ROM, XIII. köt., Budapest: Arcanum Adatbázis Kft., <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/076/pc007671.html#2>

Pries, Ludger 2002: *The spatial spanning of the social: Transnationalism as a challenge and chance for social sciences*. International Workshop Transnationalism: New Configurations of the Social and the Space (September 6-7. 2002), Bochum: Ruhr-Universität

RMDSZ VII Kongresszusa 2003: Határozat a romániai magyar népesség helyzetének javításáról. <http://www.rmdsz.ro/images/documents/49/hu.pdf>

Rotariu, Traian 1993: Aspecte demografice în Transilvania la începutul secolului al XX-lea [Demográfiai aspektusok Erdélyben a XX. század elején]. *Sociologie Românească*, 1993, 2, 171–186.

Scott, James 1996a: Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika*, 1996, 23–24, 109–130.

Scott, James 1996b: Erős-e a hamis tudat? *Replika*, 1996, 23–24, 81–108.

Semlyén István (szerk) 1982: *Népességrobbanás – egyke*, Bukarest: Kriterion <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=599>

Semlyén István 1980a: *Hétmilliárd lélek*, Bukarest: Kriterion

Semlyén István 1980b: Országos és nemzetiségi népességgyarapodás. In *A Korunk évkönyve*, Kolozsvár, 41–87. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf598.pdf

Szabó Zsolt 1976: Irányított néprajzi gyűjtő-versenyek általános iskolás tanulókkal. In Kós Károly (szerk.): *Népismereti dolgozatok*, Bukarest: Kriterion, 73–84.

Szilágyi N. Sándor 2002: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 2002, 4, 64–96.

Toró T. Tibor 1994: Gondolatok az erdélyi (romániai) magyarság közösségi kataszterének összeállításáról. *Szövetség*, 1994 június, 14–17.

Toró T. Tibor 1999: Szövetségi belső választások: egyszerű tisztújítás vagy az „erdélyi magyar parlamentarizmus” rehabilitációjának kísérlete. *Magyar Kisebbség*, 1999, 4, 153–164.

Trebici, Vladimir–Ghinoiu, Ion 1986: *Demografie și etnografie [Demográfia és etnográfia]*, București: Editura Științifică și Enciclopedică. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=609>

Trebici, Vladimir 1981: Dezvoltarea demografiei ca știință în România [A demográfia mint tudomány fejlődése Romániában]. *Viitorul Social*, 1981, 4, 651–666.

Trebici, Vladimir 1988: Demografia între știință și acțiune socială [Demográfia a tudomány és társadalmi cselekvés határán]. *Viitorul Social*, 1988, 1, 69–74.

Trebici, Vladimir 1989: Demografia între istorie și sociologie [Demográfia a történelem és szociológia határán]. *Viitorul Social*, 1989, 1 44–45.

Varga E. Árpád 1998: *Fejezetek Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest: Püski

Varga E. Árpád 1998–2002: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992), I–V, Csíkszereda: Pro-Print.

Varga E. Árpád 2002: A romániai magyarság népességcsökkenésének okairól. *Magyar Kisebbség*, 2002, 4, 3–16.

Várhegyi István 1980: Város és etnikum. In *A Korunk évkönyve*, Kolozsvár, 173–186. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf597.pdf

Veres Valér 2002a: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében. *Korunk*, 2002, 2, 4–18.

Veres Valér 2002b: A romániai magyarok 2002. évi lélekszámáról. *Magyar Kisebbség*, 2002, 4, 97–108.

Veress Gyula 1957: A magyar Autonóm Tartomány népmozgalmának egyes kérdései. *Korunk*, 1957, 11, 1478–1483. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf588.pdf

ET

RECENZÍÓK

4

Horváth István

A nemzet jegyében (is) megélt mindennapok

Recenzió Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Fox, Jon – Grancea, Liana 2006:
Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town
[Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban]
(Princeton–Oxford: Princeton University Press, 439., ISBN:) című könyvéről

A romániai politikai és gazdasági átmenet során Kolozsvár (legalább) két szempontból híresült el: a Caritas piramisjáték fővárosaként és a szimbolikus nacionalista politikai gyakorlatok (példaértékűnek egyáltalán nem mondható) mintavárosaként. Ez utóbbi minőségében a poszt-kommunista nacionalizmus minden lehetséges városkép alakító gyakorlatának egyfajta skanzenévé konstituálódott, amelyet a perverz módon átalakított emlékezet – magyar történelmi alakok „elrománosított” szobrai, nemlétező genocídiumokat felemlető emléklapettek – és a háromszínűre redukált városkép (zászlóözőn, nemzeti színekbe öltöztetett padok, szemetes-kukák, járdaburkolat, stb.) jellemezte. És amint Párizs is megélt egy misét, az abszurdig elvitt kolozsvári helyzet is megélt egy nemzetközi szakirodalomban jegyzett könyvet, amely végül is 2006-ban jelent meg. A kötet ugyan nem minden előzmény nélküli, hiszen egyik szerzője Feischmidt Margit már publikált egy azonos elméleti perspektívában írt német nyelvű munkát Kolozsvárról 2003-ban *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung: Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj* címmel. Ám a most megjelent könyv mégis szakirodalmi eseménynek számít, egyrészt azért, mert a szerzőcsapat (Feischmidt Margit, Jon Fox és Liana Grancea) munkáját Rogers Brubaker koordinálta, másrészt az elemzés átfogó jellege miatt – érzékeltetésképpen csak a kolozsvári mindennapi etnicitást hét 15-35 oldalnyi terjedelmű fejezetben elemzik a szerzők.

Az előbbi felvezetés kissé félrevezető: maguk a szerzők tiltakoznának az ellen, hogy kötetük Kolozsvárról szól. Pontosabban azt az értelmezést kifogásolnák, hogy ez, a kolozsvári etnikai lét-állapotokat és az elmúlt évtized kolozsvári történéseit kimerítő aprósággal leíró könyv, a funari politika apropóján íródott volna. (Elképzelt) tiltakozásuk pedig teljes mértékben jogos, hiszen a város csak terepe, nem tárgya és indítéka e könyvnek, amely egyik lehetséges olvasatában nem egyéb, mint Rogers Brubaker eddigi elméleti munkásságának továbbvitele a konkrét empirikus elemzés szintjére. S valóban, a *Nacionalista politikák és hétköznapi etnicitás* akár az angolul 2004-ben (magyarul nemrég) megjelent *Csoportok nélküli etnicitás (Ethnicity without Groups)* egyfajta folytatásának is tekinthető, hiszen Brubaker – miként a korábbiakban – a jelen írás bevezető részében is az ún. *csoportista (groupist)* társadalomtudományos előfeltevéseket bírálja, illetve az etnicitás elemzésének egy másik alternatíváját körvonalazza.

A csoportparadigma brubakeri kritikája nem más, mint azon társadalomszemlélet vitatása és dekonstrukciója, amely szerint az etnicitás kvázi természetes, önmagában működő társadalomszervező elv, elkerülhetetlen produktuma az etnikum, amelyet e megközelítés csoportként – belülről relatíve homogén, kívülről jól elhatárolható, viszonylag zárt entitásként – reprezentál.

Ennek alternatívájaként Brubaker az etnicitást a mindennapi interakciós folyamatok során megnyilvánuló identitáskinyilvánításként, illetve a politikailag is szignifikánsnak tartott kulturális különbségek kommunikálási folyamatoként tekinti, így az etnicitáskutatást is a kommunikáció és az interakció szintjére lokalizálja. Szerinte tehát az elemzésnek a identitáskinyilvánítás változó gyakorlatára és kategóriarendszerére, illetve azon szimbólumokra és szimbolikus jelentőségű gesztusokra és folyamatokra kell fókuszálnia, amelyekre alapozva az etnicitás megjelenik, kommunikálódik és tudomásul vétetik. Végső soron az etnicitásra úgy tekint, mint kommunikatív interakcióra, ezért véleménye szerint az értelmes kutatás is azokra a kódokra, illetve kódrendszerre irányul, amelyeken belül az etnikai hovatartozást megnyilvánító jelek és jelzések jelentés- és értelemhordozóvá válnak. Ebben a folyamatban pedig egyformán fontosak – értsd: azonos mértékben vezethetnek intézményesült kommunikációs mintázatokhoz – a mindennapi interakciók folyamatában kialakuló jelentések és a fentről jövő (dominánsan nacionalista) retorikák által kiépített és újratermelt kulcsfontosságú szimbólumok és diskurzív gyakorlatok.

Az elméleti keret elsődlegességéből kiindulva számos erdélyi – tágabb perspektívában kelet-közép-európai – város „pályázhatott” volna sikerrel arra, hogy a mindennapi kommunikációs aktusok során konstruálódik az etnicitás leírásának terepévé váljon. E terep azonban mégis Kolozsvár lett, a város perspektivikus és jelenkori történetiségének az átfogó kontextualizáltságában. A két nagy részre tagolt kötet első fele pontosan ennek a kontextusnak a nagyon is aprólékos, alaposan dokumentált rekonstrukciója. A szerzők a közép-kelet-európai nemzetépítő ideológiákba ágyazottan vázolják a város történetét, amelynek döntő vonása, hogy Kolozsvár a magyar és román nemzeti projekteken egyaránt kiemelt fontossággal bírt. Éppen ezért a város és a városkép alakulását is nagy mértékben meghatározta az egymással versengő nemzeti projektek imázspolitikáinak egymásra következése, amely sorban a funari arcuatpolitika pusztán egy epizód, így bemutatása mindenekelőtt mint a terepkutatás közvetlen kontextusa kapott jelentős teret.

A kötet második tematikus egysége azokat a dimenziókat és szituációkat elemzi, amelyekben az etnicitást mint szignifikáns és politikai jelentéssel is felruházott kulturális különbséget az egyének megélik és kommunikálják. A vizsgált dimenziók egyik legjellegzetesebbike a nyelvhasználat, ezen belül pedig a kétnyelvű környezetben belüli kódválasztások, kódváltások és az ennek kapcsán körvonalazott sajátos etnikus jelentések rendszere. A vonatkozó fejezet igen jól illusztrálja azt a tézist, miszerint a nyelvpolitikai téziseket és ideológiákat távoli hatalmi központok dolgozzák ki, ám ezek alkalmazása, életbe léptetése a mindennapi interakciók folyamatában történik: például azáltal, hogy a magyar nyelvet nem ismerők a társalgás során próbálják érvényesíteni a román mint alternatíva nélküli, alapértelmezett, publikus nyelv kizárólagos használatát, amit a szerzők – találó szaknyelvi újítással – nyelvi rendőrködésnek (*language policing*) neveznek. Az etnicitás megélésének és építésének hasonló kontextusa a magyar – intézmények által fenntartott – világ, amely magában foglal (a laza baráti hálózatoktól az iskolákig) minden olyan rendszeresült kapcsolatot, amely az alapértelmezett román életvilág alternatívájaként magyar élethelyzetek megélését teszi lehetővé.

Továbbá kiemelendő a szerzők egy, a kolozsvári életvilágok (és általában az etnicitás működésének) értelmezése szempontjából nagyon fontos meglátását: a magyarnak és románnak minősülő helyzetek és intézmények nem homológok, azaz nem olyan szituációk, amelyek tartalmukban eltérnek, de felépítésük és jelenésviláguk hasonló. A román intézményekhez és kommunikációs helyzetekhez (vásárolni egy üzletben, megrendelni egy szolgáltatást, stb.) ugyanis a

legtöbb kolozsvári semmi etnikus jelentést nem kapcsol, függetlenül attól, hogy ő maga melyik etnikumhoz tartozik: nem az etnokulturális identitás megélésének, kommunikálásnak a gesztusaként értelmezik ezeket a helyzeteket, s a román nyelvhasználatot a nyilvános és intézményes tér alapmeghatározottságának tekintik. Ezzel szemben a magyar nyelv használata, illetve azok az intézményes terek, amelyekben belül magyarul is lehet kommunikálni, nem egyszer az etnokulturális identitás kinyilvánításának szituációiként értelmeződnek. S ez pontosan azért történhet meg, mert az alapértelmezett romántól eltérő nyelvhasználattal egy, az interakcióban résztvevők által felvállalt és értelmezett identitásbeli különbséget (is) megjelenítenek. Módszer-tanilag igen fontos hozzáadéka a szerzőknek ezen helyzetek megragadása és elemzése, s a könyv második valóban bővelkedik e kis epizódok, interjúhelyzetek részletes leírásával és elemzésével, s mint ilyen, a terepkutatás iskolapéldájának is tekinthető.

Brubakerék új kötete tehát mindenképpen szakmai csúcsteljesítmény. Egyrészt a leírt identitáshelyzetek és etnikus életvilágok és szituációk alapos, módszeres és találó elemzése teszi azzá, másrészt a szerzők által vallott elméleti program továbbvitele. Ajánlom tehát minden, a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasónak!

Gál Katalin

A jövőalkotás társadalomtechnikája

*Recenzió Faragó László 2005: A jövőalkotás társadalomtechnikája.
A közösségi tervezés elmélete (Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 240.,
ISBN: 9639542628) című könyvéről*

Már a könyv címe is jelzi, hogy interdiszciplináris munkát vesz kezébe az olvasó, ami egyúttal – ahogyan a hátlapon olvasható ajánlás is alátámasztja – hiánypótló is, nem csupán Magyarországon, hanem romániai kontextusban is. Mielőtt azonban a kötetet méltatnánk, a következetesség jegyében tekintsük át, mit is nyújt az olvasónak Faragó könyve.

A szerzői stratégia már a bevezetőben kiküszöböli az ez irányú esetleges hiányérzetet, hiszen a szerző közli, hogy mit tartalmaz a könyve, hangsúlyozva, hogy írása mi és mi nem, azaz: nem az indukció, hanem a dedukció módszerére épít; előzetes tapasztalatai alapján állított fel hipotézist, és saját nézeteinek cáfolatát vagy beigazolódását igyekszik demonstrálni; nem célja a mások elméleteinek leíró jellegű felsorolása, hanem azok saját szempontjai szerinti értelmezése és a tervezésre való alkalmazása a kihívás; megközelítése/elmélete posztpozitivistá, de bizonyos esetekben elfogadja az empirikus ellenőrzés szükségességét, amelyeket azonban külön mozzanatként tudatosan el is különít, ahogyan azt a továbbiakban is látni fogjuk.

A könyv három nagy tömbre oszlik, a tervezésemélet, a rendszertan és a térelmélet fejezetre, így ismertetőm is e logika mentén halad. Mielőtt azonban belevágnék, hadd idézzem azt a szerző által nyújtott definíciót, amely a továbbiakban is támpontunk lesz: „A tervezés elmélete olyan gyakorlatorientált (alkalmazott) társadalomtudomány, amely sorsunk passzív elszenvedésével, az ad hoc cselekvéssel szemben az aktív jövőalakítás lehetőségét, módjait, folyamatát taglalja, segít eligazodni a múlt, a jelen eseményeinek értelmezési lehetőségei és a jövőbeli események irányítási eszközei között.” (17.)

A tervezéseméleti rész először a tervezésre és a hozzá kapcsolódó tudományfilozófiai kérdésekre vonatkozó dilemmákat próbálja megválaszolni, olymódon, hogy a filozófia egyes tanításait „megszelídíti” a tervezésemélet iránt érdeklődők számára. *Az objektivitás illúziója és a célok jelentősége* alcím alatt Hume-ra, Kantra és Marxra hivatkozva megállapítja, hogy a megismerés korlátozott, a tapasztalat és a gondolkodás nem választható el egymástól, illetve hogy nincsen szubjektum nélküli megismerés. Ezt követően *a tudományos racionalizmus értelmezésére* tesz kísérletet, kiemelve, hogy a racionalizmus nem az irracionálizmus, hanem az empirizmus ellentétpárja, a tervezésben a kiszámíthatóságot jelenti, s ugyanakkor a tudományos elitizmus veszélyeire is felhívja a figyelmet. A tervezés hatalmi harc, tehát a hatalomgyakorlás egyik eszköze, továbbá normatív folyamat. Hangsúlyozza, hogy a tervezésen nem a normativitást vagy a korlátozott racionalizmust kell számon kérni, hanem az egész folyamatot és eszközeit kell tekinteni, hogy közelebb juthassunk az objektív valósághoz – ami elképzelése szerint egy játék, a puzzle analógiájával képzelhető el. Az összekevert darabokat helyre kell tenni: van néhány darab, ami a helyén van/közelebb áll a valósághoz, de az új elemeket is koherensen be kell tudni illeszteni az egészbe, s a tudománynak kell cserélgetnie a darabokat a folyamatosan készülő képen. To-

vábbá az egyéni és kollektív tudat, valamint a cselekvés kontextusában kiemeli, hogy a közösségi tervezés kapocs az egyéni és társadalmi célok között, az életvilágunkra kiterjedő változásokra irányuló terveknek normatív egyetértésen kell alapulniuk.

A paradigmaváltás iránya a tervezésselméletben című nagyobb fejezetben elmélettörténeti körképet ad – hiszen a tervezés maga „tanulási folyamat eredménye” és „társadalmi kényszer”. A társadalomtörténeti kontextusba ágyazott leírást számos saját forrású modell (például az empirikus-analitikus tervezés alapvető logikája), táblázat (például az empirikus-analitikus és a koncepcióvezérelt tervezés néhány jellemzője) és pontszerűen megfogalmazott összehasonlítás (úgy, mint a pozitivistá-normatív megközelítés) teszi szemléletessé, érthetővé.

Szintén egy nagyobb fejezetet szentel a tervezés úgynevezett kánonjának. Ez a fejezet tartalmazza az általános metodológiát, amelynek lényeges pontja, hogy a forma és a tartalom elválaszthatatlan, mindig a tartalomnak megfelelően kerül kiválasztásra a formai eszköz. A különféle eljárásokat itt is modellekkel szemlélteti: például a tervezési ciklusok modellje a tanulási köröket mutatja be, amelyek a tervezési folyamat „fokozódó tudatosságát” jelentik, míg egy másik modell a tervezés kettős tanulási és ellenőrzési köre stb.

Külön fejezetben (*A tervek értékelése, érvényességük megállapítása* címmel) az értékelés típusainak – ex ante (előzetes), ex post (utólagos) és interium (időközi) – módszertanát vázolja. Az első logikai egység utolsó fejezetének címe *Az akaratképzésre ható tényezők*. Függvényszerűen ábrázolja a különféle elemek (valóság, struktúra, tudomány, normák és egyebek) viszonyát, s természetesen külön-külön is leírja ezeket.

A könyv második blokkja, a rendszertan, három fejezetet foglal magába. *A tervezésselméletek* című hat elméletet mutat be, amelyekről megjegyzi, hogy nem választhatók szét élesen és, vélhetően, nem is merítik ki teljes mértékben a témakört. Ezek az elméletek a következők: (ál)pozitivistá funkcionális tervezés, átfogó racionális tervezés, pragmatista inkrementalizmus, stratégiai tervezés (menedzsment) a közsférában, kommunikatív-kollaboratív tervezés, poszt-modern modernitás-pragmatikus eklektika. Az egyes elméletek gyakorlatorientált bemutatása révén nemcsak a tudós szakember, de a laikus érdeklődő is értékes információkhoz juthat.

A következő fejezet tovább szűkíti a kört, itt már a tervezés módját, stílusát mutatja be a szerző. Megállapítása szerint a modern közösségi tervezésben a terv a hatalomgyakorlás eszköze, ahol a terv lehet minden, lehet indikáció; a pragmatista idealizmus jegyében az egyén kerül előtérbe, fontossá válik az akciótervezés, illetve az elfogadottság megteremtése az érintettek körében; az ún. (poszt)modern romantika mottója az „alakítsuk együtt életünket”, amelyben a tervezés kölcsönös tanulási folyamat, illetve együttműködésre épülő tervezés.

A különböző tervezői szerepfelfogások alapján való osztályozás az eltérő helyzeteknek megfelelő tervezői magatartásokat, hozzáállásokat és attitűdöket mutatja be, hiszen ezek annak függvényében változnak, hogy milyen társadalmi és intézményes berendezkedéssel találjuk szembe magunkat. Másként értékeljük a tervezés aktusát és a tervezői attitűdöt a demokráciában, de lehet a tervező ún. fenntartó, továbbfejlesztő is, míg egy működésképtelen rendszerben egészen más szerep hárul rá. Ugyanakkor változó lehet – ennek értelmében – a tervező politikához fűződő viszonya is: a tervezést kezelheti technikai-szakmai kérdésként, elfogadhatja, hogy a tervezés politikai közegben valósul meg, vagy pedig maga a tervezés is politizálás lehet számára. Ennek értelmében elkülöníti és leírja az allokatív (funkcionális), innovatív (fejlesztésorientált) és a radikális tervezés csoportjait, illetve – mintegy szintézisként – táblázatban is összehasonlítja ezeket.

A harmadik rész, a tételmelet, az utolsó két nagyobb fejezetet foglalja magába. Az elsőben *A tér kép olvasatai* cím alatt Faragó a térszemlélet megközelítésmódjait, paradigmáit summázza és modellezi: a tér materialista és marxizáló felfogása tekintetében, más elméletalkotókra hivatkozva, számos térszemléletet különít el, majd a továbbiakban *A tér, mint a külvilágnak formát adó szemlélet és strukturált társadalmi gyakorlat* cím alatt biztosítja, hogy számos újabb, a tér felosztására vonatkozó kategóriával ismerkedhessen meg az olvasó. Ezt követően, egy harmadik megközelítésben kis- és nagyléptékű tereket különböztet meg, saját modellel szemléltetve.

Ez utóbbiból értelemszerűen következik, hogy a következő fejezet (*Regionalizmus és régiók*) a tulajdonképpeni tervezés „tárgyát”, azaz a teret, hozza közelebb az olvasóhoz gyakorlatias bemutatás által. A regionalizmus és régiók kapcsán aktuális társadalmi, politikai, gazdasági hűrokat pendít meg: pontosítja az idevágó definíciókat és megközelítésmódokat, sőt új, a korábban tárgyalt fogalmakhoz, paradigmákhoz kapcsolódó kérdések felvetését és megválaszolását is megkísérli. Megállapítása értelmében a régió létező entitás, amelyet csupán „fel kell fedezni”, s mint ember alkotta térkonstrukciót, három megközelítésben tárgyalja azt a régió absztrakció, a klasszifikáció és a konkrét realitás terminusában. Végül felsorolja a régiótípusokat, majd a magyarországi regionalizmust taglalja hosszabban.

A könyv legutolsó fejezeének címe – mintegy külön egységként – *Az integrált közösségi (területi) szervezés*. A szerző szavait parafrázálva ennek érdekében – a korábban meghatározott tér és tervezés fogalmakat ismerve – mindössze a területi tervezés tartalmát kell kitalálni, ám ez korántsem egyszerű. A rövid történeti bemutatást modellekkel ellátott alfejezetek követik, amelyek az idevágó fogalmak és megközelítésmódok közötti különbségekre és kapcsolódási pontokra hivatottak rávilágítani, természetesen Magyarország és az Európai Unió kontextusába ágyazottan. E fejezet értelmében különbséget kell tennünk a centralizált/ágazati és decentralizált/területi tervezés között: az előbbi esetében a tartalmi elemek kerülnek előtérbe, a folyamatok irányítója az állam, míg a decentralizált tervezéskor a centrum csak a keretet határozza meg (jog, politika). A két megközelítés egységesítésére való törekvést mutatja az utolsó alfejezet, amelyben a szerző kiemeli, hogy e folyamat alapja az egységes helyzetfeltárás lehet.

A kötetet igényes fogalomtár zárja, amely mind a szakmabelieknek, mind az érdeklődőknek támpontot nyújt.

Faragó munkája alapkönyvként értékelhető a hazai olvasók számára is, hiszen olyan szintézist ad, amelyben a tervezésben mint folyamatban részt vevő és azt megéllő egyén (egyszerű polgár és tudós) egyaránt kiindulópontokra és referenciapontokra talál. Nem kérhetjük számon rajta az empirikus szociológia ismerveit, mert nem az. Viszont a szociológusok számára mindenképpen jó elméleti alap és keret lehet, hiszen valójában új szemléletmódot képviselő, azt promováló megalapozó elméletet olvashatunk Faragó tollából.

Seprődi Attila

A posztmodern antropológia

*Recenzió Troc, Gabriel 2006: Postmodernismul in antropologia culturală
[Posztmodern a kulturális antropológiában]
(București: Polirom, 360, ISBN: 973-46-0238-1) című könyvéről*

Gabriel Troc legújabb könyve merész intellektuális vállalkozásnak mutatkozik. Arra, hogy ez pontosan miben is áll, nem lehetséges egy mondatban felelni. A könyv címe által megnyitott elváráshorizonton egy partikuláris tudományágon belül jelentkező partikuláris irányzat tűnik fel – természetesen a kulturális antropológiáról és annak 80-as évekbeli posztmodern fordulatáról van szó.¹ Ehhez képest, és itt jön a merészség, a szerző jóval tágasabb időszakot és tematikát fog össze nagyobb ívű eszmetörténeti értekezéssé. A könyv címe tehát tulajdonképpen kiindulópont végpont és célpont számára, maga a szöveg pedig a téma önmagára találásának kiterője.

Troc egy, a kortárs antropológiaelméletben már általánosan elfogadott felismeréssel indít: a posztmodern fordulat a kulturális antropológiában nem tekinthető kuhni paradigmaváltásnak. Kevesebb annál, de ugyanakkor jóval több is, olyan episztemológiai váltás, amely két irányban jelentett alapvető elmozdulást. Egyrészt a diszciplináris figyelem terén a terepmunka és elméletalkotás klasszikus episztemológiai kérdéseit felváltották az etnográfiai írás termeléséhez kapcsolódó problémák, másrészt radikálisan megváltozott az antropológia saját tárgyához való viszonya, Raymond Williams kifejezésével: új érzékenységi struktúra jön létre a diszciplínán belül.² Mindkét változás, állítja Troc, a diszciplína alapszerkezetében okozott módosulásokat, a diszciplináris identitás krízisét idézve elő, ami az antropológia posztmodern fordulatában tematizálódik a *másik* textuális reprezentációjának kríziseként.

A könyv tehát, most már konkrétan, ezt a reprezentációs krízist követi nyomon az antropológián mint partikuláris tudományágon belül. A problémát a szerző szerint az jelenti, hogy az antropológiai reprezentáció válsága nem érthető meg a diszciplína belső szerkezetéből, ugyanis nem úgy jelenik meg, mint specifikus, a tudományágon belül felmerülő problémákra adott reakció, hanem mint egy jóval általánosabb reprezentációs válság egy mozzanata – első közelítésben: a posztmodern mint kulturális jelenség (*fenomen cultural*)³ begyűrűzése az antropológiába.

Az elemzés szempontjából kiemelt fontosságú a posztmodern értelmezése, annak kifejtése, hogy pontosan mit is kell értenünk posztmodern kulturális állapot alatt. Lényeges ezen a ponton kiemelni, hogy Troc a posztmodern eszmerendszert sajátosan nyugati kulturális produktumnak tartja, amely gyökereit és referencialitását tekintve egyaránt e kultúra jelentésszisztemjeiben mozog. Ugyanakkor nem hajlandó a posztmodern eszmerendszert egyetlen tuda-

1. A szakirodalom az új irányzatot többféleképpen nevezi meg (reflexív antropológia, interpretatív antropológia), a továbbiakban a szerző fogalomhasználatát követem.

2. Ez a mozzanat reprezentációs krízist jelentett, hiszen az antropológia „tárgya”, a (kulturális) másik etnográfiai reprezentálásának lehetőségeit és legitimitását kérdőjelezte meg.

3. Az eredeti kifejezés egyben kulturális állapotra, a kultúra állapotára is utal – természetesen egy specifikus jelenségre, a nyugati kultúra intellektuális állapotára, amelyben a posztmodern mint önreflexió, a nyugati kultúra jelentésszisztemjeiben való mozgás jelenik meg.

mányterületre lokalizálni, hanem olyan általános intellektuális mozgalomként állítja be, amely a diszciplináris tudások egészét metszi át és értékeli újra sajátos logika mentén a modernitás talajára utalva vissza őket. Elsősorban nézőpontról, álláspontról van tehát szó, egy olyan szellemi-kulturális perspektíváról, amelyből a modernitásra, mint specifikus, nyugat-európai kulturális projektre nyílik rálátás. Ez a tekintet retrospektív és kritikai, ám kritikája alapvetően különbözik a modernitás belülről megfogalmazott kritikáitól – a különbség a posztmodern állapot korszakjellegében (*caracter epocal*) áll, abban, hogy egészében kérdőjelez meg egy többé-kevésbé lezártnak vélt korszakot, pontosabban az ezt megalapozó sajátos kulturális logikát. Továbbá a posztmodern kritikus egy sajátos határzónán tartózkodik: a modernitás talaján áll, de a modernitás kulturális logikájának felfejtése és dekonstruálása érdekében el kell rugaszkodnia erről a talajról; ilyen értelemben a modernhez való viszonya a távolságtartás és közeledés sajátos feszültségét is tartalmazza.

Kissé leegyszerűsítve és a könyv gondolatmenetének lényeges mozzanatait kiemelve azt mondhatjuk el, hogy a posztmodern – a szerző által javasolt értelmezésben – egyfajta kulturális önreflexióként jelenik meg, olyan intellektuális stratégiaként, amelynek pozitív tartalma a modernitás kulturális logikájának felfejtése, megértése, illetve e kulturális logika kritikája és dekonstruálása. Az antropológia esetében ez a stratégia a diszciplínát (a maga történetével és elméleti készletével együtt) a modernitáshoz sorolja, modern tudományként pozicionálja és mint ilyent egészében megkérdőjelezi azáltal, hogy kimutatja benne a modernitás kulturális logikájának működését és újratermelését.

Ez tehát Gabriel Troc könyve problémafelvetésének kerete, amely egyben azokat a főbb tengelyeket, irányokat is kijelöli, amelyek mentén az elemzés kibomlik. Három tágabban körvonalazott problematika fogalmazódik meg: a posztmodern mint kulturális állapot elemzése, az antropológia modern kori történetének rekonstrukciója, végül pedig – a tulajdonképpeni érdemi elemzés – a posztmodern rávetítése erre az antropológiatörténetre, mely kimutatná a modernitás kulturális logikájának működését a diszciplínán belül. Megtartva a szerkesztés logikáját, a következőkben ezen három nyomvonalon elindulva mutatom be a kötetet.

A posztmodern elemzésével foglalkozó első szerkezeti egység két fejezete két világosan elkülönülő mozzanatot tartalmaz. Az első a posztmodern „elmélet” egyfajta genealógiai rekonstrukcióját végzi el, visszavezeti és beágyazza azt a modernitás filozófiai kritikájának diskurzusaiba – a filozófiatörténeti elemzés által megpróbálja kinyomozni a posztmodern elmélet központi elemeinek eszmetörténeti megjelenését a nyugat-európai akadémikus filozófiai hagyományban. A posztmodern filozófiai gyökereit Troc az európai modernitás kritikai tradíciójában lokalizálja – abban a diskurzusból, amely a modernitás emancipatórikus projektjével párhuzamosan ugyanennek a modernitásnak egyfajta belső kritikáját artikulálja –, s ezt a belső modernitáskritikát körvonalazza Nietzsche, Heidegger, Derrida és Foucault reprezentatív írásainak posztmodern szempontból történő újraolvasásán keresztül.

Míg a filozófiai gyökerek a feltárása, ha úgy tetszik, a „lehetséges posztmodernről” szól, a kötet második fejezete a „valóban létező posztmodern” tárgyalja. A tárgyalás módja nem változik: a fejezet elején a posztmodern fogalmának történetéről és tudományos karrierjéről olvashatunk, majd reprezentatív szerzők reprezentatív szövegein keresztül tematizálódik egy sor, a modernitás végén és azt követően jelentkező társadalmi-kulturális átalakulások által felvetett probléma. Troc Lyotard programadónak számító szövegéből (1993) kiindulva a tudás természetének megváltozásáról értekezik, majd Fukuyama és Bell kapcsán a különböző in-

tellektuális endizmusokra (a történelem, illetve az ideológia vége) tér ki, míg a szubjektum etikai konstitúciójának átalakulására Bauman, Giddens, Peter Wagner és mások kapcsán kerül sor. Végül két marxista ihletettséggű posztmodern-értelmezés is bemutatásra kerül, a Fredric Jamesoné, mely a modernitás újabb és végső ideológiai képződményének tartja a jelenséget, illetve a Steven Connor által képviselt álláspont, mely egy specifikus akadémiai mezőny belső vitáihoz kapcsolja a posztmodern jelentkezését.

A kötet második szerkezeti egységét szintén két fejezet alkotja. Egyrészt magába foglal egy történeti elemzést, amely az antropológia mint diszciplináris tudásforma és gyakorlat modern kori történetét rekonstruálja, nagyrészt követve az angolszász területeken írott általános antropológiai bevezető tankönyvek által meghonosított gyakorlatot. Ennek megfelelően a kulturális antropológia tudománytörténeti behatárolásával indít, tisztázza a nemzeti antropológiák terminológiai eltéréseit, meghatározza a kulturális antropológia specifikus tárgyát és elhatárolja a tudományterületet a szociológiától, illetve a filozófiai antropológiától. Majd egy alfejezetben körüljárja a kultúra-problematikát, a kultúra és természet szembenállásáról folytatott vitákat, valamint az antropológiai kultúra-definíciókat, végül az antropológia általános elméleti irányzatai, paradigmái kerülnek felsorolásra. A fejezetben érvényesített stratégia inkább leíró, mint értelmező, így nem hoz áttörést az antropológia történetének előadásmódjában, pedig a téma felvezetése indokolná ilyen irányú reményeinket. Ily módon tálalva a modern antropológia kissé egysíkúnak mutatkozik, és nem esik nehezünkre megválni tőle a problematizáló, jóval dinamikusabb és izgalmasabb módon leírt posztmodern korszak javára. Ettől függetlenül kiemelendő a szerző szintetizálókészsége, átlátható és világos gondolatmenete, amely a néhol kissé didaktikus témakezelés ellenére élvezetes olvasmánnyá teszi a fejezetet az antropológiai irodalomban járatos olvasó számára is. Ugyanakkor a ténybeli információk és a szintézis konkretizálják a rákövetkező kritikát, megvilágítják azokat a pontokat, amelyekre az antropológia modernitásba ágyazottságának kritikája irányul – tehát szerves részét képezik a gondolatmenetnek.

Ezt a történeti vonalat vezeti át Troc könyve utolsó, negyedik fejezetében az antropológia posztmodern fordulatának tárgyalásába. Szerinte az áthajlási pontot Clifford Geertz munkássága képezi, különösen azon írásai, amelyek a textuális reprezentáció és a narratív stratégiák tudatosításának fontosságára hívja fel a figyelmet.⁴ Részben ennek köszönhetően mozdul el az érdeklődés a 80-as évek elejére a „kultúra mint szöveg” elképzeléstől egyre inkább „etnográfiai írás mint szöveg” megközelítés felé (például Marcus–Cushman 1982). Az igazi fordulópontot és a posztmodern antropológia megjelenését azonban egy 1986-ban megjelent konferenciakötet jelentette, amelyet George E. Marcus és James Clifford szerkesztett. A kezdetben egy szűk szakterület érdeklődésére igényt tartó konferencia rövid idő alatt az antropológiai gyakorlat és különösen az etnográfiai írás átfogó kritikájává nőtte ki magát, amely az antropológia és modernitás bensőséges viszonyára, a diszciplinának az európai modernitás kategóriarendszereibe és reprezentációs logikájába való beágyazottságának mértékére kívánt rámutatni. A könyv elemzésének harmadik gondolati tengelye tulajdonképpen ezt a kapcsolatot vállalkozik felfejteni, s az ennek ellenében megfogalmazott kritikát ismertetni.

Az antropológia diszciplináris identitásának konstitutív eleme a mássághoz való viszony. Ez a másság már a tudomány kialakulásakor kulturális értelemben tételeződött, ennek következtében az antropológia *par excellence* tárgyát a kulturális különbségek és hasonlóságok felderítése

4. Számos szöveghely bizonyítja Geertz ilyen irányú nyitottságát és érdeklődését (például Geertz 1983, 1988).

jelentette. Ugyanakkor, ha megnézzük a diszciplína kialakulásának konkrét történeti kontextusát, könnyen belátható, hogy a kulturális különbség iránti érdeklődés jól meghatározott érdekek mentén formálódott: egyrészt a kolonializmus megkívánta a gyarmatosított népek nyelvének, szokásainak és kultúrájának alaposabb ismeretét, másrészt az európai modernizáció, a nemzetállamok kialakulásának kontextusában a regionális és etnikai csoportok kultúrája iránti érdeklődés is megnövekedett (Godelier 1994:302, Wolf 2000). Ezen gyakorlati igényeken túl – amint a szerző kiemeli – a nem nyugati, primitív vagy bennszülött kulturálisan megkonstruált és fenntartott képzete fontos referenciapontot jelentett a modernitás öntudata számára is: a primitív instrumentalizálása egyszerre szolgált etikai, politikai, ideológiai és művészi célokat, és végső soron a modernitás önreprezentációjának központi elemévé vált. Az antropológia pedig jócskán kivette a részét ebből a vállalkozásból. A kulturális különbség felmutatásával bizonyos értelemben tükröt tartott a nyugati modernitás felé; maga a világ vált tükörré, az emberi evolúció reprezentációjává, amelyben a Nyugat saját eredettörténetét szemlélhette, illetve megerősíthette pozícióját a történelem (és minden dolog) mértékeként (Godelier 1994).

Trocot elsősorban ez a modern önreprezentációs mechanizmus és az ebben inherens módon benne rejlő hatalmi viszony érdekli. A modernitás önreprezentációs mechanizmusának központi elemét a mássághoz való sajátos viszonyban fedezi fel, ezt a viszonyt pedig úgy írja le, mint amelyben a másik különbözőségének a felmutatása a saját identitás kinyilvánítását eredményezi a különbség elnyomásán keresztül. Ugyanakkor az antropológia szerepét is megkísérel meghatározni e mechanizmus fenntartásában, reprodukálásában. Ez a szerep nem egyértelműen negatív: az evolucionista paradigma kritikája az antropológián belül, többek között, a tükröző-reprezentáló funkciónak egy kulturális relativista állásponttal való összefonódását hozta magával, s ez a fejlemény figyelemreméltó kritikai potenciált is hordozott, amennyiben a hétköznapi, habituális tapasztalás nyugati formáinak a viszonylagosságára mutatott rá (megkérdőjelezve a modernitás centralitását), és megalapozta a modernitás egyfajta belső kritikáját. Ez az elméleti elmozdulás az etnocentrizmus felszámolásának programját írta elő az antropológia számára, ami azonban a szerző szerint nem járt, mert nem járhatott sikerrel. A reprezentáció nyugati modern sémái túlságosan is korán és mélyen ágyazódtak be az antropológiai gondolkodásba, és ez az inherens etnocentrizmus nyilvánult meg abban is, ahogy az antropológia a kultúra fogalmát kezelte – a társadalmi rend metaforájaként, rendszerként, holisztikusan, partikularitásának elismerése mellett is totalizáló módon, reprodukálva a saját kultúra és másik kultúra közötti határokat. Azaz az antropológiai leírás a másikat exkluzív módon a kultúráján keresztül, totalizáltan-holisztikusan mutatja be mind az etnográfiai gyakorlatban, mind a monográfia műfajának textualizált formájában, amely totalizáló gyakorlat a másik reprezentálásának sajátosan modern kulturális logikáját reprodukálja.

A posztmodern antropológiakritika pontosan annak a felismerésével vette kezdetét, hogy az antropológiai írás nem transzparens és semleges gyakorlat, az író által igénybevett reprezentációs stratégiák inkább bizonyos módon megalkotják, mint bemutatják a leírás tárgyát – az írás tehát erősen politikai jellegű aktus, ahogy azt már az említett programadó kötet címe is jelzi (*politics and poetics*). Ebből kiindulva a posztmodern fordulat kritikussai három irányba mozdultak el: az etnográfiai szöveg konstruálási folyamatának felülvizsgálata, a diszciplína episztemológiai mélyszerkezetében rejlő ideologikus előfeltevések lebontása irányába, illetve mindezek módszertani következményeinek végiggondolása – a résztvevő megfigyelésen alapuló módszertan kritikája – felé.

Az etnográfiai írással kapcsolatban Troc a szerzői autoritás, a monologizálás és holizmus kritikáját tárgyalja. Mindhárom mozzanat az etnográfiai írás természetéből fakad, az írásnak mint reprezentációs gyakorlatnak az antropológián belül kialakult kánonjához tartozik hozzá és sajátos ideológiai előfeltevések alapozzák meg. A problémát jól foglalja össze Vincent Crapanzano, aki azt a kulturális másság lefordításának erőfeszítéseként próbálja megérteni (1986:10). Ennek során az antropológus beszélgetőpartnere, szövegének címzettje az olvasó, aki leggyakrabban a saját kultúra tagja. Ebből következően az etnográfiai szövegnek az idegent kell ismerőssé tennie, amit úgy ér el, hogy „egyszerre bemutat, s ezáltal erősíti az idegenséget, és értelmez, ami viszont ismerőssé teszi ugyanazt.” Ezen a kényes terepen az etnográfus a hitelesség és meggyőzés problémájával szembesül: miközben a hihetetlenről és szokatlanról beszél, szövegének hihetőnek és valószínűnek kell lennie (Crapanzano 1986:11). Ennek érdekében narratív stratégiák sora áll rendelkezésére: a legfontosabb az etnográfus szakmai autoritásának megalapozása, mely a leírt eseményekben való részvételén, megfigyelőképességén, elfogulatlan szemszögén, objektivitásán és őszinteségén keresztül történik (Clifford 1988). Mindez egy adott történetvezetést, stílust, beszélői pozíciók közötti választást és egyéb retorikai fogások sorát követeli meg, amelynek eredményeképpen létrejön az, amit a szöveg hangjának, *beszélő* énnak nevezhetnénk. Ez természetesen kapcsolódik a beszélő antropológus énjéhez (aki a terepen interjút készít, párbeszédet folytat a bennszülöttel), ezek a dialógusok azonban többszörös textualizáció során objektiválódnak (az interjúk lejegyzése, részletek közlése a végső szövegben, idézés), hogy végsősoron egyetlen általános, monológyszerű hang részévé váljanak, jóllehet ez olyan eltérő nevekkel viselhet, mint a „bennszülött nézőpontja”, „a nuerek” vagy „a trobriandiak”. A terepen való munka interszubjektivitása tehát a textuális reprezentáció során monologikussá válik.

Egy másik vonatkozásban ez a monologikus hang a terepen tapasztalt valóság és az arról szerzett tudás töredékességének a megszüntetéséhez, szövegszintű feloldásához is hozzájárul. A probléma gyökere az antropológiára jellemző holisztikus szemléletmódban rejlik, amely a kulturális elemzés tárgyának egészben való megragadását írja elő. Ennek megfelelően egy jó monográfia igyekszik átfogó képet nyújtani, egy partikuláris életmód részletekbe menő leírását, rögzítését tartalmazza. A posztmodern olvasat számára azonban ez az átfogó kép csupán a szöveg-alkotás szintjén jöhet létre, a rendszernek, értelemnek, összefüggésnek és totalitásnak egyfajta érzeteként, amelyet (akárcsak egy jól megírt regény esetében) valóságosnak vagy lehetségesnek érzünk.⁵ Minderre pedig még csak ráerősít a szöveg beszélő énjének semleges, értelmező, összefüggéseket kiemelő monologizálása.⁶

A posztmodern kritika azáltal, hogy kikezdte a reprezentáció transzparenciájába vetett hitet, közvetlenül járult hozzá az antropológiai terep és terepmunka átértelmezéséhez. Az etnográfiai autoritás textuális megalkotásának, illetve a leírások *fiktív* (értsd „csinált”) jellegének hangsúlyozásával tulajdonképpen a klasszikus etnográfiai gyakorlat legitimációs gerince kérdőjeleződött meg: a megfigyelés, leírás és értelmezés hármasságának legitimációs egyér-

5. Például a leírt társadalmi valóság olyan egészként kerül bemutatásra, amely elkülöníthető részekből áll össze. Ez inkább szól a nyugati kultúra rész és egész összefüggésének képzetéről, mint a terepen tapasztaltakról.

6. Például tárgyalja a fentieket, ugyanakkor működés közben mutatja meg a posztmodern olvasat heurisztikus értékét Vincent Crapanzano a *Writing Cultures* kötetben, amelyben Geertz híres, a bali kakasviadalról szóló tanulmányát dekonstruálva jut arra a meglepő következtetésre, hogy az esszé „nem is annyira a bali kakasviadalról szóló értekezés, szubjektíven vagy objektíven érve, hanem inkább kulturális adatok interpretálásáról, olvasásáról szóló értekezés”, amit csupán Geertz „interpretációs virtuozitása” tesz etnográfiailag meggyőzővé (1986:40).

telmősége. Mindez azonban ösztönzően hatott a diszciplínára és mind a szövegszintű reprezentáció, mind a terepmunka gyakorlata terén termékeny megoldási kísérleteket hozott – például a heteroglosszikus-polifónikus narrációt, a többhelyszínes (*multi-sited*) etnográfia elképzelését vagy az antropológia mint kultúrkritika gondolatát.⁷

Összességében a következők mondhatók el. Mindenképpen erénye Gabriel Troc könyvének az antropológia reflexív-posztmodern fordulatainak alapos ismertetése, hiszen egy viszonylag új irányzatról van szó, amelynek meglátásai és problémafelvetése a 90-es évekre nagyrészt sikeresen beépült az antropológia diszciplináris tudásába – legfontosabb hozadéknak talán az írásnak mint társadalomtudományos praxisnak a tudatosabb, reprezentációs szempontból érzékenyebb művelése bizonyult. Amiből hiányérzetünk támadhat, az bizonyos értelemben pontosan az ismertetés alaposságából fakad, a szerző által alkalmazott stratégiából, amely előnyben részesíti az egyes kulcsszavak és alapszövegek leírását az összehasonlítással és elemzéssel szemben. Nem kapnak helyet például a könyvben azok a hangok, amelyek a diszciplínán belülről kritizálják élesen a dekonstruktív olvasat túlzásait (Godelier 1997, 2000), amelyek a retorikai túlzás és azon tendencia ellen tiltakoznak, hogy az antropológiai gyakorlat során felmerülő problémákat dekontextualizált terepnarratívákká redukálják (DaMatta 1994), és felhívják a figyelmet az irányzat specifikus tudománypolitikai kontextusára (DaMatta 1994, Rabinow 1986), de a feminista oldalról megfogalmazódó aggályok sem (lásd Mascia-Lees, Sharpe, Cohen 1989 illetve Behar, Gordo 1995).

Végül, ami a könyv egészét illeti hasonló kifogások fogalmazhatóak meg mind a filozófiatörténeti, mind az antropológiatörténettel foglalkozó fejezet kapcsán: az előbbi inkább szövegek elemzésére, tárgyalására alapoz, az utóbbi pedig egy koherens történet elmesélését, egy általános kép felvázolását célozza. E totalizáló, átfogó tárgyalási mód eredménye, hogy stílusa néhol kissé didaktikus, iskolás. Azonban, ami e tekintetben hátránynak tűnik, az más szempontból előnyére is válhat a kötetnek: haszonnal válhat oktatási segédanyaggá az egyetemi képzésben. Ezt sugallja az is, hogy a legerősebb és eredetibb részek az egyes alfejezetek végének összefoglaló passzusai, amelyek nemcsak ragyogóan szintetizálják az „elmondottakat”, de egyfajta visszacsatoló funkciót is betöltenek, az elemzés általános érvelési vonalához kapcsolják az egyes részeket. További előnye a kötetnek az átlátható szerkezet és az olvasható, élvezetes stílus, amely nem csupán jó olvasóként, hanem tehetséges íróként is állítja elénk a szerzőt.

Tehát amennyiben a szerzői szándékot akarnám számon kérni a könyvön, azt kell mondanom, teljesítette azt, amit elvállalt, hiszen szándéka elsődlegesen a közvetítés: elsősorban a kulturális antropológia és a szélesebb romániai olvasóközönség között, de a párhuzamosan megjelenő filozófiai és antropológiai diskurzus-típusok között is, amelyek a diszciplináris határokon keresztül áthallást és átlépést teszik lehetővé. Ajánlom hát minden érdeklődő figyelmébe.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ruth Behar 1995: Introduction: Out of exile. In: Behar, R. – Gordon, D.A. (eds.) *Women Writing Culture* University of California Press, 1-32

7. Ezekről és a kísérleti etnográfiairól általában lásd Clifford 1988, Fischer 1999, Marcus-Fisher 1995, Marcus 1994, 1995, 2002.

Clifford, James 1988: On ethnographic authority. In *The Predicament of Culture*, London: Harvard University Press, 21-54.

Clifford, James–Marcus, G.E. 1986: *Writing Culture. The poetics and politics of ethnography*, Berkeley: University of California Press

Crapanzano, Vincent 1986: Hermész dilemmája. A szubverzió álarca az etnográfiai leírásokban. In. Kaiser Sára (szerk.): *A másik antropológia: az antropológia allegóriája*, Budapest: ELTE, 11-40.

Fischer, M. J. 1999: Emergent Forms of Life: Anthropologies of Late or Postmodernities. *Annual Review of Anthropology*, 1999, 28., 455–478.

DaMatta, R. 1994: Some Biased Remarks on Interpretivism. A View from Brazil. In Borofsky, R. (ed.): *Assessing cultural anthropology*, New York: McGraw Hill, 119-132.

Geertz, Clifford 1983: Blurred Genres: the refiguration of social thought. in. Geertz, C. *Local knowledge: further essays in interpretive anthropology*, New York: Basic Books, pp. 19-35 (online elérhető: http://www.iwp.uni-linz.ac.at/lxe/sektktf/GG/GeertzTexts/Blurred_Genres.htm, 14.02.2007)

Geertz, Clifford 1988: *Works and Lives: The Anthropologist as an Author*, Stanford: CA Stanford University Press

Godelier, M. 1994: Mirror, mirror on the wall. In Borofsky, R. (ed.): *Assessing cultural anthropology*, New York: McGraw Hill, 97-112.

Godelier, M. 1997: American anthropology as seen from France. *Anthropology Today*, 1997, 13., 1., 2-4.

Godelier, M. 2000: Is Social Anthropology Still Worth the Trouble? A Response to Some Echoes from America. *Ethnos*, 2000, 65., 3., 301-316.

Marcus, G. E. 1994: After the Critique of Ethnography: Faith, Hope and Charity but the Greatest of these is Charity. In Borofsky, R. (ed.): *Assessing cultural anthropology*, New York: McGraw Hill, 40-54.

Marcus, G. E. 1995: Ethnography In/Off the World System. The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 1995, 24., 95–117.

Marcus, G. E. 2002: Beyond Malinowski and after *Writing Culture*: On the Future of Cultural Anthropology and the Predicament of Ethnography. *Australian Journal of Anthropology*, 2002, August

Marcus, G. E.–Cushman, D. 1982: Ethnographies as texts. *Annual Review of Anthropology*, 1982, 11, 25–69.

Marcus, G.–Fisher, M. J. 1995: Az antropológia mint kultúrkritika. *Lettre*, 1995, 18., Ősz.

Mascia-Lees, F.M. – Sharpe, P. – Cohen, C.B. 1989: The Postmodernist Turn in Anthropology: Cautions from a Feminist Perspective. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 15, Autumn, 7-33

Rabinow, P. 1986: A képzetek társadalmi tények. Modernség és posztmodernség az antropológiában. In Kaiser Sára (szerk.): *A másik antropológia: az antropológia allegóriája*. Budapest: ELTE, 177-209.

Wolf, Eric 2000: Az antropológia a hatalmi erőterben. *Lettre*, 2000, 38., Ősz.

Liotard, Jean-Francois 1993: A posztmodern állapot. In Jean Fracois Lyotard–Jürgen Habermas–Richard Rorty: *A posztmodern állapot*, Budapest: Századvég–Gondolat, 7-145.

BENEDEK JÓZSEF: KOLOZSVÁR TÖRTÉNELMI BELVÁROSÁNAK TÁRSADALMI FENNTARTHATÓSÁGA. A szerző Kolozsvár történelmi belvárosának társadalmi fenntarthatóságát vizsgálja, rámutatva azokra a történelmi, társadalmi, földrajzi, gazdasági, politikai sajátosságokra, amelyek a város mai sajátosságait és potenciálját meghatározzák. Következtetése, hogy Románia városaiban, így Kolozsváron is, a társadalmi fenntarthatóság egyaránt problematikus a politikai és gazdasági átmenet folyamatában megfogalmazott új várostervezés és várospolitika, a lakásállomány, városi telkek és szolgáltatások gyors privatizációja tekintetében. Benedek József a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Földrajz karának egyetemi tanára. E-mail cím: jozsef@geografie.ubbcluj.ro.

PÉTER LÁSZLÓ: „FELTALÁLNI A MÚLTAT!” – ETNIKAI KÖZÖSSÉGEK MEDIATIZÁLT MEGJELENÍTÉSE A KOLOZSVÁR FŐTERÉN VÉGZETT ARCHEOLÓGIAI ÁSATÁSOK PÉLDÁJÁN. A szerző esettanulmány jellegű írásában a kolozsvári főtéren végbemenő, többszöri archeológiai ásatások nyomán megjelent sajtódiskurzusokat elemzi azzal a céllal, hogy ezáltal a helyi nacionalista gyakorlatokat tárja fel két eltérő jelentős történelmi pillanatban: 1943-ban és 1994-ben. Következtetése, hogy hasonló történelmi pillanatokban az etnikai csoportok és közösségek közötti társadalmi és hatalmi viszonyok megragadhatóak a konkrét eseményekről szóló diskurzusok elemzésével, amelyek társadalmi tagságot kínálnak a vele való azonosulásra kijelölt kollektív identitásképeken keresztül. Péter László szociológus, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia tanszékének adjunktusa, szakterülete a közvélemény, társadalmi problémák, és szegényszegénysociológia. E-mail cím: peterlaci@yahoo.com.

PÁSZTOR GYÖNGYI – PÉTER LÁSZLÓ: KOLOZSVÁR MINT MÁRKA – ÚTBAN A POSZTMODERN VÁROS FELÉ? SZOCIOLÓGIAI TANULMÁNY EGY ERDÉLYI VÁROS JELLEGÉNEK ÉS ARCULATÁNAK A VÁLTOZÁSÁRÓL. Jelen tanulmányban a szerzők arra vállalkoznak, hogy a Kolozsvár fizikai és társadalmi terében zajló változások irányát megragadják, azt a hipotézist fogalmazva meg, hogy e vonások Kolozsvár leendő posztmodern jegyeire utalnak. Amellett érvelnek, hogy a városkép tudatos átalakítása jelzi azt a tendenciát, amelynek végső célja egy piacosítható Kolozsvár-márka kialakítása, s amelyet globális folyamatok – egy globális városrendszerbe való betagozás külső kényszerei – vezérelnek. A szerzők mindketten szociológusok, Pásztor Gyöngyi a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia tanszékén tanársegéd valamint a Budapesti Corvinus Egyetem doktori hallgatója, szakterülete a városszociológia. Péter László a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia tanszékének adjunktusa, szakterülete a közvélemény, társadalmi problémák, és szegényszegénysociológia. E-mail címek: gyongyipasztor@gmail.com, peterlaci@yahoo.com.

PLUGOR RÉKA: A SZIMBOLIKUS KONFLIKTUS KIVETÍTŐDÉSEI KOLOZSVÁRON. A tanulmány Kolozsvárról szól, egy a román és magyar elit számára egyaránt kiemelkedő jelentőségű városról szól, amely egyben egyetemi és kulturális központ is. Emiatt a város terében a két etnikai elit viszonyát történetileg meghatározó versengés szimbolikus konfliktus formájában jelenítődik meg, amelynek tétje a szimbolikus tőke újraosztása. A szerző a mentális térképezés és interjúk módszerének segítségével mutatja ki a városban végbemenő a városi térért zajló szimbolikus versengést kiemelve ennek sajátosan változó jellegét. Plugor Réka tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia szakán végezte, jelenleg mesteri hallgató. E-mail cím: rekaplugor@yahoo.com.

BEREKMÉRI MÁRIA ERZSÉBET: ÚJ VÁROSOK MAROS MEGYÉBEN. Jelen tanulmányban a szerző arra vállalkozik, hogy Maros megye adminisztratív felosztásában, szerkezetében bekövetkezett változásokat kövesse nyomom. A városfejlesztésre vonatkozó jogi keret vázolása után az urbanizációs folyamat rendszerváltozást követő általános jellemzőit veszi számba, majd rátér a Maros megyében létrejött négy új város mai helyzetének bemutatására. Végül röviden az új városok fejlődési potenciálját és lehetőségeit, valamint díszfunkcióit veszi szemügyre. Berekméri Mária Erzsébet a BBTE Földrajz Karának doktori hallgatója, kutatási területe a településföldrajz körébe sorolható be, az átmenet időszakában megjelent új romániai városok elemzésével foglalkozik. E-mail címe: m_berekmeri@yahoo.com.

HORVÁTH ISTVÁN: AZ ETNIKAI KATEGÓRIÁK ÉS A KLASSZIFIKÁCIÓ VÁLTOZÓ LOGIKÁI – FOGALMI RENDSZEREZÉSI KÍSÉRLET. Az utóbbi két romániai népszámlálás (főleg az 1992-es) során nemegyszer hisztérikusan vetődött fel a probléma: milyen módon kezelik a hatóságok az etnikai kategóriákat? Konkrétabban: hová sorolnak be, miként értelmeznek, statisztikailag miként csoportosítanak olyan regionális identitásokat, mint a székely, vagy olyan határidentitásokat, mint a csángó. A jelen összefoglaló a népszámláláskor (és nemcsak) használatos kategóriarendszer és klasszifikációs logikák kapcsán felvetődő fogalmak és elméletek egy koherens felleltározása. A szerző szakterülete a kisebbségsszociológia, e-mail címe: ihorvath66@yahoo.com.

KISS TAMÁS: A „MAGYARSÁGTÓL” A „ROMÁNIAI MAGYAR TÁRSADALOMIG”. AZ ERDÉLYI TÁRSADALOMKUTATÁS ÉS VÁLTOZÓ TÉMAKONSTRUKCIÓI A NÉPESEDÉSSEL FOGLALKOZÓ SZÖVEGEK ALAPJÁN. A tanulmány azokat az eljárásokat követi végig, amelyek segítségével az elmúlt évtizedekben az erdélyi magyar társadalomtudomány saját, változó megnevezésekkel illetett tárgyát („magyarságot”, „romániai magyar társadalmat”, „magyar népességet”) megalkotta. A szerző a népesedés kérdéskörét helyezi a középpontba, de nem csupán demográfiai jellegű tanulmányokat vizsgál. Kiss Tamás szociológus, demográfus az RMDSZ Ügyvezető Elnökség alkalmazottja. E-mail cím: t.kiss77@rmdsz.ro.

Sumarul studiilor

BENEDEK JÓZSEF: SUSTENABILITATEA SOCIALĂ A CENTRULUI ISTORIC DIN CLUJ-NAPOCA. Autorul analizează posibilitatea sustenabilității sociale a centrului istoric din Cluj Napoca, arătând acele particularități istorice, sociale, geografice, economice și politice, definatorii pentru specificul și potențialul actual al orașului. El concluzionează că în orașele din România, astfel și în Cluj-Napoca, posibilitatea sustenabilității sociale este problematică în privința noii proiectări și politici urbane, a locuințelor și a privatizării rapide a terenurilor și serviciilor, apărute în procesul tranziției politice și economice.

Benedek József, profesor universitar, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Geografie, Cluj-Napoca. E-mail: jozsef@geografie.ubbcluj.ro.

PÉTER LÁSZLÓ: „INVENTAREA TRECUTULUI” – REPREZENTAREA ÎN MEDIA A COMUNITĂȚILOR ETNICE PRIN EXEMPLUL SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DIN CENTRUL CLUJULUI. Autorul, în studiul de caz, analizează discursurile din presă apărute în urma săpăturilor arheologice desfășurate, în mai multe rânduri, în centrul Clujului, având drept scop descoperirea practicilor naționaliste locale din două diferite momente istorice importante: din 1943 și din 1995. Concluzia sa este că în momente istorice asemănătoare, relațiile de putere dintre grupurile și comunitățile etnice pot fi captate prin analiza discursurilor asupra evenimentelor concrete, care oferă apartenență socială prin intermediul imaginilor identitare colective destinate identificării.

Péter László sociolog, lector, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Catedra de Sociologie. Specialitatea: opinia publică, probleme sociale și sociologia sărăciei. E-mail: peterlaci@yahoo.com.

PÁSZTOR GYÖNGYI – PÉTER LÁSZLÓ: CLUJ CA MARCĂ – ÎN DRUM SPRE ORAȘUL POSTMODERN? STUDIU SOCIOLOGIC DESPRE SCHIMBAREA CARACTERULUI ȘI IMAGINII UNUI ORAȘ DIN TRANSILVANIA. În studiul de față, autorii încearcă să surprindă direcția schimbărilor petrecute în spațiul fizic și social al Clujului, formulând ipoteza că aceste trăsături sugerează trăsăturile viitoare posmoderne ale orașului. Ei argumentează în favoarea faptului că transformarea conștiinței a imaginii orașului indică tendința spre formarea unei marcă-Cluj care poate fi introdusă pe piața economică, și care este condusă de procesele globale – presiunea exterioară a integrării într-un sistem urban global. Pásztor Gyöngyi, sociolog, asistent universitar, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Catedra de Sociologie, doctorand, Universitatea Corvinus, Budapesta. Specialitatea: sociologie urbană. E-mail: gyongyipasztor@gmail.com

Péter László sociolog, lector, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Catedra de Sociologie. Specialitatea: probleme opinia publică, probleme sociale și sociologia sărăciei. E-mail: peterlaci@yahoo.com.

PLUGOR RÉKA: PROIECTAREA CONFLICTELOR SIMBOLICE DIN CLUJ. Studiul are ca temă Clujul, un oraș de o importanță majoră atât elitei române cât și celei maghiare, totodată, un centru universitar și cultural. Din aceste cauze, competiția, definitorie din punct de vedere istoric relației celor două elite din spațiul orașului, este prezentă sub forma conflictului simbolic, având drept miză reîmpărțirea capitalului simbolic. Prin intermediul unei hărții mentale și al interviurilor, autorul arată competiția simbolică din oraș pentru spațiul orașului, accentuând natura schimbătoare proprie acesteia.

Plugor Réka a urmat studiile la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, secția Sociologie, în momentul actual masterandă. E-mai: rekaplugor@yahoo.com.

BEREKMÉRI MÁRIA ERZSÉBET: ORAȘE NOI DIN JUDEȚUL MUREȘ. În studiul de față, autoarea își propune să urmărească schimbările petrecute în împărțirea administrativă și în structura județului Mureș. După schițarea cadrului juridic al urbanisticii, descrie caracteristicile generale ale procesului de urbanizare de după schimbarea de regim, urmând să prezinte situația actuală a celor patru orașe nou alcătuite din județul Mureș. În final, analizează pe scurt potențele și posibilitățile de dezvoltare a noilor orașe, precum și disfuncțiunile lor.

Berekméri Mária Erzsébet, doctorand, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Geografie, Cluj-Napoca. Specialitatea: analiza noilor orașe din România, tema: geografia așezărilor. E-mail: m_berekmeri@yahoo.com.

HORVÁTH ISTVÁN: LOGICA SCHIMBĂTOARE A CATEGORIILOR ETNICE ȘI A CLASIFICĂRII – O ÎNCERCARE DE STRUCTURARE CONCEPTUALĂ. De-a lungul ultimele recensăminte din România (mai ales cel din 1992), în repetate rânduri s-a ivit problema: cum abordează autoritățile categoriile etnice? Mai concret: unde încadrează, cum interpretează, cum grupează statistic identități regionale precum secuii, sau identități diasporă (border identities) precum ceangăii. Studiul de față este inventarierea coerentă a conceptelor legate de logica sistemelor categoriale și de clasificările folosite în recensăminte (și nu numai).

Specialitatea autorului: sociologia minorităților. E-mail: ihorvath66@yahoo.com.

KISS TAMÁS: DE LA „MAGHIARI” LA „SOCIETATEA/POPULAȚIA MAGHIARĂ DIN ROMÂNIA”. SCHIMBĂRILE ÎN CONSTRUCȚIILE TEMATICE ALE ȘTIINȚELOR SOCIALE DIN TRANSILVANIA, PE BAZA TEXTELOR CU PRIVIRE LA MIȘCAREA NATURALĂ. Studiul urmărește procedurile prin intermediul cărora cercetătorii maghiari din Transilvania în științele sociale, în deceniile trecute, și-au creat propriul obiect desemnat cu diferite denumiri („maghiarii”, „maghiarii din România”, „populația maghiară”). Fără a se baza exclusiv pe studii demografice, în centrul lucrării este plasată întrebarea privitoare la mișcarea naturală. Kiss Tamás sociolog, doctorand, Facultatea de Litere și Științe Culturale, Universitatea Pécs, membru al grupului de cercetare demografică din cadrul UDMR. E-mail: t.kiss77@rmdsz.ro.

Abstract

JÓZSEF BENEDEK: SOCIAL SUSTAINABILITY OF KOLOZSVÁR'S HISTORIC CITY CENTER. The author examines the social sustainability of Kolozsvár's historic city center, pointing out the historic, social, geographic, economic and politic features that shape the current characteristics and potentials of the city. He concludes that in Kolozsvár, just like in any other city of Romania, social sustainability constitutes a problematic issue for urban planning, urban policy, and the privatization of estates and services in the context of politic and economic transition.

József Benedek – professor at the Babeş-Bolyai University, Faculty of Geography.

E-mail: jozsef@geografie.ubbcluj.ro

LÁSZLÓ PÉTER: „INVENTING THE PAST” – MEDIA REPRESENTATIONS OF ETHNIC COMMUNITIES – THE CASE OF THE ARCHEOLOGICAL EXCAVATIONS IN KOLOZSVÁR'S MAIN SQUARE. The case study focuses on the media discourses that emerged around the archeological excavations on Kolozsvár's Main Square, in order to present the local nationalist practices in two important historical moments: in 1943 and in 1994. The author concludes that in historic moments of this kind social and hierarchical relationships between ethnic communities can be described by analysing the discourses about particular events, which offer the possibility of identification and thus group membership through the collective identities represented by them.

László Péter – sociologist, lecturer at the Babeş-Bolyai University, Faculty of Sociology, his main areas of interest are: public opinion, social problems, sociology of poverty.

E-mail: peterlaci@yahoo.com.

GYÖNGYI PÁSZTOR–LÁSZLÓ PÉTER: KOLOZSVÁR AS BRAND – TOWARDS A POSTMODERN CITY? SOCIOLOGICAL STUDY ABOUT THE CHANGE IN THE CHARACTER AND IMAGE OF A TRANSYLVANIAN CITY. The authors try to describe the direction of changes taking place both in the physical and the social space of Kolozsvár, their hypothesis being that these features are the characteristics of the future postmodern Kolozsvár. The authors argue that the conscious development of a typical image of the city shows a process that aims to develop a Kolozsvár-brand that can be used for marketing purposes, and this process is shaped by global processes, by the pressures to be integrated in the global urban planning processes.

The authors are sociologists, Gyöngyi Pásztor – assistant lecturer at the Babeş-Bolyai University, Faculty of Sociology, her area of research is urban sociology; e-mail: gyongyipasztor@gmail.com. László Péter – lecturer at the Babeş-Bolyai University, Faculty of Sociology, his main areas of interest are: public opinion, social problems, sociology of poverty.

E-mail: peterlaci@yahoo.com.

RÉKA PLUGOR: PROJECTIONS OF THE SYMBOLIC CONFLICT IN KOLOZSVÁR. The study focuses on the city of Kolozsvár, an important city for both the Romanian and the Hungarian elite, which is a university and a cultural center at the same time. This is the reason the historically defined competition that characterizes the relationship of the two elite groups appears as a symbolic conflict, at stake being the redistribution of the symbolic capital. The author used the techniques of mental mapping and interviews to unveil the symbolic competition for the urban space, while emphasizing its changing character.

Réka Plugor graduated from the Department of Sociology of the Babeş-Bolyai University, she is currently enrolled in the Master's program. E-mail: rekaplugor@yahoo.com.

MÁRIA ERZSÉBET BEREKMÉRI: NEW CITIES IN MAROS COUNTY. The author describes the changes in the administrative division of Maros County. After presenting the legal framework of urban development, the study describes the characteristics of the urbanization process that took place after the change of regimes, the current situation of four cities established in Maros County, and it also examines the potentials for development and the eventual dysfunctions of these four cities.

Mária Erzsébet Berekméri - E-mail: m_berekmeri@yahoo.com.

ISTVÁN HORVÁTH: ETHNIC CATEGORIES AND THE CHANGING METHODS OF CLASSIFICATION – AN ATTEMPT TO CONCEPTUAL SYSTEMATIZATION. During the last two censuses (and mainly during the one in 1992), the question of how the authorities interpret ethnic categories has been many times hysterically raised. More precisely the question of how they classify, how they interpret, how they group statistically such regional identities as the Székely, or such borderline identities as the Csángó. The present study summarizes the concepts and theories that arise in connection with the methods of categorization and classification used in censuses (but not only). The author specializes in the sociology of minorities. E-mail: ihorvath66@yahoo.com

TAMÁS KISS: FROM THE „HUNGARIANDOM” TO THE „HUNGARIAN SOCIETY IN ROMANIA”. THE SOCIAL-SCIENTIFIC FIELD IN TRANSYLVANIA AND THE CHANGING CONSTRUCTIONS OF ITS OBJECT OF RESEARCH AS IT APPEARS IN TEXTS THAT DEAL WITH THE QUESTION OF POPULATION. The study describes the methods along which the Hungarian social researchers from Transylvania have constructed their own object of research, which holds various labels (“Hungariandom”, „Hungarian society”, „Hungarian population”). The study focuses on the question of population but it does not only rely on demographic studies.

Tamás Kiss – sociologist, Ph.D. student at the University of Pécs, member of the Demographic Research Group established by the Democratic Alliance of Hungarians in Romania.

E-mail: t.kiss77@rmdsz.ro

Az Erdélyi Társadalom eddigi tanulmányai

2003. 1.

- Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között
Péter László: Új szegények túlélési stratégiái
Pásztor Gyöngyi: Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron
Geambaşu Réka: A kolozsvári roma elit kialakulásának folyamata
Veres Valér: A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztszocialista Erdélyben
Magyari Tivadar: Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól

2003. 2.

- Csata Zsombor–Kiss Tamás: Migrációs potenciál Erdélyben
Horváth István: Kivándorlási hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003 október
Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház
Csedő Krisztina–Ercsei Kálmán–Geambaşu Réka–Pásztor Gyöngyi: A kolozsvári elsőgenerációs városlakók
Turai Tünde: A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban
Mohácsek Magdolna–Vitos Katalin: Fogyasztói szokások a magyarfalusi vendégmunkások köreiben

2004. 1.

- Kiss Tamás: Természetes népmozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében
Gödri Irén: Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón
Veres Valér: A romániai magyarság termékenysége 1992–2002 között, regionális összehasonlításban
Mezei Elemér–Rotariu Traian: Az utóbbi években történt változások a falusi és városi népesség korösszetételében
Csata Zsombor: Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében
Csata Zsombor–Kiss Dénes–Kiss Tamás: Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszeréről

2004. 2.

- Gábor Kálmán: A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéshez
- Veres Valér: A kárpát-medencei magyar fiatalok életeseményei, társadalmi-gazdasági helyzete és közérzete
- Horváth István: Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja, 1990–2000
- Barna Gergely: Erdélyi magyar ifjúsági szervezetek szervezetszociológiai elemzése
- Ercsei Kálmán–Geambaşu Réka: A „tusványosi táborlákók” ifjúsági státusának és politikai beállítottságának vizsgálata”
- Ravasz Katalin: A világháló társadalmi diffúziójának hazai sajátosságai – Internethasználati körkép a romániai lakosság körében
- Pálfy Zoltán: Nemzetállam és felsőoktatási piac: adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között
- Benedek József–Nagy Egon: Kolozs és Bihar megye etnikai térszerkezetének változása 1966–2002 között
- Kinda István–Peti Lehel: Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán?

2005. 1.

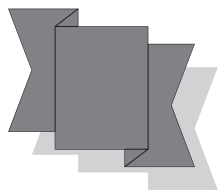
- Simon Boglárka: Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben
- Péter László: „Romák, szegények, senkik vagyunk”. Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról
- Toma Stefánia: „Az én cigányom”. Informális gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között
- Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000)
- Murányi István: Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvégi Magyarországon
- Irina Culic: Magyarság Erdélyben: a mienk, az övék, senkié? avagy hogyan értelmezzük a kettős állampolgárságról szóló népszavazást és a hozzá kapcsolódó reakciókat?
- Magyar Tivadar: Gyorsjelentés az erdélyi magyarok médiahasználatáról
- Horváth István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések

2005. 2.

- Lengyel György: Vázlat a rendszerváltás, az elitváltás és a piaci átalakulás kapcsolatáról
- Juhász Pál: A falusias terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól
- Kiss Dénes: Erdélyi reflexiók az új magyar falu kapcsán
- Orbán Annamária–Szántó Zoltán: Társadalmi tőke
- Kopasz Marianna: Jó szándék és kompetencia – avagy a bizalom két összetevője egy magyarországi vállalati felmérés tükrében
- Csata Zsombor: A vállalkozások megjelenésének társadalmi meghatározottsága a Székelyföld falvaiban
- Palkó Emília–Sólyom Zsuzsa: A vállalkozások elterjedésének szociokulturális háttere. Vállalkozói típusok két székelyföldi faluban
- Gábos Edit: Vendégszerzők és vendégfogadók. Hálók a turizmusban – Zetelaka esete
- Nagy Benedek: A várospromóció internetes eszközei a Székelyföldön

2006. 1.

- Csata Zsombor, Dániel Botond, Pop Carmen: Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon
- Petrovici Norbert: Paternalista menedzserizmus. Hatalmi viszonyok a román politikai elit körében a 80-as évek végén és a 90-es évek elején
- Telegdy Balázs: A szociális problémák térbeli strukturálódása – avagy hatékonyak-e a romániai fejlesztési régiók a szociális problémák kezelése szempontjából?
- Gál Katalin: Partikuláris versus periférikus Kolozsvári egyetemisták informális gazdasági stratégiái
- Kiss Zita: „Ez a mi otthonunk” – kolozsvári fiatal párok lakáskultúrája
- Bocskor Éva: Hargita megye lakosságának egészségi állapota az egészségügyi szolgáltatások jegyében
- Telegdy Balázs: Az autonómia és a liberális pluralizmus dilemmái a közép-európai magyarok törekvésein példázva

Szociológia Nyílt Est

előadások • kutatási eredmények • könyvbemutatók
vendégtanári előadások • viták

Szociológia, Kolozsváron,
nem csak az egyetemi nyilvánosság számára!

Tanév közben, minden második héten, rendszerint csütörtök este
(plakátolva, sajtóban hirdetve!)

Társszervezők:

SZOCIOLÓGUS VÉNDIÁK SZÖVETSÉG
BBTE SZOCIOLÓGIA TSZ. MAGYAR TAGOZATA
MAX WEBER TÁRSADALOMKUTATÁSI ALAPÍTVÁNY

magyar nyelvű szociológus-képzés Kolozsváron

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
Szociológia Tanszék, Magyar Tagozat

- ✓ teljes körű magyar nyelvű képzés
- ✓ széles skálájú szakszociológia oktatás
- ✓ olvasmánycsomagok és nyomtatott jegyzetek számos tantárgyban
 - ✓ magyarországi és nyugati kapcsolatok
- ✓ kutatási lehetőségek és külföldi továbbtanulási lehetőségek
 - ✓ vendégtanári program
- ✓ tanórákon kívüli szakmai tevékenységek (Nyílt Est, Civil Kurázi, TDK)
 - ✓ szakmai táborok, nyári kutatói gyakorlat
 - ✓ szakfolyóiratok, közlési lehetőségek
 - ✓ közismerten jó tanár-diák viszony
 - ✓ az a híres kolozsvári diákélet...

WEB

szociológiai folyóirat
a kolozsvári Max Weber Szociológiai Szakkollégium lapja

Települések, változó társadalmi terek a 13. szám tartalmából:

Tanulmányok

- Ladányi János: Társadalmi és etnikai csoportok lakóhelyi szegregációja Budapesten, a poszt-kommunista átmenetben
- Pásztor Gyöngyi: Monostor kép, Monostor tudat. Kolozsvár egyik lakótelepének mentális képe
 - Péter László: „Gettók, slumok, szegénynegyedek”. Elemzési kísérlet a városi új szegénynegyedek beazonosítására
 - Ruszuly Emese: Lakótelepi munkáséletmód Kolozsváron
 - Gergely Orsolya: „Lakásból otthon”. Kolozsvári egyetemisták lakásmintái
- Gál Katalin: „Dobozolók, cápák, ószeresek”. Informális gazdasági stratégiák Kolozsváron
 - Ion Aluș: Gondolatok a faluszociológiáról (részletek)
- Nistor Laura–Kovács László Attila: Verespatak – falu az arany árnyékában

Műhely

- Letenyey László: Beszámoló a bonchidai falukutatásról

Recenzió

- Simon Boglárka: *Andrusz, Gregory, Harloe, Michael, Szelényi Iván (eds.): Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies.* (Városok a szocializmus után. Városi és regionális változások és konfliktusok a poszt-szocialista társadalmakban).
- Péter László: *Mihai Pascaru: Matricea comunitară. Cunoașterea, comunicarea și acțiunea comună în satul contemporan.* (Közösségi mátrix. Ismeret, kommunikáció és közösségi cselekvés a jelen falujában).
 - Pásztor Gyöngyi: *Rostás Zoltán: Chipurile orașului. Istoriei de viață în București. Secolul XX.* (A város képei. Élettörténetek a XX. Bukarestjében).

Kiadó: Presa Universitară Clujeană
ISSN: 1583-6347